

LEXICONORDICA

12–2005

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Jón Hilmar Jónsson,
Nina Martola, Johan Myking, Henrik Lorentzen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi

Innehåll

<i>Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren</i> Förord	1
--	---

Tematiske bidrag

<i>Kristin Bakken & Christian-Emil Ore</i> <i>Norsk Ordbok</i> – også ei elektronisk ordbok?	7
---	---

<i>Henning Bergenholtz</i> Den usynlige elektroniske produktions- og korrekturordbog	19
---	----

<i>Lars Borin</i> Mannen är faderns mormor: <i>Svenskt associationslexikon</i> reinkarnerat	39
---	----

<i>Anna Braasch</i> Om elektroniske ordbøger – til brug for mennesker	55
--	----

<i>Alexander Paile</i> Elektroniska ordböcker i Finland	69
--	----

<i>Maria Toporowska Gronostaj</i> Elektroniska ordböcker i Sverige: nutid och framtid	87
--	----

<i>Lars Trap-Jensen</i> Virtuelle perspektiver for ordbogsredigering: muligheder, strategier og virkelighedens begrænsning	109
--	-----

Ikke-tematiske bidrag

<i>Loránd-Levente Pálfi</i> <i>Den Danske Ordbog</i> – en kritisk opsamling af den offentlige ordstrid	123
--	-----

Konferencerapporter

Ruth Vatvedt Fjeld

Mojn, mojn! Referat fra 8. Konference om leksikografi i Norden,
Sønderborg, Danmark 24.–28. mai 2005 149

Recensioner

Henning Bergenholtz

Alt for lidt om meget 153

Henning Bergenholtz

Metaleksikografiske bidrag om bilingvale juridiske ordbøger 165

Henning Bergenholtz^z/*Vibeke Vrang*^g

Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog
for folket eller for akademikere? 169

Lars Trap-Jensen

Kommentar til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Den Danske
Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for
akademikere? 189

Anna Helga Hannesdóttir

Nya vägar in i ordens värld 199

Henrik Hovmark

Tre franske miniordbøger til rejsebrug og daglig tale 213

Laurits Killingbergtrø

Ei bok for kryssordløysarar og ordforskarar 233

Patrick Leroyer

'Terminologi' se 'leksikografi', 'leksikografi' se 'ordbog' 239

Carl-Erik Lundbladh

<i>Historical Dictionaries and Historical Dictionary Research. Papers from the International Conference on Historical Lexicography and Lexicology, at the University of Leicester, 2002</i>	257
<i>Sven-Göran Malmgren</i> Skolordlistan i ny tappning	261
<i>Tore Nasset & Trond Trosterud</i> Ny norsk-russisk ordbok: Ei leksikografisk storhending	273
<i>Birgitta Romppanen</i> Den nya finska elektroniska ordboken	285
<i>Klaas Ruppel</i> Kaisa Häkkinen: <i>Nykysuomen etymologinen sanakirja</i>	293
<i>Erik Simensen</i> Sylfest Lomheim: <i>Ord om ord. Frå Amerika til Åmot</i>	303
<i>Bo Svensén</i> R.R.K. Hartmann (Ed.): <i>Lexicography. Critical Concepts. I–III</i>	309
<i>Sven Tarp</i> Zita Hollós: <i>Lernerlexikographie: syntagmatisch. Konzeption für ein deutsch-ungarisches Lernerwörterbuch</i>	323
<i>Lars S. Vikør</i> Ei metaleksikografisk perle	331
<i>Magnhild Vollan</i> Lars Anders Kulbrandstad, Olav Veka og Bjarne Øygarden: <i>Ordrett. Ordliste for mellomsteget. Nynorsk</i> <i>Ordrett. Ordliste for mellomtrinnet. Bokmål</i> <i>Ordrett. Øvingshefte i ordlistebruk – mellomsteget. Nynorsk</i> <i>Ordrett. Øvingshefte i ordlistebruk – mellomtrinnet. Bokmål</i>	347
<i>Ulla Clausén</i> Kommentar till Sven-Göran Malmgrens recension <i>En ny svensk konstruktionsordbok i LexicoNordica 11</i>	361
Meddelelser	367

Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren

Förord

Detta nummer av *LexicoNordica* illustrerar ännu tydligare än de närmast föregående ett positivt problem för tidskriften: mängden av relevanta artiklar och recensioner blir större och större. Genomsnittligt har tidskriften haft ett större omfång än de 300 sidor vi angav som normalomfång i *LexicoNordica* 1, och med sina 370 sidor är årets nummer det hittills omfångsrikaste. Tidskriftens peer review-procedurer gör, att det redan nu krävs en hög nivå för antagning av bidrag. I motsats till andra tidskrifter, som kan låta insända bidrag vänta i flera år, vill vi hålla fast vid *LexicoNordica*'s linje: vi strävar efter att publicera bidrag samma år som de sänds in. Med tanke på tidskriftens maximiomfång och på de fastställda kvalitetskriterierna kan vi därför även i fortsättningen tvingas avvisa bidrag, som utan tvivel skulle kunna antas till konferensrapporter och nationella tidskrifter.

Årets tema är elektroniska ordböcker. Detta tema är inte bara relevant för utvecklingen av konkreta ordböcker, det är också en naturlig utgångspunkt för möjliga omvärderingar av traditionella lexikografiska teorier, som hittills har baserats på pappersordböckernas förutsättningar. Liksom tidigare år diskuterades preliminära versioner av temasektionens bidrag på ett särskilt symposium. I inbjudan till symposiet, som ägde rum den 18–20 februari 2005 på Schæffergården utanför Köpenhamn, avgränsades temat på följande sätt:

Temaet er ikke helt generelt elektroniske ordbøger, idet der ikke skal inddrages elektroniske ordbøger i forbindelse med maskinoversættelse, automatisk tekstanalyse osv. Med andre ord drejer det sig om elektroniske ordbøger som hjælpemiddel for mennesker. Det drejer sig om et leksikografisk symposium, hvor teknikken ikke skal spille hovedrollen, og hvor papirordbøger brændt på CD eller næsten uændret overført til en internetversion ikke bør tematiseres i særlig grad. Mere positivt sagt drejer det sig om, hvorvidt elektroniske ordbøger skal udvikles med udgangspunkt i helt nye leksikografiske konceptioner, og hvorvidt det allerede er sket eller netop ikke sket.

Symposiet refereras av Ruth Vatvedt Fjeld i kommande nummer av tidskriften *Lexicographica* (2006). Här ska vi inte ge några referat av bidragen, utan hänvisar i stället till tidskriftens temadel. Men vi vill gärna lyfta fram några problemställningar som diskuterades på sym-

posiet, utan att det alltid uppnåddes full enighet om lösningarna på problemen.

Beteckningar på elektroniska ordböcker. Även med den inskränkning som gällde för symposiet och därmed också för bidragen till tidskriftens temadel, dvs. elektroniska ordböcker som hjälpmedel för människor, föreligger en lång rad termer, som dels konkurrerar med varandra, dels inte alltid hålls klart åtskilda. Enbart utifrån föredragen kan man samla följande termer: *ordbok*, *elektronisk ordbok*, *lexikalisk kunskapsbas*, *referensverk*, *redigeringsprogram*. Listan kan lätt utvidgas. Lexikografiskt intressant är det faktum, att själva innehållet av det som dessa uttryck har gemensamt, skiljer sig avsevärt från det som man vanligen menar med en *tryckt ordbok*. Detta problematiserades i särskilt hög grad i bidraget av Henning Bergenholtz, där en grundtes är att Words stavningskontroll är en ordbok. Denna tes blev överraskande nog inte motsagd av någon av deltagarna på symposiet. Provokationen som tesen innebar fick sålunda inte avsedd effekt. Det är emellertid fråga om en ytterst problematisk tes, som bygger på det faktum att Words stavningskontroll täcker samma användarbehov som en rättskrivningsordbok eller motsvarande delar av en mer omfattande ordbok. I verkligheten föreligger en väsentlig skillnad, som framtidens lexikografiska teorier bör ta hänsyn till. I fallet med en konventionell rättskrivningsordbok gör en användare utifrån ett bestämt behov själv ett uppslag i en ordbok. I fallet med Words stavningskontroll handlar det om användning av ett hjälpmedel som självt gör vissa analyser och självt ger ett förslag som användaren kan acceptera – antingen aktivt i varje enskilt fall eller genom att ställa in automatikfunktionen. Sven Tarp har i annat sammanhang föreslagit termen *leximat* för denna typ av hjälpmedel.

Samma ordboksredigeringsprogram till en tryckt och en elektronisk ordbog? Här uppnåddes ingen enighet, men de flesta deltagarna tycktes mena, att svaret på frågan är ja. Några hävdade dock att en äkta elektronisk ordbok måste koncipieras och utarbetas på ett helt annat sätt än en pappersordbok. Deras argument var, att man till en sådan äkta elektronisk ordbok borde utveckla en helt ny typ av ordboksredigeringsprogram, som inte har ordboksartikeln som den centrala enheten, utan varje enskild informationskategori som ska infogas endast en gång i databasen, och med hjälp av halvautomatiska processer tillordnas många olika lexem. En sådan tankegång skulle dessutom kunna bidra till en fördjupad förståelse av vissa leksikografiska grundbegrepp, varom mera senare.

Klassifikation av elektroniska ordböcker. I föredragen framfördes åtskilliga olika klassifikationsförslag och dikotomier. De flesta dikotomierna kan i princip vara relevanta och fruktbara, bl.a.

digitaliserade vs ursprungligt elektroniska ordböcker
 offline- vs online-ordböcker
 gratis online-ordböcker vs avgiftsbelagda online-ordböcker
 dynamiska vs statiska ordböcker

Särskilt den sista uppdelningen är i hög grad lexikografiskt relevant; den svarar också i hög grad mot uppdelningen mellan offline- og online-ordböcker, där de sistnämnda – men inte de förstnämnda – normalt uppdateras regelmässigt.

Fördelar för användaren med en elektronisk ordbok. Dessa fördelar är många, och de enskilda föredragen gav en lång rad av exempel. Här ska bara nämnas möjligheten till sökningar som inte utgår från ortografiska representationer av ett innehåll utan från en begreppsklassifikation. Särskilt kan hänvisas till bidragen av Lars Borin, Maria Toporowska Gronostaj och Lars Trap-Jensen. Inte minst intressant skulle en blandning av den associationsordbok Lars Borin beskriver och en ordbok byggd på traditionella, mödosamt utarbetade ontologier kunna vara. Denna möjlighet diskuterades inte, men den är viktig inte minst genom att det måste vara mycket lättare att utarbeta associationsangivelser än egentliga begreppssystem.

Fördelar för användaren med en tryckt ordbok jämfört med en elektronisk ordbok. Denna möjlighet nämns normalt inte. Det kan dock finnas några fördelar, t.ex. att man vid uppslagning i en tryckt ordbok lättare får en översikt över hela ordboksartikeln och även över flera ordboksartiklar på samma gång.

Harmonisering av uppbyggnad och innehåll i olika elektroniska ordböcker. Detta förslag framfördes i flera föredrag, men blev avvisat av flera deltagare. Speciellt betonade Lars Borin, att det snarare handlar om att kunna överföra information från en databas till en annan och att i övrigt säkra att äldre databaser i framtiden överhuvudtaget förblir tekniskt tillgängliga.

Befintliga internetordböcker. Dessa ordböcker, som ofta är gratis tillgängliga, berördes bara kortfattat på symposiet. Internetordböcker är av varierande kvalitet, och de blir i alltför liten grad föremål för seriös

bedömning. Vi ser gärna fler recensioner av internetordböcker i LexicoNordica.

Grundläggande lexikografiska teorier. Detta diskuterades knappast på symposiet. Det kan nämnas att t.ex. Wiegand i en rad artiklar har betonat, att hans teorier endast gäller för pappersordböcker, och att elektroniska ordböcker kräver helt andra teorier. Vi tror att det vore mera fruktbart att utveckla nya teorier (eller vidareutveckla äldre) på ett sådant sätt att de gäller för alla typer av ordböcker. Därefter kunde man utveckla speciella delteorier, som enbart gäller för den ena av de grundläggande ordbokstyperna. Men det är inget tvivel om att det är omöjligt att överföra de aktuella pappersordboksteorierna till elektroniska ordböcker. Det ser man lätt om man betraktar termen *makrostruktur*. Elektroniska ordböcker har antingen överhuvudtaget ingen makrostruktur, när man enbart kan söka på varje enskilt uppslagsord. Eller också har de en lång rad makrostrukturer, om det varje gång visas ett utdrag av andra uppslagsord. Man kan också fråga sig om termer som *lemma* och *ordboksartikel* är relevanta – i varje fall för användaren – i samband med moderna elektroniska ordböcker. Om man t.ex. söker i en bilingval ordbok efter en bestämd kollokation och enbart önskar se översättningen av den, kan man t.ex. söka på **fatta beslut** och få resultatet

fatta beslut *take a decision*

Vad är nu ett lemma? Vad är en ordboksartikel? Denna teoretiska oklarhet blir ännu mer iögonfallande, om man betraktar de sökmöjligheter som Lars Trap-Jensen och Maria Toporowska Gronostaj diskuterar i sina bidrag. Är deras söksträngar, vid sökning på begrepp eller kombinationer av kategorier, lemman, och sökresultaten ordboksartiklar? Svaren på dessa och många andra frågor är inte givna men öppnar för intressanta teoretiska överväganden, som i sin tur kan inspirera till helt nya typer av elektroniska uppslagsverk.

Vi erinrar i detta sammanhang till sist om att temat för nästa Schæffergårdssymposium är Historiska ordböcker i Norden. För de följande åren planeras följande teman:

2007: Nordiska encyklopedier och lexikon

2008: Ordboksanvändning i Norden

2009: Ordförbindelser i monolingvala nordiska ordböcker

*

Sedan förra numret publicerades har två byten skett i redaktionskommittén. Samtidigt som vi tackar Knud Troels Thomsen och Johan Myking för deras mångåriga, värdefulla arbete, hälsar vi Henrik Lorentzen – som redan ingått i redaktionskommittén för detta nummer – och Ruth Vatvedt Fjeld välkomna som nya representanter för Danmark resp. Norge.

Vi har ytterligare två punkter av redaktionell natur. Först vill vi peka på en mindre innovation. Från och med detta nummer kommer vi att ge korta uppgifter om LexicoNordicas bidragsgivare, bl.a. deras e-postadresser. Författaruppgifterna återfinns omedelbart efter slutet på artiklarna. Vi hoppas att detta kommer att stimulera den vetenskapliga kommunikationen mellan läsare och författare av artiklar i LexicoNordica.

Vidare har vi fått förfrågningar om det är tillåtet för LexicoNordicas författare att själva lägga ut sina artiklar på Internet (före eller efter tryckningen). Härtill vill vi säga följande. LexicoNordica tar inte in bidrag som har varit publicerade på annat ställe, inklusive Internet. Däremot kan alla bidrag tidigast ett år efter tryckningen läggas ut på resp. författares egna hemsidor, dock endast i den form som svarar mot den tryckta artikeln. De författare som vill ha den elektroniska versionen av sina artiklar för publicering på nätet är välkomna att vända sig till någon av huvudredaktörerna (hb@asb.dk resp malmgren@svenska.gu.se). Vi sänder då artikeln i pdf-format.

Till sist vill vi i vanlig ordning rikta ett tack till Nordens språkråd för finansiellt stöd till Schæffergårdssymposiet och tryckningen av LexicoNordica 12. Vårt tack går också till Rikke Hauge och till styrelsen för Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde, som i likhet med tidigare år gjorde möjligt att genomföra symposiet på Schæffergården till ett mycket förmånligt pris.

Litteratur

Fjeld, Ruth V. 2006: *Electronic Dictionaries in the Nordic Languages. Report from a Symposium in Copenhagen 18–20 February 2005. I: Lexicographica 24* (under tryckning).

Henning Bergenholtz
professor
Center for Leksikografi

Sven-Göran Malmgren
professor
Institutionen för svenska språket

Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
hb@asb.dk

Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Kristin Bakken & Christian-Emil Ore

Norsk Ordbok – også ei elektronisk ordbok?

The paper gives a short presentation of *Norsk Ordbok* (The Norwegian dictionary) as to scope and history. The recent computerization efforts have given the project a database with the data structured in a way that invites exploitation in the format of an electronic dictionary. The authors account for the information categories that are reflected in the new database, and on how these categories can be activated by the search system developed to access information from the database. It is argued that the database and the search system already constitutes an electronic dictionary, with the defined user group restricted to the editors for now. Made public, the authors think that the electronic dictionary both will obtain new users, and will be put to other uses than the paper version. In conclusion three focuses for future work are outlined. Firstly the project wants to present the dictionary integrated with its sources. Secondly, it is discussed how the user interface could accommodate different user groups, and finally it is commented on how a well designed cross-reference system may be exploited for new kinds of searches.

1. Innleiing

Norsk Ordbok er ei historisk dokumentasjonsordbok som både har det nynorske skriftspråket og dei norske dialektane som målspråk. Ordboka er altså ei kombinert dialekt- og skriftspråksordbok. Den kronologiske avgrensinga er ikkje den same for dialektmaterialet som for nynorsken – naturleg nok – sidan nynorsken oppstod som skriftspråk ca. 1850, medan dei eldste dialektoppskriftene for norsk vart gjorde på 1600-talet. Ordboka skal difor dokumentere dei norske dialektane frå 1600-talet til i dag, og nynorsken frå 1850 til i dag. Oppslagsorda i ordboka er normert nynorsk, og dialektformene blir førde til det tilsvarende nynorskoppslaget. I dei tilfella det ikkje finst normerte nynorskord som svarar til dialektordet, inneber normeringa av oppslagsordet at nynorskleksikonet blir utvida med eitt ord.

Dette doble fokuset gjev ein etter måten kompleks artikkelstruktur. Artikkelen skal både dokumentere ordhistorie, tydingsstruktur vist ved kjeldefesta døme, ordgeografisk utbreiing, og formelle variantar. Grovt sett inneheld ein artikkel i *Norsk Ordbok* desse informasjonskategoriane: oppslag, grammatikk, eldste kjelder, dialektvariantar med heimfesting, etymologi, tydingsstruktur med definisjonar og kjeldefesta døme, samt leksikalisererte frasar som har oppslaget som kjerneord. Dette gjev artiklar som kan variere frå éi line til åtte-ti sider.

Norsk Ordbok er ei gammal ordbok; arbeidet tok til i 1930. Men redaksjonen vart omorganisert i 2002, etter at ein liten redaksjon hadde gjort fire band ferdige. Frå det året vart redaksjonen organisert som eit eige prosjekt, og det vart gjort mange nyttilsetjingar. Band 5 kom i januar 2005, og innan 2014 skal heile ordboka på 12 band vere fullført.

Friske løyvingar frå Stortinget vart følgde av nye strenge krav til redaksjonen. Kravet om fullføring til 2014 er alt nemnt, men nokre føresetnader for å greie ei slik fullføring vart også formulerte som vilkår for det nye prosjektet. Redaksjonen måtte organiserast på nytt med sterkare fokus på målstyring, det redaksjonelle arbeidet måtte effektiviserast, og sist, men ikkje minst, fekk vi krav om i større grad enn før å ta i bruk digitale verktøy. Digitalisering og it-baserte redaksjonelle rutinar vart sett på som ein føresetnad for å greie å effektivisere arbeidet.

Oppdraget til redaksjonen var heilt klart å fullføre ei tolvbands papirutgåve. Digitaliseringskravet var fyrst og fremst knytt til effektiviseringsbehovet, men det var også motivert av at Dokumentasjonsprosjektet på 1990-talet hadde digitalisert setelarkivet til ordboka, og slik var det ei utfordring å hauste tids- og kvalitetsgevinstar av dette store arbeidet. Ei elektronisk utgåve av ordboka var ikkje noko tema i utgreiingane som låg til grunn for omorganiseringa av ordboksredaksjonen. Men etter snart tre år med ny verksemd er stoda slik at det faktisk ligg føre ei elektronisk utgåve av ordboka som biprodukt av det generelle digitaliseringsarbeidet. Dette opnar opp nye og interessante perspektiv for *Norsk Ordbok*, og i denne artikkelen vil vi presentere og kommentere nokre slike perspektiv.

Her må det nemnast at vi, artikkelforfattarane, representerer to ulike synsstader, sidan den eine, Christian-Emil Ore frå Eining for digital dokumentasjon, står ansvarleg for alt IT-basert utviklingsarbeid for *Norsk Ordbok* sin redaksjon, medan den andre, Kristin Bakken, er fagleg ansvarleg for ordboksredaksjonen. I planlegginga av ei framtidig elektronisk utgåve, er vi avhengige av nær dialog, og slik dialog er då også denne artikkelen er eit resultat av.

2. *Norsk Ordbok* – frå tekst til database

Då arbeidet med å lage redigeringsdatabasen tok til, var dei fire første banda alt publiserte, og redaksjonen var godt i gang med band 5. Å utvikle ein redigeringsapplikasjon føreset normalt at ein har formulert veldefinerte redigerings- og formatreglar på førehand. Redigeringsreglane for *Norsk Ordbok* var i utgangspunktet baserte på den vanlege

standarden for slike historisk orienterte ordbøker frå første halvparten av 1900-talet. Men redigeringspraksisen hadde utvikla seg over tid, og den redigeringshandboka som redaktørane hadde å hjelpe seg med, var altfor tynn og underspesifisert. I 2000 var difor mykje av redigeringspraksisen basert på munnleg traderte konvensjonar som ikkje var nedfelte i skriftleg form. Eit klart formulert mål då vi gjekk i gang med å utvikle eit elektronisk redigeringsverktøy, var difor å stramme inn og formalisere redigeringsreglane. Ikkje berre var dette naudsynt av omsyn til det elektroniske utviklingsarbeidet, vi meinte også at det ville gjere opplæringa av nye redaktørar lettare og sjølv redigeringsprosessen meir effektiv. Utfordringa var å lage ein database som både skulle innehalde dei eksisterande banda, som hadde blitt redigerte frå 1950 til 2002, og som skulle kunne vere eit funksjonelt verktøy for arbeidet med resten av ordboka.

Utviklingsarbeidet tok utgangspunkt i dei eksisterande banda, i handboka og i den oppfatninga redaktørane hadde av gjeldande praksis. Prosessen varte i nesten to år. Eit viktig mål var å bryte opp artiklane i ein veldefinert hierarkisk og rekursiv trestruktur. Vi freista å unngå at dei minste einingane som kjem til uttrykk som felt i innskrivings-skjemaet, skulle ha ein indre struktur. Vi ville likeins unngå å lage eit system der redaktørane skrev fritekst med kodar (XML-taggar) inne i teksten i eit felt. Vi har på det næraste greidd det. Dermed kan ein ha førehandsdefinerte menyar for det meste av det faste redaksjonelle språket. (Sjå elles Grønvik 2005a og Grønvik 2005b for nærare utgreiing.)

Det stringente formatet opnar for eit utal moglege søk (sjå punkt 3 nedanfor). Databasen er sjølv sagt ei samling med artiklar som beskriv orda i språket. Men ein kan også snu på det og seie at databasen inneheld eit sett med meiningar (definisjonane) som er indekserte ved hjelp av t.d. oppslagsord, geografiopplysningar, bruksområde og stilistisk informasjon.

Formatet gjer det enkelt å skrive kvar artikkel som eit XML-dokument, men vi har valt å implementere redigeringsapplikasjonen i ein relasjonsdatabase (ORACLE). Eit slikt databasesystem gjev (førebels) ein betre dataintegritet, som det er lettare å oppnå slik enn ved eksisterande reine XML-databasar. Reine XML-funksjonar som generering av sats og formatsjekking tek vi oss av ved å byggje opp XML-dokument med utgangspunkt i tabellstrukturen i databasen. Relasjonsdatabasen gjer det også enklare å kople saman manuskriptdelen med alle kjeldedatabasane og metaordboka (sjå punkt 5.1 nedanfor).

I arbeidet med redigeringsapplikasjonen tok vi altså utgangspunkt i dei fire eksisterande banda av *Norsk Ordbok*. Sidan praksisen viste seg

å vere variabel, blei det som nemnt naudsynt å stramme inn og spesifisere redigeringsreglane. I nokre tilfelle førde dette revisjonsarbeidet til regelendringar. Sjølv om vi vil understreke at dette arbeidet inneber eit vesentleg kvalitativt løft for ordboka, representerer dei endringane som vart gjorde mellom band 4 og 5, også ei utfordring for databaseutforminga. For å sikre konsistens i heile ordboka og for at den elektroniske versjonen også skal vere komplett, er det viktig og naudsynt å få lagt inn dei fire første banda i databasen. For å greie dette har vi laga eit analyseprogram som har teke utgangspunkt i satsbiletet (halvfeit, kursiv og liknande), og konvertert den inntasta teksten til eit XML-format som svarar til strukturen dei nye artiklane i databasen har. Resultatet så langt er bra, og vi har no greidd å få inn dei fire første banda analyserte i hovudstrukturar. På mikronivå står det att noko arbeid som vi har sett av hausten 2005 til å få unna. Mykje av dette arbeidet vil bli gjort på systemutviklingssida, men noko tilpassing til databasestrukturen vil truleg rett og slett krevje redaksjonelt basert revisjon. Dermed vil også denne ferdigstillinga skje i nær dialog mellom systemutviklarane og redaksjonen.

3. Søkjemoglegheiter i databasen

Det nye databaseformatet for *Norsk Ordbok* er altså ein realitet, og med nokre unntak er band 1–5 no tilgjengelege via databasen. Saman med søkjesystemet som også er på plass i ein første versjon, gjer dette at *Norsk Ordbok* allereie er ei elektronisk ordbok, sjølv om ho førebels berre blir brukt av redaksjonen internt, og sjølv om søkjesystemet enno ikkje er utvikla med tanke på nærare definerte brukargrupper. Vi vil først seie litt om kva slags søk databaseformatet no tillèt. Desse felte er blant anna no søkbare:

- Lemma
- Ordklasse
- Markert bøyingsklasse
- Visse uttaletrekk
- Etymologi
- Kjeldereferansar (kodifiserte)
- Geografiske heimfestingar (kodifiserte)
- Bruksmarkeringar, dvs. opplysningar om stilnivå, fagfelt, ekstensjonsavgrensing osv. (kodifiserte)
- Definisjonar
- Sitat

- Fleirordige oppslag

Felta har litt ulik type fyll. Nokre av dei vert fylte ved å gjere val i ferdigdefinerte menyar. Døme på dette er felta for ordklasse, bøyingsklasse, etymologi, kjeldereferansar, geografiske heimfestingar og bruksmarkeringar. Andre felt er fritekstfelt, og det gjeld typisk nok sjølvle lemme, definisjonane, sitata og dei fleirordige oppslaga. I dei kodifiserte felta kan ein då søkje ved hjelp av lukka menyar, medan ein søker på einskildord i alle fritekstfelt. Alle søk kan sjølvstyktrunkast, og dei kan gjerast kombinatoriske med *og*. Det førebelse søkjesystemet opnar for å utforme søkjetrea i fleire variantar, og slik tilpasse det til individuell bruk. Døme på søk som det er kurant å gjere alt no, er å hente fram alle maskuline substantiv som innheld definisjonar der *mann* førekjem, eller alle verb med e-bøying som har fransk opphav, eller ord som er heimfesta til Finnmark og som har samisk opphav. Vi kan også finne fram til alle ord med nedsetjande stilverdi, eller alle plantenemningar (som høyrer til fagfeltet botanikk).

For redaksjonen har dette søkjesystemet blitt eit uvurderleg verktøy, og vi brukar det for å sikre konsistent redigering på tvers av variablar som redaksjonstid (kan variere frå 1950 til i dag), ulike redaktørar (vi har pr i dag 21 redaktørar i aktivitet) eller redaksjonsstad (i tillegg til redaksjonen i Oslo har vi ein filial i Trondheim). Vi har også fått hjelp til å halde orden på det interne krysstilvisingssystemet, og vi brukar søkjesystemet til å skaffe fram empirisk underlag for å gjere justeringar i redigeringshandboka og av redigeringspraksisen. For redaksjonen er altså søkjesystemet blitt eit kvalitetshevingsverktøy, i tillegg til at sjølvle oppslagsformatet er blitt svært effektivt. Så langt har vi ikkje lagt ned arbeid i å tilpasse databasen og søkjesystemet ekstern bruk, men dette er ei oppgåve vi ønskjer å kome i gang med i år, og denne artikkelen er slik eit første spadestik i retning av å planleggje og realisere ei elektronisk utgåve av *Norsk Ordbok*.

4. Føresetnader for ei elektronisk utgåve av *Norsk Ordbok*

De Schryver (2003) siterer Cerquiglioni som reknar med at datamaskinbasert leksikografi kan vurderast i høve til tre nivå. På det lågaste nivået brukar leksikografane datamaskina til hjelp for å framstille papirordbøker. Den typiske situasjonen er at ein brukar eit tekstbehandlings-program til å utarbeide ordboksmanuskript. Delar av band 3 og band 4 av *Norsk Ordbok* vart framstilte på denne måten. Det andre nivået Cerquiglioni viser til, er å overføre eksisterande papir-

ordbøker til eit elektronisk medium. Nettutgåva av *Svenska akademis ordbok* er ei slik digitalisert papirordbok (sjå Cederholm & Rogström 2001). Det tredje og mest avanserte nivået i datamaskinbasert leksikografi, er å konseptualisere ordbøker direkte for det elektroniske mediet. I dei siste åra har ein sett stadig meir kreativ utnytting av det elektroniske mediet for å lage ordbøker på nye måtar. Frå leksikografikonferansane dei siste åra har det blitt demonstrert stadig nye konsept, det kan vere tospråklege ordbøker integrert med interaktive læringsopplegg, ordbøker med fyldig ensyklopedisk utfylling i form av bilete, film og lyd eller dynamiske ordbøker som kan tilpassast individuelle brukarar. (Interessante døme er Kruijsen & Swanenberg 2004, Løfberg et al. 2004, Pelissier & Becker 2005, Gawinski under trykking frå den nordiske leksikografikonferansen i Sønderborg 2005.) De Schryver 2003 gjev eit omfattande oversyn over korleis ein kan fornye og vidareutvikle ordboka som genre og dermed også ordboksbruken innanfor det elektroniske mediet.

Kvar vil vi plassere den elektroniske utgåva av *Norsk Ordbok* (heretter e-NO) i eit slikt bilete? På den eine sida vil e-NO sjølvsagt ha eit motsvar i papirutgåva, for mandatet vårt vil vere uendra; vi skal fullføre ei papirutgåve. Dei informasjonskategoriane som papirutgåva skal ha med, vil difor også kjenneteikne e-utgåva. På den andre sida er jo desse informasjonskategoriane no lagde inn i ein strukturert og fleksibel database, og dette formatet gjer det mogleg å byggje opp ei e-utgåve som er spesialtilpassa for det elektroniske mediet. I denne samanhengen må det understrekast at databasen er bygd opp med tanke på menneskeleg bruk og brukarar, dvs. at det ikkje er teke høgd for å gjere denne leksikalske databasen maskinleseleg. Det må likevel nemnast at databaseformatet gjev eit stringent utgangspunkt for eventuell vidareutvikling i slik lei. Men i fyrste omgang ønskjer vi no å lage ei e-ordbok for menneske ved å utnytte dei moglegheitene som databasen gjev oss, og ved å stille oss ganske fritt til i høve til strukturen i papirutgåva. Dermed er nok ambisjonen vår å realisere ei elektronisk ordbok på det elektroniske mediet sine premissar. Men vi må presisere at vi er bundne av det faktum at databasen i utgangspunktet er bygd opp på grunnlag av informasjonskategoriane i ei etablert papirordbok.

Før vi held fram med å trekkje opp nokre ideal for e-NO, må det også seiast at forlagsrettane til papirutgåva av *Norsk Ordbok* ligg til Det norske Samlaget. Vi har sett i gang ein prosess med forlaget for å få avklart kva for vilkår som må vere oppfylte for å gjere e-NO tilgjengeleg på internett. Førebels er dette ikkje formelt avklart, men frå vår side er det heilt klart at målet må vere å gjere e-NO gratis

tilgjengeleg over internett. Sidan NO 2014 er eit svært kostbart prosjekt som heilt ut er kosta av det offentlege, dvs. av skattebetalarane, er det etter vårt syn urimeleg å be brukarane betale ein gong til for å få tilgjenge til e-utgåva av ordboka.

Prisen på prosjektet NO 2014 er éin av grunnane til at vi ønskjer å realisere ei elektronisk utgåva av ordboka. Den norske staten gjer eit tungt kulturøkonomisk løft ved å fullfinansiere *Norsk Ordbok* i tida fram til 2014. Sjølv om dette førebels ikkje er eksplisitt uttalt frå politisk hald, må det vere i tråd med Stortinget sin intensjon å gjere *Norsk Ordbok* tilgjengeleg for så mange som mogleg. Det er klart at ei elektronisk utgåve vil nå vesentleg mange fleire enn den relativt kostbare papirutgåva. Men talet på brukarar er berre éin av grunnane til at e-NO er ønskjeleg frå vår synsstad. Nye brukarar heng nemleg også saman med ny bruk av ordboka, og denne nye bruken er fagleg sett svært interessant for oss.

Tradisjonell bruk av papirordbøker er bunden av alfabetet og har eit typisk partikulært fokus. Ein slår opp ord ein i utgangspunktet har høyrte før, og ein leitar etter dei på rett plass i alfabetet. I og med e-utgåva slepp ein både den alfabetiske tvangstrøya og det einsidige partikulære fokuset. Døme på ny bruk som e-utgåvene opnar opp for, er at ein kan variere søkjeinngangane, dvs. at ein ikkje lenger er avhengig av å gå inn i ordartiklane via oppslagsordet. Dermed treng ein ikkje lenger kjenne til ordet ein leitar etter, for ein kan gjere ”fuzzy” eller kombinatoriske søk, slik at ein kan gå frå eit upresist utgangspunkt og finne presise opplysningar. (Sjå elles nedanfor under punkt 5.2.) Det er også viktig at ein i ei elektronisk ordbok kan gjere systematiske søk. Det vil vere mogleg å leite etter mønster heller enn einskildord, for ein kan til dømes hente fram alle ord som deler visse eigenskapar. I tillegg vil ei elektronisk ordbok kunne gje direkte koplingar til kjeldene ordboka byggjer på (sjå nedanfor), det elektroniske mediet gjer det lettare å få tilbakemeldingar og å gjere revisjonar, og til sist kan mediostrukturen eller det interne lenkesystemet (krysstilvisingane) aktiviserast på meir systematiske måtar også i søkjesamanhengar. Alt dette opnar opp svært interessante leksikografifaglege perspektiv for oss, og det motiverer for å arbeide fram e-NO.

5. Visjonar for ei elektronisk utgåve av *Norsk Ordbok*

På bakgrunn av føresetnadene spesifiserte under punkt 4 ovanfor, og med det utgangspunktet som er lagt i og med databasen (jf. punkt 2), vil vi no skissere nokre visjonar for e-NO. Vi vil i denne samanhengen vise

til de Schryver (2003) for inspirerende perspektiv. Her vil vi konsentrere oss om tre moment:

1. Integrering av interne og eksterne kjelder
2. Gjennomtenkt søkjegrensesnitt med tilpassing for ulike brukargrupper
3. Utnytting av mediostrukturen

5.1. Integrering av interne og eksterne kjelder

Den fyrste visjonen vi har for e-NO burde ikkje vere vanskeleg å realisere, sidan vi alt har etablert ei redaksjonell plattform der kjeldene og ordboksdatatabasen er kopla saman. Det er dette vi viser til når vi her refererer til "interne kjelder". Eining for digital dokumentasjon har laga eit elektronisk register over alt digitalisert tilfang som det er relevant å redigere *Norsk Ordbok* på grunnlag av (metaordboka). Mellom metaordboka og ordboksdatatabasen er det etablert koplingar som gjer det mogleg for brukarar å få tilgjenge til den empirien som ordboksartikkelen byggjer på. Slår ein altså opp eit ord i ordboksdatatabasen, kan ein gå vidare for å sjå redaktøren i korta. I tillegg til alt tilfang som er indeksert i metaordboka, har vi også etablert eit tekstkorpus, og vi er nett no i ferd med å ta i bruk eit system der relevante korpustreff også blir lenka til ordartiklane i datatabasen. Til saman har vi difor allereie etablert ei interessant vidareutvikling av omgrepet dokumentasjonsordbok. Det er jo berre ein brøkdel av dokumentasjonen som faktisk får plass i ordartikkelen som døme, men e-NO opnar for at tilleggsdokumentasjon kan bli tilgjengeleg via lenker frå den elektroniske ordartikkelen. Dette gjer ordboka etterprøvbar på ein heilt ny måte, og vi meiner difor at e-NO med større rett enn papirutgåva vil kunne klassifiserast som ei vitskapleg dokumentasjonsordbok. I e-NO vil ordartikkelen vere ei opning inn mot eit stort relevant språkleg tilfang.

Når det gjeld eksterne kjelder, er vi førebels berre på idéstadiet. Men Eining for digital dokumentasjon har alt etablert fleire ensyklopediske databasar på same plattform som språkdatatabasen til NO. Gjenstandsdatatabasar for musea, bilettdatabasar og kartdatabasar finst allereie, og det er klart at det her er store moglegheiter for å kople NO-databasen til basar som innheld bilete, lyd, kart eller ensyklopedisk kunnskap. Når det ikkje lenger finst fysiske plassbegrensingar, er det ingen grunn til at NO t.d. ikkje skulle kunne (del-)illustrerast, og som dialektordbok kunne vi absolutt vere interesserte i utbreiingskart og

uttaleprøver. (Jf. Kruijsen & Swanenberg 2004 om slikt tilleggsmateriale i dialektordbøker frå Nederland og Belgia.) Dei faglege og tekniske moglegheitene er store; kva som kan realiserast vil avhenge av ressursituasjonen.

5.2. Gjennomtenkt søkjegrensesnitt med tilpassing for ulike brukargrupper

Som alt nemnt har vi alt svært gode søkjemoglegheiter inn i databasen i dag. Men vi har enno ikkje teke stilling til kva for søk vi særleg skal leggje til rette for. Dette heng saman med spørsmålet om kven brukarane av ei framtidig e-NO er, og kva vi ønskjer at desse brukarane skal bruke ordboka til. Eit hovudpoeng må vere at e-NO både skal kunne brukast på same måte som papirutgåva, dvs. til å slå opp lemma og lese heile eller delar av ordartikkelen, og desutan at e-NO skal kunne brukast på nye måtar, dvs. til å gjere systematiske søk på tvers, og til å søkje ved hjelp av ulike og kombinerte kriterium både på mikro- og makrostrukturnivå.

Dei nye brukarane tenkjer vi oss kunne vere alle som treng spesialtilpassa dokumentasjon som underlag for ulikt språkarbeid. Det kan vere som underlag for språknormering, språkforskning, språkdiraktikk og profesjonell språkproduksjon. For alle desse vil e-NO vere eit meir effektivt hjelpemiddel enn papirutgåva. Vi ønskjer dessutan også at den mangfaldige språkinteresserte ålmenta som finst i Noreg – og utanfor – vil ha glede og nytte av det mangfaldet av tilgjengeleg informasjon som vil finnast i e-NO.

Vi har alt vore inne på korleis e-NO opnar opp for meir systematisk bruk av ordboka enn før. Dette burde gjere e-NO meir interessant for språkforskarar enn det har vist seg at papirutgåva har vore. Fleire har peikt på at elektroniske utgåver faktisk aukar verdien av ordbøker som forskingsverktrøy, jf. t.d. Ruus (2002). Vi tykkjer difor det er verdt å seie litt meir om potensiell bruk av e-NO for framtidig språkforskning.

Ein grunnleggjande føresetnad for språkvitskapleg forskning er at språket faktisk er regelmessig eller prega av repeterte mønster. Språkforskning handlar om å beskrive slike mønster eller regelmessigheiter og å uttrykkje dei i ulike regelformat, og dessutan er ein oppteken av å forklare regelmessigheitene. Praktisk leksikografi kviler på den eine sida på språkvitskapleg forskning, for analysen av einskildord byggjer på tidlegare forskarar sine regelformuleringar og forklaringar. På den andre sida burde leksikografane ideelt sett også kunne levere foredla data til dei forskarane som er opptekne av å kartleggje dei

mønsterbetinga aspekta av språkbruken. Tradisjonelt har likevel dei store dokumentasjonsordbøkene vore vanskelege å utnytte til slikt arbeid, nettopp fordi fokuset som ein funksjon av papirordboksgenren har vore partikulært. Med dei elektroniske ordbøkene er dette endra, og vi meiner at e-NO på ein heilt annan måte enn papirutgåva vil kunne brukast til å kartleggje norske ordlagingsmønster, ordgeografiske mønster, fraseologi og kollokasjonsoppbygging, mønster som har med omgrepsdanning og semantisk struktur å gjere, kartlegging av leksikalske lån og tilpassing av framandt ordstoff og dessutan fonologiske dialektbetinga variasjonsmønster. Integreringa av kjeldene er i denne samanhengen uunnverleg, for forskarane kan sjølve gå tilbake for å vurdere om dei fortolka, og slik sett foredla, opplysningane som blir presenterte i ordartikkelen, er lingvistisk forsvarlege. Vi er sjølve begeistra over kor interessant e-NO burde kunne bli som forskingsverktøy, og vi vonar at norsk språkforskning på sikt vil utnytte moglegheitene som no opnar seg opp.

Når det gjeld brukargrensesnittet som vi må utvikle for e-NO, gler vi oss til å lage eit system som kjem nye og gamle brukarar i møte. Så langt har vi sett opp nokre ideal for dette brukargrensesnittet: Vi vil gjerne at søkjegrensesnittet skal kunne tilpassast ulike brukargrupper, slik at enkel bruk av e-NO skal kunne gjerast ved eit enkelt søkjeskjema, medan meir avansert bruk skal kunne gjerast ved å hjelp av skreddarsydde søkjeskjema. Vi ser førebels for oss to hovedtypar bruk som det må lagast tilpassa søkjesystem for: meir tradisjonell ordboksbruk der ein leitar etter individuelle oppslagsord og gjerne har moglegheit til å "bla" litt på måfå rundt i ordboka, dessutan meir systematisk ordboksbruk, der målet er å finne mønster på ulike nivå. Men sjølv om desse to typane bruk peikar seg ut, må individuell brukartilpassing vere ei rettesnor.

Det blir elles viktig for oss å leggje til rette for upresise eller "fuzzy" søk, slik at ein kan finne fram til ord ein ikkje alt kjenner. (Sjå De Schryver (2003:174) som viser til Abate 1986, Webster & Ning 1996, Nesi 2000 og Malmgren 1999:287ff.) Til hjelp her ser vi for oss trunkering, jøkerteikn og menyar med nesten-treff i samband med logisk utnytting av informasjonskategoriane i mikrostrukturen. Eit godt hjelpesystem blir viktig, og vi ser at vi truleg vil ha mykje å vinne på å få profesjonell hjelp til utforming av grensesnittet. Ikkje minst blir dette viktig for arbeidet med å presentere lenker til underlagsmaterialet for ordartiklane slik at ein lett kan bevege seg frå ordartikkel til setelarkiv og korpuskonkordansar og attende.

5.3 Mediostrukturen

Med mediostrukturen meiner vi her dei eksplisitte lenkene som går mellom etablerte einingar i databasen, både mellom mikro- og makrostruktureiningar. Vi har alt laga eit internt lenkesystem i databasen som primært vert utnytta til kryssreferansar. Kryssreferansane vert altså ikkje berre uttrykte i skrift, dei vert etablerte som fysiske koplingar mellom element i databasen. Førebels har vi utnytta dette lenkesystemet relativt tradisjonelt, dvs. vi har gjort koplingane med tanke på papiirutgåvebruken, og for å hjelpe redaktørane til å oppnå intern konsistens, dessutan for å hindre redundans og tomme peikarar. Men vi ser jo at i dette systemet ligg det moglegheiter for å lage meir gjennomtenkte nettverk på tvers av basen. På teoretisk grunnlag kunne systemet takast i bruk for å etablere onomasiologisk eller semantisk definerte nettverk, og sjølv om vi pr i dag ikkje har rom for å definere delprosjekt som går i denne leia, ligg det her moglegheiter for å etablere dotterprosjekt til *Norsk Ordbok*, t.d. ved å knyte doktorgradsprosjekt til redaksjonen.

6. Konklusjon

Vi er entusiastiske over dei moglegheitene som no opnar seg i og med realiseringa av ei elektronisk utgåve av *Norsk Ordbok*. Sjølv om formell avklaring må kome på plass, og vi enno har arbeid å gjere med omsyn til meir presis innpassing av tidlegare bokmanuskript i databaseformatet, ser vi at vi i grunnen har fått etablert ein databasestruktur og eit søkjesystem som det blir tilfredsstillande å gjere ålment tilgjengeleg. I denne fasen av arbeidet er vi opne for alle konstruktive innspel, og er slik sett takknemlege for å ha fått høve til å leggje fram preliminære planar og visjonar i eit nordisk leksikografifagleg forum.

Referansar

- Abate, F.R. 1985: *Dictionaries Past & Future: Issues and Prospects*. I: *Dictionaries* 7, 270–283.
- Cederholm, Y. & L. Rogström 2001: Gamla ord blir som nya. OSA-databasen som källa och resurs. I: Gellerstam, M. et al. (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 5. (Rapport från Konferens om lexikografi i Norden. Göteborg 27–29 maj 1999.) Göteborg: Nordiska föreningen för lexikografi, 66–79.

- De Schryver, G.-M. 2003: Lexicographers' Dreams in the Electronic-Dictionary Age. I: *International Journal of Lexicography* 16:2, 143–199.
- Gawinski, B. under trykking: Spansk mad – en illustred ordbog. Vil bli publisert i rapport frå den 8. konferansen om leksikografi i Norden, Sönderborg 24–28 maj 2005.
- Grønvik, O. 2005a: Redigeringsprogrammet for Norsk Ordbok 2014. I skjeringspunktet mellom menneskeleg skjønn og automatisering. I: R. V. Fjeld & D. Worren (red.): *Nordiske studiar i leksikografi* 7. (Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden. Volda 20.–24. mai 2003.) Oslo: Nordisk foreining for leksikografi, 156–165.
- Grønvik, O. 2005b: Norsk Ordbok 2014 from Manuscript to Database – Standard Gains and Growing Pains. I: F. Kiefer, G. Kiss & J. Pajzs (red.): *Papers in Computational Lexicography. Complex 2005*. Budapest: Linguistic Institute, Hungarian Academy of Sciences, 60–70.
- Kruijsen, J. & J. Swanenberg 2004: Les dictionnaires du brabançon (WBD) et du Limbourgeois (WLD) sur l'internet. I: G. Williams & S. Vessier (red.): *Eleventh Euralex international congress. Le Paquebot/Lorient/France. Proceedings*. Lorient: Université de Bretagne-Sud, 117–126.
- Løfberg, L. et al. 2004: Using a semantic tagger as a dictionary search tool. I: G. Williams & S. Vessier (red.): *Eleventh Euralex international congress. Le Paquebot/Lorient/France. Proceedings*. Lorient: Université de Bretagne-Sud, 127–134.
- Malmgren, S.-G. 1999: Att göra en enspråkig definitionsordbok mer produktionsinriktad – exemplet Nationalencyklopedins ordbok. I: Slotte, P. et al. (red.): *Nordiska studier i lexicografi* 4. (Rapport från Konferensen om lexicografi i Norden. Esbo 21–24 maj 1997.) Helsingfors: Nordiska föreningen för lexicografi, 285–290.
- Nesi, H. 2000: *The Use and Abuse of EFL Dictionaries. How learners of English as a foreign language read and interpret dictionary entries*. (Lexicographica. Series Maior 98.) Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Pelissier, C. & C. Becker 2005: Adaption of a Computerized Dictionary for Language Learning: The “*Trésor de la Langue Française informatisé*” and French Language. I: F. Kiefer, G. Kiss & J. Pajzs (red.): *Papers in Computational Lexicography. Complex 2005*. Budapest: Linguistic Institute, Hungarian Academy of Sciences, 161–170.
- Ruus, H. 2002: A Corpus-based Electronic Dictionary for (Re)search. I: A. Braasch & C. Povlsen (red.): *The Tenth Euralex International*

Congress. Copenhagen – Denmark. August 13–17, 2002. Proceedings. København: Center for Sprogteknologi, 175–185.

Kristin Bakken
prosjektdirektør/dr.art.
Norsk Ordbok 2014
P.boks 1021 Blindern
N-0315 Oslo
kristin.bakken@iln.uio.no

Christian-Emil Ore
fagleg leiar/dr.art.
Eining for digital dokumentasjon
P.boks 1123 Blindern
N-0317 Oslo
c.e.s.ore@edd.uio.no

Henning Bergenholtz

Den usynlige elektroniske produktions- og korrekturordbog

By using an electronical dictionary the user quite often gets the answer "This word is not found in the dictionary". In some of these cases the user could have found the word, if he had spelled the word correctly. In this paper some examples of this kind are discussed together with proposals for a better functioning dictionary, for a better tool.

1. Den ukendte ordbog

"Den elektroniske ordbog, som alle bruger, men næsten ingen kender", var titlen på det foredrag, som ligger til grund for denne artikel. Titlen var ment som en provokation og en opfordring til en gætteleg. Begge dele mislykkedes, for tilhørerne kunne til foredragsholderens forbavselse godt affinde sig med, at Words stavekontrol og også Words synonymordbog blev anset som en ordbog. Gættelegen lykkedes heller ikke, fordi ingen havde gættet på Words stavekontrol inden foredragets begyndelse. I virkeligheden kunne foredraget have haft en anden titel, sml. hertil McGee/Ericsson (2002), der i titlen nævner "MS WORD as the invisible grammarian". Leksikografisk set har vi at gøre med den usynlige og i øvrigt ukendte leksikograf. Nu er leksikografen mindre interessant end hans værk og dettes nytteværdi. McGee/ Ericsson (2002) citerer Mark Weisers berømte tese: Den bedste teknologi er den, som forsvinder, som bliver en så genuin del af hverdagen, at man ikke lægger mærke til den. I princippet er det allerede sket, hvis man sætter Words stavekontrol til at virke automatisk. Når man skriver en tekst, vil programmet uden godkendelse af tekstforfatteren kunne ændre en forkert skrivemåde til en rigtig og – hvis man er uheldig – en rigtig til en forkert.

Hvis vi forudsætter, at stavekontrol er en slags ordbog, kan opdelingen mellem kommunikationsrelaterede og vidensrelaterede ordbøger illustreres på en måde, så visse misforståelser kan undgås. Det er fx blevet indvendt, at man også får viden, når man bruger en ordbog ved en kommunikationsrelateret problemstilling. Det er også blevet indvendt, at man kan få forbedret sine kommunikationsfærdigheder, hvis man bruger ordbogen i forbindelse med vidensrelaterede problemer. Det

er korrekt, men disse yderligere fordele ved brug af en ordbog har intet at gøre med det behov for information, der har ført til et ordbogsopslag. Ved en **vidensrelateret brug** er det afgørende, at oplysningen søges af en person for at få viden, ikke for at få direkte hjælp i et konkret tilfælde i forbindelse med tekstproduktion, reception eller oversættelse. Vi kan anskueliggøre sammenhængen i form af følgende handlingsforløb, hvor der ikke siges noget om, hvorfor eller i hvilken sammenhæng brugeren får behov for at vide mere:

bruger -> ordbog -> bruger

Her kan man ikke forestille sig en eller anden form for automatik, hvor ordbogen ikke bruges bevidst og fungerer, uden at brugeren gør noget aktivt selv. Ved en **kommunikationsrelateret brug** foreligger der et helt andet handlingsforløb. Brugeren er i færd med at læse, korrigere, skrive eller oversætte en tekst og er kommet til et bestemt sted, hvor han får et problem med at forstå, rette, producere eller oversætte denne del af teksten og derfor søger hjælp i en ordbog:

bruger -> tekstdel_z -> bruger -> ordbog -> bruger -> tekstdel_z

Ved tekstproduktion kan man forestille sig, at brugeren en gang for alle har slået en bestemt automatik til og derfor ikke selv gør bevidst brug af en ordbog. Har man slået den automatiske stavekontrol til, er ordbogen – svarende til Weisers tese – blevet en genuin del af handlingsforløbet, men en usynlig del:

bruger -> tekstdel_z -> (bruger -> ordbog -> bruger ->) tekstdel_z

Der er ikke sket nogen afbrydelse i tekstprocessen, det er den ukendte leksikografs usynlige ordbog, der har været ordbogsaktiv, brugeren har ikke været involveret i denne proces. Der har ikke været et bevidst behov for hjælp fra brugerens side, handlingsforløbet set ud fra brugerens tekstproces er ikke blevet afbrudt:

bruger -> tekstdel_z – tekstdel_y – ...

Når der ved dette handlingsforløb tales om en **ordbog**, svarer det ikke uden videre til hidtidige definitioner af denne leksikografiske grundterm. Denne terminologiske uklarhed gælder dog ikke bare for den usynlige ordbog, den gælder i virkeligheden for enhver elektronisk ordbog, især online-ordbøger. I modsætning til en trykt ordbog vil en

optimalt indrettet online-ordbog kunne indeholde alle de oplysninger, som man normalt først finder under brug af forskellige trykte hjælpemidler. Man kan her inddrage resultaterne fra Nord (2002:175), som viser, hvilke forskellige hjælpemidler professionelle fagoversættere gør brug af:

Type hjælpemiddel	Brugerhandlinger
Spørge andre personer	6,4%
Andre tekster fra samme genre	13,3%
Atlasser o.l.	0,8%
Brugerens egne notater	5,2%
Almene encyklopædier	2,2%
Specielle encyklopædier	6,0%
Monolingvale almensproglige ordbøger	11,3%
Synonymordbøger	2,0%
Andre monolingvale almensproglige ordbøger	1,8%
Bilingvale almene ordbøger	19,3%
Fagordbøger	31,3%
Andre bilingvale specialordbøger	0,4%

Den optimale elektroniske ordbog erstatter alle disse hjælpemidler. Kan man så tale om én ordbog eller for den sags skyld om en ordbog overhovedet? Spørgsmålets relevans bliver tydelig, hvis vi går ud fra foreliggende overvejelser om fordelingsstruktur, som er foretaget i relation til papirordbøger. Det er især udtrykket **leksikografiske data**, som må få en anden status i en elektronisk end i en trykt ordbog. Der skelnes i Bergenholtz/Tarp (1995 og 2005b) mellem: 1. data i en eller flere lemmalister, 2. data i integrerede omtekster og 3. data i andre værker. Denne opdeling er, hvad angår ”andre værker” uklar eller måske ikke brugbar i relation til en optimal elektronisk ordbog, som kan gøre brug af hidtil uanede muligheder. Det kan ikke bare være en e-mail-service, hvor eksperter svarer på spørgsmål; det kan først og fremmest være en inddragelse af alle andre tilgængelige tekster i leksikografens database og på hele nettet. Der kan fx blot henvises til Googles nyeste tiltag med indscanning af 15 mio. bøger fra fem store amerikanske universitetsbiblioteker, dvs. 4–5 mia. bogsider eller ca. 2.000.000.000.000 løbende ord til brug for alle Google-brugere i hele verden. Når og hvis disse tekster bliver tilgængelige i en elektronisk ordbog, er de så en del af det pågældende hjælpemiddel? Det er tydeligt ikke tilfældet ved papirordbøger, hvor man helt konkret kan se og må tale om forskellige bøger, dvs. ”data i andre værker”. Ved en optimal elektronisk ordbog er alle data tilgængelige direkte via hjælpemidlets søgeværktøj. Hvor kunne man her trække en grænse mellem dette hjælpemiddel og ”andre værker”?

Dette spørgsmål søges ikke løst i dette bidrag. Det drejer sig her om et helt andet problem, som uafhængigt af en ordbogsdefinition kan og bør løses teoretisk og praktisk for fremtidige elektroniske ordbøger. Der tages udgangspunkt i en bibemærkning til indledning af temadelen i tidsskriftet *Hermes*, som i nr. 34 havde temabidrag om elektroniske ordbøger (Prinsloo 2005, Bergeholtz/Johnsen 2005, Storjohann 2005, Nielsen/Mourier 2005, Almind 2005). Her skriver udgiverne følgende:

The thematic section in this issue of *Hermes* deals with a number of problems related to electronic dictionaries. The new lexicographic solutions made possible by computer technology and the wide access to internet has resulted in a huge number of electronic dictionaries, i.e. CD-ROM, DVD and internet dictionaries as well as dictionaries conceived to support the spelling, hyphenation and other functions integrated in text processing programs such as Word. Although the latter is maybe the most commonly used type of dictionary, little attention has been paid to this kind of dictionaries in the theoretical lexicographic publications. This thematic section is no exception in this respect but discussions of such functions would be highly appreciated in lexicographic journals. (Bergeholtz/Tarp 2005a:7)

Denne artikel skal forstås som et bidrag til dette tema.

2. Ordbogstyper

Forskellige typologier og klassifikationer kan på trods af deres forskellighed hver for sig siges at give et retvisende billede af virkeligheden. Sådan er det også med ordbøger. Man kan skelne mellem print-ordbøger og elektroniske ordbøger. Ved elektroniske ordbøger kan man som Calzolari (1989) med udgangspunkt i den brugte tekniske fremgangsmåde ved udarbejdelse af ordbogen skelne mellem

- (1) ordbøger, som direkte er udarbejdet på grundlag af computerprogrammernes analyse af tekster, fx frekvensordbøger
- (2) en overførsel af en foreliggende printordbog til en ordbog i elektronisk form
- (3) en nykonciperet elektronisk ordbog

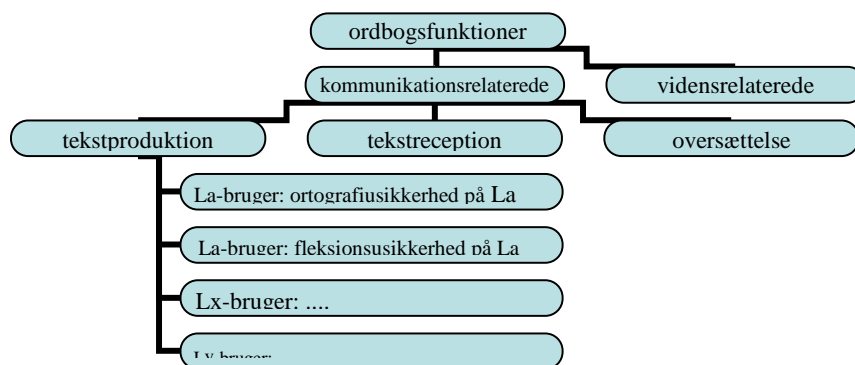
Svensén (2004:517) tager i stedet udgangspunkt i den tekniske lagring:

- (1) en offline-ordbog, som er lagret på brugerens PC
- (2) en online-ordbog, som er publiceret på internettet
- (3) en online-ordbog, som er publiceret på et intranet

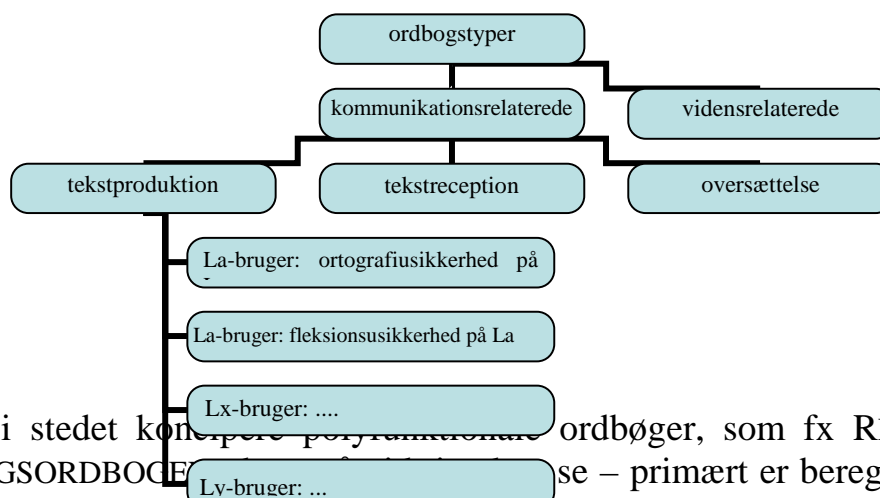
Det er alt sammen leksikografisk set relativt uinteressant. Lidt mere interessant er en også brugt skelnen mellem **statiske** ordbøger, dvs. printordbøger og offline-ordbøger, som ikke er ændret mere efter afsendelse af materiale til trykning hhv. til et medium før overførsel til brugeren, og **dynamiske** ordbøger, dvs. online-ordbøger, som i princippet kan ændres eller udvides fra minut til minut.

Den leksikografisk virkeligt interessante typologi fremstår først, når man tager udgangspunkt i ordbøgers funktion. Men skal man her principielt skelne mellem printordbøgers og elektroniske ordbøgers funktion? Sådan argumenterer Wiegand (2001), hvis opdeling minder om den århusianske model for leksikografiske funktioner, dog kun ved første øjekast (se hertil Bergeholtz/Tarp 2002, 2003). Vores kritik af Wiegands model skal her ikke gentages, men underbygges med henvisning til Wiegands påstand om, at der skal udarbejdes egne teorier om ordbogsfunktioner for printordbøger og elektroniske ordbøger (Wiegand 2001:231–243). Denne påstand begrundes ikke eksplicit, men gennemføres med henvisning til de helt forskellige medier. Nærværende bidrag har det modsatte udgangspunkt, det tager udgangspunkt i funktionslæren, i antagelsen af ordbogen som et værktøj, der forsøger at hjælpe en ordbogsbruger med bestemte forudsætninger til at dække bestemte behov i forbindelse med bestemte kommunikationsproblemer eller give oplysninger ved bestemte vidensbehov.

I funktionslæren skelnes mellem følgende ordbogsfunktioner:

Man kan så koncipere ordbøger til hver af disse funktioner, det vil være monofunktionale ordbøger, hvor der til hver funktion i princippet kan udarbejdes en egen ordbog. Det kunne fx være en ordbog beregnet for modersmålstalere med en akademisk uddannelse til hjælp ved ortografisk usikkerhed under tekstproduktion på modersmålet. Alt i alt vil man komme op på mange hundrede, måske tusinder af forskellige ordbogstyper:

Man kan i stedet konceptuelt opbygge polyfunktionale ordbøger, som fx RETSKRIVNINGSORDBOGEN (se – primært er beregnet til brugere med dansk som modersmål, hvis de har kommunikationsrelaterede ortografiske eller fleksionsmorfologiske problemer ved produktion eller ved korrektur af en tekst (se hertil Tarp 2004). Sådanne polyfunktionale ordbøger vil kunne prioritere nogle funktioner højere end andre, hvorfor man ved en bestemt ordbog kan sige, at den har det og det som den eller de primære funktion(er), det og det som den eller de sekundære funktion(er) eller det og det som den eller de tertiære funktion(er). De fleste ordbøger til små, mindre og mellemstore sprog er stærkt polyfunktionale, ofte uden en klar prioritering og derfor i mange tilfælde ikke særligt godt egnede til en eneste af de angivne funktioner.

I princippet er der i denne henseende ingen forskel mellem printordbøger og elektroniske ordbøger, selv om der ikke er nogen tvivl om, at elektroniske ordbøger til nogle funktioner vil have visse fordele.

I nogle sammenhænge tales der ved elektroniske leksikografiske opslagsværker ikke om ordbøger, men om referenceværker. Det kan man gøre, jeg holder her i modsætning til Almind/Bergenholtz (1998) fast ved udtrykket **ordbog**. Mere problematisk er definitionen af denne term, når man i den valgte typologi vælger at bruge hjælpemidlets funktion som grundlag. Der vil så ikke være nogen principiel forskel på to tilsyneladende helt forskellige hjælpemidler, som fx Words staveprogram og en retskrivningsordbog. De kan i princippet have præcis de samme funktioner. Om så Words orddelingsprogram eller staveprogram indeholder ordbogsartikler, som krævet i de fleste definitioner af termen ordbog, fx i NLO, eller om det drejer sig om en blanding af en lille ordliste og en lang række regler, er ikke relevant. Det er heller ikke relevant, om brugen af ordbogen ved tekstproduktion automatisk fører til rettelser i teksten, eller om brugeren vælger selv at træffe afgørelser om evt. ændringer, sml. hertil den ovenfor citerede liste over hjælpe-

middelbrug hos professionelle oversættere. Et elektronisk hjælpemiddel vil principielt kunne indeholde samtlige muligheder inden for et og samme hjælpemiddel, forudsat, at der med ”personer” så menes, at der er mulighed for at stille et spørgsmål pr. e-mail eller lignende. Man kan indvende, at man også i det elektroniske hjælpemiddel vil kunne skelne mellem et hjælpemiddels enkelte dele og kalde hver del noget, der minder om de ovenfor nævnte traditionelle betegnelser som fx **omtekster** og **andre værker**. I praksis går det ikke. Vi får i det ideelle tilfælde noget, der minder om Rip, Rap og Rups Grønspættebog (finsk: Sudentujen Käsikirja, norsk: Hakkespettboken, svensk: Gröngölingsboken), se hertil Bergenholtz (1998). Det er alt i ét. Set ud fra brugernes synspunkt er det tilfredsstillende, hvis de får svar på deres spørgsmål, dvs. får dækket deres informationsbehov. Set ud fra leksikografens synspunkt drejer det sig om at dække disse behov på bedst mulig måde. Vi kommer således tilbage til udgangspunktet: En potentiel bruger af et elektronisk hjælpemiddel har bestemte forudsætninger (sprogligt, videnskæssigt, kulturelt, osv. osv.), og han er i en bestemt situation, hvor der opstår et bestemt behov for information af en bestemt art. Hjælpemidlet hhv. ordbogen intenderer at give brugeren mulighed for at finde de dertil forudsete informationer. Om denne information kan findes i en kollokationsangivelse, i et eksempel, i hele ordbogens tekst-korpus eller i tilknyttede tekster, er set ud fra brugerens synspunkt uvigtigt. Vigtigt er, om han får dækket sit behov.

3. Logfiler som udgangspunkt for brugerundersøgelser

Ordbøger er brugsgenstande. De fungerer som hjælperedskab for sprogbrugere, der har et problem i forbindelse med at formulere, forbedre eller forstå en tekst, eller som ønsker at skaffe sig viden. Det er ikke nyt. Og det har ordbogsforfattere og ordbogsforlag lovet at være i deres forord og reklamer i mange hundrede år. Det er derfor noget af et paradoks, at Wiegand i 1977 med rette kunne fastslå, at brugeren er ”den kendte ubekendte”. Alle taler om ham, men ingen interesserer sig virkelig for ham. Fra ca. 1985 er dette billede ændret totalt. Der foreligger nu et overvældende antal undersøgelser om brugeradfærd, se fx Nord (2002), Svensén (2004:533–566) og Lew (2004). Alle disse undersøgelser retter sig mod trykte ordbøger, enkelte også cd-rom-ordbøger, men ingen drejer sig om internetordbøger. Forklaringen må være, at internetordbøger er et relativt nyt fænomen. Det kunne være interessant at undersøge, om nye brugergrupper er kommet til med det nye medium, eller om omfanget af brug af trykte ordbøger er faldet i takt med den

udbredte brug af internetordbøger. Ligeledes kunne det være interessant at se, om brugeradfærden for internetbrugere adskiller sig væsentligt fra brugen af trykte ordbøger.

Dette er ikke en opfordring til at fortsætte de sidste 30 års brugerforskning; jeg vil kalde det den såkaldte brugerforskning, som først og fremmest tager udgangspunkt i ikke-realistiske og ikke-repræsentative surveys. Undersøgelserne har ofte rettet sig mod alle ordbøger af en bestemt slags, fx alle monolingvale ordbøger for et bestemt sprog, meget sjældent mod en bestemt ordbog. Man har på denne måde i virkeligheden forudsat, at alle ordbøger er næsten ens, og at de ud fra disse undersøgelser kunne repareres lidt hist og pist. Nye ordbøger bør ikke konciperes efter, hvornår og hvorfor en bruger konkret har slået eller vil slå op i dem, og hvor og hvordan vedkommende har eller tror han har søgt efter bestemte oplysninger i allerede eksisterende ordbøger. I stedet skulle man have brugt kræfterne på ud fra teoretiske overvejelser om ordbogsfunktioner at koncipere nye ordbøger, som kan bruges af den intenderede brugergruppe og give optimal hjælp i de forudsete brugersituationstyper, ”uanset om dette betyder brud med en eksisterende ordbogskultur og krav om nye” (Tarp 2004:143).

Hvis man alligevel vil foretage brugerundersøgelser, kunne online-ordbøger indgå i brugerundersøgelser på en måde, som ikke er mulig ved offline-ordbøger og printordbøger: Man kan dag for dag, time for time følge, hvad brugerne søger på. Alt efter indretning af søgefeltet kan man ikke bare se, hvilket lemma der søges på, men også hvilken angivelse, man kan også se, hvilke søgninger der ikke giver resultat, fx hvor der er et lemmahul. I det følgende drejer det sig om logfiler, hvor kun lemmafeltet kan være et søgeelement (nærmere beskrivelse af Bergenholtz/Johnsen 2005). Denne type undersøgelse findes der indtil nu kun enkelte bidrag om, fx de Schryver/Joffe (2004), som beskriver 21.337 opslag med 2.530 unikke brugere. Eftersom deres biskopale leboa-engelske ordbog har i alt 53.000 lemmaer, kan brugeren i bedste tilfælde have søgt på halvdelen af lemmaerne i ordbogen. Den ordbog, vi har undersøgt, er DEN DANSKE NETORDBOG med 109.000 lemmaer og 128.000 forskellige records, dvs. med ca. 19.000 sublemmaer med polysemer. Man kan søge på alle fleksionsformer af et leksem, derfor er den samlede mængde af mulige søgeord ca. 400.000. Da ordbogen blev tilgængelig i 2002–2003, var der gennemsnitligt 1.631 opslag om dagen, sidste år var gennemsnittet 2.520 opslag om dagen. Nu er ordbogen oppe på godt 6.000 opslag om dagen med ca. 1.000 unikke brugere hver dag. For en bestemt del af denne periode har vi set på godt 1 mio. ordbogsopslag:

søgninger:	1.016.960	
”fundne” søgeord:	818.613	(80,5%)
”ikke fundne” søgeord:	198.347	(19,5%)

Disse tal afspejler søgninger på i alt 104.097 forskellige ortografiske ord, som blev fundet i ordbogen, mens en søgning på 116.066 søgeord ikke gav resultat. Der er altså søgt på flere forskellige ord uden resultat end med resultat, når man kun ser på forskellige søgeord. Blandt søgninger uden resultat befinder sig forskellige former for fejlstavninger, fx ved ombytning af bogstaver (måske pga. ordblindhed):

akapolypse	medmnidre	ononym
------------	-----------	--------

I andre tilfælde kan der være stavfejl påvirket af udtalen:

ancinnitet	apperat	artikel	bobbel	brilliant
desideret	dimmitend	disiplin	distret	ekseptionel
ekvivalent	estetisk	farisær	flematisk	gardarobe
halvfjers	hieraki	hiraki	hovedsaglig	ingenør
intressant	intresse	intresseret	irreterende	kadance
kambolage	kompetance	kotyme	matriale	misære
osse	pavilion	pavillion	presentere	pressening
præsis	referance	reperation	resonnement	revance
rimlig	sattelit	senarie	seperat	singel
statestik	synagi	trals	transperant	udemærket
ærge	ærgelig	ærgeligt	ærgelse	

I hvor høj grad udtalen har ført til stavfejlene, kan ikke siges med sikkerhed, kun at søgninger, hvor brugerne får at vide, at ordet ikke findes, udgør en stor del af søgningerne, fx også:

fransbrød	kottelet	mæling	napolion	parantes
pediatri	premisses	premisserne	rensage	senarie
statestik	statestikker	vanilie	vannilie	

Endnu en gængs opslagsfejl skyldes, at brugeren ikke er klar over, om man skal skrive i et eller to ord¹:

iøvrigt	istedet	imorgen	pånær	sålænge
såfald	henimod	iorden	så som	foreksempel
vedlige	forøvrigt	tildels	forsent	istand

¹ Denne usikkerhed bliver efter min bedømmelse snarere forstærket end afhjulpet af Dansk Sprognævns meget uensartede beslutninger, som hverken er systematiske eller begrundet i den virkelige sprogbrug, sml. hertil Bergenholtz/Vrang (2002).

ligemeget	hvadenten	allesammen	tilgængæld	ovenikøbet
-----------	-----------	------------	------------	------------

Nogle nyere printordbøger har medtaget visse fejlstavninger, det gælder også DEN DANSKE NETORDBOG. I praksis er der kun medtaget meget få, så brugerne har ikke stor praktisk nytte af dem, da de i de fleste tilfælde ikke får den ønskede hjælp, som kunne være at erfare, at de her har brugt en fejlstavning, fx *forsent* for *for sent* eller *fransbrød* for *franskbrød*. Løsningen på dette problem findes i praksis allerede, fx når man søger på Google, i hvert fald delvis: Når man i Google indtaster *fransbrød*, får man spørgsmålet ”mente du *franskbrød*”; derudover gives så de eksempler med den søgte og forkerte stavemåde, som søgemaskinen har fundet. Men perfekt er denne løsning ikke eller ikke endnu, den reagerer fx ikke på *imorgen*, som ifølge Dansk Sprognævn ikke er korrekt, men giver 68.000 eksempler. I nogle tilfælde giver Google et forkert svar i sit spørgsmål, fx ved søgning på *sattelit* og spørger ”mente du *satelit*” (og ikke *satellit*). Men alt i alt kan man sige, at en fremgangsmåde som i Google trods alt ville give brugeren en hjælp, han ikke får i foreliggende netordbøger:

<i>ancinnitet</i> 117 belæg mente du <i>anciennitet</i>	<i>apperat</i> 1.410 belæg mente du <i>apparat</i>	<i>artikel</i> 114.000 belæg mente du <i>artikel</i>	<i>bobbel</i> 10.400 belæg	<i>brilliant</i> 25.100 belæg
<i>desideret</i> 2.970 belæg mente du <i>decideret</i>	<i>dimmitend</i> 65 belæg mente du <i>dimittend</i>	<i>disiplin</i> 4.390 belæg mente du <i>disciplin</i>	<i>distret</i> 86 belæg	<i>ekseptionel</i> 510 belæg
<i>ekvivalent</i> 1.500 belæg	<i>estetisk</i> 642 belæg	<i>farisær</i> 307 belæg	<i>flematisk</i> 3 belæg mente du <i>flegmatisk</i>	<i>gardarobe</i> 305 belæg mente du <i>garderobe</i>
<i>halvfjers</i> 188 belæg mente du <i>halvfjerds</i>	<i>hieraki</i> 806 belæg	<i>hiraki</i> 518 belæg mente du <i>hierarki</i>	<i>hovedsaglig</i> 9.360 belæg mente du <i>hovedsagelig</i>	<i>ingenør</i> 935 belæg mente du <i>ingeniør</i>
<i>intressant</i> 3.960 belæg mente du <i>interessant</i>	<i>intresse</i> 4.160 belæg	<i>intresseret</i> 6.750 belæg mente du <i>interesseret</i>	<i>irreterende</i> 11.400 belæg mente du <i>irriterende</i>	<i>kadance</i> 747 belæg
<i>kambolage</i> 179 belæg	<i>kompetance</i> 9.500 belæg mente du <i>kompetence</i>	<i>kotyme</i> 720 belæg	<i>matriale</i> 9.560 belæg mente du <i>materiale</i>	<i>misære</i> 54 belæg

<i>osse</i> 96.800 belæg	<i>pavilion</i> 48.500 belæg	<i>pavillion</i> 10.200 belæg	<i>presentere</i> 7.920 belæg mente du <i>præsenterere</i>	<i>pressening</i> 1.240 belæg mente du <i>presenning</i>
<i>præsis</i> 4.900 belæg mente du <i>præcis</i>	<i>referance</i> 6.760 belæg mente du <i>reference</i>	<i>reperation</i> 27.100 belæg mente du <i>reparation</i>	<i>resonnement</i> 756 belæg mente du <i>ræsonnement</i>	<i>revance</i> 670 belæg mente du <i>revanche</i>
<i>rimlig</i> 13.900 belæg	<i>sattelit</i> 3.730 belæg mente du <i>satelit</i> SOM ER FORKERT	<i>senarie</i> 1.060 belæg mente du <i>scenarie</i>	<i>seperat</i> 24.700 belæg mente du <i>separat</i>	<i>singel</i> 42.000 belæg mente du <i>single</i>
<i>statestik</i> 26.300 belæg mente du <i>statistik</i>	<i>synagi</i> 35 belæg mente du <i>synergi</i>	<i>trals</i> 371 belæg	<i>transperant</i> 4.220 belæg mente du <i>transparent</i>	<i>udemærket</i> 61.000 belæg
<i>ærge</i> 1.910 belæg	<i>ærgelig</i> 781 belæg mente du <i>ærgeligt</i> SOM ER FORKERT	<i>ærgeligt</i> 40.100 belæg	<i>ærgelse</i> 3.200 belæg mente du <i>ærgrelse</i>	

Samme tendens med et stort flertal af rigtige forslag viser også den anden liste, hvor man samtidig ser, at mængden af belæg med fejl i nogle tilfælde er meget stor, fx med *parantes* og *statestik*. Man kan også se, at nogle af forslagene ikke giver den rigtige henvisning:

<i>fransbrød</i> 204 belæg mente du <i>franskbrød</i>	<i>kottelet</i> 76 belæg mente du <i>kotelet</i>	<i>mæling</i> 62 belæg mente du <i>måling</i> SOM ER FORKERT	<i>napolion</i> 144 belæg mente du <i>Napoleon</i>	<i>senarie</i> 1.060 belæg mente du <i>scenarie</i>
<i>parantes</i> 35.400 belæg	<i>pediatri</i> 215 belæg mente du <i>pædiatri</i>	<i>rensage</i> 22 belæg	<i>statestikker</i> 4.930 belæg mente du <i>statistikker</i>	<i>statestik</i> 26.300 belæg mente du <i>statistik</i>
<i>vanilie</i> 4.090 belæg mente du <i>vanille</i> SOM IKKE ER GODTAGET AF DANSK SPROGNÆVN	<i>vannilie</i> 27 belæg mente du <i>vanille</i> SOM IKKE ER GODTAGET AF DANSK SPROGNÆVN	<i>premisses</i> 77 belæg mente du <i>premise</i> SOM ER FORKERT	<i>premisserne</i> 36 belæg mente du <i>præmisserne</i>	

Derimod er Google i betydeligt ringere grad i stand til at give gode forslag, når det drejer sig om sammenskrivning eller ikke-sammenskrivning af ord:

<i>allesammen</i> 103.000 belæg	<i>foreksempel</i> 6.840 belæg mente du <i>for</i> <i>eksempel</i>	<i>forsent</i> 5.850 belæg mente du <i>for</i> <i>sent</i>	<i>forøvrigt</i> 36.900 belæg mente du <i>for</i> <i>øvrigt</i>	<i>henimod</i> 20.100 belæg
<i>hvadenten</i> 20.100 belæg	<i>imorgen</i> 68.000 belæg	<i>iorden</i> 42.200 belæg	<i>istand</i> 52.300 belæg	<i>istedet</i> 174.000 belæg
<i>iøvrigt</i> 170.000 belæg	<i>ligemeget</i> 43.000 belæg	<i>ovenikøbet</i> 30.000 belæg	<i>pånær</i> 12.900 belæg mente du <i>på</i> <i>nær</i>	<i>så som</i> 720.000 belæg mente du <i>såsom</i>
<i>såfald</i> 5.490 belæg mente du <i>så</i> <i>fald</i>	<i>sålänge</i> 40.400 belæg mente du <i>så</i> <i>länge</i>	<i>tildels</i> 19.400 belæg mente du <i>til</i> <i>dels</i>	<i>tilgængæld</i> 35.000 belæg	<i>vedlige</i> 22.100 belæg

Man kunne også sige, at mængden af fejl i nogle af disse tilfælde er så stor, at Dansk Sprognævn nok snart vil foretage ændringer i den officielle retskrivningsordbog, se hertil Bergenholtz/Vrang (2002). Undersøgelsen er ikke repræsentativ, men viser dog en klar tendens:

Google-forslag		
korrekt forslag til andet søgeord	46	52%
ikke korrekt forslag til andet søgeord	6	7%
Google foreslår ikke andet søgeord, det anses således for at være korrekt	36	41%

En Google-søgning fungerer i princippet som en online-ordbog: Man søger, finder og retter selv. Words stavekontrol (og alle andre tekstbehandlings stavekontrol) fungerer derimod automatisk eller halv-automatisk, så brugeren kan godtage programmets forslag eller museklikke på det forslag, som passer på det ord, programmet har udpeget som forkert stavet eller sandsynligvis forkert stavet. Resultatkvoten i Word for de forkert stavede søgeord, som brugerne fx ikke fandt i DEN DANSKE NETORDBOG, er klart bedre end hos Google. Det gælder også, hvis man slår resultaterne for ”forkert forslag” sammen med ”ingen reaktion” ved Words stavekontrol (6%) i sammenligning med Googles mængde af fejlagtigt antagne ”korrekte” søgeord plus Googles ”ikke korrekte forslag” (48%):

Word stavekontrol-forslag		
korrekt forslag (evt. flere korrekte)	63	72%

forkert forslag	2	2%
intet forslag, men ord fremhævet for fejl	19	22%
ingen reaktion, dvs. skrivemåde godtaget	4	4%

Man kan dog se, at stavekontrollen ikke altid foreslår korrekte ændringer, fx ved *bobbel*, hvor det rigtige forslag til teksten havde været *boble*. Når stavekontrollen fremhæver et ord som forkert stavet uden selv at komme med et erstatningsforslag, angives i følgende tabel INTET FORSLAG. Og endelig findes der flere eksempler på, at stavekontrollen godtager et ord, som de facto er stavet forkert, men programmet går alligevel hen over ordet, idet det godtager fejlskrivninger som *hovedsaglig* og *halvfjers*; her angives i tabellen INGEN REAKTION:

ancinnitet -> INTET FORSLAG	apperat -> apparat	artikkel INGEN REAKTION	bobbel -> bobbet, bobber, bobbe ALLE FORKERTE	brilliant -> brillant
desideret -> decideret	dimmitend -> INTET FORSLAG	disiplin -> disciplin	distret -> diskret, distræt	ekseptionel -> INTET FORSLAG
ekvivalent -> INTET FORSLAG	estetisk -> INTET FORSLAG	farisær -> farisæer	flematisk -> flegmatisk	gardarobe -> garderobe
halvfjers INGEN REAKTION	hieraki -> hierarki	hiraki -> hierarki	hovedsaglig INGEN REAKTION	ingenør -> ingeniør
intressant -> interessant	intresse -> interesse	intresseret -> interesseret	irreterende -> irriterende	kadance -> kadence
kambolage -> INTET FORSLAG	kompetance -> kompetence	kotyeme -> kutyme	matriale -> materiale	misære -> misere
osse -> også, ose, oase,	pavilion -> pavillon	pavillion -> pavillon	presentere -> præsenterere, presenter, ...	pressening -> INTET FORSLAG
præsis -> præmis, præcis, præses, præsts	referance -> reference	reperation -> reparation	resonnement -> ræsonnement	revance -> revanche
rimlig -> rimelig	sattelit -> INTET FORSLAG	senarie -> INTET FORSLAG	seperat -> separat	singel -> sigel, singels, single, svingel
statestik -> statistik	synagi -> INTET FORSLAG	trals -> træls, trawls, trans, travs, ...	transperant -> INTET FORSLAG	udmærket -> udmærket, ubmærket

æрге -> ærgre, ærme, ægge, ære, ...	ærgelig -> ærgerlig	ærgeligt -> ærgerligt	ærgelse -> ærgrelse	
---	------------------------	--------------------------	------------------------	--

Man kan se, at der flere gange foreslås erstatningsord, som ikke godtages af Dansk Sprognævn, fx til *vanilie*:

fransbrød -> franskbrød	kottelet -> kotelet	mæling -> mægling, maling, måling	napolion -> INTET FORSLAG	parentes -> parantes, parates
pediatri -> INTET FORSLAG	premisser -> INTET FORSLAG	premisserne -> INTET FORSLAG	rensage -> ransage	reperation -> reparation
senarie -> INTET FORSLAG	statestik -> statistik	statestikker -> statistikker	vanilie -> vanilje, vanille SOM IKKE ER GODTAGET AF DANSK SPROGNÆVN	vannilie -> vanilje, vanille SOM IKKE ER GODTAGET AF DANSK SPROGNÆVN

Også når det drejer sig om sammenskrevne ord, som ifølge Dansk Sprognævn skal skrives i to ord, finder stavekontrollen de fleste:

allesammen -> alle sammen	foreksempel -> for eksempel	forsent -> forment, forsendt, forset, forrent ALLE FORKERTE	forøvrigt -> for øvrigt	henimod -> INTET FORSLAG
hvadenten -> hvad enten	imorgen -> i morgen	iorden -> i orden	istand -> i stand	istedet -> i stedet
iøvrigt -> i øvrigt	ligemeget -> lige meget	ovenikøbet -> oven i købet	pånær -> INTET FORSLAG	så som INGEN REAKTION
såfald -> INTET FORSLAG	så længe -> INTET FORSLAG	tildels -> til dels	tilgængæld -> til gengæld	vedlige -> ved lige

Ingen af de 88 forkerte stavede søgeord findes i www.Retskrivningsordbogen.dk. I DEN DANSKE NETORDBOG findes enkelte af dem markeret som forkerte, men forbundet med et link til den korrekte form, fx

reperation

ANM Dansk Sprognævn godtager ikke denne skrivemåde.

=> reparation

På denne måde bliver brugeren tvunget til at klikke sig videre, før han får oplysning om det, han i virkeligheden ønsker oplysninger om. Det er upraktisk, bedre var det at få både artiklen *reperation* og *reparation* på én gang. I andre tilfælde med en uagtsom stavfejl, fx et glemte bogstav (*uafængige*), ville Google-metoden med et mente du-spørgsmål og også de ønskede oplysninger om den korrekte stavemåde være mest fordelagtig for brugeren. Det er således ikke kun et spørgsmål om lemmaantal, men snarere om antal brugbare søgeord. Mængden af søgeord, som giver resultat i Words stavekontrol, er betydeligt større end i alle foreliggende printordbøger og også internetordbøger. Det gælder ikke bare ved søgning efter forkert stavede ord, men også ved tekster uden eller med kun få fejl, fx ved følgende tekst fundet på <http://www.admgruppen.dk>:

Velkommen til AdministratorGruppens hjemmeside

AdministratorGruppen er fem selvstændige og uafhængige ejendomsadministratorer, der samarbejder indenfor IT, faglig kvalitetsudvikling og fælles profilering. Et af AdministratorGruppens vigtigste mål er, at sikre vores kunder et stærkt netværk omkring ejendommen, hvor kvalitet og service er centrale elementer. Vores samarbejde giver os en række kompetencer som ellers kun store administrationsfirmaer har kapacitet til, men samtidig sikrer vores samarbejdsform, at vi bevarer det tætte forhold til vores kunder, hvilket er en helt central faktor hos virksomhederne i AdministratorGruppen.

Denne tekst indeholder 81 tekstord og 63 forskellige ortografiske ord. Heraf har RETSKRIVNINGSORDBOGEN de 39 ortografiske ord (62%) og ”mangler” således 24 (38%); DEN DANSKE NETORDBOG har 57 (90%) og ”mangler” således 6 (10%), det drejer sig om følgende:

AdministratorGruppens
 AdministratorGruppen
 ejendoms-administratorer
 kvalitetsudvikling
 administrationsfirmaer
 samarbejdsform

Words staveprogram derimod finder alle ordene i den valgte tekst, dvs. den godtager de fleste og foreslår ændringer til to af dem:

AdministratorGruppens -> Administratorgruppens
 AdministratorGruppen -> Administratorgruppen

Testteksten er herefter blevet omskrevet, så hvert eneste ord indeholder en fejl. Ikke et eneste af de herved fremkomne tekstord findes i foreliggende netordbøger:

Velkommen till Administratorgruppens hjemmesidde

Administratorgruppen ær fæm selvstendige of uafængige ejendomsadministratore, dder samarbejdr indenfur It, fagleg kvalitætsudvikling of fælls profelering. Ett aff Administratorgruppens viktigste måål eer, att sikr vors kundr eet sterkt nettværk omkreg ejendomen, hvår kvaletet ig servise err sentrale elæmenter. Vors samarbejd givr ås een ræke kompetancer somm ellers kon større administrationfirmaer hars kapasitet tel, menn samtideg sekter vorres samarbejdform, att Vi bevarar dett tæte forhold till våres konder, vilket err e heltt cantral factor hoss virksomhederne u Adminestratorgruppen.

Staveprogrammet finder de fleste af disse 81 fejl og foreslår i de fleste tilfælde den korrekte staveform, og i de fleste tilfælde med det bedste råd først, fx *givr* → *giver*, *gir*, *gier*, *give*, *gitre*, *giv*. Kun i få tilfælde (i 11 i alt) springer den over stavefejlen og godtager således fejlstavning, fx *administrationfirmaer*, *hjemmesidde*, *factor*. I endnu færre tilfælde (i 4) gives forkerte råd, fx *tel* → *tlf*. (i stedet for at foreslå *til*), *vilket* → *viklet virket*, *vinket*, *villet*, *visket*, *valket* (men ikke til *hvilket*). Alt i alt giver Words stavekontrol korrekte forslag i næsten 3/4 af alle tilfælde med forkerte stavemåder:

Word stavekontrol-forslag		
korrekt forslag	59	73%
forkert forslag	4	5%
intet forslag, men ord fremhævet for fejl	7	9%
ingen reaktion, dvs. forkert skrivemåde godtaget	11	13%

En søgning i Google på de fejlstavede ord fra samme tekst giver korrekte ”mente du-forslag” i mere end 50% af tilfældene. Om vi ved en Google-søgning kan tale om en ordbog, er diskutabelt; derimod må det overvejes i forbindelse med Words staveprogram, herom senere.

4. Words synonymordbog

Derimod er det uproblematisk at beskrive Words synonymordbog som en ordbog. Dens værdi som ordbog er – så vidt jeg ved – indtil nu ikke blevet diskuteret i leksikografisk sammenhæng. Det vil heller ikke ske her i tilstrækkelig grad. Jeg vil dog gøre opmærksom på, at ordbogen som en kumulativ synonymordbog beregnet som hjælp for modersmåls-

brugere til at variere stilen eller til at finde det træffende ord, på mange måder overgår alle printordbøger og online-ordbøger, herunder DEN DANSKE NETORDBOG. Words stavekontrol har synonymangivelser ved næsten alle 81 tekstord i den ovenfor brugte tekst om ”Administratorgruppen”, nemlig ved 73 (90%), men fx ikke ved *fem*, *profilering*, *samarbejdsform*. DEN DANSKE NETORDBOG derimod har synonymangivelser ved 40 tekstord, dvs. halvdelen af tekstordene (49%). Til tekstordet *bevarer* giver Word til hver af de angivne fire betydninger et meget stort antal synonymangivelser, herunder dog også det noget overflødige indgangsort, dvs. *bevarer*:

bevarer

’skåner’: skåner, aflaster, bevarer, forskåner, bærer på hænderne, sparer, tilgiver

’opretholder’: opretholder, beholder, bevarer, bibeholder, fastfryser, fastholder, fastlåser, fikserer, holder, holder fast ved, holder gående, holder i hævd, holder ved lige, holder ved magt, holder oppe, hævder, håndhæver, vedligeholder

’opbevarer’: opbevarer, bevarer, forvarer, gemmer, gemmer hen, hængemmer, konserverer, oplagrer, henlægger

’beskytter’: beskytter, tager under armen, tager under armene, tager under beskyttelse, beskærmer, bevarer, bevogter, dækker, eskorterer, forsvarer, forvarer, freder, fredlyser, garderer, helgarderer, hegner, hytter, holder hånden over, konvojerer, omgærder, pakker ind i vat, pakker ind, passer på, patroniserer, protegerer, skærmer, holder vagt over, har i sin varetægt, tager under sin varetægt, tager under sine vinger

Angivelserne er muligvis indarbejdet med udgangspunkt i POLITIKENS SYNONYMORDBOG, hvor man under *bevare* finder en henvisning til de fire i Words synonymordbog angivne verber. Det er betydeligt mere dækkende end i DEN DANSKE NETORDBOG, hvor der kun er to polysemer:

bevare

1. = bibeholde; gemme; konservere; opretholde; præservere; tage vare på; vedligeholde

2. = forskåne; frelse; fri; skåne

Hertil må så siges, at DEN DANSKE NETORDBOG har særligt mange synonymer i sammenligning med andre nyere danske ordbøger, fx har DEN DANSKE ORDBOG ingen synonymangivelser under *bevare*, NUDANSK ORDBOG én til det ene af to polysemer:

bevare

1. = præserevere
2. [ingen synonymer til betydningen 'udtryk for at man er stærkt påvirket af noget']

Et mere omfattende studie kunne klarlægge, om den brede synonymopfattelse i Words stavekontrol er hensigtsmæssig, og foretage en sammenligning med foreliggende ordbøger. Jeg har kun givet et par eksempler og vil tilføje, at Words stavekontrol og synonymordbog på nogle områder kan tjene til inspiration for andre ordbøger, både elektroniske ordbøger og printordbøger. Et tilsvarende studie kunne undersøge kvaliteten af Words orddelingsprogram, specielt i sammenligning med angivelser i de få danske ordbøger med orddelingsangivelser, se hertil Almind/Bergenholtz (2000).

5. Hvad er en ordbog?

Hvis vi går tilbage til den indledningsvis foreslåede funktionelle ordbogstypologi, kan man sige, at Words stavekontrol og også Words synonymordbog kan indordnes i typologien som et hjælpemiddel, der kan bruges ved behov for hjælp i forbindelse med produktion og også korrektur af danske tekster. Hvad er så et leksikografisk opslagsværk? Jeg vil her ikke komme med en definition, men gøre opmærksom på, at den normale, fx i NLO, ikke er holdbar:

oppslagsverk

informationsformidlende tekst, oftest av større omfang, som består av en eller flere alfabetisk eller systematisk ordnede lister ...

En moderne netordbog består ikke nødvendigvis af lister, som er ordnet alfabetisk eller systematisk. Det er faktisk for brugeren irrelevant, hvordan de er ordnede i databasen, specielt består disse lister ikke nødvendigvis af ordbogsartikler bygget op om et lemma. En moderne netordbog vil indeholde en lang række oplysninger, som indtastes, men alle kun en gang, fx en kollokation, et idiom, et ordsprog, dem kan brugeren så søge på. Hvis brugeren ønsker det, kan han bede om at få en ordbogsartikel, men det vil ikke være en fast ordbogsartikel for alle brugere, det kan brugeren selv sammenstille, fx kun med inddragelse af visse angivelsestyper. Her er NLO under lemmaet **ordbok** bedre fremtidssikret, især hvis der stod "et eller flere språks" og ikke kun "et språks":

ordbok

leksikografisk oppslagsverk, som inneholder et utvalg af et språks eller en språkvarietets ord, orddeler og ordkombinasjoner ...

Stavekontrollen er hidtil ikke blevet anset for at være en ordbog. Ifølge den funktionelle typologi er den det på den måde, at den fungerer på samme måte som et leksikografisk oppslagsværk. Den kan brukes som en normal ordbog, hvis man fremhæver et ord og beder stavekontrollen om en reaktion, det svarer helt til et opslag i en ordbog. I prinsippet foreligger samme situation, hvis man beder stavekontrollen reagere på en hel tekst. Ganske vist kan man ikke tale om, at en bruger foretager et opslag, hvis stavekontrollen fungerer pr. automatik, men man kan si, at oppslagsfunksjonen er overgået fra mennesket til en maskine. For selve prinsippet med forslag til korrekt stavning, dvs. forslag om et annet søgeord, foreligger der allerede tekniske løsninger, som kun venter på at blive overført til praksis i elektroniske ordbøger.

6. Litteratur

- Almind, Richard 2005: Designing Internet Dictionaries. I: *Hermes* 34, 37–54.
- Almind, Richard/Henning Bergenholtz 1998: Integreret cd-rom- og internet-koncept til elektronisk referenceværk. I: *Elefant – se også myg. Festskrift til Jens Axelsen*. Red. af Anna Garde, Pia Jarvad og K.T. Thomsen. København: Gyldendal, 205–215.
- Almind, Richard/Henning Bergenholtz 2000: Orddeling: Principper og omsætning til leksikografisk praksis. I: *LexicoNordica* 7, 133–148.
- Bergenholtz, Henning 1998: Das Schlaue Buch. Vermittlung von Informationen für textbezogene und textunabhängige Fragestellungen. I: *Symposium on Lexicography VIII. Proceedings of the Eighth International Symposium on Lexicography May 2–5, 1996 at the University of Copenhagen*; ed. by Arne Zettersten/Jens Erik Mogenssen/Viggo Hjørnager Pedersen. Tübingen: Niemeyer, 93–110.
- Bergenholtz, Henning/Mia Johnsen 2005: Log Files as a Tool for Improving Internet Dictionaries. I: *Hermes* 34, 117–141.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 1995: *Makro- und Mikrostrukturen in der neueren Fachlexikographie*. Manuskript. Århus. [Dele af dette ms. er identisk med Bergenholtz/Tarp 2005b, derimod svarer Bergenholtz/Tarp/Wiegand (1999) kun delvis til vores daværende og nuværende opfattelse, som bygger på Tarp (1992)].

- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2002: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexicographica* 18, 253–263.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes* 31, 171–196.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2005a: Electronic dictionaries: Old and new lexicographic solutions. I: *Hermes* 34, 7–9.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2005b: Verteilungsstrukturen in Wörterbüchern. I: *Schreiben, Verstehen, Übersetzen und Lernen: Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Hrsg. von Irmhild Barz/Henning Bergenholtz/Jarmo Korhonen. Frankfurt am Main/Bern/New York/Paris: Peter Lang. (i trykken)
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp/Herbert Ernst Wiegand 1999: Daten-distributionsstrukturen, Makro- und Mikrostrukturen in neueren Fachwörterbüchern. I: *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Hrsg. von Lothar Hoffmann/Hartwig Kalverkämper/Herbert Ernst Wiegand in Verbindung mit Christian Galinski und Werner Hüllen. Berlin: de Gruyter, 1762–1832.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2002: Ret og pligt. Om nye danske retskrivningsordbøger. I: *Hermes* 29, 197–216.
- Calzolari, Nicoletta 1989: Computer-Aided Lexicography: Dictionaries and Word Data Bases. I: *Computational Linguistics. Computerlinguistik. An International Handbook on Computer Oriented Language Research and Applications. Ein internationales Handbuch zur computerunterstützten Sprachforschung und ihrer Anwendungen*, hrsg. von István S. Batori, Winfried Lenders, Wolfgang Putschke. Berlin/New York: de Gruyter, 510–519.
- de Schryver, Gilles-Maurice/David Joffe 2004: On How Electronic Dictionaries are Really Used. I: Geoffrey Williams/Sandra Vessier (Eds.): *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, Euralex 2004, Lorient, France. July 6–10, 2004*. Volume I. Lorient: Université de Bretagne, 187–196.
- DEN DANSKE NETORDBOG = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang med bidrag af Lena Lund, Helle Grønborg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Mia Johnsen: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind. <http://netordbog.asb.dk> 2002-2005.
- DEN DANSKE ORDBOG = *Den Danske Ordbog A–D*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal 2003.

- Lew, Robert 2004: *Which Dictionary for Whom? Receptive Use of Bilingual, Monolingual and Semi-Bilingual Dictionaries by Polish Learners of English*. Poznan: motivex.
- McGee, Tim/Patricia Ericsson 2002: The politics of the program: MS WORD as the invisible grammarian. I: *Computers and Composition* 19, 453–470.
- Nielsen, Sandro/Lise Mourier 2005: Internet Accounting Dictionaries: Present Solutions and Future Opportunities. I: *Hermes* 34, 83–116.
- NLO = Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén: *NLO. Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.
- Nord, Britta 2002: *Hilfsmittel beim Übersetzen. Eine empirische Studie zum Rechercheverhalten professioneller Übersetzer*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Oxford/Wien: Peter Lang.
- NUDANSK ORDBOG = *Politikens Nudansk Ordbog*. 18. udg. København: Politiken 2001.
- POLITIKENS SYNONYMORDBOG = Karker, Allan: *Politikens Synonymordbog*. 9. udg., 3. opl. København: Politiken 1990.
- Prinsloo, Danie J. 2005: Electronic Dictionaries viewed from South Africa. I: *Hermes* 34, 11–35.
- RETSKRIVNINGSORBOKEN = *Retskrivningsordbogen*. www.Retskrivningsordbogen.dk 2005
- Storjohann, Petra 2005: *elexiko: A Corpus-Based Monolingual German Dictionary*. I: *Hermes* 34, 55–82.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori og praktik*. Andra, omarbetade och utökade upplagen. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Tarp, Sven 1992: *Prolegomena til teknisk ordbog*. Ph.D.-afhandling. Århus: Handelshøjskolen i Århus. (<http://www.lng.hha.dk/dml/spa/phd.pdf>)
- Tarp, Sven 2004: Korrektur og retning som leksikografiske funktioner. I: *Hermes* 33, 117–147.
- Wiegand, Herbert Ernst 2001: Was eigentlich sind Wörterbuchfunktionen? Kritische Anmerkungen zur neueren und neuesten Wörterbuchforschung. I: *Lexicographica* 17, 217–248.

Henning Bergenholtz
 professor
 Center for Leksikografi
 Handelshøjskolen i Århus
 Fuglesangs Allé 4
 DK-8210 Århus V

40

hb@asb.dk

Lars Borin

Mannen är faderns mormor: *Svenskt associationslexikon* reinkarnerat

Svenskt associationslexikon (SAL; Lönngren 1992) is relatively new and relatively little known Swedish thesaurus, compiled on the basis of corpora and some existing Swedish monolingual lexical resources. SAL is organized as a strict lexical-semantic hierarchy originating in an artificial top lexeme, where (primary) vertical 'parent'–'child' relations point to less central, but semantically closely related lexemes, and (secondary) horizontal 'sibling' relations form thesaurus-like word families. This paper describes my work – in collaboration with the author of SAL, Lennart Lönngren – on making an electronic version of the full SAL (comprising 71752 entries) publicly available through Språkbanken at Göteborg University in a modern, standardized format, which has been thoroughly checked for formal errors, enhanced with additional information about lemmas and inflectional paradigms of entries, and made browsable with a web-based graphical interface capable of displaying and navigating the network structure of SAL.

1. SAL – Svenskt associationslexikon

Svenskt associationslexikon (SAL) är en relativt ny och relativt omfattande svensk tesaurus som dock är föga känd och därmed också lite använd. SAL skapades under åren 1987–1992 under ledning av Lennart Lönngren, då verksam vid Centrum för datorlingvistik och Slaviska institutionen, båda vid Uppsala universitet.¹ Den har givits ut enbart i två små stencilupplagor i form av rapporter från Centrum för datorlingvistik, Uppsala universitet (Lönngren 1988), samt Institutionen för lingvistik, Uppsala universitet (Lönngren 1992). Dessutom har ända från början uppslagsorden och deras mest grundläggande semantiska relationer (se nedan) förelegat i elektronisk form, som rena textfiler.

SAL:s tillkomsthistoria dokumenteras i Lönngren 1989. De första källorna var korpusar: en lärobok i svenska för invandrare och ett populärvetenskapligt textmaterial. Dessutom innehåller SAL en relativt stor mängd – ca 3000 – egennamn från olika källor, framförallt en liten encyklopedi (3215 ingångar inleds med versal i den elektroniska ver-

¹ Lennart Lönngren är sedan 1993 verksam vid Ryska institutionen, Universitetet i Tromsø (se <<http://www.hum.uit.no/a/lonngren/>>). Andra medverkande i arbetet med SAL var Gunilla Fredriksson som arbetade med lexikondefinitionerna samt Ågnes Kilár som svarade för programmeringen i projektet.

sionen av SAL, men bland dem återfinns också sådana uppslagsord som *A-vitamin*). Så småningom utökades ordförrådet betydligt med hjälp av en lista av stickord ur Svensk ordbok (1986) som införskaffades från Språkdata, Göteborgs universitet. Den andra pappersversionen av SAL (Lönngren 1992) innehöll 71.750 lexikoningångar.

SAL är som sagt ett slags tesaurus, som är organiserad enligt följande principer eller hypoteser:

- (1) **associationsprincipen**; ”sett från ett visst lexem kan det övriga ordförrådet uppdelas i semantiskt relaterade och orelaterade lexem. Relaterade lexem kan vi kalla semantiska grannar.” (Lönngren 1989:7) Här kan man vara mer exakt, och tala om semantiskt direkt relaterade, indirekt relaterade och orelaterade lexem. De semantiska grannarna blir då den första kategorin. Den andra kategorin innehåller grannars grannar, grannars grannars grannar, etc., och den tredje kategorin innehåller sådana lexem som inte kan nås via en kedja av semantiska grannar i ett visst antal steg. Lönngrens ursprungliga definition innehåller dessa tre kategorier implicit (åtminstone har jag antagit att användandet av ordet ”grannar” implicerar att man ska göra en skillnad mellan direkta och indirekta semantiska relationer), så här explicitgör jag dem bara.
- (2) **centralitetsprincipen**; ett språks ordförråd kan ordnas i mer eller mindre centrala ord.
- (3) **lexemprincipen**; lexikoningångarna är semantiska enheter och i princip spelar formella faktorer ingen roll för att avgöra hur enheterna avgränsas inbördes och vilka enheter som postuleras. Sålunda innehåller SAL inga ordklassangivelser: ”För vårt vidkommande är det t.ex. helt oväsentligt om ordet *alternativ* används som substantiv eller adjektiv” (Lönngren 1989:17). Fast helt oväsentliga är ordklasserna tydligen inte ändå: ”dock brukar vi skilja verb och substantiv åt, t.ex. *resa* delas upp i två enheter” (Lönngren 1989:17). I enlighet med den här principen spelar ordklassen heller ingen roll för de direkta lexikaliska relationerna, utan de rör sig ledigt över ordklassgränserna, som vi kommer att se längre fram.
- (4) **anti-isolationismprincipen**; lexikonet ska inte innehålla ”isolerade” lexem. Alla lexem ska ha en eller flera semantiska relationer till andra lexem i lexikonet. På det viset bildas ett antal ”kontinenter” med mer eller mindre relaterade lexem. Eventuellt är det till och med så att varje lexem i lexikonet är

nåbart från varje annat lexem utan att man behöver gå via det artificiella topplexemet PRIM (se nedan), men det återstår att kontrollera.

- (5) **hierarkiprincipen**; lexikonets ”rygggrad” ska vara hierarkisk. Den hierarkiska organisationen ansluter till princip 1 och 2 ovan, på det viset att nästan alla lexem i lexikonet ges en sorts ”förklaring” i form av en centralare (princip 2) semantisk granne (princip 1). I många fall är det också ändamålsenligt att ange ytterligare en semantisk granne för att ”förfina” förklaringen. Hierarkin ska vara strikt, en trädstruktur och inte en allmän grafstruktur. Det får inte finnas några cirklar i den med andra ord; ett lexem får inte direkt eller indirekt förklaras med hjälp av sig själv.

Lönngren använder några olika namn om de förklarande lexemen, även om det alltid är fråga om samma relationer. Emellanåt kallas de förklarande lexemen ”deskriptorer”, där den första, obligatoriska semantiska grannen blir ”huvuddeskriptor” och den andra ”determinerande deskriptor”. Speciellt när deskriptorerna, eller de primitiva (ohärledda) relationerna, diskuteras tillsammans med ett antal härledda (men fortfarande direkta) relationer, så kallas huvuddeskriptorn ”moder” och den determinerande deskriptorn kallas för ”fader”. Här ger jag några exempel på lexem och deras deskriptorer, på måfå hämtade från bokstaven B i Lönngren 1992:

bränsletillägg: tilläggskostnad + bränsle

brödföda: uppehälle

bröllop: gifta sig

bröstbarn: suga + mjölk

Bulgakov: författare + rysk

Varje lexem i SAL ska alltså ha en moder och optionellt en fader. För att uppfylla detta villkor och samtidigt undvika cirkularitet i en ändlig ordmängd, införs ett artificiellt ”topplexem”, kallat PRIM. Lexikonets centralaste lexem, som själva alltså logiskt inte kan ha något centralare förklarande lexem, får sålunda PRIM som (huvud)deskriptor/moder. I det ursprungliga SAL fanns det 54 sådana lexem. Ur mödra- och fadersrelationen härledds sedan en rad andra direkta ”grannrelationer”, som jag återkommer till nedan. Det är framför allt dessa härledda relationer som gör SAL till ett slags tesaurus, eftersom ord med gemensamma föräldrar tenderar att flockas i semantiska grupper. Samtidigt skiljer sig också SAL från en typisk tesaurus framför allt genom att alla ordklasser finns i SAL, även de slutna, grammatiska klasserna samt

egennamn. Pronomen, prepositioner och proprier är fullvärdiga SAL-lexem, medan sådana brukar lysa med sin frånvaro i vanliga tesaurusar.

2. Mot en ny version av SAL

Jag arbetade under många år på Centrum för datorlingvistik och sedermera, efter en institutionssammanslagning, på Institutionen för lingvistik vid Uppsala universitet, där jag kunde följa arbetet med SAL på nära håll när det pågick, även om jag själv inte var inblandad i det. Med tiden har jag förstått att denna lexikala resurs är nästintill okänd,² vilket är synd, därför att den borde kunna vara mycket användbar både för språkvetenskapliga och språkteknologiska ändamål om den vore mer allmänt känd. Detta fordrar naturligtvis att den är mer allmänt tillgänglig, t.ex. genom Språkbanken <<http://spraakbanken.gu.se>> vid Göteborgs universitet.

Ungefär ett år efter det att jag hade kommit till Språkdata och Språkbanken, i november 2003, tog jag kontakt med Lennart Lönngrén och frågade om han fortfarande hade kvar det digitala underlaget för SAL, och även vad han skulle tycka om att göra lexikonet allmänt tillgängligt i Språkbanken för uppslagning via ett webbgränssnitt samt i dess helhet i elektronisk version för språkteknologiforskare. Han ställde sig mycket positiv till detta och skickade mig strax SAL i form av fyra textfiler med sammanlagt 71.750 rader/lexikongångar. Raderna är strukturerade på ett av följande två sätt:

```
_&lexem&deskriptor&&  
_&lexem&huvuddeskriptor&&determinerande  
deskriptor&
```

Ytterligare ett år senare, i oktober 2004, satte jag igång med att förbereda en språkbanksversion av SAL. Detta arbete har hittills bestått i fyra rätt olika, men sammanlänkade, aktiviteter:

- (1) Formell kontroll av lexikonstruktur och transformation av lexikoninformationen till det format som ska användas i Språkbanken. Detta gjordes med en uppsättning datorprogram skrivna av mig.
- (2) Övervägande av vilket lexikonformat som ska användas i Språkbanken och vilken information som det vidareutvecklade SAL ska innehålla, liksom definition av ett s.k. API

² En Google-sökning efter "svenskt associationslexikon" ger två träffar, och motsvarande sökning på engelska ("swedish associative thesaurus") ger också två relevanta träffar.

(*Application Program Interface*; ett gränssnitt för datorprogram som ska använda sig av informationen i SAL), med beaktande av relevanta liknande arbeten på andra håll i världen med språkteknologiska lexikonmaterial.

- (3) Införande av ytterligare information i SAL. Detta gjordes delvis manuellt, delvis automatiskt med datorprogram skrivna av mig.
- (4) Utvecklande av ett webbaserat grafiskt gränssnitt för användare som vill slå i SAL. Gränssnittet utvecklas just nu som ett datalingvistiskt examensprojektarbete av Isabelle Cabrera. Det har både textuella och mer rent grafiska komponenter. I de förra presenteras lexikoningångar mer eller mindre som i pappersversionen av SAL (se figur 1 nedan), och i de senare återfinns såväl trädstrukturer för navigering i lexikonet ungefär som i en dators filsystem, som en visualisering av lexem som noder i ett slags ”semantiskt nätverk” (se figur 2 nedan).

De följande avsnitten innehåller en lite utförligare beskrivning av var och en av aktiviteterna (1) – (4).

2.1. Formell kontroll och transformation av lexikoninformation

En av de första åtgärderna som behövde vidtas för att bereda SAL för språkbanksbruk var en formell kontroll av den lexikaliska hierarkin. Detta gjordes med ett par särskilt för ändamålet skrivna datorprogram. Först kontrollerades hierarkin på mödernet. Det visade sig då att några lexem i själva verket hade en cirkulär förklaring. Sammanlagt ingick 574 lexem i en eller annan cirkulär struktur, varav lejonparten orsakades av en direkt cirkulär förklaring högt uppe i hierarkin, som berörde 492 lexem:

stänga: öppen + inte

öppen: stänga + inte

Lennart Lönngren ställde villigt upp och rättade till de aktuella lexikoningångarna. Som ett resultat av detta fick lexikonet ett nytt lexem och PRIM fick ytterligare ett barn (*öppen*). Nästa kontroll handlade om huruvida det fanns några cirkulära strukturer på fädernet. På samma sätt som i fallet med mödrarelationerna visade det sig finnas några faders-cirklar. Dessa berörde ett litet antal lexem, inalles 14 stycken.

Igen rätade Lennart Lönngren ut cirklarna, och lade till ytterligare ett lexem som ett resultat av detta. Efter dessa formella kontroller och de rättelser och tillägg som de resulterade i, kom SAL att innehålla 71752 lexem och PRIM kom att ha 55 barn (se tabell 1).

Tabell 1: *PRIM-barnen – de 55 mest centrala lexemen i SAL*

all	göra	mot ¹	tal ¹
annan	ha ¹	mycken	till
använda	hur	måste	tänka
att	hända	namn	vad ¹
bara	i ²	natur ¹	var ¹
bra ¹	inte	när ¹	vara ¹
den ¹	ja	och	varm
fort ¹	just ¹	om ¹	vem
framme	kant	om ²	veta
färg ¹	kunna	på	vid ¹
för ²	ljud	rak	vilja ¹
förbi ¹	ljus ¹	röra ¹	än ¹
före ¹	med ¹	så ¹	öppen
genom ¹	men ¹	säga ¹	

Sedan vidtog bearbetningar för att explicitgöra implicit information i SAL. En sorts information som finns i pappersversionen av SAL men inte i det grundläggande digitala formatet är de härledda relationerna. Lönngren (1989) räknar med 9 härledda relationer, som måste anses vara direkta semantiska relationer i de termer som diskuterades i avsnitt 1 (det innebär att de inblandade lexemen är ”semantiskt direkt relaterade”).³ Här utvidgas samma familjemetafor som gav upphov till benämningarna moder och fader. Lönngren (1988, 1989, 1992, 1998) använder ett slags sifferkoder för både primitiva och härledda relationer (se tabell 2 på nästa sida).

³ En viktig anledning till att kalla även de härledda relationerna för direkta relationer har att göra med de primitiva relationernas tillkomstprocess, där vissa logiskt senare härledda relationer i själva verket visar sig vara faktiskt tidigare, eller åtminstone samtidigt, och kanske egentligen ska betraktas som primärare: ”Under arbetets gång har välformade syskongrupper alltmer klart framstått som det viktigaste korrektivet när det gäller att utse föräldrar till ett lexem. [...] Man kan faktiskt se hela lexikonet som ett försök att skapa optimala horisontella serier av ord; de vertikala förbindelserna ger enligt min uppfattning inte lika starkt intryck av associativ samhörighet och bör därmed komma i andra hand.” (Lönngren 1989:11)

I figur 1 på nästa sida visas två lexikoningångar ur SAL (Lönngren 1992) som får tjäna som konkret illustration av några av dessa relationer.

TABELL 2: *Relationer ("deskriptorer") i SAL*

1– "jag är barn till dig"	2– "jag är förälder till dig"
11 "du är mor" 12 "du är far"	21 "jag är mor" 22 "jag är far"
3– "jag är gift med dig"	4– "jag är syskon till dig"
31 "jag är maka" 32 "jag är make"	40 "vi har far och mor gemensamma" 41 "vi har gemensam mor" 42 "vi har gemensam far" 43 "min mor är din far" 44 "min far är din mor"

unge¹: 11 djur; 12 ung; 21 busunge, kull¹, yngel; 22 ankunge, däggdjursunge, ejderunge, finkunge, fågelunge, föl, gässling, kalv, kattunge, killing, kyckling, lamm, ormyngel, spädgris, sälunge, ung-stadium, valp, vivipar, älling; 31 busig; 32 and¹, anka¹, däggdjur, ejder, fink, fågel, får, föda¹, get, gris, gås, hund, häst¹, hönsfågel, katt¹, ko, orm, stadium, säl; 41 ... (djur 21); 42 barn... (ung 22); 43 ... (djur 22); 44 benjamin, föryngra, föryngring... (ung 21)

unge²: 11 barnunge; 21 rännstensunge, satunge, snorunge, trasunge; 31 busig, gata, trasa¹; 41 glytt

FIGUR 1: *Två lexikoningångar i SAL*

Relationskoderna är i viss mån inbördes motiverade, men de har egentligen inte en riktig formell intern struktur – de är inte strikt kompositionella – utan strukturen är "sluten" i den meningen att man inte kan se hur man skulle kunna skapa koder för andra möjliga härledda relationer, samtidigt som den möjligheten förutses:⁴ "Om man vill kan man

⁴ Därför har jag i den nya elektroniska versionen av SAL ersatt Lönngrens släktskapskoder med nya, strikt kompositionella sådana. Samma härledda relationer används som i det ursprungliga SAL, men nu finns också en reell möjlighet att

naturligtvis fortsätta och finna mormor och morfar, farmor och farfar, samt barnbarn.” (Lönngren 1989:15) En konkret mormorsrelation i SAL har inspirerat till titeln på denna artikel:⁵

fader: far

far: man² + familj

2.2. Språkbankens lexikonformat och SAL

2.2.1. Bakgrund

Under senare år har vi sett en utveckling inom språkteknologi och andra relevanta informationsteknologiska delområden mot större integration av resurser och system. Denna utveckling har flera orsaker, men två av de viktigaste är förmodligen å ena sidan en trend inom språkteknologi som innebär att man arbetar med allt större resurser som förses med alltmer sofistikerade annotationer, och å den andra det alltmer omfattande hopknytandet av den informationsteknologiska världen genom framförallt WWW. Eftersom uppbyggande och annotering av stora språkteknologiska resurser är mycket arbetskrävande och därmed mycket dyrt, finns det en stark önskan att kunna använda existerande resurser i så många sammanhang som möjligt. Därför ser vi idag en koordinering av språkteknologistandardiseringsansatser i ISO:s regi, i form av TC37/SC04 <<http://www.tc37sc4.org>>. Samtidigt pågår ett idogt arbete i WWW-världen – samordnat av *World Wide Web Consortium* (W3C; <<http://www.w3.org>>) – vars mål är att få fram format och verktyg som ska göra det möjligt att leta efter resurser på webben genom att man anger vad för slags innehåll man är intresserad av, snarare än i vilka ord innehållet råkar uttryckas, samt göra det möjligt för maskiner att kombinera information från olika källor för att på det viset skapa den önskade informationen. Målet med detta arbete brukar karakteriseras med uttrycket *semantiska webben* (Semantic Web).

Under denna rubrik finner man egentligen två sorters aktiviteter. Dels arbetar man med begreppshierarkier med åtföljande kontrollerade vokabulärer, som i de här kretsarna brukar kallas för *ontologier* (som ska kunna användas för att märka upp webbresurser med strukturerad information om resurserna ifråga), dels utvecklar man också generella representations-, lagrings- och överföringsformat för information ut-

införa nya relationer med känd betydelse genom att man kombinerar befintliga relationskoder. Här är dock inte platsen att gå in på detaljerna i de nya koderna.

⁵ Titen alluderar förstås också till Wordsworths aforism ”Barnet är mannens fader”.

tryckt i sådana kontrollerade vokabulärer, samt formalismer och verktyg för att utföra formellt sund slutsatsdragning över data i dessa format, bland annat i syfte att kunna jämkta ihop information från många informationskällor och i samband med detta explicitgöra implicit information.

I själva verket kompletterar de två aktiviteterna – arbetet med språkteknologistandarder och det med semantiska webben – varandra ganska väl; arbetet med ontologier för semantiska webben bygger med nödvändighet i mångt och mycket på traditionell terminologisk och i viss mån lexikologisk kunskap, medan de kunskapsrepresentationsformat som växer fram för den semantiska webben i sin tur mycket väl bör kunna användas också för att representera den sorts språkliga kunskap som är hjärtat i språkteknologiska tillämpningar. Detta har man börjat ta fasta på på många håll, både för allmänna språkteknologiska tillämpningar (t.ex. Bontcheva et al. 2003), men även mer specifikt för språkteknologiska lexikonresurser (Ide et al. 2003).

I Språkbanken arbetar vi sedan en tid tillbaka med att anpassa format och verktyg för att de ska vara kompatibla med denna utveckling. Arbetet i Språkbanken handlar om alla aspekter av språkteknologiska resurser, men med ett fokus på korpusar och korpusannotationer samt lexikaliska resurser. Precis som Språkbankens övriga resurser har lexikonresurserna två typer av användning: som språkliga resurser – alltså för mänskligt bruk – och som språkteknologiska resurser, dvs. som informationskälla i språkteknologiska applikationer.

Vi experimenterar f.n. med ett dataformat som kallas RDF (Resource Description Framework) som bärare av lexikalisk och annan språklig information, och det är det formatet som den senaste versionen av SAL föreligger i just nu. RDF är den grundläggande byggstenen i W3C:s olika format för den semantiska webben. Här är inte den rätta platsen att gå in på detaljer, utan den intresserade hänvisas till W3C:s webbplats, där det finns mängder av information om RDF och andra format som bygger på det. Att notera här är bara att om man vill arbeta med RDF som representationsspråk så får man automatiskt tillgång till en stor och snabbt växande mängd verktyg för att göra detta. För SAL har vi valt att arbeta med ett fritt tillgängligt RDF-databassystem med öppen källkod som heter Sesame (Broekstra 2005; se även <<http://www.openrdf.org>>).

2.2.2. Ny information i SAL

Under arbetet med SAL har det blivit aktuellt att lägga till information av olika slag. Till en del handlar det om information som är härledbar ur grundformatet utan att man behöver någon ytterligare kunskapskälla, alltså samma sorts implicita information som de härledda relationerna som beskrevs i avsnitt 2.1. F.n. finns en sorts sådan tilläggsinformation i SAL-databasen, nämligen information om lexemens ”lexikaliska djup”. Eftersom SAL är en strikt hierarki som avslutas i PRIM, så kan varje lexem tilldelas ett ”djup” eller en ”nivå”, nämligen hur långt ifrån PRIM lexemet ligger om man följer en väg som går enbart via lexikaliska mödrar. Det visar sig att det djupast liggande – eller minst centrala – lexemet i SAL, *okynnig*, får nivå 15 (se tabell 4).

På samma sätt kunde man tänka sig att ge lexemen en nivå på fädernet, men här blir det genast besvärligare. Först och främst så är fadern optionell, så vi kan inte räkna med att det ska finnas en obruten kedja upp till PRIM (ifall man inte räknar en saknad fader som att PRIM är fader). Det finns dessutom inget krav på att fadern ska vara centralare än barnet; den ska ju huvudsakligen differentiera förklaringar där samma moder används. Som en slags kompromiss har jag tilldelat varje lexem ett fadersdjup, som är 0 (noll) ifall fader saknas och annars faderlexemets lexikala djup enligt ovan. Största fadersdjup i SAL uppvisar lexemet *tjuvpojksglimt*, vars fader är *okynnig* med det lexikala djupet 15 (men dess eget lexikala djup är bara 4: *tjuvpojksglimt* < *blick* < *se* < *ljus*¹ < PRIM).

TABELL 4: *Det minst centrala lexemet i SAL*

0	PRIM
1	< göra
2	< arbeta
3	< möda
4	< anstränga
5	< svår
6	< besvärlig
7	< krångla
8	< bråk
9	< bråka
10	< busa
11	< rackare
12	< rackartyg
13	< ofog
14	< okynne
15	< okynnig

För att SAL ska bli riktigt användbar som språkteknologiresurs behöver man också tillföra en del ny information utifrån, främst av formell karaktär. Som tidigare nämnts innehåller SAL inte ens ordklassangivelser, och tabell 4 illustrerar på ett utmärkt sätt hur mödrarelationen i SAL – och därmed förstås också härledda relationer – ignorerar ordklassgränserna; i tabell 4 återfinns substantiv, verb och adjektiv om vartannat. En resurs som SAL blir mångdubbelt värdefullare för språkteknologiska ändamål ifall man i tillägg till den lexikalisk-semantiska och encyklopediska information som redan finns där i form av de associativa relationerna också kan få information om formella språkliga egenskaper som t.ex. ordklass, böjning och syntaktisk valens.

Av den anledningen har jag lagt till information om lemman och börjat lägga till information om böjningsmönster i SAL-databasen. Rent praktiskt har detta skett så att SAL har halvautomatiskt samkörts med NEO-databasen, den databas som legat till grund för Nationalencyklopedins ordbok (1995).⁶ Ur NEO-databasen har sedan tillhörande lemman med ordklassangivelser och böjningsinformation hämtats för de lexem som kunnat identifieras genom samkörningen. För övriga lexem har lemman och information om ordklass lagts till, men ännu ingen böjning.⁷ Böjningsinformationen kommer så småningom att ligga till grund för en morfologisk analysmodul baserad på s.k. funktionell morfologi (Forsberg & Ranta 2004). I SAL-databasen finns således för närvarande följande information, allt i RDF-format i en Sesamedatabas:

- unikt identifierade SAL-lexem⁸

⁶ Ungefär 48 000 SAL-lexem hade endast en motsvarighet i NEO-databasen, och den har antagits vara den rätta utan manuell kontroll. Eftersom NEO är efterföljaren till Svensk ordbok som ju har tillhandahållit en stor del av ordförrådet i SAL är detta antagande knappast särskilt farligt. Knappt 12 500 SAL-lexem finns inte alls i NEO-databasen. De sistnämnda utgör en blandad kompot; här finns en hel del egennamn och flerordenheter, men även sammansättningar och avledningar som visserligen ibland finns med i NEO, men inte som egna ingångar, samt en hel del främst naturvetenskapliga fackord ur det populärvetenskapliga korpusmaterialet. Dessa, liksom de resterande drygt 11 000 lexemen (där det fanns flera lexem med samma uppslagsform åtminstone i en av SAL eller NEO) har behandlats manuellt.

⁷ Ordklassuppsättningen har utökats med särskilda klasser för flerordningar – pmm 'flerordseggennamn', vbm 'flerordsverb', etc. – och förkortningar – nna 'förkortning, substantiv', aba 'förkortning, adverb', etc. Exakt hur böjningsinformationen ska utformas för flerordningarna är fortfarande en öppen fråga.

⁸ Att en enhet i databasen är "unikt identifierad" innebär att den har ett ID som identifierar just den enheten och ingen annan, som pekar ut just denna "lingvistiska individ". Detta är nyckeln till att koppla ihop olika språkliga resurser med varandra.

- SAL-relationer mellan SAL-lexem (11 olika relationer)
- lexikaliskt djup och lexikaliskt djup för eventuell fader
- grundform
- koppling till motsvarande NEO-lexem, unikt identifierade
- koppling till lemman, unikt identifierade, med information om ordklass och (än så länge icke-formaliserad information om) böjningsmönster

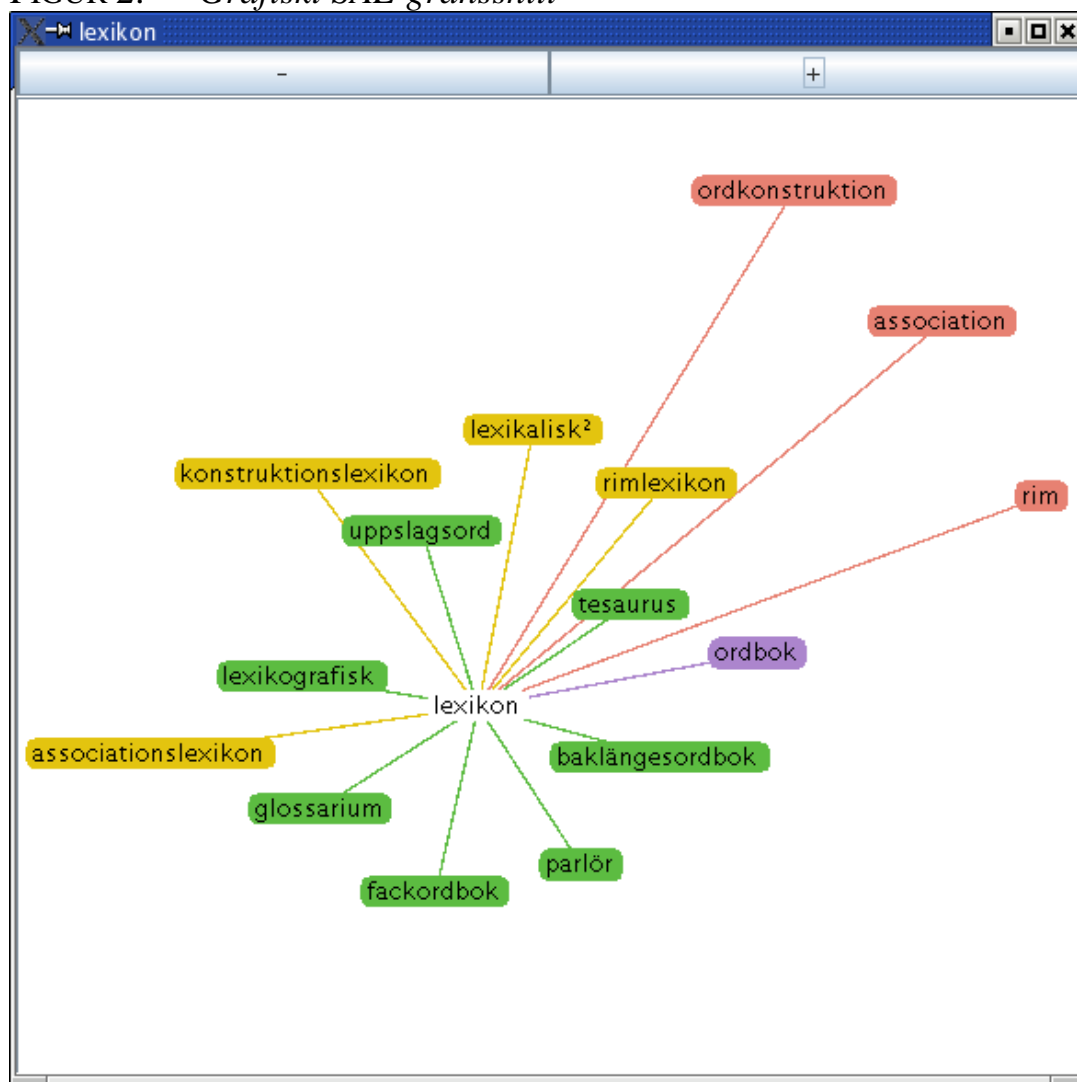
2.2.3. Användargränssnittet

Sesame-databassystemet innehåller redan ett webbaserat gränssnitt för att söka i databaserna, men det är inte på något sätt speciellt anpassat till lexikaliska eller ens språkliga data, utan kräver ganska mycket av sin användare i fråga om kunskaper om både RDF och databaser. Även om vi anser att RDF är ett bra underliggande representationsformat av skäl som jag redan har varit inne på, följer inte därav att det också skulle vara ett bra format för slutanvändaren att utsättas för. I själva verket har RDF skapats för maskiner och inte för människor. Därför behövs alltid ett skyddande lager – ett användargränssnitt – mellan RDF-formatet och användarna.

Sedan en tid pågår arbetet med att skapa en prototyp till ett sådant gränssnitt för SAL, som samtidigt ska kunna användas även för andra lexikonresurser samt utan problem kunna samverka med t.ex. Språkbankens korpussökssystem.

En första fungerande version av gränssnittet föreligger, där man kan slå upp lexem genom att söka i ett index eller genom att skriva en grundform eller en partiell grundform i ett textfält. Om det sistnämnda ger mer än en lexikoningång får man välja bland alternativen i en lista. När man väl har valt ett lexem, visas det på två sätt, (1) i form av en graf där noders och länkars färger talar om vilken relation det handlar om, och avståndet mellan noder visar hur nära de är relaterade, och (2) i en textruta med en utformning som efterliknar ingångarna i pappersversionen av SAL, fast utan de förkortningskonventioner som användes där av utrymmesskäl (tre punkter tillsammans med en hänvisning till en annan lexikoningång; se figur 1 ovan). Alla orden i såväl grafen som textversionen är klickbara, så att man kan utforska lexikonets nätverksstruktur genom att klicka sig från lexem till lexem. Figur 2 visar den grafiska presentationen av lexemet *lexikon*¹ i gränssnittsprototypen.

FIGUR 2: Grafiskt SAL-gränssnitt

3. Användningar av SAL

Vad kan man tänka sig för användningar av SAL när den så småningom blir tillgänglig via Språkbanken? Bara ens egen fantasi sätter ytterst gränserna för vad man kan göra, naturligtvis, och här ska jag bara försöka ge ett litet axplock av möjliga användningar.

Först och främst är SAL intressant som lexikon, eftersom det representerar ett tidigare oprövat sätt att organisera språkets ordförråd semantiskt (åtminstone i den skala som det sker i SAL). I och med att det blir vidare tillgängligt, kan också lexikologer jämföra SAL med andra typer av semantiskt organiserade lexikon, t.ex. mer traditionella tesaurusar som Bring (1930) eller de lexikalisk-semantiska relationerna i NEO. Även mer "vanliga" lexikonanvändare skulle kunna experi-

mentera med SAL som komplement till andra typer av semantiskt organiserade lexikon för användningar som ex.vis författande eller korsordslösning, två användningar som redan Lönngren (1992: VI) föreslår i förordet till den andra utgåvan av SAL, men som hittills inte har förverkligats i någon större utsträckning, p.g.a. lexikonets begränsade spridning.

Ur min egen synvinkel är emellertid de språkteknologiska tillämpningarna intressantast. En del av dessa – speciellt de som mer har karaktären av grundforskning – torde dock vara intressanta även för ”rena” lexikologer. Här erbjuder språkteknologin helt enkelt nya forskningsredskap för att belysa lexikologiskt intressanta frågeställningar, t.ex. de nedan nämnda frågorna om det inbördes förhållandet mellan olika typer av lexikalisk-semantiska betydelsrelationer, om dessa relationers koppling till textuella faktorer, liksom om förhållandet mellan central vokabulär och textfrekvens.

Rent allmänt kan man säga att ett stort allmänt och fritt tillgängligt maskinlexikon med olika sorters lingvistisk information saknas för svenska. Om man ser till att en sådan lexikonresurs kommer till stånd, kommer den mänskliga uppfinningsrikedomen att se till att den används på mångahanda och oförutsedda sätt, det framgår med all önskvärd tydlighet av fallet (engelska) WordNet. Målet med det arbete som beskrivs här är som sagt just bland annat detta, att skapa en fri (för forskning och utbildning) omfattande språkteknologisk lexikonresurs med formaliserad lexikalisk-semantisk, böjningsmorfologisk och så småningom också syntaktisk information.

En sådan resurs skulle kunna användas som lexikonkomponent i språkteknologiska tillämpningar för olika ändamål, t.ex. i skrivstöd för att föreslå alternativa uttryck för skribenten att använda eller för att ”navigera” i stora textmaterial på semantisk basis genom att låta SAL generera semantiskt relaterade alternativa sökord som sen används i ett vanligt korpussöksystem.

Vidare finns en rad specifika språkteknologiska forskningsproblem där man skulle kunna ha god nytta av en stor lexikalisk-semantisk resurs för svenska, t.ex. problemet med att automatiskt lösa upp ko-referens i text, som ofta sker med semantiskt relaterade nominalfraser (av typen *en bil ... fordonet*, etc.).

Det skulle också vara intressant att testa med automatiska metoder hur SAL:s olika relationer förhåller sig till mer traditionella lexikalisk-semantiska relationer eller till de associationer som man kan få fram ur stora korpusar med olika typer av maskininlärningsmetoder och som man tror sig veta väl fångar semantiska associationer mellan lexem (se t.ex. Rapp 2004).

En grundprincip i SAL:s uppbyggnad är ju att de primitiva semantiska relationerna går från mindre centrala till mer centrala lexem (dvs. den obligatoriska mödrarelationen). I många sammanhang brukar man approximera centralitet med frekvens. Därför skulle man också vilja jämföra SAL-lexemens avstånd från PRIM med lexemfrekvensdata från en balanserad svensk korpus, helst en med både tal- och skriftspråksdata. Nu finns det ingen sådan korpus, men vi har tillgång till frekvensdata från SUC (*Stockholm Umeå Corpus*; Ejerhed & Källgren 1997), som är en balanserad korpus av svenskt publicerat skriftspråk om en miljon ord. Ur SUC kan man emellertid bara få fram grundformsfrekvenser som kan differentieras med avseende på ordklass, så man får en approximation av lemmafrekvenser, men alltså inte lexemfrekvenser, eftersom samma lemma kan motsvara mer än ett lexem. Ungefär två tredjedelar av SAL-lexemen motsvarar dock bara ett lemma, så man skulle kunna använda dem för att testa om man finner någon sådan korrelation mellan SAL-lexemnivå och SUC-frekvens.

4. Om framtiden

Arbetet med den elektroniska SAL-versionen pågår som bäst, och vi räknar med att kunna lägga ut en första allmänt tillgänglig version av lexikongränssnittet i Språkbanken någon gång under hösten 2005. Den ska ge tillgång till samma information som pappers-SAL, men både i textformat och grafiskt format. Dessutom får man också lemma, ordklass och nivåangivelse för varje lexem.

Lagringsformatet och gränssnittet har båda utformats för att vara utbyggbara och återanvändbara. I kommande versioner av gränssnittet planerar vi att lägga till åtminstone följande information och funktioner:

- formaliserad morfologisk information för användning i automatiska analys- och genereringstillämpningar, t.ex. lemmatisering av korpusar
- lexikalisk-semantiska relationer från andra lexikon, ex.-vis NEO-databasen
- nya sökfunktioner, t.ex. sökning efter kortaste vägen mellan två lexem
- fler lexikon tillgängliga via samma gränssnitt och också länkade till varandra
- lemmafrekvenser hämtade ur SUC och andra korpusar
- koppling mellan lexikongränssnittet och korpussöksystem för sökning efter semantiskt besläktade ord i korpusar

- möjligheter för användare att lägga till egen information i databasen
- ett API för programmatisk uppslagning i SAL och andra lexikon över internet – en ”lexikonserver”

5. Litteraturförteckning

- Bontcheva, Kalina, Atanas Kiryakov, Hamish Cunningham, Borislav Popov & Marin Dimitrov 2003. Semantic Web enabled, open source language technology. *Language technology and the Semantic Web – Workshop on NLP and XML (NLPXML-2003)*, held in conjunction with EACL 2003. Budapest: ACL.
- Bring, S. C. 1930. *Svenskt ordförråd ordnat i begreppsklasser*. Stockholm: Hugo Gebers Förlag.
- Broekstra, Jeen 2005 *Storage, querying and inferencing for Semantic Web languages*. SIKS Dissertation Series 2005–09. Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Ejerhed, Eva & Gunnel Källgren 1997. Stockholm Umeå Corpus Version 1.0, SUC 1.0. Department of Linguistics, Umeå University.
- Ide, Nancy, Alessandro Lenci & Nicoletta Calzolari 2003. RDF instantiation of ISLE/MILE lexical entries. *Proceedings of the ACL'03 workshop on linguistic annotation: Getting the model right*. Sapporo: ACL. S. 30–37.
- Forsberg, Markus & Aarne Ranta 2004. Functional morphology. *ICFP'04, Proceedings of the ninth ACM SIGPLAN international conference of functional programming*. Snowbird, Utah.
- Lönngren, Lennart 1988. Svenskt associationslexikon. Rapport UC DL-R-88-2. Centrum för datorlingvistik. Uppsala universitet.
- Lönngren, Lennart 1989. Svenskt associationslexikon: Rapport från ett projekt inom datorstödd lexikografi. Rapport UC DL-R-89-1. Centrum för datorlingvistik. Uppsala universitet.
- Lönngren, Lennart 1992. Svenskt associationslexikon. Del I–IV. Rapport från Institutionen för lingvistik. Uppsala universitet.
- Lönngren, Lennart 1998. A Swedish associative thesaurus. *Euralex '98 Proceedings, Vol. 2*. S. 467–474. (Tillgänglig på WWW: <<http://www.hum.uit.no/a/lonngren/Assoc.pdf>>; läst 2005-06-30.)
- Nationalencyklopedins ordbok* 1995–96. Höganäs: Bra Böcker.
- Rapp, Reinhard 2004. A freely available automatically generated thesaurus of related words. *Proceedings of LREC 2004*. Lissabon: ELRA. S. 395–398.
- Svensk ordbok* 1986. Stockholm: Esselte Studium.

Lars Borin
professor
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
lars.borin@svenska.gu.se

Anna Braasch

Om elektroniske ordbøger – til brug for mennesker

This paper deals with products which are in general terms called 'electronic dictionaries'. Firstly, a brief retrospect is given to the increasing use of computers in lexicography. Secondly, four selected types of electronic dictionaries and their basic features are discussed. Thirdly, some essential technical facilities and lexicographic design features are outlined. Hereafter the utility value of fully developed electronic dictionaries is sketched. An excursus presents briefly the use of a Danish computational lexicon, den Sprogteknologiske Ordbase, as an electronic dictionary for humans. Finally, visions for the future developments are presented.

0. Indledning

På årets Schæffergård-symposium var temaet elektroniske ordbøger, et emne der i allerhøjeste grad er relevant for leksikografiens nutid og fremtid. Brugen af det elektroniske medium i udarbejdelse, præsentation og brug af leksikografiske produkter er noget nær en revolution. De nye tekniske muligheder der i høj grad er knyttet til databaseteknologien, er kun den ene side af denne udvikling. Den teknologiske udvikling stiller også voksende krav til nye veje i udarbejdelsen af det leksikografiske grundlag og design af ordbøger for elektronisk anvendelse.

Dette indlæg, der er en omarbejdet version af mit foredrag ved symposiet, beskriver leksikografiske og tekniske egenskaber ved produkter der med et overordnet udtryk kaldes elektroniske ordbøger. Beskrivelsen tager sit udgangspunkt i et meget kort tilbageblik på den historiske udvikling på området. Der afgrænses så fire hovedtyper af elektroniske ordbøger, hvorefter der fokuseres på de produkter som lever op til nogle basale leksikografiske kvalitetskriterier. I indlæggets anden halvdel ligger hovedvægten på de tekniske og leksikografiske aspekter i design, udvikling og anvendelse af genuine elektroniske ordbøger.

1. Historisk tilbageblik

Det er mere end 30 år siden at computeren gjorde sit indtog i ordbøgernes verden. Erfaringerne fra elektronisk tekstbehandling og

terminologiske databanker kom hurtigt i anvendelse og videreudvikling i leksikografien. På forskningssiden bidrog den nye disciplin inden for sprogvidenskab, datalingvistikken, til den rivende udvikling, som stadig er i fuld gang.

De allerførste elektroniske 'ordbøger' blev dog udviklet i forbindelse med den spæde begyndelse af maskinoversættelse og anden maskinel behandling af naturlige sprog. Der er sket meget siden de første hulstrimmel- eller hulkortbaserede ordlister, og siden de maskinlæsbare versioner af trykte ordbøger blev lagret på magnetbånd til brug for fotosætteren frem til nutidens store internetordbøger og små elektroniske parlører på computere i lommeformat.

Computeren som værktøj vandt for alvor indpas i leksikografien med udviklingen af forskellige elektroniske hjælpemidler til behandling af tekstuelle data fra omkring 1980. Et par eksempler på relevante indsatsområder var optisk læsning og digitalisering af trykte tekster (OCR), der blev brugt til at gøre trykte ordbøger tilgængelige i maskinlæsbar form og dermed egnede til udnyttelse i senere elektroniske versioner. Disse data blev derefter analyseret, konverteret og restruktureret ved hjælp af computere.

Udarbejdelse af ordbogsmateriale, redigering og editering foregik efterhånden i tekstbehandlingsbaserede ordbogsværktøjer som fx COMPULEXIS. Senere kom det danske ordbogssystem GESTORLEX, der bygger på databaseteknologien. Computernes stadig voksende kapacitet og hastighed åbnede mulighed for udviklingen af stadig flere, bedre og større leksikografiske værktøjer og produkter.

De første elektroniske ordbøger i Danmark udkom på disketter i 1989, og det var de digitaliserede udgaver af Gyldendals røde dansk-engelske og dansk-tyske ordbøger. De bød på nye muligheder i forhold til papirudgaven: Man kunne fx søge på dele af et udtryk på kildesproget og få oplyst den korrekte ækvivalent til hele udtrykket på målsproget, og man kunne med et enkelt tastetryk overføre det man havde slået op, til den tekst man arbejdede med på skærmen. Layoutet lignede til forveksling den trykte ordbog; fordelene ved dette var at man let kunne vænne sig til at bruge den elektroniske version, men skærbilledet var til gengæld ikke optimalt.

Disse ordbøger havde dog nogle ulemper; de krævede f.eks. ganske meget lagerplads (2,8 Mb) og 105 Kb indre hukommelse i forhold til en pc's dengang almindelige kapacitet. En af de frygtede fejlmeddelelser var "*Ikke nok internt lager*", hvilket betød at programmet (ordbogen) ikke kunne køre. Desuden kunne ordbøgerne ikke anvendes sammen med Windows o.l. programmer. De nåede vistnok ikke så stor en udbre-

delse som forventet, men de banede vejen for de senere, teknisk velfungerende udgaver.

I dag er situationen en ganske anden; størrelsen på computerens harddisk, cd-rom og internettet samt bredbåndskommunikationen udvidede grænserne betydeligt for hvad der er teknisk muligt.

2. Elektronisk ordbog – hvad er det?

Siden 1990'ernes hurtige teknologiske og kommercielle udvikling er udbuddet af såkaldte 'elektroniske ordbøger' vokset støt. I dag bliver ganske forskellige typer af systematiske samlinger af ord på elektronisk medium kaldt elektroniske ordbøger, men set fra en leksikografisk synsvinkel er der stor forskel på disse produkter. Der skelnes nedenfor mellem fire hovedtyper, hvoraf kun de sidste to strengt taget falder inden for kategorien ordbøger som leksikografiske produkter. De fire hovedtyper er afgrænset over for hinanden ud fra en kombination af flere kriterier, herunder anvendelsesområde, omfang, indhold, distributionsmedium og leksikografisk niveau. Formålet er ikke at præsentere en gennemarbejdet og detaljeret typologi, men blot at illustrere produkternes forskellighed ved hjælp af nogle få eksempler.

2.1. Lommeordbøger og -oversættere

Elektroniske lommeordbøger o.l. er i leksikografisk forstand næppe egentlige ordbøger selv om de markedsføres under betegnelsen elektronisk ordbog. De indeholder dagligdags ord og fraser, og de har en stor indholdsmæssig lighed med turistparlører. Almindeligvis er de lagret på små lommecomputere, og som regel kan der vælges mellem flere sprogkombinationer.

Oversættelsespenen kan anses som en af varianterne: Den er udstyret med en lille optisk læser der føres hen over en trykt sætning på et sprog (engelsk), og man kan aflæse en slags oversættelse til dansk på pennens display. Ordforrådet kan variere fra nogle få hundrede op til et par tusinde.

2.2. Online orddatabaser

Denne gruppe omfatter en række ordsamlinger (glossarier) der betegnes som elektroniske ordbøger, men set fra en leksikografisk synsvinkel

ikke opfylder alle gængse kriterier for hvad man kalder en ordbog. Der er snarere tale om forskellige typer af et-, to- eller flersprogede ord- eller termlister. Den måde disse lister opstår eller udvikler sig på, afviger også fra de almindelige leksikografiske arbejdsprocesser, eksempelvis i tilfælde af **open-source**-produkter, hvor brugerkredsen bidrager aktivt med nye ord, oversættelser mv. Det betyder at processen er dynamisk og baseres på frivillig indsats og innovative ideer, samtidig med at der er stor risiko for at en sådan ordsamling har alvorlige mangler med hensyn til systematik, præcision og pålidelighed. Modellen er eksempelvis beskrevet i Docherty (2000:67):

Open-source projects on the Internet offer Web surfers free access to a large volume of information, including dictionary resources. At the same time, individual users are invited to comment on, add to and improve existing entries, thus creating a dynamic resource which is wonderfully interactive, but, by definition, uncontrolled and perhaps even uncontrollable.

I nogle tilfælde bliver sådanne bidrag kontrolleret og redigeret af ordbasens udvikler (eller 'ejer') eller en ekspert for at tilpasse og kvalitets-sikre materialet inden det medtages i ordbasen. Dette er faktisk en ganske tidskrævende opgave.

Disse ordbasers formål er anderledes end de leksikografisk vel-funderede ordbøgers, eksempelvis bruges de især som hjælp ved surfing på internettet og læsning af internetsider på forskellige sprog. De kan også være ganske udmærkede hjælpemidler til at give en forståelse af nye termer, men lemmaselektionen kan være mere eller mindre tilfældig, og kvaliteten er uforudsigelig med hensyn til præcision og pålidelighed.

2.3. Elektroniske udgaver af papirordbøger

I disse tilfælde er der tale om en digitaliseret version af en trykt ordbog der ofte forhandles på cd-rom (eller dvd) til installation på pc eller netværksserver. Indholdet er identisk med den trykte ordbogs, men er bearbejdet for det elektroniske medium (eksempelvis indekseret med henblik på søgning på krydsreferencer osv.) Layoutet svarer stort set til den trykte version, tilpasset til visning på computerskærm. Desuden kan der være knyttet forskellige småprogrammer til ordbogen der kan bruges i bogstavleg.

Der er mange forskellige undertyper med hensyn til ordbogens leksi-kografiske art, indhold og omfang: Retskrivningsordbogen, Nudansk

Ordbog, forskellige skoleordbøger og store oversættelsesordbøger samt fagordbøger findes f.eks. i Danmark i elektronisk version. Fælles for dem alle er at de som regel er (vel)dokumenterede med hensyn til de tilgrundliggende leksikografiske principper og metoder samt ordbogens indhold. På denne måde kan det siges at disse ordbøgers kvalitet er forudsigelig, og brugeren med rette har bestemte forventninger til præcision og pålidelighed. Disse ordbøger har opnået en stor popularitet og bruges i mange undervisnings- og arbejdsituationer.

En videreudvikling af traditionelle ordbøger i digitaliseret form tilbydes til engelske sprogbrugere, der som bekendt udgør et meget stort aftagerpotentiale. Det drejer sig om et system af engelske ordbøger (Oxford Dictionary of English 2nd Edition, New Oxford Thesaurus of English samt Oxford Dictionary of Quotations) udbygget med stavetkontrol, krydsords- og anagramfunktion, diverse søgefinesser, variable skriftstørrelser mv. på en lommecomputer der vejer 148 gram (SHARP Electronic Dictionary PW-E500).

2.4. Ordbøger udarbejdet til det elektroniske medium

Denne hovedtype omfatter ordbøger der er designet og udarbejdet direkte til elektronisk præsentation til online (over internettet) eller offline brug (fra cd-rom eller dvd). De baserer sig på velfunderede leksikografiske principper og metodiske overvejelser der vedrører både indhold, struktur, præsentation, anvendelse og brugervenlighed.

Typen som sådan omfatter en række meget forskellige produkter, herunder kan nævnes sådanne der også indeholder en stor mængde encyklopædiske oplysninger evt. illustreret med billeder, andre er en kombination af en velstruktureret tosproget ordbog og avanceret kontekstbaseret oversætterhjælp (Prószéky 2000), eller en ordbog med integreret grammatik.

For dansk er der på nuværende tidspunkt adgang til en række ordbøger, hvoraf nogle er frit tilgængelige, f.eks. Den Danske Netordbog, Den Danske Idiomordbog og regnskabsordbøgerne. Det samme gælder den Sprogteknologiske Ordbase (STO) der er tilgængelig for online opslag (som beskrevet nedenfor i afsnit 5). Disse ordbøger er udarbejdet på offentlige institutioner.

Andre ordbøger, der er udarbejdet på kommerciel basis, kræver abonnement eller licens, eksempelvis L&H-fagordbøgerne eller Ordbogen.com (dansk-engelsk og engelsk-dansk). De først nævnte fagordbøger findes dels som enkeltordbøger, dels integreret i L&H's internetba-

serede ordbogssystem (WebWords), der kan benyttes med brugerens browser.

Hvis man interesserer sig for hvilke ordbøger der er online tilgængelige, så kan man bruge en ordbogssøgemaskine (f.eks. *Lexicool* eller *DMOZ*; sidstnævnte viser kun de tilmeldte online ordbøger) eller undersøge de lister der findes over ordbøgerne (f.eks. ved hjælp af *YourDictionary.com*). Der er dog ingen garanti for at søgeresultaterne er udtømmende. En mere udførlig liste findes på adressen <http://uniquetranslations.dk/links.htm?#ord>.

I det efterfølgende drøftes denne hovedtype af elektroniske ordbøger set fra to tæt forbundne synsvinkler: fra produktions- og anvendelsessiden, samtidig med at nogle af nutidens løsninger og fremtidens perspektiver skitseres.

3. Produktion af elektroniske ordbøger

Det er meget tidskrævende – og dermed også dyrt – at udarbejde store ordbøger af høj kvalitet; derfor er der på produktionssiden behov for at indføre nye leksikografiske koncepter og metoder og finde frem til teknisk mulige og sikre løsninger som i kombination kan leve op til kravene om kvalitet, fleksibilitet og rentabilitet. Nielsen (2002) redegør for overvejelserne vedrørende de leksikografiske og anvendelsesorienterede spørgsmål der gik forud for udarbejdelsen af en elektronisk bilingval regnskabsordbog. (Regnskabsordbøgerne mellem dansk og engelsk er tilgængelige over internettet fra Center for Leksikografi, HHÅ's hjemmeside.)

3.1. Komplekse ordbaser – polyfunktionale ordbøger

En farbar vej er at udarbejde komplekse ordbaser eller ordbøger hvis indhold og oplysningsstruktur kan dække behovet mht. forskellige brugertyper, funktioner og brugssituationer, hvor dataudtræk kan styres af anvendelsens formål og brugerens behov. Samtidig er det vigtigt at ordbogen har de nødvendige leksikografiske og anvendelsesmæssige kvaliteter. Duvå og Laursen (2005:93) nævner fem ”overordnede kvalitetskrav til en fagsproglig internetordbog”. Disse krav har også gyldighed i forbindelse med produktionen af ikke-fagsproglige ordbøger, og de er følgende: overskuelighed, let tilgængelighed, forudsigelighed,

pålidelighed, tilstrækkelighed. Effektiv søgning i ordbogen forudsætter at disse krav er opfyldt.

Desuden påpeges (ibid.) at der finder en brancheglidning sted, således at en og samme formidlingsopgave "...kan omfatte såvel oversættelse som produktion og reception...". Det begrundes samtidig behovet for polyfunktionale ordbøger, hvilket igen gælder både for almensprog og fagsprog. Udgangspunktet er at den tidligere opdeling i receptions- og produktionsordbøger, og ordbøger til enkeltformål som oversættelse eller undervisning er blevet mindre relevant i takt med databaseteknologiens udvikling – de aktuelle eller fremtidige rummelige ordbogskoncepter bør fokusere på at kunne omfatte indhold og datastruktur til mange formål. Denne teknologi gør det også muligt at producere dataudtræk til formålsspecifikke ordbøger, eksempelvis en ordbog der indeholder alle opslagsord og udtryk der relaterer sig til et bestemt emneområde (musik, historie osv.) eller har samme type etymologisk oprindelse mv.

3.2. Flere ordbøger benyttet som et kompleks

En anden metode er at forbinde flere internetordbøger elektronisk ved hjælp af en fleksibel, fælles platform. Et vist mål af harmonisering og standardisering synes at være nødvendigt i denne sammenhæng, selv med de teknisk set fleksible løsninger. Armstrong et al. (2000:62) beskriver problemet således:

Unfortunately, the power of today's advanced search techniques is hindered by the variety of formats and proprietary interfaces of these offerings. Even among the offerings of a single publisher, not all CD-ROMs have the same interface. Users are required to deal with multiple search programs, cluttering their screens with redundant windows and toolbars.

Standardiseringen kan vedrøre beskrivelsessprog, harmoniseringen kan gælde valg af oplysningstyper, design af fordelings- og henvisningsstruktur hhv.

Behovet for ensartede eller i det mindste kompatible elektroniske leksikografiske ressourcer, herunder ordbøger, var et af hovedemnerne ved et symposium om *Lexicography in the Electronic Age* i 1981, og allerede på det tidspunkt blev koordinering og harmonisering i forbindelse med udarbejdelse af ord- og termdata formuleret som fremtidsvision uden at rundbordssamtalerne var nået frem til ideen om nogen egentlig standardisering.

Der findes forskellige tekniske løsninger i dag, eksempelvis bogskabsløsningen, som muliggør samtidig brug af flere ordbøger der er installeret på samme pc (f.eks. Gyldendals ordbøger og L&H ordbøger). En anden mulighed er rent internetbaserede ordbogssystemer, hvor ordbøgerne ligger på udbyderens server, og brugeren anvender sin standardbrowser til søgning (f.eks. det tidligere nævnt WebWord-system).

Desuden er der en række internationale initiativer i gang med henblik på at udarbejde formelle modeller og strukturer for polyfunktionale ordbaser, først og fremmest til sprogteknologiske formål (se eksempelvis Bertagna et al. 2004). Det har vist sig tidligere at ideer og forskningsresultater fra datalingvistik og sprogteknologi (eksempelvis brugen af semantiske net; difonbaseret talesyntese af transskriberet udtale) finder vej til leksikografien og bidrager til udviklingen af nye koncepter for elektroniske ordbøger. Derfor kan det også meget vel ske at de ovenfor nævnte sprogteknologisk orienterede harmoniserings- og standardiseringsbestræbelser med tiden påvirker produktionen af elektroniske ordbøger for mennesker.

3.3. Teknologiens rolle i leksikografisk praksis

Computerbaserede processer har ændret den leksikografiske praksis ganske betydeligt. Det leksikografiske arbejdsgrundlag udgøres i høj grad af digitale tekster; dataindsamling sker ved hel- eller halvautomatiske processer. Computeren kan håndtere meget store tekstmængder med stor sikkerhed og fremstille konkordanser, frekvenslister, morfologiske analyser, strukturelle opmærkninger – blot for at nævne de mest almindelige operationer. Leksikografen har redigeringsystemer til sin rådighed, der samtidig sørger for fuld formel konsistens i hele ordbogen, indholdsmæssigt mellem forskellige medarbejders kodninger. Desuden er det altid muligt at få overblik over ordbogens, artikeltypers eller enkelte artiklers status, udføre systematiske omstruktureringer og opdateringer (med de farer det indebærer for utilsigtede ændringer ...).

Alle disse teknikbaserede processer sammen med computerens stadig voksende kapacitet fører til at leksikografien har helt nye muligheder med hensyn til ordbogens nærmest ubegrænsede omfang inkl. antallet af opslagsord og artikellængde (der igen bestemmes af mængden af oplysninger til de enkelte opslagsord, antal og længde af eksempler, citater osv.). Et yderligere aspekt er at begreberne nyt oplag og revideret udgave erstattes med **version** – opdatering kan ideelt set ske både med fastlagte mellemrum og efter behov.

Det er et interessant aspekt at en sådan behovsbaseret opdatering kan udløses af brugernes mislykkede eller resultatløse søgninger der registreres i en logbog. Disse registreringer analyseres automatisk med henblik på at finde grunden til at brugerne ikke fik det ønskede resultat. Analyseresultaterne systematiseres ud fra fejlkilden som kriterium (fejlstavninger, søgninger på nydannelser og nye fremmedord er hyppige grunde til 'ikke fundet'-svar). Metoden beskrives nærmere i de Schryver & Joffe (2004).

De nye leksikografiske muligheder sprænger helt de fysiske rammer der kendes fra trykte ordbøger, omfang/papirforbrug spiller nemlig ingen rolle i denne sammenhæng. Det er fristende at ønske at kunne udnytte alle tekniske muligheder og faciliteter i produktionen af en og samme ordbog. Der er dog stadig de givne økonomiske rammer at tage hensyn til – og den væsentligste udfordring ligger derfor i at optimere forholdet mellem teknik og leksikografisk produkt.

4. Elektroniske ordbøger som produkt i anvendelse

Den elektroniske ordbog som produkt har nogle generelle fortrin i forhold til den trykte ordbog. Brugeren kan forvente nye, opdaterede versioner med jævne mellemrum hvor nye ord og/eller betydninger er registreret og beskrevet. En banal, men ikke uvæsentlig detalje er at en elektronisk ordbog ikke kræver hyldeplads til opbevaring.

4.1. Leksikografisk kvalitet

Det er indlysende at en elektronisk ordbog har nogle særlige leksikografiske kvaliteter hvis de tekniske muligheder er optimalt udnyttet. Dette vil i princippet sikre at ordbogen har høj brugsværdi fordi den eksempelvis indeholder mange opslagsord der er udførligt beskrevet og er forsynet med flere eksempler, citater og indeholder mange fraseologiske enheder, eftersom en relationel database kan rumme meget store datamængder i komplekse datastrukturer. Det bør bemærkes at tekstkondensering inkl. pakkede informationer er uhensigtsmæssig fordi sådanne forhold komplicerer eller forhindrer korrekt indeksering, som er en forudsætning for at finde de søgte informationer.

Det er velkendt at en elektronisk ordbog er meget konsekvent i behandlingen af ord både med hensyn til oplysningsmængde og henvisningssystemet, og den kan med fordel bruges sammen med et tekstbehandlingssystem; desuden kan brugeren indsætte egne noter. Lignende

egenskaber kan også opnås ved digitaliserede ordbøger med passende implementering.

4.2. *Brugergrænseflade*

En god brugergrænseflade gør tilgangen til oplysningerne i ordbogen hurtig, effektiv, præcis og fleksibel. Design af informationsindholdets fordelingsstruktur og udvikling af brugergrænseflade er to uadskillelige processer. Fordelingsstrukturen vedrører opdeling af informationsindholdet i oplysningstyper, fordeler disse på en hensigtsmæssig måde i tabeller og indekserer dem på passende vis. Jo mere eksplicit og finmasket fordelingen er, desto mere præcist kan oplysningerne indekseres, hvilket i sidste ende er grundlaget for vellykkede søgninger og overskuelige præsentationer af søgeresultater. Det forhindrer dog ikke at søgeresultatet vises i kondenseret form på skærmen.

En elektronisk ordbog kan have mange funktionaliteter, herunder forskellige søgeretninger, præsentationsformer af en ordbogsartikel og præsentation af andre oplysninger end rent leksikalske. Den mest almindelige søgeretning i eksisterende produkter er **semasiologisk**-baseret, dvs. den tager udgangspunkt i det sproglige tegns forside og finder bl.a. dets betydninger. Den semasiologiske søgning kan også foretages med ordet i trunkeret form og med jokertegn.

Den **onomasiologiske** søgeretning tager sit udgangspunkt i det sproglige tegns indholdsside, dvs. begrebet, og finder de(t) relevante ord (hvis der er flere, så er de hinandens synonyme). Dette er langt mere krævende end den formbaserede (semasiologiske) søgning, idet onomasiologisk søgning forudsætter implementering af et underliggende begrebssystem og eksplicit og konsekvent multiindeksering af ordbasens fulde indhold. I denne søgningsform benyttes som regel de logiske operatører OG, ELLER og IKKE, som er grundlaget for komplekse søgninger. De særlige leksikografiske og sprogteknologiske udfordringer samt forskellige søgningsmuligheder er skitseret i Geeraerts (2000:80 ff.).

Der er to vigtige præsentationsformer som er tæt beslægtede med hinanden; begge er baseret på oplysningernes hierarki og fordeling og beregnet til at vælge/fravælge oplysninger der indgår i søgeordets beskrivelse.

Den første kaldes **lagdelt visning**, som især er relevant i tilfælde af lange, komplekse artikler, hvor artiklen kan deles op i hoved, krop og fod, hvorefter både kroppen og foden igen kan deles op i flere dele. I denne visning bestemmer brugeren hvilken del af basisvisningen der er

relevant for ham, eksempelvis artikelhovedet med grammatiske og udtalemæssige oplysninger.

Den anden metode er **teleskopvisningen**, hvor brugeren vælger en bestemt oplysningstype som han gerne vil se i alle tilgængelige detaljer fra en hel oversigtsartikel. Her drejer det sig om at folde artiklen ud på et bestemt punkt, f.eks. hvis brugeren gerne vil se flere kollokationer hvor søgeordet optræder i sin tredje registrerede betydning.

En række søgefaciliteter understøtter forskellige underholdningsmæssige anvendelser, f.eks. med henblik på løsning af krydsord og sproglige gåder eller til forskellige bogstavspil. En speciel søgemulighed returnerer et sæt af ord med enslydende sidste stavelse, søgeresultatet er baseret på udtaleoplysningerne i ordbogen. Sådanne faciliteter kalder man ofte **edutainment** (*education + entertainment*); det er ikke usandsynligt at netop disse faciliteter er medvirkende til at en ordbogs brugerkreds vokser.

4.3. Andre understøttende funktioner

Grænsen mellem ordbog, encyklopædi, grammatik og tekstkorpus udviskes efterhånden fordi man kan søge i flere ressourcer, eller fordi der i samme ressource er integreret forskellige oplysningskomplekser.

Mange ordbøger har en grammatik i form af bøjningsparadigmer og mere eller mindre simple syntaktiske regler. Disse kan slås op i forbindelse med et lemma, og den relevante oplysning bliver vist i et pop opvindue. Ordbogen kan desuden indeholde hyperlinks, multimediaelementer – eksempelvis billede eller lyd, idet sidstnævnte kan stamme fra en udtalefil eller være genereret ved talesyntese.

Der er desuden nogle standardfunktionaliteter som online teknisk og leksikografisk brugervejledning og adgang til forskellige omtjekter.

5. Ekskurs: den Sprogteknologiske Ordbase (STO) for dansk

STO er, som navnet siger, primært udviklet til anvendelse i sprogteknologiske produkter og til datalingvistisk forskning. Den indeholder i lighed med en elektronisk ordbog et nærmere afgrænset ordforråd og dets lingvistiske beskrivelse som er udarbejdet i overensstemmelse med faste leksikografiske retningslinjer, de såkaldte lingvistiske specifikationer.

Ordbasens materiale er korpusbaseret og omfatter i alt mere end 81.000 lemmaer, hvoraf ca. 13.500 stammer fra fagsproglige tekster, men ikke er egentlige eksperttermer. Den lingvistiske beskrivelse omfatter en udtømmende bøjningsmorfologi og stavevarianter for alle

opslagsord, desuden meget detaljeret beskrivelse af syntaktiske konstruktioner for ca. 45.000 opslagsord. De semantiske oplysninger som ordbasen indeholder, er ikke tilgængelige vha. grænsefladen.

Leksikografer, lingvister og andre interesserede kan søge i basen over internettet fra Center for Sprogteknologis hjemmeside (<http://cst.dk>, vælg STO ordbase fra forsiden); her findes brugervejledning og et par tips med interessante søgeeksempler og en beskrivelse af ordbasen.

Grænsefladen har fire søgemuligheder:

- **Ordsøgning** (med lemma eller en bøjet ordform, f.eks. *bog/bøger*).
Søgeresultat: Lemmaets/lemmaernes bøjningsformer, stavning mv. samt syntaktiske konstruktioner inkl. styrede præpositioner (med eksempler).
- **Substantiviske sammensætninger** (hvis man ønsker at vide hvilke sammensætninger et substantiv indgår i, f.eks. *barn*).
Søgeresultat: En liste med alle substantiver som søgeordet indgår i (f.eks. *barnepige*, *børnehave*, *blebarn*) inkl. eventuelle kandidater i kursiv.
- **Korpussøgning** (med op til tre lemmaer og/eller bøjede ordformer i kombination).
Søgeresultat: konkordanslinjer fra et aviskorpus (Berlingske Tidende 1990–92).
- **Parameterbaseret søgning** med kombination af forskellige lingvistiske kriterier, f.eks. ordklasse, valens, styrede præpositioner.
Søgeresultat: En liste af tilfældigt udvalgte ord (op til 30) der opfylder den valgte kombination af kriterier.

For at brugeren skal kunne sammenligne STOs oplysninger med andre internetordbøger og se ordets forekomster i tekster, er der desuden etableret links fra grænsefladen til Retskrivningsordbogen, Den Danske Netordbog, Korpus2000 og Google (søgning på danske sider).

Takket være brugergrænsefladen, der viser de sprogteknologiske koder i læsbar form, er STO i mange henseender en virkelig anvendelig elektronisk ordbog for mennesker, eksempelvis i sprogindlæring/undervisning på højt niveau.

6. Opsummering og visioner

Dette indlæg var tænkt som en almen præsentation og har givet nogle eksempler på hvilke produkter der populært betegnes som 'elektronisk ordbog', og beskrevet disse produkter ganske kort. Formålet med dette var at udpege nogle fundamentale forskelle og enkelte ligheder mellem de forskellige produkttyper. Herefter fokuseredes på de elektroniske ordbøger der opfylder grundlæggende leksikografiske og anvendelsesmæssige kriterier. Der er valgt nogle overordnede træk og kun som belysende eksempel er der fremhævet enkelte detaljer selv om det ville have været spændende at fordybe sig i enkelthederne vedrørende de forskellige ordbøgers leksikografiske egenskaber og brugervenlighed.

Konklusionen er, ikke uventet, at kombinationen af leksikografisk kvalitet og teknisk brugervenlighed bør være det overordnede mål i den fremtidige udvikling på området. Visionerne for det danske sprog omfatter først og fremmest ønsket om at få flere elektroniske ordbøger, både en rigtig stor almensproglig nutidsordbog og flere forskellige fagsproglige to- eller flersprogede ordbøger. Visionerne omfatter udstrakt brug af nye præsentationsmåder i form af lyd, billeder og billedsekvenser i forbindelse med sådanne ordbogsartikler der giver naturlig basis for dette. Udviklingen af nye elektroniske ordbøger vil automatisk medføre udarbejdelse af passende ordbogskoncepter, oplysningsstrukturer (f.eks. implementeringen af semantiske net for dansk).

På den mere tekniske side er der betydelige perspektiver i sammenkobling af forskellige ordbøger både online og offline, eksempelvis til at producere materiale for nye sprogkombinationer; dertil skal der udvikles fleksible platforme. Dette kræver at leksikografien støtter den internationale og nationale standardisering der vedrører strukturering af leksikalske data, harmonisering af metadata og beskrivelsessprog.

Andre eksempler på udvidelsen af den enkelte ordbogs anvendelsesområde er inddragelse af forskellige sprogressourcer ved en sammenkobling. Dette kræver en forudgående analyse af formater og indhold for at kunne gøre ressourcer som ordbog, termsamling, grammatik, tekstkorpus mv. kompatible.

Udviklingen på disse områder vil forhåbentlig blive båret frem af et frugtbart samarbejde mellem flere discipliner: leksikografi, sprogteknologi, videnshåndtering, sprogdidaktik, datalogi m.fl. – Det kan godt lade sig gøre!

Referenceliste

Ordbøger

Den Danske Idiomordbog, Center for Leksikografi, Handelshøjskolen i Århus; <http://netdob.asb.dk/idiom/index.html>
Den Danske Netordbog, Center for Leksikografi, Handelshøjskolen i Århus; <http://www.dendanskenetordbog.dk/netdob/index.html>
 Gyldendals elektroniske ordbøger, 1989, Nordisk Forlag A/S, Copenhagen; *Dansk-engelsk*. Programmel: TEXTware A/S, Copenhagen
Ordbogen.com, Cool Systems ApS. <http://www.ordbogen.com>
Regnskabsordbogen, Center for Leksikografi, Handelshøjskolen i Århus; <http://netdob.asb.dk/iasdk/index.html>
Retskrivningsordbogen, Dansk Sprognævn; <http://www.dsn.dk>
Sprogteknologisk Ordbase STO, Center for Sprogteknologi, Københavns Universitet; <http://cst.dk>
L&H Ordbøger; <http://www.lhpublishing.dk/>
L&H WebWords; <http://www.lhpublishing.dk/webwords/index.html>

Anden litteratur

- Armstrong Susan, Colin Brace, Dominique Petitpierre, Gilbert Robert & Derek Walker 2000: DicoPro: An Online Dictionary Consultation Tool for Language Professionals. I: *Proceedings of the 9th EURALEX International Congress*. Eds.: U. Heid, S. Evert, E. Lehmann, Chr. Rohrer. Stuttgart. IMS, 61–66.
- Bertagna, Francesca, Alessandro Lenci, Monica Monachini & Nicoletta Calzolari 2004: Content Interoperability of Lexical Resources: Open Issues and “MILE” Perspectives. I: *Proceedings of the 4th International Conference on Language Resources and Evaluation*, ELRA, Lisboa, 131–134.
- de Schryver, Gilles-Maurice & David Joffe 2004: On How Electronic Dictionaries are Really Used. I: *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*. Eds.: G. Williams and Sandra Vessier. Université de Bretagne-Sud, Lorient, 187–194.
- Docherty, Vincent J. 2000: Dictionaries on the Internet. I: *Proceedings of the 9th EURALEX International Congress*. Eds.: U. Heid, S. Evert, E. Lehmann, Chr. Rohrer. Stuttgart. IMS, 67–74.
- Duvå, Grete og Anne Lise Laursen 2005: Fordeling af informationer og selektion af henvisninger i en fagsproglig internetordbog. I:

- Nordiske Studiar i leksikografi 7. Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden Volda 20.–24. mai 2003.* Eds.: R.V. Fjeld og D. Worren. Oslo, 93–105.
- Geeraerts, Dirk 2000: Adding Electronic Value. The electronic version of the Grote Van Dale. I: *Proceedings of the 9th EURALEX International Congress*. Eds.: U. Heid, S. Evert, E. Lehmann, Chr. Rohrer. Stuttgart. IMS, 75–84.
- Nielsen, Sandro 2002: Overvejelser angående det leksikografiske grundlag for en elektronisk bilingval regnskabsordbog. I: *Lexico-Nordica 9*, 173–192.
- Prószéky, Gábor og Balázs Kis 2000: Development of a Context-Sensitive Electronic Dictionary. I: *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*. Eds.: A. Braasch & C. Povlsen. Copenhagen. Center for Sprogteknologi, 281–290.
- Lexicography in the Electronic Age 1982: Proceedings*. Eds.: J. Goetschalckx and L. Rolling. North-Holland Publishing Company, Amsterdam, New York, Oxford.

Anna Braasch
seniorforsker
Center for Sprogteknologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
DK-2300 København S
anna@cst.dk

Alexander Paile

Elektroniska ordböcker i Finland

There are four companies producing large electronic dictionaries in Finland today. Their approaches vary and so does the quality of their products. The publishing house WSOY, which is known for its traditional paper dictionaries, issues the same dictionaries in electronic form. WSOY's products are solid and well documented. Kielikone has produced a dictionary program called MOT, for which it licenses existing dictionaries to be used in electronic form. Kielikone has also produced some dictionaries of its own. The quality of the different dictionaries found for MOT therefore varies quite a lot. Sandstone and Euroword produce their own dictionaries to be used with their respective computer programs. The material that these products are based on has not been documented at all and the general quality leaves a lot to be desired.

Inledning

I denna artikel granskar jag kvaliteten på de ur nordiskt perspektiv viktigaste elektroniska ordböcker som produceras i Finland i dag. Tyngdpunkten ligger på användbarhet, såsom gränssnitt, sökmöjligheter och allmän pålitlighet.

Ordböckerna jag testat är mycket olika. Förlaget WSOY ger ut elektroniska versioner av samma ordböcker de ger ut som traditionella pappersversioner, och innehållet är väldokumenterat. Kielikone har ett eget program – MOT – till vilket fås elektroniska versioner av flera kända existerande ordböcker och även sådana som Kielikone själv sammanställt. Kvaliteten på innehållet varierar därför. Sandstones och Eurowords produkter finns inte i annat format och de uppger inte heller vilket material deras ordböcker är baserade på. WSOY:s produkter är, liksom de flesta av Kielikones, riktiga ordböcker och innehåller information om ordklass, böjning och användning, medan Sandstones och Eurowords program snarare är ordlistor.

Jag testade programmen på operativsystemet Windows XP SP2 på en fyra år gammal PC med 700 MHz processor och 256 MB minne samt bredbandsuppkoppling. Trots att datorn inte är ny räckte kapaciteten väl till för ordböckerna. Installationen av ordböckernas cd-versioner på hårddisken gick smärtfritt och både cd-versionerna och nätversionerna fungerade tillräckligt snabbt för att inte skapa irritation.

Artikeln är uppställd enligt utgivare. Dels faller det sig naturligt då den främst behandlar gränssnitt och användbarhet och utgivarna använder samma gränssnitt för ett stort antal ordböcker. Dels behärskar jag inte alla de språk som ordböckerna behandlar men vill ändå säga något om produkterna som helhet.

WSOY:s stora ordböcker

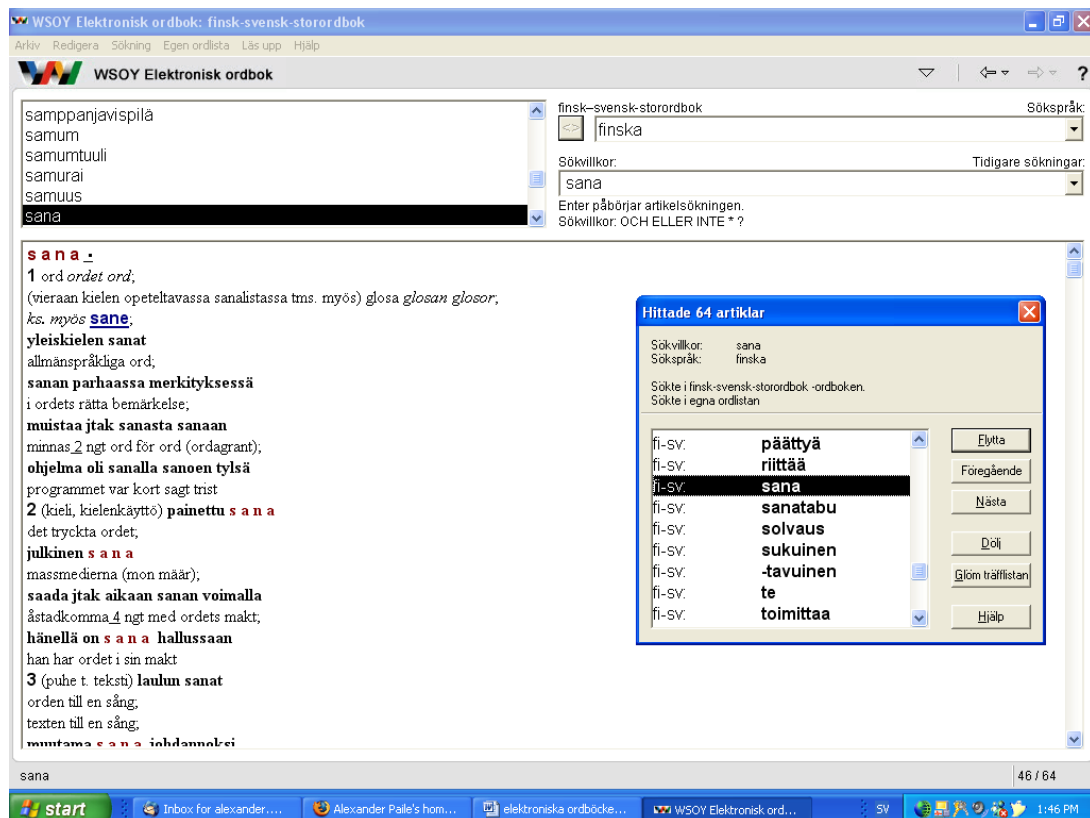

Bild 1. Lite förvånande är det särskilda fönstret för träfflistan.

WSOY ger ut stora tvåspråkiga elektroniska ordböcker från finska till svenska, engelska och tyska samt från engelska till finska. Alla ordböckerna är baserade på välkända tryckta förlagor och kan kopplas till samma program med ett gemensamt gränssnitt. Priset på ordböckerna är 89 euro/st. och de fungerar på operativsystemet MS Windows. Jag undersöker framför allt programmet som helhet och kommenterar bara i enskilda fall sådant som är specifikt för de olika ordböckerna.

Installationen för alla ordböckerna är tvåspråkigt finsk-svensk och programmets användargränssnitt kan vara antingen finskt eller svenskt. För de engelska och tyska ordböckerna ges uppgifter som är specifika för just dem, på respektive språk. Den allmänna manualen finns bara på

finska och svenska. Svenskan är på det hela taget god, även om den ibland smakar lite översättningska och en och annan benämning i hjälpen inte exakt motsvarar vad som används i programmet. Någon tryckt handbok följer inte med cd-skivorna. Korta installationsanvisningar ges på skivfodralet.

Björn-Eric Mattsson behandlade i sin artikel *Cd-romversionen av Stora finsk-svenska ordboken* (Mattsson 1999) några brister hos programmet. Nyare versioner har kommit ut sedan dess och den version av programmet jag har testat heter 5.0. En del av bristerna Mattsson påtalade verkar ha åtgärdats, men inte alla.

Vid sökning i ordböckerna kan man använda jokertecknen *, ?, de logiska operatörerna OCH, ELLER, INTE samt parenteser och citationstecken för kombinationer av operationerna. Sökningar kan förutom på källspråket också göras på målspråket. I den enkelriktade Stora finsk-svenska ordboken (Su-ru) kan man t.ex. markera sökspråket svenska och söka på ordet *ord*. Man får då upp en särskild ruta med en träfflista på sådana artiklar där det svenska ordet *ord* förekommer. I exemplet med *ord* är antalet artiklar 256. I Su-ru kan man även söka på latin, t.ex. på ordet *canis*, och får då fram en lista med fem artiklar som innehåller ordet.

Markeringen av språk för de enskilda orden innehåller tyvärr fel. Intresserar man sig för om det finns några finska ord som stavas med *å* och skriver in *å** i sökrutan med finska som angivet språk så får man fram åtta artiklar i träfflistan. Den enda riktiga träffen bland dessa är dock den fysikaliska termen *ångström* som finns som finskt uppslagsord i Su-ru. De övriga träffarna är svenska ord.

Om man håller nere Ctrl förvandlas kursorn till en hand och då kan man klicka i texten i artikelfönstret och bli förflyttad till den artikel vars finska huvudord mest liknar det man klickade på. Det spelar ingen roll om man klickar på finska, svenska eller grammatiska förklaringar. Man tas alltid till det närmaste finska uppslagsordet i alfabetet. Detta är i och för sig en trevlig funktion, men ännu bättre hade det varit med riktig lemmatiserad länkning.

En ganska stor brist är att man inte kan söka bland de grammatiska beskrivningarna, t.ex. på förkortningen *suomr* för finlandssvenska. Till följd av ett programfel som redan Mattsson påpekat får man vid sökning på förkortningen *kuv* (bildligt) på finska ändå fram en lista på åtta artiklar där förkortningen förekommer, men detta är alltså ett fel och artiklarna skulle i verkligheten vara betydligt fler (eller inga alls). En annan brist är att man endast kan söka på alfabetiska tecken. Det går med andra ord inte att söka på ”-” och få fram alla ord som innehåller ett bindestreck. Såväl i den tryckta som i den elektroniska versionen av Su-ru

finns *-loppuinen* med som ett särskilt uppslagsord, men *-alkuinen* finns av någon orsak inte med i någondera.

Specialtecken som inte brukar finnas med på tangentbordet fås genom att man trycker ner Alt och ger deras ASCII-kod. Dessa tecken är dock omöjliga att söka med och de återges inte heller alltid korrekt i fönstret med träfflistan. Det går t.ex. inte att få fram en lista på finska ord som stavas med *š* i Su-ru. Tyskt *ü* behandlas också i den Stora finsk-tyska ordboken som *u*. Dylika problem är vanliga i den digitala världen. En lösning finns dock – Unicode. Tyvärr verkar programmakarna inte alltid inse betydelsen av att kunna använda olika teckenuppsättningar fritt, medan språkmänniskorna kanske inte känner till de tekniska möjligheterna. Ett litet fel som är specifikt för den finsk-tyska cd-romordboken är att varje artikel innehåller något som ser ut som ett överflödigt stycketecken. Samma fel förekommer i internetversionen av alla ordböckerna.

Man kan inte göra ändringar i de färdiga ordböckerna, vilket kanske är lika bra, men man kan skapa sina egna ordlistor. Den här funktionen är dock inte särskilt välutvecklad och innehåller en del programfel. Orden man lägger till sina egna listor dyker inte upp i den vanliga lemmalistan och man kan bara aktivera en ordlista åt gången. Vill man samtidigt söka i de köpta ordböckerna och sin egen ordlista måste man skriva in ordet i sökrutan och sedan leta efter det i den allmänna träfflistan. Ibland dyker det ändå bara upp ett tomt fält i träfflistan där uppslagsordet i ens egen artikel borde stå. Vid sökning i den egna ordlistan görs heller ingen skillnad mellan käll- och målspråk. En positiv egen-skap hos de egna listorna är att man kan importera och exportera dem som enkla HTML-dokument.

Om bättre sökmöjligheter är den största fördelen med elektroniska ordböcker jämfört med traditionella pappersversioner, så är den så gott som obegränsade tillgången på utrymme också ett stort plus. Detta utnyttjas delvis i Su-ru, men knappast alls i de tyska och engelska ordböckerna. De svenska substantivens böjningsformer anges i den elektroniska versionen fullständigt, inte bara ändelserna. Detta gör läsningen lite lättare. Böjning anges också för de finska uppslagsorden i slutet av varje artikel. Av någon orsak anges dock bara åtta former för substantiv och sju för verb. Man kunde väl med detsamma ha angett fullständiga paradigm. Vad gäller de svenska verben, liksom några oregelbundna adjektiv och adverb, anges deras böjning med en siffra eller en stjärna. Klickar man på siffran öppnas ett stort nytt fönster med olika böjningstabeller. Här hade det också varit fint om man kunnat generera böjningen automatiskt för varje enskilt ord, och kanske dessutom visa den i ett lite diskretare fönster.

I en del artiklar, t.ex. *huomiointi*, finns en extra länk som lyder *Ks. myös malli* (Min övers: *Se även modellen*). Klickar man på den öppnas ett stort nytt fönster i vilket man kan läsa om ”översättningsmodeller för vissa ordtyper”. I fönstret som öppnas beskrivs dessa dock på finska, trots att användargränssnittet är inställt på svenska och motsvarande text finns på svenska bland ordbokens hjälpsidor. Den sida med böjningstabeller, som öppnas vid klick på siffrorna som anger böjning för svenska verb, adjektiv och adverb, är tvåspråkig. Visst är det bra att denna tilläggsinformation finns med, men sättet den presenteras på är ganska klumpigt. Framför allt vore det bra att hålla finskan och svenskan isär.

En bra och viktig egenskap hos WSOY:s ordboksprogram, som kanske kan tyckas vara en självklarhet men ändå inte är det, är möjligheten att bläddra i lemmalistan. Programmet är faktiskt det enda av dem jag undersökt för den här artikeln i vilket man enkelt kan bläddra sig fram från A till Ö och tillbaka.

En annan positiv egenskap är att man tänkt på användare med nedsatt syn. Det går lätt att ändra storlek på fonten i inställningarna. Dessutom finns funktionen ”läs upp” som tillåter koppling av ordboken till en talsyntetisator, men den har jag tyvärr inte haft möjlighet att testa.

WSOY har också internetversioner av sina stora ordböcker till ett pris av 80 euro/år. Användargränssnittet är enbart finskspråkigt och känns inte riktigt slipat. En del hjälpfunktioner har uteblivit och onödiga stycketecken dyker ibland upp i artiklarna. Vissa ordlänkar i artiklarna verkar också ha brustit.

Kielikones MOT 5.6 Professional

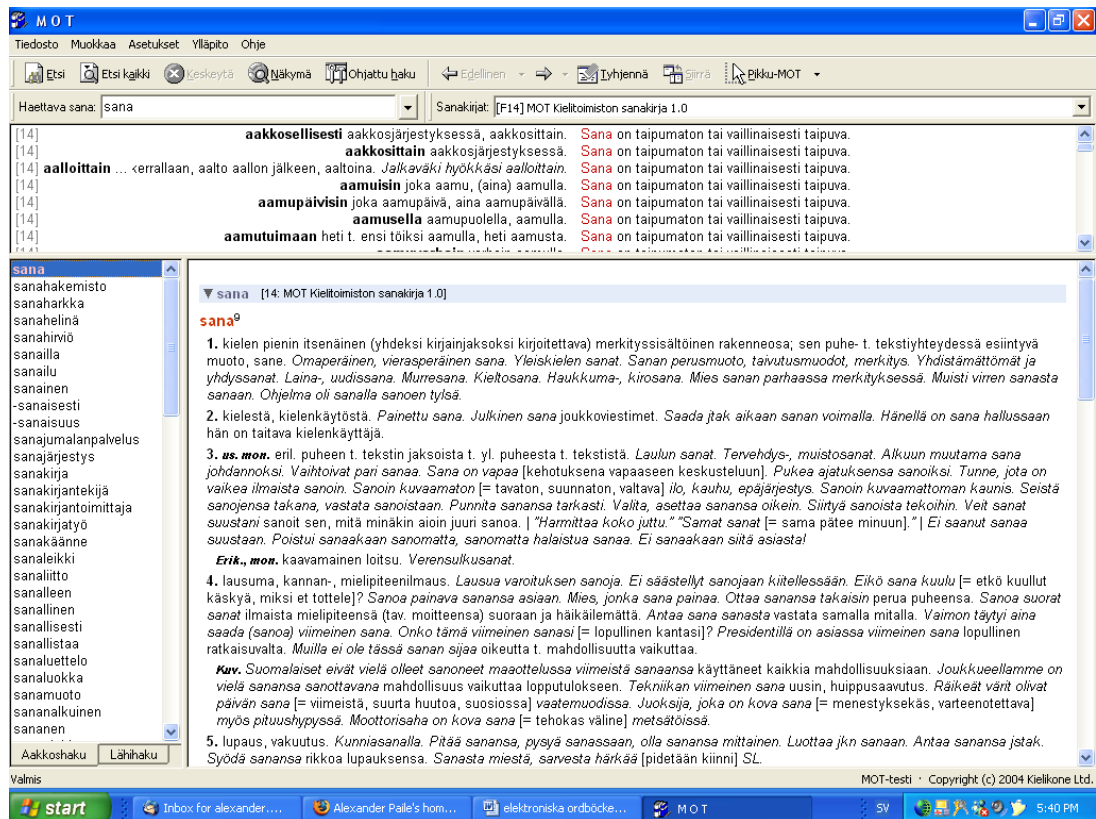

Bild 2. MOT-versionen av Kielitoimiston sanakirja.

Till Kielikones MOT-program kan man koppla ett sextiotal olika både allmänna och specialiserade ordböcker och ordlistor. Köparen väljer själv vilka ordböcker han vill betala för och aktivera. Programmet kan köras både på Windows och som nätversion på Linux. Användargränssnittet kan vara antingen finskt eller engelskt och manualen finns också på finska och engelska. Med programmet följer en kortare men ändå ganska detaljerad tryckt manual med bl.a. anvisningar för hur programmet installeras på en Linux-server. En mer detaljerad manual finns med i elektroniskt format.

Vid sökning skriver användaren in ordet i sökrutan och kan sedan välja mellan två olika träfflistor. Den ena är en vanlig alfabetisk lemma-lista medan den andra är en lista på ord som till sitt uttal ligger nära det sökta ordet och kan vara nyttig om man t.ex. är osäker på hur ordet stavas. I artikelfönstret kan man välja om man vill se uppslagsordets böjningsparadigm eller inte, men denna funktion är bara implementerad för den stora nya finska ordboken Kielitoimiston sanakirja (KS). I KS ges inte fullständiga paradigm utan bara de viktigaste formerna. Artiklarna man slagit upp sparas i artikelfönstret med en hänvisning till den

ordbok ur vilken de härstammar. På det viset kan man ha flera artiklar framme samtidigt även om de finns i olika ordböcker. Det är bara att bläddra fram och tillbaka i artikelfönstret.

Vid sökning i ordböckerna kan man använda avancerade jokertecken eller reguljära uttryck. Förutom vanlig sökning bland uppslagsord kan man göra fritextsökningar i ordböckerna och få konkordanserna sorterade för sig på olika sätt, men tyvärr fungerar alfabetsiseringen inte alltid som den skall. Antalet konkordanser man får fram är begränsat, vilket också gäller den vanliga lemmalistan. Det går alltså inte att bläddra igenom en större ordbok i sin helhet, vilket nog är en stor brist.

De olika ordböckerna har olika sökfunktioner, men i princip tillåter programmet ett stort antal söksätt som kanske är bäst implementerade i den nya KS. Man kan söka bland uppslagsorden, i förklaringsexterna, bland exemplen, förkortningar osv. Vill man t.ex. ha en lista på finlandssvenska ord och betydelser ur MOT WSOY Ruotsi 1.0 är det bara att välja att söka på *suomr* bland *anmärkningar*.

En brist hos MOT-programmet är att namngivningen av ordböckerna är oklar. Dessutom varierar namnen på ordböckerna beroende på språket i användargränssnittet. Använder man MOT på finska kan man t.ex. välja att söka i ordböckerna MOT WSOY Ruotsi 1.0, MOT Kielitoimiston sanakirja 1.0 och MOT Svensk ordbok 1.0. På engelska heter dessa MOT WSOY Swedish-Finnish-Swedish 1.0, MOT Dictionary of Contemporary Finnish 1.0 och MOT Svensk ordbok 1.0. Vilka ordböcker det verkligen är frågan om får man bara veta om man bläddrar i instruktionerna. I dessa tre fall är ordböckerna i fråga *WSOY:n suomi-ruotsi-suomi sanakirja* (finsk-svensk-finsk ordbok) (© WSOY 2000), *Kielitoimiston sanakirja* som utarbetats på Forskningscentralen för de inhemska språken, och tredje upplagan av Norstedts *Svensk ordbok*. Nu är det lite svårt att veta vilka ordböcker det verkligen handlar om. Det hade varit bättre om ordböckerna fått behålla sina ursprungliga namn med både finskt och engelskt gränssnitt. En professionell användare vill ju gärna klart se exakt vilken ordbok det är han slår upp i.

Sökkategorierna kunde kanske också ges bättre namn. De olika ordböckerna har väldigt olika sökmöjligheter, och väljer man att göra en detaljerad sökning i flera böcker samtidigt får man upp en lista på samtliga sökkategorier som minst en av ordböckerna stöder. Detta kan förleda användaren att tro att han söker efter t.ex. finlandssvenska ord i alla ordböckerna samtidigt trots att funktionen inte har stöd i t.ex. den svensk-ryska ordboken. Detta är ändå kanske en naturlig följd av att

ordböckerna är så olika till både struktur och innehåll, snarare än ett direkt fel.

Pikku-MOT (Lilla MOT) är en kompakt version av användargränssnittet som man kan ha öppen medan man arbetar i t.ex. ett ordbehandlingsprogram eller en webbläsare. Om funktionen är aktiverad kan man genom att föra musen över ett ord i vilket program som helst få fram de relevanta ordboksartiklarna i en liten ruta utan att behöva öppna det stora ordboksönstret. Programmet använder sig av optisk teckenläsning, d.v.s. det tolkar bild till text och gissar därefter vilket uppslagsord det är frågan om. Detta fungerar hyfsat åtminstone för vanliga fonter och latinska bokstäver. Kyrilliska bokstäver klarar programmet dock inte av.

Användaren kan i princip själv välja vilka fonter och fontstorlekar som används för de olika språken. Detta skulle vara en nyttig funktion inte minst med tanke på användare med nedsatt syn, men tyvärr fungerar den inte riktigt. Det går att ändra storleken på kyrilliska och hebreiska bokstäver, men inte på latinska. I önstret för fontinställningar ser också den latinska exempelfonten konstig ut, trots att den fungerar bra i själva ordboken.

Kopiering av artikeltext till ordbehandlingsprogrammet Word fungerar dåligt. Ibland dyker det upp främmande tecken i dokumentet och ibland blir det ingen kopia alls.

Det är inte möjligt att göra ändringar i de färdiga ordböckerna men man kan skapa relativt avancerade egna ordböcker i MOT som sparas i NTRF-format (Nordic Terminological Record Format). Man kan välja bland ett stort antal fördefinierade fält för termer, definitioner, grammatik, språk o.s.v. och kursivera eller feta dem efter behag. Som vanligt ställer de kyrilliska tecknen till lite besvär. Programmet stöder i princip Unicode, men hela gränssnittet gör det tydligen inte. Utöver de fördefinierade språken kan man skapa nya språkkategorier för de egna ordböckerna. Man kan skapa en kategori för ryska uppslagsord, men kallar man den för *ru*, *русский* syns inte de ryska bokstäverna i namnet i önstret för inställningar. De ryska uppslagsorden och artiklarna återges dock korrekt.

När det gäller teckenkodning kan man också påpeka att ryskan i hjälptexterna är implementerad som bild, inte som text. Det betyder t.ex. att det inte går att markera eller kopiera hjälptexter som har att göra med kyrillik på vanligt sätt. Detta är kanske inte en stor brist, men det hade sett betydligt snyggare ut med konsekvent teckenkodning i programmet.

Många av MOT-ordböckerna går också att få tillgång till på Internet. Där kan man välja mellan finskt, svenskt och engelskt

användargränssnitt. Innehållet i ordböckerna är detsamma som i cd-versionen. Gränssnittet är enkelt och prydligt och avancerade sökfunktioner finns att tillgå. Ett minus är ändå att manualerna man får upp när man klickar på informationsknappen i artikelfönstren i första hand är på finska även om man angett svenska som språk för användargränssnittet.

Kielitoimiston sanakirja 1.0

Den nya finska ordboken Kielitoimiston sanakirja, tillsammans med en ortnamnsförteckning på 21 000 namn som ingår i MOT, finns också att få som ett fristående program på egen cd-skiva. Enligt Kielikones representant fungerar programmet på samma sätt som MOT och har samma sökmöjligheter och i stort sett samma gränssnitt. Vad som konstaterats ovan om MOT i allmänhet gäller således även för KS. Som fristående produkt kostar KS 150 euro/licens och fungerar på MS Windows. KS är en uppdaterad version av de kända ordböckerna Suomen kielen perussanakirja och CD-Perussanakirja.

Artiklarna i KS innehåller information om uppslagsordets betydelse, stilvärde och böjning samt exempelsatser. Detta gäller dock inte alltid, åtminstone för vissa sammansatta ord. Uppslagsordet *miestyövoima* ges bara böjning och ordet *miestyöpäivä* ges bara böjning och kommentaren *paremmin: henkilötyöpäivä*. Någon lemmatiserad länk till *henkilötyöpäivä* finns inte, men man kan genom att klicka på det, som på andra ord, förflyttas till den artikel som ordet liknar mest, och i det här fallet fungerar det. Explicita länkar verkar finnas lite sporadiskt.

KS recenseras i detta nummer av LexicoNordica också av Birgitta Romppanen.

MOT Ruotsi-Venäjä 1.0a

Som ett exempel på en mindre välgjord MOT-ordbok kan man nämna den svensk-ryska ordboken som enligt manualen utarbetats på Kielikone av ryska specialister. Som författare nämns Sergej Bolkhovets, Voldemar Putin och Iaroslav Ratouchni.

Nedan visas några exempelartiklar.

hundloka (s, -n,-or,-orna, bot), купырь (с, м) лесной (>бот)
 hundraårig (a), столетний (прил, **о возрасте)
 hundradel (s, -en,-ar,-arna), сотая доля (с, ж, **часть)
 hundliv (s, -et,-, -, vard), собачья жизнь (с, ж, *разг)

skitstövel (s, nedsätt, -n, skitstövlar, skitstövlarna), дерьмо (с, ср, *вул, **о человеке), сукин сын (*устслов, вул)
 äventyrare (s, -n/äventyrarn, =, äventyrarna), искатель (с, м)
 приключенийавантюрист (с, м)
 -hårig (i sammansatta ord), =волосый (прил, &светловолосый)

Ordklassen anges inom parentes tillsammans med böjningsändelser och annan information om bl.a. stil, och artiklarna innehåller metainformation på både ryska och svenska, vilket gör dem svårlästa. Eventuella ändelser i uppslagsordets grundform är inte markerade på något sätt, vilket också ibland leder till fel vid angivandet av böjning. Mellanslag saknas ofta, och onödiga kommatecken och specialtecken förekommer på konstiga ställen. I söklistorna med svenska ord finns också en del ryska ord med. Inkonsekvenser förekommer, som t.ex. att *hankatt* och *[han]katt* behandlas som olika uppslagsord.

När det gäller den svensk-ryska ordboken verkar man ha tagit olika existerande ryska och svenska ordböcker och kopplat ihop dem på automatisk väg. Något egentligt lexikologiskt arbete verkar inte ha utförts.

Euroword Business Pro 2005, Version 5.1

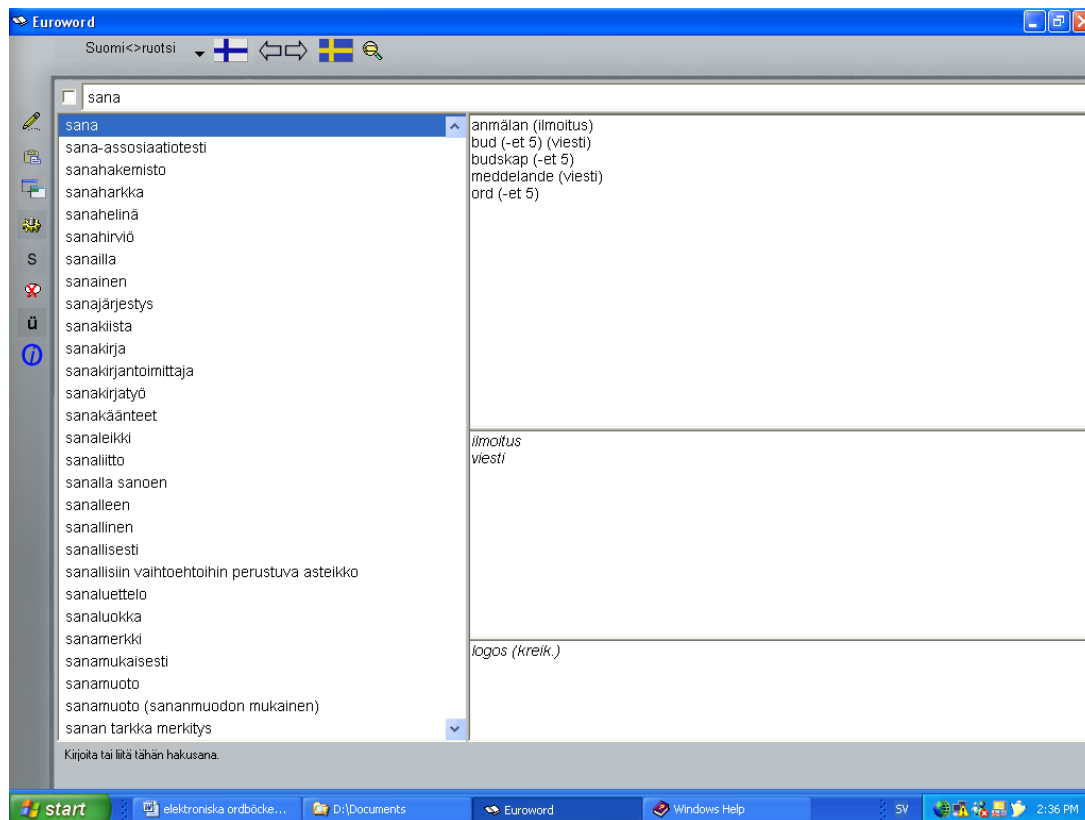

Bild 3. Sökruta, söklista, artikelfönster, synonymfönster, fönster för främmande ord (sivistyssanaston näyttö).

Euroword Business Pro 2005 innehåller ordlistor för 26 språkpar och samtliga fungerar i princip åt båda hållen. Priset på hela paketet är 370 euro och programmet fungerar på operativsystemet MS Windows.

Språket som används vid installationen är finska. Redan installationsanvisningarna innehåller ett par tryckfel, vilket ger ett tråkigt intryck. Därefter kan användaren välja finska eller engelska som språk för användargränssnittet. Utöver ordlistorna kommer programmet med en Windows-talsyntetisator för uttal av engelska ord. Dessvärre anser talsyntetisatorn ibland t.ex. svenska ord vara engelska och uttalar därefter. Ingen tryckt användarhandbok följer med cd-skivan. En kort manual finns med i programmet.

En funktion som inte nämns på skivfodralet, men som ändå av någon orsak återfinns under en knapp bär namnet ”dokumentin käännös” (översättning av dokument) och kan enligt manualen vara till nytta för att förstå text på främmande språk. Jag testade funktionen med den finsk-svenska ordboken öppen och skrev in ett par mycket enkla meningar på finska. Resultatet syns nedan och torde inte tarva ytterligare kommentarer.

Mina exempel: *Pekka syö kalaa. Minä syön porkkanaa.* (Pekka äter fisk. Jag äter en morot.)

Översättning: *Bacon äta middag fisk. Jag ätande morot.*

Enligt skivfodralet innehåller programmet en stor mängd specialordlistor, förkortningsordlistor och oregelbundna verb. I praktiken har varje språkpar en ordlista i vilken det kan ingå termer från vitt skilda områden. Förkortningar och oregelbundna verbformer finns med bland de övriga uppslagsorden, men man kan inte slå upp t.ex. verbet *äta* i den svensk-finska ordlistan och få fram ett böjningsparadigm.

Gränssnittet är på det hela taget oslipat. Tecken som *å ä ö* återges inte korrekt vid kopiering av ord ur artikelfönstret och kopiering av åtminstone polska och ryska fungerar inte alls. Felet med *åäö* verkar bero på att tangentbordet emellanåt varit ryskt. Slår man upp ordet *bok* i den svensk-polska ordlistan får man motsvarigheten *książka*, vilket är korrekt. Byter man riktning till polska-svenska hittar man inte *książka*. I stället kan man slå upp på *ksiązka* med de polska tecknen ”normaliserade” och får då motsvarigheten *bok*.

Söklistan i den rysk-engelska ordboken är inte ordentligt alfabetiserad. Skriver man in t.ex. början av det ryska ordet för hund *соб...* kommer man till motsvarigheten *сначала*, som borde ligga tidigare i alfabe-

tet. En konstig och irriterande egenskap hos sökfunktionen är att man (för det mesta) måste skriva in minst tre bokstäver för att få fram söklistan. Söker man i den svensk-finska ordlistan efter prepositionen *i* får man inte fram någon motsvarighet alls. Detta kan i och för sig bero på att ordet helt enkelt saknas. Söker man på ordet *ö* hittar man genast motsvarigheterna *saareke*, *saari*. Nästa ord i listan är dock *objektiv* som ges motsvarigheten *tasapuolinen* (jämlik).

Det totala antalet uppslagsord i ordlistorna anges inte, vilket eventuellt kan ses som ett plus eftersom orden i söklistan ibland är böjningsformer av existerande ord vilkas grundform inte anges. Ett exempel ur den finsk-engelska ordlistan är *klaanin* (genitiv av ordet *klaani* 'klan') som ges motsvarigheten *clannish*. Ibland är uppslagsorden helt enkelt tryckfel som sannolikt har extraherats ur någon dålig korpus. Det svenska ordet *idé* finns t.ex. med i två versioner, stavade *idé* och *ide*'. De båda stavningarna ges dessutom olika motsvarigheter på finska.

Ordlistorna verkar vara fullständigt oredigerade och innehåller också en del specialtecken och kombinationer av dessa. I den finsk-engelska ordlistan finns t.ex. uppslagsordet (') som ges motsvarigheterna *postrophe* (ATK) (min översättning: 'ADB'), *single quote* (ATK) i artikelfönstret. Man kan också slå upp på det inkorrekta *postrophe* i den engelsk-finska versionen och får då motsvarigheterna (') (ATK) och ['] (ATK).

Grammatisk information och annan metainformation ges sporadiskt och förklaras ingenstans. Slår man upp ordet *saaristo* i den svensk-svenska ordlistan får man upp följande i artikelfönstret:

arkipelag (arkkipelagi)
 skärgård (arkkipelagi)
 arkipelag (3)
 skärgård (-en)

Båda motsvarigheterna uppträder två gånger. Vad informationen inom parentes står för får man gissa sig till. Ordet *skärgård* i den svensk-finska ordlistan ger

arkkipelagi (saaristo)
 saaristo (arkkipelagi)
 saaristo

i artikelfönstret. Som ett ytterligare exempel kan ordet *sana* i bild 3 tjäna. Ord som dessa, vid vilka en del metainformation hänger kvar, har antagligen kopierats ur existerande ordböcker och fogats till listan som till stor del verkar bygga på material ur någon mindre lyckad korpus.

För en del av orden i den finsk-engelska ordlistan finns exempel-satser. Dessvärre motsvarar användningen i exempelsatserna inte alltid uppslagsordet. Slår man upp på det i och för sig dubiösa substantivet *klangi* får man de engelska motsvarigheterna *crackle*, *rattle*, *ring*. Man kan då välja att trycka på en ny knapp som uppenbarat sig bredvid knappen för ”översättning av dokument” och få fram exempelsatserna

And so saying, Noirtier extended his hand to *ring* the bell and
summon the servant.

But *ring* and order covers for two, and we will dine together.

där ordformen *ring* fungerar som verb.

Det är möjligt att lägga egna ord till ordlistorna och det är ju alltid bra. En annan funktion som kanske kunde ha blivit bra är rutan med specialtecken man får fram nertill i programfönstret. Tanken är att man skall kunna skriva in t.ex. tyskt ü eller danskt æ genom att klicka på bokstäverna utan att ha dem på tangentbordet. Vilka tecken som valts verkar dock vara en slump, t.ex. saknas polska tecken.

Euroword är på det hela taget inget bra program, varken till sitt innehåll eller till sina tekniska egenskaper. Man kan få tillgång till Euroword på nätet med användargränssnittet på finska, svenska eller engelska, men åtminstone det svenska gränssnittet innehåller grova språkfel.

Sandstones EuroTranslator Business Plus 7.2

Eurotranslator Business Plus (se bild nästa sida) innehåller ordlistor för 13 språk. De olika språken kan kombineras fritt och översättningsriktningarna blir därför 156 till antalet, vilket låter imponerande. Priset för en permanent licens är 170 euro. För 90 euro får man en årslicens och rätt till gratis uppdateringar så länge licensen är i kraft. Programmet fungerar på operativsystemet MS Windows.

Enligt förpackningen innehåller programmet mer än 3.000.000 indexerade uppslagsord och 700.000 olika sökord, inklusive ett stort antal specialordlistor. Specialordlistorna har tydligen helt enkelt lagts till huvudordlistan, för någon möjlighet att välja ordlista enligt fackområde ges inte. Enligt vd Mikael Broman på Sandstone syftar antalet olika sökord närmast på antalet olika uppslagsord på finska som har det största antalet sökbara ord. Siffran 3.000.000 anger det sammanlagda antalet uppslagsord i alla 13 språk.

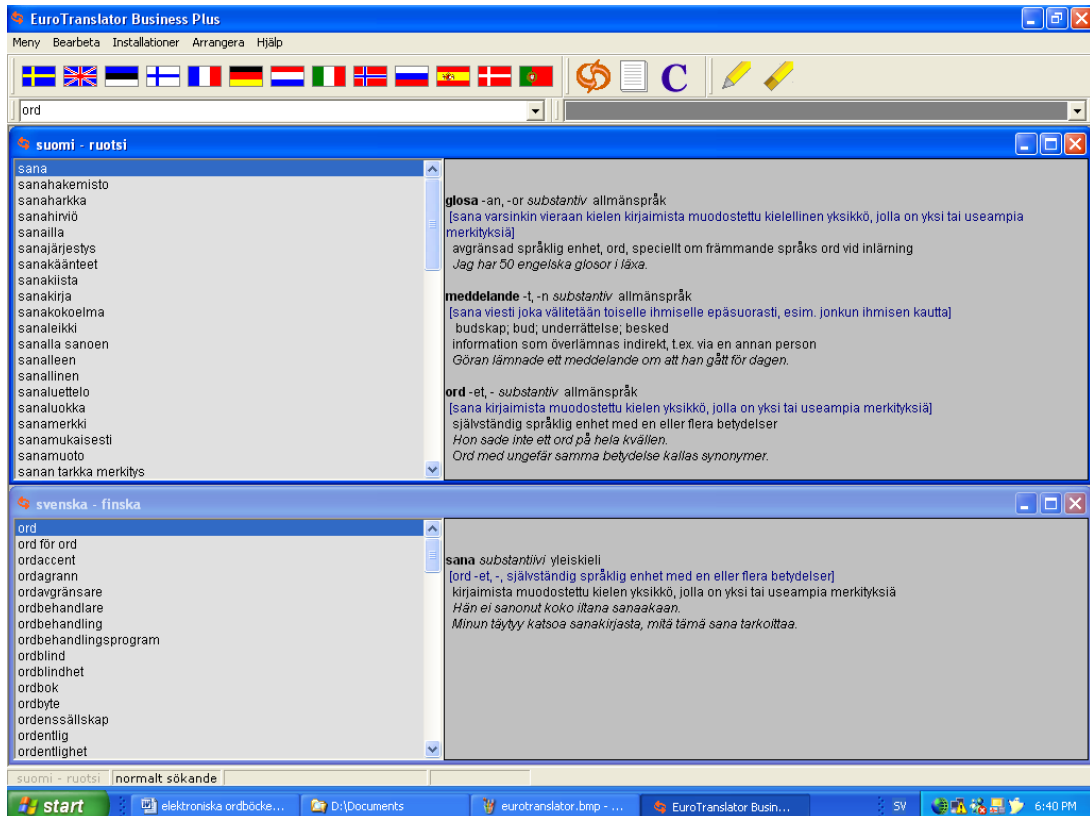

Bild 4. Finsk-svensk och svensk-finsk ordlista öppen.

Användargränssnittet kan vara finskt, svenskt, engelskt, franskt, tyskt eller estniskt. Tyvärr är svenskan inget vidare. Den elektroniska manualen innehåller språkfel och knapparna i huvudmenyn har namn som inte riktigt är standardsvenska. Menyn ”Bearbeta” kunde kanske heta ”Redigera”, och ”Installationer” borde definitivt ersättas med ”Inställningar”. Se bild 4. Exempelbilderna i manualerna för de olika språken är alla engelska och rätt ofta lite svårtolkade.

Programmet innehåller något som kallas för ”översättningsbords- och snabböversättningsfunktioner” – Quicktrans och Intellitrans. Funktionerna möjliggör användning av ordlistorna i andra programfönster än ordbokens. Har man först aktiverat funktionen kan man sedan genom att dubbelklicka på ett ord i t.ex. sin webbläsare och kopiera ordet få fram ett nytt litet fönster med en lista på motsvarigheter ur den ordlista som för tillfället är aktiverad i Eurotranslator. Funktionerna har alltså egentligen ingenting med översättning att göra, men är enligt Broman implementerade efter önskemål från kunder.

Ryska tecken ställer till problem för programmet trots att det i princip stöder ryska. Det går nämligen inte att fritt skriva och kopiera ryska tecken i sökrutorna utan att tecknen förvandlas till oigenkännlighet. Det går inte heller att kopiera ryska ord ur t.ex. MS Word och klistra in dem

i sökfönstret. Vad gäller kopiering kan man också konstatera att det inte går att markera och kopiera mer än ett par ord åt gången ur artikelfönstret, även om det bara är fråga om svenska eller engelska.

Till programmet hör en i princip nyttig korpusfunktion som innehåller exempelmeningar på finska, svenska, engelska, franska och tyska. Denna medger sökning på två sätt: Man skriver in ett ord i sökrutan och väljer att söka antingen ”början på ett ord” eller ”hela ordet”. Man får högst fem exempelmeningar per sökning. En sökning på *koira* (hund) på ”början på ett ord” i den finska korpusen ger följande resultat:

- järjestö on asettanut tavoitteekseen pelastaa 100.000 koiraa
- järjestö on ottanut tavoitteekseen pelastaa 100.000 koiraa
- tavoitteena on pelastaa 100.000 koiraa
- hän teki pikku villapaidan koiralle
- Varo tuota koiraa !

En sökning på *koira* på ”hela ordet” ger följande (min kursiv):

- järjestö on asettanut tavoitteekseen pelastaa 100.000 koiraa
- järjestö on ottanut tavoitteekseen pelastaa 100.000 koiraa
- tavoitteena on pelastaa 100.000 koiraa

Resultatet är ju inte vad man kunde vänta sig, dvs. att en sökning på ”hela ordet” skulle ge resultat som innehåller den exakta teckensträngen omgiven av mellanslag, medan en sökning på ”början på ett ord” skulle ge resultat som innehåller den exakta teckensträngen, eventuellt följd av andra tecken. Broman medger att det är fråga om ett programmeringsfel som de inte varit medvetna om och som skall rättas till i nästa version.

Det går inte att använda jokertecken vid sökning, varken bland exempelmeningarna eller i ordlistorna.

Under mitt besök på Sandstone framgick det att utvecklingen av ordlistorna sedan 1998 skett manuellt och görs av diverse för ändamålet anställda översättare som fyller i en tabell som innehåller alla språk samtidigt. Detta förfaringssätt kunde kanske fungera för t.ex. begränsad EU-terminologi men när det gäller en allmän ordbok är det inget vidare. Vad det tidigare materialet är baserat på kände Broman inte till.

Att döma av kvaliteten och bristernas art har en del av ordlistorna kommit till genom automatisk analys av parallellkorpusar. Många uppslagsord får huvudlösa motsvarigheter i en sökning från svenska till finska. Ett exempel är växten *åbrodd* (lat. *Artemisia abrotanum*, fi. *aaprottimaruna*) som på finska bl.a. ges motsvarigheterna *äijä* (gubbe), *parta* (skägg) och det dialektalt talspråkliga *pappa* (farfar). Ofta tillhör

inte målspråksordet samma ordklass som källspråksordet. Ordklass anges för övrigt endast sporadiskt, liksom även böjning och lite annan metainformation, ofta också den felaktig. Motsvarigheterna ges enligt Broman i princip i alfabetisk ordning. Detta stämmer dock inte alltid i praktiken. Bokstäverna *å ä ö* verkar åtminstone sorteras som *a* och *o*. Ibland ges exempel på ords användning, se bild 4. Dessvärre är dessa inte att lita på. Slår man upp prepositionen *i* från svenska till finska får man, tillsammans med den på finska närmast motsvarande ändelsen *-ssa/ssä* (som ges två gånger), exempelmeningen *Menen lomalle Pariisiin ensi viikoksi*. (Jag åker på semester **till** Paris nästa vecka.)

Eurotranslator lär främst rikta sig till företag och år 2004 sålde man 1500 licenser till Sveriges riksdag. Uppenbarligen finns det de som anser sig behöva en produkt av det här slaget, men något för professionella språkbrukare och översättare är det inte.

Man kan få tillgång till Eurotranslator på Internet för en avgift på 50 euro/år. Internetversionen är lik cd-versionen men innehåller hela 21 språk, mot cd-versionens 13, som i princip kan kombineras fritt. Den innehåller också mera fel. Ryska och polska sökord som innehåller speciella tecken fungerar inte alls och polska tecken visas ”normaliserade” i artiklarna. Ett av de nya språken är latin. Någon större glädje är det inte av latinet då väldigt centralt ordförråd saknas och motsvarigheterna ges utan någon som helst grammatisk information.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan man säga att Kielikones MOT har det bästa användargränssnittet och de mest utvecklade sökfunktionerna. Tyvärr kan man inte alltid lita på ordböckernas innehållsmässiga kvalitet som varierar kraftigt.

WSOY ger ut ett mindre antal kvalitetsordböcker vilkas innehåll man kan lita på. Användargränssnittet är dock inte lika utvecklat som i MOT och sökfunktionerna kunde vara fler.

Eurowords och Sandstones ordböcker kan jag inte rekommendera. Euroword är en opålitlig ordlista med ett dåligt användargränssnitt till ett väldigt högt pris. Sandstones Eurotranslator är aningen bättre och innehåller mer information men kan på det hela taget anses tillhöra samma klass av produkter. Innehållet är opålitligt och programmet innehåller alltför många fel.

Internetversionerna av alla ordböckerna fungerade med olika webb-läsare, vilket tyvärr inte är en självklarhet. Användargränssnittet i inter-

netversionerna håller i stort sett samma standard som motsvarande program på cd-rom.

Det digitala formatet innebär i princip stora fördelar för ordböcker och uppslagsverk av olika slag, men tyvärr är det än så länge också förknippat med problem. Förutom de tekniska bristerna, som tyvärr är mer regel än undantag i nästan all programvara, är dagens program ofta, trots ett högt pris, väldigt kortlivade. En traditionell pappersordbok är ju nästan evig, medan de flesta elektroniska ordböcker kan upphöra att fungera när man med några års mellanrum tvingas uppdatera sitt operativsystem och övriga mjukvara. Det är omöjligt att veta om ens ordbokssamling, som ofta bara är skapad att köras på några versioner av MS Windows, kommer att vara till någon glädje på nästa version. I detta avseende är Kielikone ett steg före de andra i och med att deras program inte är bundet till ett företags produkter. Men säker går man inte så länge det inte finns entydiga och öppna standarder för lagring av text och databehandling.

Litteratur

Mattsson, Björn-Eric 1999: Cd-romversionen av Stora finsk-svenska ordboken. I: *LexicoNordica* 6, 183–191.

Alexander Paile
forskare (språkteknologi)
Forskningscentralen för de inhemska språken
Sörnäs strandväg 25
FIN-00500 Helsingfors, Finland
alexander.paile@kotus.fi

Maria Toporowska Gronostaj

Elektroniska ordböcker i Sverige: nutid och framtid

The article *Swedish electronic dictionaries: the present and the future* aims at a survey of the state of art concerning electronic dictionaries in Sweden. The focus is on CD-ROM dictionaries, mainly defining ones, and their functionalities of technical and conceptual character. It is assumed here that the content, structure and functionalities of the electronic dictionaries of today can make a relevant contribution to designing the truly electronic dictionaries of the future. Some proposals for extending the content of the next generation dictionaries are suggested. The question of using a more sophisticated structural and functional access to the information is also discussed.

1. Inledning

The past is print dictionaries; the present is print dictionaries with some electronic versions of the same text; the future must be print dictionaries and truly electronic dictionaries, compiled afresh for the new medium, enriched with new types of information the better to meet the needs of multifarious users. (B.T.S. Atkins 2002:1)

Lexikografin befinner sig i en process av turbulent utveckling och omvandling. Ordbokslandskapet förändras i takt med den digitala teknologins frammarsch. Det förflutnas pappersordböcker korsbefruktas med det digitala mediet och resultatet kommer att bli multimediala ordböcker som kan tillmötesgå de mest mångfasetterade sökbehov (Atkins 2002). Eftersom den digitala teknologin eliminerar pappersordbokens utrymmesbegränsningar och skapar nya kanaler för informationsöverföring, möjliggörs en radikal kvantitativ och kvalitativ modernisering av dagens lexikografiska produkter både när det gäller innehåll, presentation samt sök- och åtkomstfunktioner. I uppsatsen ges en kort översikt över det svenska utbudet av elektroniska ordböcker (i fortsättningen e-ordböcker) samt deras funktionaliteter. Förtur ges åt de funktionaliteter som bär fram det lexikaliska innehållet, eftersom det främst är dessa som stimulerar övergången från dagens digitaliserade versioner av pappersordböcker till framtidens äkta e-ordböcker.

Översikten begränsas till svenska e-ordböcker utgivna på cd-rom under de senaste tio åren och behandlar i första hand definitionsordböcker för svenska. Tvåspråkiga ordböcker och deras problematik ges något mindre utrymme. Att fokus ligger på e-ordböcker i cd-rom-

versioner beror främst på att deras form och innehåll har permanentats till skillnad från online-ordböcker vars innehåll oftare blir föremål för revision.

Artikeln disponeras på följande sätt: I avsnitt 2 uppmärksammas e-ordböckers allmänna egenskaper och i avsnitt 3 ges en översikt över utbudet av svenska e-ordböcker. Frågeställningar rörande informationsåtkomst med exempel hämtade från en rad svenska ordböcker presenteras i avsnitt 4. Övergången från digitaliserade pappersordböcker till elektroniska originalordböcker diskuteras i avsnitt 5. Där diskuteras också riktlinjer för utvecklingen av framtida e-ordböcker.

2. Allmänt om e-ordböcker

2.1. E-ordböckers typologi

Den snabba utvecklingen på IT-området utgör en viktig orsak till det växande utbudet av e-ordböcker och e-lexikon. Med termen *elektroniska ordböcker* avses konsultationsordböcker i ett digitaliserat format som används interaktivt av människor (Svensén 2004:517). Det kan noteras att denna term står i viss kontrast till termen *elektroniska lexikon* som syftar på lexikonmoduler avsedda för användning inom språkteknologin, t.ex. maskinöversättning eller informationshantering. Vid informationshantering som baseras på icke-statistiska metoder är tillgång till formaliserad lexikalisk kunskap oundgänglig, huvudsakligen för att kunna lemmatisera samt morfologiskt, syntaktiskt eller semantiskt tagga texter i syfte att utvinna information. Skillnaden mellan de två olika elektroniska produkterna ligger främst i graden av formalisering samt i olikartade förväntningar gällande gränssnittet. Det underliggande lexikala innehållet i dessa e-produkter kan dock mycket väl bygga på en gemensam kunskapsbas, vilket kan ge synergieffekter.

Utöver den ovan nämnda distinktionen finner man hos Svensén (2004:518) en ytterligare indelning av e-ordböcker, nämligen *digitaliserade pappersordböcker* och *digitaliserade originalordböcker*. Medan de förra utgör digitaliserade versioner av pappersordböcker är de senare producerade som e-ordböcker redan från början. En ordbok som tillhör den senare kategorin kan anknyta till papperstraditionen eller vara mer innovativ.

Låt oss även uppmärksamma några termer ur en typologi över e-ordböcker som är förankrad i hur informationen lagras, nämligen *offline-ordbok*, *intranät-ordbok* eller *online-ordbok* (Svensén 2004:517). En offline-ordbok finns lagrad hos den enskilde användaren på

persondator eller i form av en elektronisk fickordbok eller tal-/läspenna. En intranät-ordbok lagras på en lokal server och görs tillgänglig via organisationens eller företagets nät. En online-ordbok konsulteras vanligen via Internet och informationen kan nå antingen via en persondator eller via en mobiltelefon. Med tanke på att visualiseringen av ordböckers innehåll på mobiltelefonens, fickordbokens eller tal-/läspennans display skiljer sig väsentligt från dataskärmens fullformat spelar storleksfaktorn en viktig roll vid utarbetandet av ett lämpligt gränssnitt samt vid urvalet av lämpliga funktionaliteter för de skilda mottagningsmedierna.

2.2. Allmänna egenskaper hos e-ordböcker

Som redan antytts skiljer sig e-ordböcker i flera avseenden från pappersordböcker. Till de mest framträdande egenskaperna hör: kraftigt utökade disponibla utrymmen, en mångfald sök- och åtkomstmöjligheter till innehållet och multimedial presentation och användning (Svensén 2004:518–527).

I dagens läge råder det ingen brist på utrymme. Lagringskapaciteten på en cd-romskiva uppgår till i genomsnitt 650 megabyte och på en dvd till 17 gigabyte. Tillgången till det så gott som obegränsade utrymmet möjliggör inkludering av multimediala tekniker som ljud, bild och film som ett komplement till det egentliga ordboks innehållet. Vidare kan det digitala utrymmet på en cd-rom eller dvd utnyttjas till att samla olika e-produkter på en och samma skiva och göra dem simultant sökbara med hjälp av ett gemensamt sökprogram.

Det elektroniska mediet tillför nya sök- och åtkomstfunktioner, som tillåter användaren att:

- (i) utvinna information ur ordboksartiklar på ett selektivt sätt genom att välja någon av de av programmet fördefinierade sökfunktionerna eller formulera egna söksträngar som består av kombinationer av dessa sökfunktioner. Det kan exempelvis handla om teckensträngssökningar eller innehållsbaserade sökningar.
- (ii) direkt komma åt andra ordboksartiklar i samma ordbok med hjälp av *hypertextlänkar* (*hyperlänkar*), dvs. pekare som fungerar som länkar från ordbokens textord till respektive lemman bland uppslagsorden. (Texten med sådana länkar tillgängliga kallas för *hypertext*.) Denna hypertextfunktion är

ett komplement till de konventionella sökningarna i e-ordböcker i vilka sökordet anges i sökrutan.

- (iii) från ordbehandlingsdokument eller Internet direkt komma åt uppslagsfunktion. Uppslagsfunktionen levererar betydelseförklaring eller översättning ur den på förhand förvalda ordboken som finns installerad på datorn i ett följfönster (miniatyrfönster) eller programfönster, så fort man pekar på det sökta ordet.

(Mer om sök- och åtkomstfinesser i avsnitten 4 och 5.)

Tillgång till kombinationen av multimediala tekniker med hypertext, som benämns *hypermedia*, öppnar helt nya presentationsmöjligheter och därmed användningsområden. Medan användargränssnittet för presentationen av sökträffar är på förhand bestämt och dess utformning växlar beroende på söktypen, kan vissa moment i användargränssnittet, t.ex. fontstorlek, samgruppering av e-ordböcker, fördefiniering av sökslingor i dessa m.m., individuellt ställas in av ordboksanvändaren. Användningsområdena är mycket flexibla och kan efter sökbehov växla mellan reception, produktion och edutainment. I moderna e-ordböcker skapas förutsättningar för diverse övningsmöjligheter. I t.ex. LDOCE, MED och CALD kan man träna såväl uttal som lexikala färdigheter. I *Norstedts första engelska ordbok* finns spel som lär ut och aktiverar språkliga färdigheter.

Allt detta förstärker den interna dynamik och potential som finns inneboende i e-ordböcker.

3. Om utbudet av e-ordböcker i Sverige

Detta avsnitt ägnas åt en översikt över olika typer av e-ordböcker som finns tillgängliga på den svenska marknaden. Tyngdpunkten kommer att ligga på cd-romordböcker som numera ofta samsas med det snabbt växande utbudet av fritt tillgängliga online-ordböcker. För att ge en uppfattning om det totala utbudet presenterar jag först en översikt över några on-lineordböcker för att sedan gå över till cd-romordböcker. Särskilt uppmärksammas de svenska fritt tillgängliga online-ordböckerna med förlagor i det tryckta bokformatet. Dessa digitaliserade ordböcker har en viss ”kvalitetscertifiering” av det lexikaliska innehållet i kontrast till produkter som skapas on-line av Internets användare. Som tecken på den ständigt växande efterfrågan på fritt tillgängliga online-ordböcker kan ses dels det ständigt växande antalet nya ordboksprojekt som bedrivs på ideell basis, dels den statistik som

dokumenteras i loggböcker över antalet sökningar per ordbok. Den senare finns tillgänglig för bl.a. ordböcker i LEXIN:s serie. Viljan att dela sina material med andra gör att Internetpublicering snabbt ökar i antal, vilket bidrar till kunskapens spridning och demokratisering.

Ordböcker ur LEXIN-serien (se Gellerstam 1999:3–18) hör till on-lineresurser som Myndigheten för skolutveckling i samarbete med Kungliga tekniska högskolan (KTH Nada) fritt distribuerar via Skoldatanätet. Bland dessa finner man den enspråkiga inlärningsordboken *Svenska ord* och nio tvåspråkiga ordböcker från svenska till något av följande språk: engelska, finska, ryska, bosniska, kroatiska, turkiska, albanska, grekiska och spanska. Kännetecknande för de nätbaserade LEXIN-ordböckerna är att man kontinuerligt tillför nya funktionaliteter. Som exempel på tekniska finesser som finns att tillgå i on-lineversionen av *Svenska ord* kan nämnas: (i) möjlighet att söka efter uppslagsord på både grundformen och de i ordboken specificerade böjningsformerna, (ii) tillgång till inspelat uttal för uppslagsorden i *Svenska ord* och (iii) möjlighet till en inverterad textsökning i de tvåspråkiga ordböckerna som delvis kompenserar avsaknaden av tvåspråkiga lexikon som översätter från L2 till L1. Med andra ord kan sökningen utgå från L2 och returnera artiklar ur L1 om sökordet påträffas i L1.

Som exempel på några andra fritt tillgängliga online-ordböcker med förlagan i en pappersordbok kan nämnas:

- *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) (<http://www.saob.se>) en historisk ordbok som beskriver svenskt skriftspråk från 1521 till våra dagar och för närvarande täcker ord med begynnelsebokstäverna till T.
- *Bonniers synonymordbok* (<http://www.synonymer.se>) utarbetad av G. Walter, består av ca 30.000 uppslagsord med ca 190.000 synonymer och fraser i den svenska databasen. Dessutom innehåller den ca 1000 antonymer.
- *Norstedts skandinaviska ordbok* (<http://www.nordskol.org/ordbog>), utarbetad av Birgitta Lindgren, Skirne Helg Bruland, Allan Karker och Ståle Løland, med 3000 ord på svenska, norska och danska som kan vålla bekymmer vid kontakter mellan skandinaviska länderna.

Mellan de fritt tillgängliga online-ordböckerna och dem för vilka en prenumeration krävs finns ett antal Internetpublicerade ordböcker som intar en mellanställning beträffande fri åtkomst till materialet. Dit hör

de ordböcker som kan nås gratis från lokala nätuppkopplingar, t.ex. via bibliotek. Som exempel på en sådan resurs tillgänglig för alla Göteborgs universitetsbiblioteks boklånstagare kan nämnas *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO) och *Engelska ordboken* med ingångar svenska resp. engelska vilka finns tillgängliga från *Nationalencyklopedins* (NE) hemsida, där även encyklopedin görs sökbar. För övriga användare ingår dessa två ordböcker i den prenumeration som tecknas för NE.

Bland de ca 50 på cd-rom utgivna e-ordböckerna hittar vi både allmänna enspråkiga och tvåspråkiga ordböcker och ett antal en- och tvåspråkiga fackordböcker. Nedan listas några av dem med information om utgivningsåren för deras första och senaste elektroniska upplaga, om deras förlaga och storleksordning.

- *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO) ((1997), 1999) utgår från pappersversionen utarbetad av Språkdata och utgiven av Bra Böcker. NEO är en definitionsordbok över det nutida språket med ca 62.000 uppslagsord och ca 137.000 språkliga enheter definierade i den första upplagan. Den andra upplagan utökades med nya ord. Cd-rom:ens överlägsenhet består främst i möjligheten att utföra avancerade innehållsbaserade sökningar, i jämförelse med NEO:s pappersversion och även andra senare tillkomna e-ordböcker (se avsnitt 4.4 för beskrivningen av dessa). Cd-romversionen innehåller utöver all den information som finns i bokverket även information om de ämnesområden uppslagsorden hör till samt inspelade uttalsangivelser för ca 12.000 ord. (För recension av NEO:s cd-version se Martola 1998).
- *Norstedts svenska ordbok* (SO) (1997 i *Skribent*, 2004 i *Stora Skribentordboken*). Den senaste cd-upplagan är utgiven av Norstedts Akademiska Förlag i samarbete med WordFinder. Till grund för alla upplagor ligger *Svensk ordbok*, 3:e upplagan, utarbetad av Språkdata. Det är en definitionsordbok med ca 100.000 ord och fraser. Den senaste e-upplagan erbjuder en mängd nya sök- och åtkomstmöjligheter. Några av dem beskrivs i avsnitt 4.
- *Svenska ordboken* (2001) utgår från en pappersversion med samma titel författad av Bengt Oreström och utgiven av Gustavas förlag. Den innehåller över 40 000 uppslagsord, uttryck och fraser och täcker svenskans centrala och allmänna ordförråd. I cd-romversionen finns utöver traditionella strängebaserade sökmöjligheter också unika möjligheter till

ljusbildssökning med felstavningskompensering. Ett av målen med ordboken har varit att mjukvaran också skulle passa dyslektiker.

- *Svensk synonymordbok* (1997 i *Skribent*, 2004 i *Stora skribentordboken*). Det är fjärde upplagan av *Ord för ord* som står för innehållet. Den senaste versionen är sökbar med WordFinders programvara.
- *Norstedts stora engelska ordbok* (1997 i *Skribent*, 2004 i *Language Suite*) har utkommit i åtskilliga cd-upplagor som är digitaliserade versioner av ordbokens pappersversion vilken innehåller mer än 270.000 ord och fraser. Den senaste versionen är sökbar med WordFinders programvara, som används också som sökmotor i *Stora skribentordboken*.
- *Engelsk ordbok*, utgiven av förlaget Gustava, finns tillgänglig i både cd-rom- och nätversion. Nätversionen kan nå från Nationalencyklopedins hemsida (www.ne.se). E-ordboken innehåller en engelsk-svensk och en svensk-engelsk ordbok och är baserad på den 7:e pappersupplagan. Boken innehåller cirka 95.000 ord, uttryck och fraser. Den har ett inbyggt program som korrigerar felstavingar.
- *Norstedts första engelska ordbok* (2004) är en multimedial tvåspråkig ordbok avsedd för yngre elever, utarbetad av Vincent & Kerstin Petti. Den är baserad på *Norstedts första engelska ordbok* i bokform. Målgruppen är nybörjare, dvs. barn i åldern 9–13 år. Den innehåller utöver den lexikala informationen bilder, animationer och inspelat uttal för alla engelska uppslagsord. Det finns totalt 33.000 uppslagsord och fraser. För vissa ord ges utöver den konventionella informationen om uttalet, ekvivalenter och exempel även förteckningar över ord som är semantiskt besläktade, ofta i kombination med grafisk presentation (se figur 4.3.1). Programmet har ett gränssnitt som ger stöd även för användare med funktionshinder.

Bland övriga digitaliserade tvåspråkiga ordböcker finner man tio språk representerade: engelska, tyska, franska, spanska, italienska, holländska, norska, danska, finska och svenska. Alla dessa är kopplade till WordFinders programvara, vilket bl.a. innebär att man kan bygga grupper av lexikon med fördefinierade sökslingor. Dessutom finns det med samma programvara ca 20 fackordböcker i cd-romversion för olika

områden, t.ex. teknik, affärsliv, data och medicin, som är digitaliserade versioner av tidigare pappersupplagor.

4. Sökfunktioner och informationsåtkomst

Informationsåtkomst förutsätter tillgång till effektiva teckenbaserade och innehållsbaserade sökfunktioner å ena sidan och ett välstrukturerat användargränssnitt å andra sidan. Med exempel hämtade främst ur svenska e-ordböcker belyses nedan de allra viktigaste sökfunktionerna med fokus dels på teckensträngsorienterade, dels på innehållsbaserade sökfunktioner. Avsnittet avslutas med en översikt över övriga åtkomstfinesser.

Det övergripande syftet med denna genomgång är att dokumentera de ur åtkomstsynpunkt centrala sökfinesserna för att värna om progression i framtida e-ordböcker.

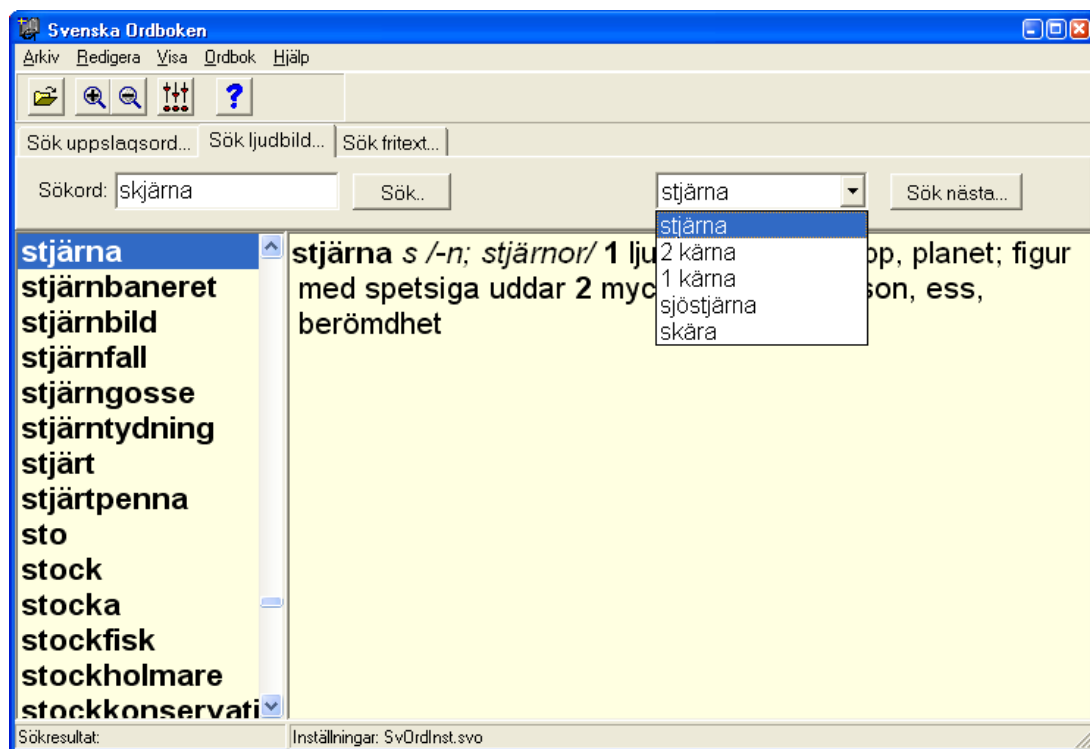
4.1. Teckensträngsbaserade sökningar

Bland de teckenbaserade sökfunktionerna kan man urskilja två huvudtyper med avseende på sökningens omfattning, dels de som är förlagda till enskilda fält i mikrostrukturen, t.ex. uppslagsordsfältet, dels de som tar hela ordbokstexten som sökningsfält, fritextsökning. Dessutom kan sökumfånget utvidgas till att omfatta ordboksgrupper. Vid dessa sökningar kan sökordet eller sökfrasen vara antingen en fullständig eller delvis specificerad söksträng, dvs. utan eller med något ersättningstecken. Som stöd för direkt lokalisering av söksträngen i enskilda artiklar vid fritextsökningen markeras den med avvikande färg. I vissa e-ordböcker (NEO, SO: Skribent) ges också numerisk information om antalet funna belägg.

Såväl teckensträngs- som fritextssökfunktioner tillhör numera det basutbud som erbjuds i alla nyproducerade e-ordböcker. Det intressanta med möjligheten att göra fritextsökningar i ordbokstexten är att ordboken utöver sin vanliga funktion även kan återanvändas som korpus. Detta gynnar ordboksanvändaren genom att han/hon dels kan söka bekräftelse på den information som ges i artikeln, dels få den ytterligare belyst och exemplifierad i ordbokskorpusen. Lexikografen å sin sida får möjlighet till en extra kontroll av innehållet i ordboken. För att göra åtkomsten av den typen av information ännu mer

användarvänlig kan man komplettera den med en möjlighet att visualisera resultaten i KWIC-konkordansformat. KWIC-visualisering finns som tillval i t.ex. *CD-Perussanakirja* (Haarala & Lehtinen 1998) och *Kielitoimiston sanakirja* (Romppanen 2005) för fritextsökningar.

En vidare pejling av utbudet av strängrelaterade sökmöjligheter i svenska e-ordböcker resulterar i ett annat intressant fynd skapat främst med tanke på de användare som är osäkra på sökordets stavning. Genom att välja optionen ”ljudbilder” i Gustavas *Svenska ordboken* får man, när man har skrivit ett fåtal bokstäver i ett ord, förslag till potentiella uppslagsord (figur 4.1.1), vars definitioner kan undersökas snabbt. I och med att ljudbildsökningen fyller en nyckelfunktion för att komma åt innehållet i en ordbok skulle den vara en värdefull komponent i alla e-ordböcker oavsett målgrupp.

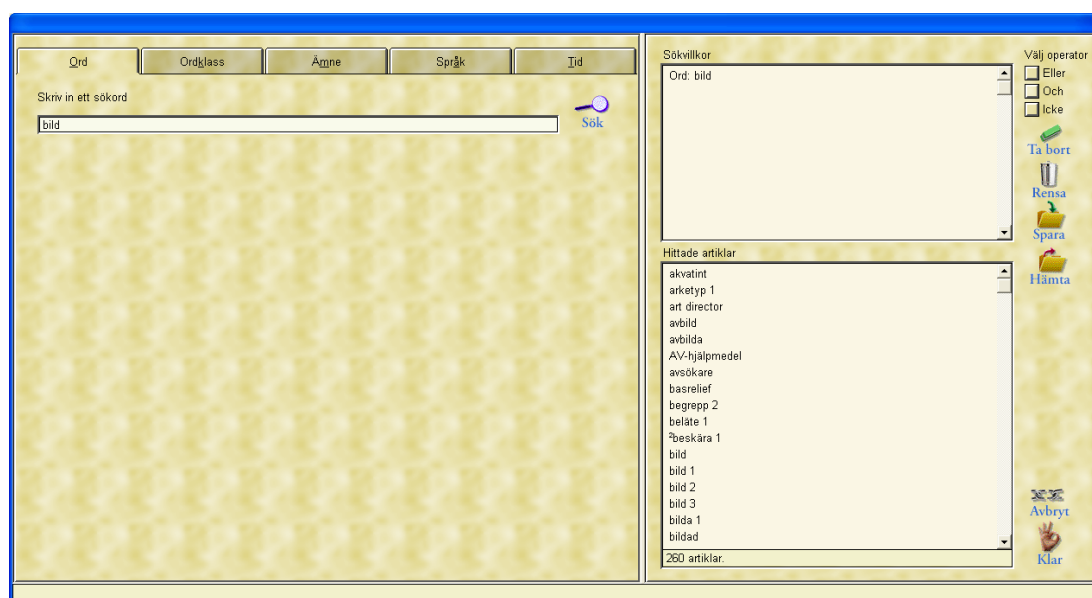
Figur 4.1.1. *Svenska ordboken* med ljudbildsökningen aktiverad

Det kan noteras att en sökfunktion som påminner om ljudbilder finns med i *Macmillan English Dictionary* (MED), där uttalsnotationen kan användas som ett alternativ för att komma åt det sökta ordet om man inte kan stava det korrekt. Denna åtkomstfacilitet är utan tvekan värdefull inte minst i samband med inläringen av ett främmande språk vars stavning inte är helt fonetisk, vilket är fallet med t.ex. engelska och svenska.

4.2. Innehållsbaserade sökningar

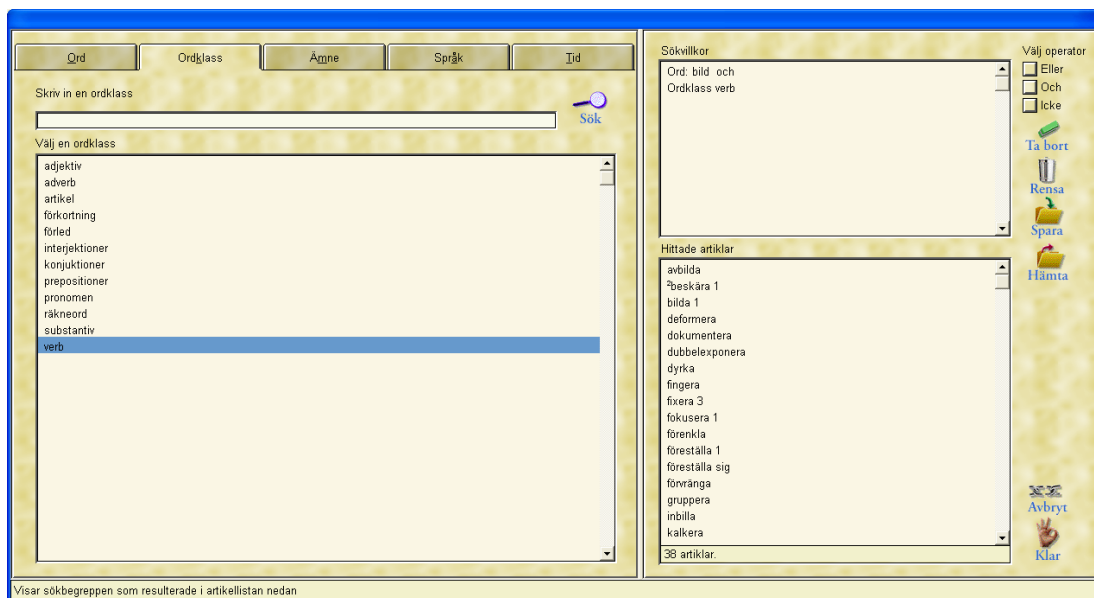
Vid innehållsbaserade sökningar söker man ord som man vet finns (och kanske har på tungan), men inte kan komma på. I NEO:s cd-romversion kan en sådan sökning snabbt genomföras med stöd av en uppsättning fördefinierade typer av sökkriterier (Malmgren 1999). Till de sökkriterier som ställs till användarens förfogande hör bl.a. ord som ger möjlighet att avgränsa det sökta ordets semantiska fält genom att man anger dess hyperonym, närsynonym eller andra besläktade ord, ordklass som det sökta ordet hör till och dess ämnesområde valt från någon eller några av de 90 listade domänspecifikationerna. Ordboksanvändaren kan med dessa sökkriterier samt Booleska operatorer ELLER, OCH och INTE beskriva det sökta ordet och sökprogrammet levererar det ordet i många fall eller en begränsad lista av möjliga kandidater.

Med hjälp av fyra skärmdumpningar illustreras nedan de successiva stegen i sökningen och den selektionsprocess som sökprogrammet utför. Det aktuella ordet som söks är verbet *retuschera*. De ca 62.000 uppslagsord i NEO:s cd-romversion granskas och gallras bort utifrån följande söksteg. Först anges begreppets semantiska fält eller dess ontologiska association som i det här fallet är "bild". Sökningen resulterar i 260 förslag till uppslagsord vilka listas i den högra kolumnen (se bilden nedan).

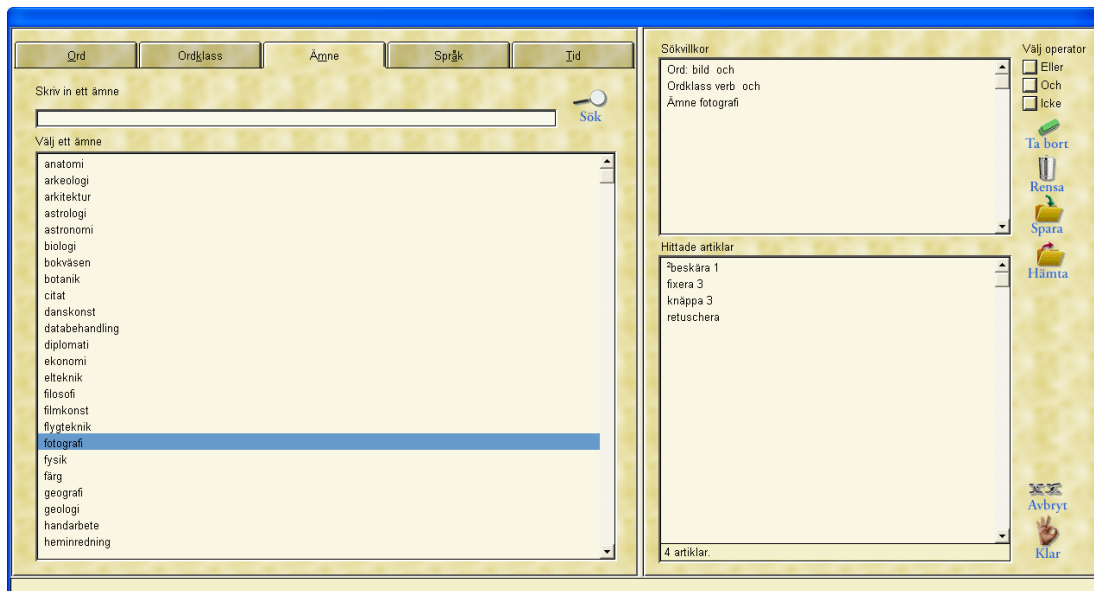

Figur 4.2.1. NEO: sökning efter *bild*-relaterade uppslagsord

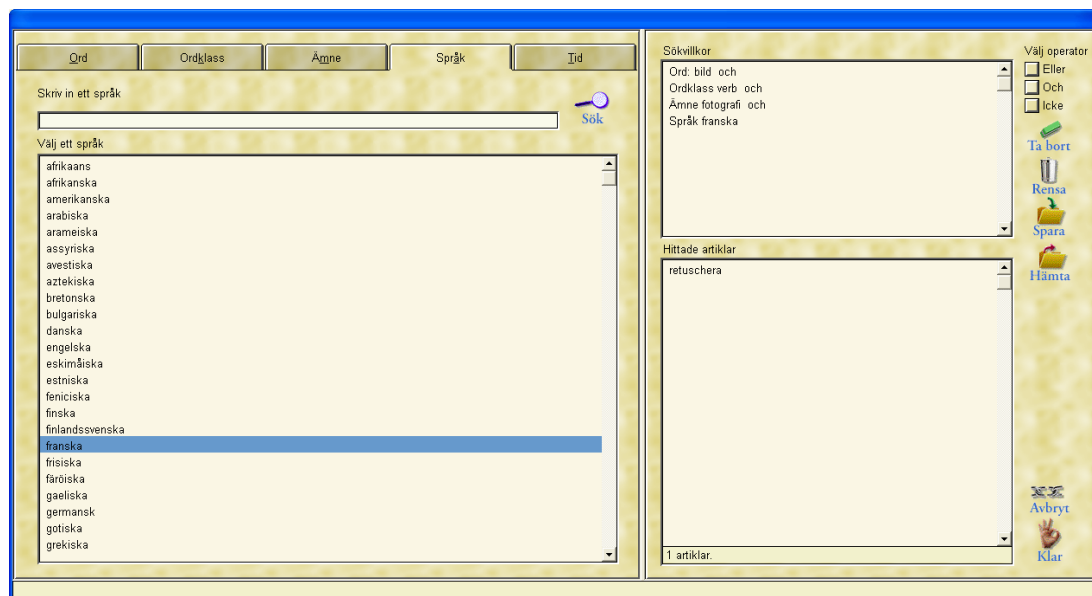
Denna lista reduceras vidare genom att man i kategori ordklass väljer verb, varefter 38 av 260 förslag blir kvar (Figur 4.2.2). Dessa sökningar samt de två efterföljande utförs med operatoren OCH. Genom att avgränsa sökordets ämnesområde till "fotografi" får man en lista på 4 uppslagsord av vilka bara ett är ett franskt lånord, vilket ger det lemma man hade på tungan vid söktillfället (Figur 4.2.3 & Figur 4.2.4).

Figur 4.2.2. NEO: avgränsning av sökfältet till verb

Figur 4.2.3. NEO: avgränsning av sökfältet till ämnet fotografi

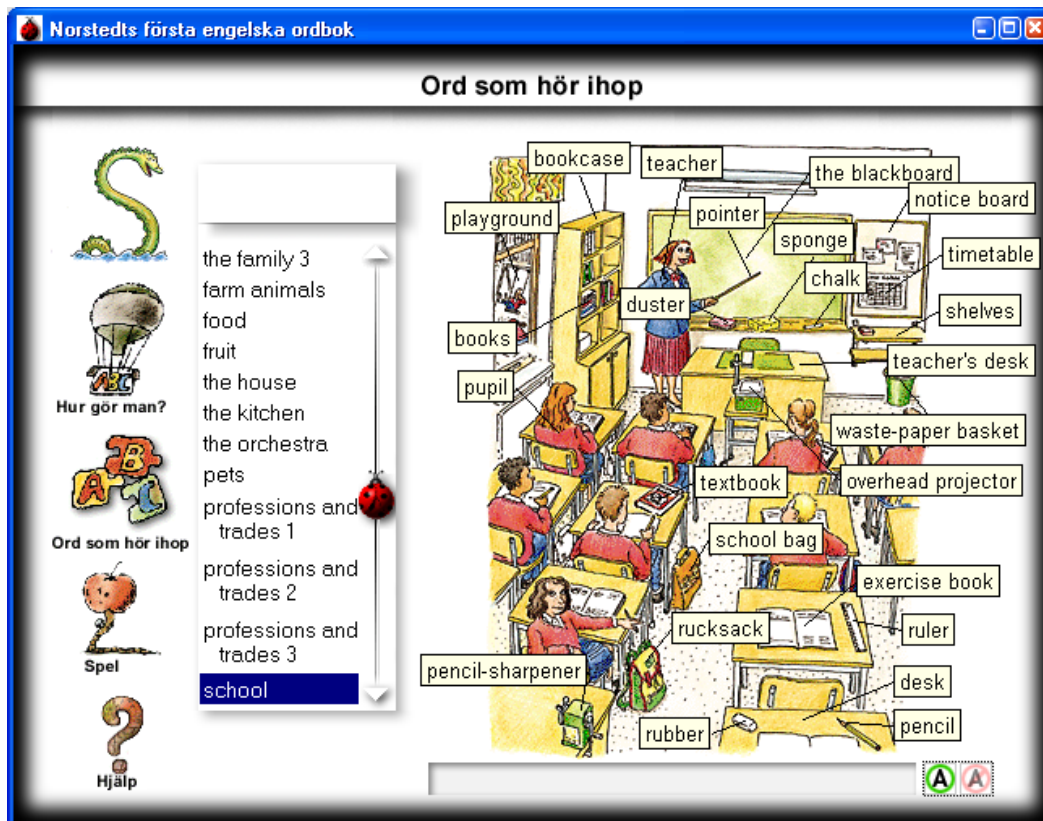
Figur 4.2.4. NEO: avgränsning av sökfältet till lånspråket franska

Denna bildserie visar inte bara hur en möjlig avgränsning av begreppen går till, utan illustrerar även en tesauristisk åtkomst till information som kan genereras utifrån den information som finns i NEO, särskilt då ord- och ämnesområdesökningen anropas.

Smarta sökningar av denna typ skapar också förutsättningar för att aktivera användarens passiva lexikaliska kunskap och på ett effektivt sätt stimulera språkinläringen genom att låta användaren upptäcka nya namn på kända begrepp.

4.3. Andra åtkomstfinesser: uttal, bilder, animationer, hypertext och interfacing

Den multimediala tekniken blir allt mer viktigare i moderna engelska och svenska e-ordböcker. Inspelat uttal av uppslagsord, talsyntes för uppläsning av artikeltexter, bilder, animationer samt ljud- och film-sekvenser kompletterar allt oftare det egentliga lexikaliska innehållet. I *Norstedts första engelska ordbok* ges inspelat uttal för alla engelska uppslagsord och ett flertal av dessa illustreras med bilder eller animationer. Bilder med tematiskt grupperade föremål är försedda med talande pop-upetiketter, vilket förbättrar såväl informationsåtkomsten som edutainmentfaktorn.

Figur 4.3.1. *Norstedts första engelska ordbok*

Det kan noteras att redan cd-romversionen av NEO (1997, 1999) innehöll inspelat uttal för ca 12 000 ord som ansågs kunna vålla problem, bland dessa många lånord. I moderna engelska inlärningsordböcker, som t.ex. LDOCE och CALD, får ordboksanvändaren inte bara inspelat uttal för alla ord utan även en möjlighet att träna sitt uttal. Dessutom läses orden upp då ordboken används i dess uppslagsfunktion vid läsningen av externa texter. Uttalsangivelser finns också för både engelska och franska ord i Collins-Roberts tvåspråkiga e-ordbok.

Navigering med hjälp av hypertextlänkar är numera en standard-facilitet och omfattas normalt hela ordbokstexten inklusive ord i böjda och oböjda former. För att sådana länkar ska fungera måste texten antingen på förhand vara lemmatiserad eller ha tillgång till en lemmatiserare. För flertalet heterografa ord fungerar hypertextlänkar på ett tillfredställande sätt. Problem blir det däremot med homografer vars länkar kan peka på fel uppslagsord och dessutom på olika sådana i olika e-ordböcker, vilket kan bero på att olika lemmatiseringsprogram har använts. Det länkade uppslagsordet och dess tillhörande text kan antingen visas i huvudfönstret eller i ett kompletterande programfönster i ordböcker med WordFinders sökprogram (se figur 5.4 för ett gränssnitt med programfönstret). Den senare lösningen med simultan

visning av båda artiklarna tillämpas i ett flertal nyproducerade en- och tvåspråkiga e-ordböcker.

Hypertextlänkar ligger också bakom inverterade sökfunktioner i tvåspråkiga ordböcker. Simultan tillgång till inverterade sökningar möjliggör jämförelse av information i produktions- och receptionsordböcker, vilket ger ett fylligare urval av exempel och fraser.

Uppslagsfunktionen med interfacing är en annan funktion som tillhandahålls i e-ordböcker och som automatiskt slår upp ordet ur en dokumenttext i den förvalda e-ordboken lagrad på datorn eller server. Faciliteten som sådan är användbar, men den kräver en bättre anpassning av många aktuella e-ordböcker. Som ett första steg i denna anpassning kunde listningen av homografa strängar göras frekvensbaserad, vilket skulle hjälpa till att undvika olika fallgropar, t.ex. när det som översättning av det engelska hjälpverb *must* i första hand föreslås substantivet 'must', 'drumust'.

5. Övergången från digitaliserade pappersordböcker till elektroniska originalordböcker

Digitaliserade pappersordböcker kan ses som ett förstadium till elektroniska originalordböcker med hypertext och multimediala finesser som bas. Det mesta av den information som finns i digitaliserade ordböcker kommer att finnas i framtida originalordböcker fast i en utvidgad och reviderad skepnad. En snabb genomgång av artikelns mikrostruktur i en definitionsordbok visar att en mer effektiv och heltäckande åtkomst till lexikalisk information är önskvärd i framtida e-ordböcker. Här är några förslag till kvantitativa och kvalitativa utvidgningar och kompletteringar av innehållet i de svenska en- och tvåspråkiga e-ordböcker.

Uttalsangivelser. Uttalsangivelser för uppslagsord bör ingå i basutbudet. Tillgång till inlästa syntaktiska exempel och fraser där uppslagsordet förekommer i kontext är en lockande möjlighet. Som ett extra tillval kan finnas en uppläsning av hela artikeltexten med tal-syntes, en nyttig facilitet för användare med funktionshinder.

Morfologi. Avstavningsinformation, kompletta böjningsparadigm för varje uppslagsord, förekommande avledningstyper samt information om ords förmåga att bilda olika semantiska sammansättningstyper bör finnas tillgängliga.

Syntax. Valensmönster med direkta länkar till berörda exempel, utförlig listning av partikelverb samt systematisk presentation av kollokationer och idiom hör till de viktigare önskvärda utvidgningarna av

innehållet. Projicering av valensmönster på de medföljande exemplen vore en användarvänlig facilitet sett ut åtkomstsynpunkt. Den skulle underlätta återanvändning av materialet vid datorstödd undervisning.

Semantik. Information om uppslagsordets plats i ett semantiskt fält, dess tillhörighet till ämnesområde och information om dess tematiska associationer skulle ge en djupare insikt i ordets betydelse. Ju fler sökkategorier det finns, desto mer nyanserade sökningar kan formuleras, vilket leder till bättre åtkomst till materialet. Införandet av betydelseindikatorer för polysema ord samt bättre utnyttjande av metaspråklig information skulle förkorta processen och leda användaren rätt till det relevanta betydelsemomentet.

Pragmatik. Den elektroniska ordboken kunde också vara mer explicit beträffande språkets sociokulturella aspekter och därmed utöver pragmatiska uppgifter om lämpligt språkbruk inkludera även notiser och hänvisningar som belyser kulturella och sociala traditioner och organisationer i Sverige. De senare dyker ibland upp i syntaktiska exempel i dagens ordböcker. Upplysningar om ords frekvens i tal- och skriftsspråk skulle också vara värdefulla.

Sådana informationskategorier i framtida e-ordböcker skulle innebära radikala förbättringar av det befintliga användargränssnittet i svenska e-ordböcker som än så länge alltför troget följer bokformatet. Det nya användargränssnittet i kombination med hypertext kan förväntas framhäva e-ordbokens struktur och göra den lätt navigerbar. Det finns redan ett antal intressanta förlagor och inspirationskällor till hur det nya gränssnittet kan utformas, t.ex. i LDOCE, CALD, MED samt Collins-Roberts ordbok för franska och engelska.

Låt oss ta en titt på LDOCE:s gränssnitt (se figur 5.1).

Valet mellan modulerna Dictionary, Activator och Exercises framgår tydligt. I fältet strax över uppslagsordet visas ett antal sökmöjligheter. En klick på "Menu" resulterar i ett programfönster som listar indikatorer för de tio betydelsemoment för ordet *cup* som finns beskrivna där.

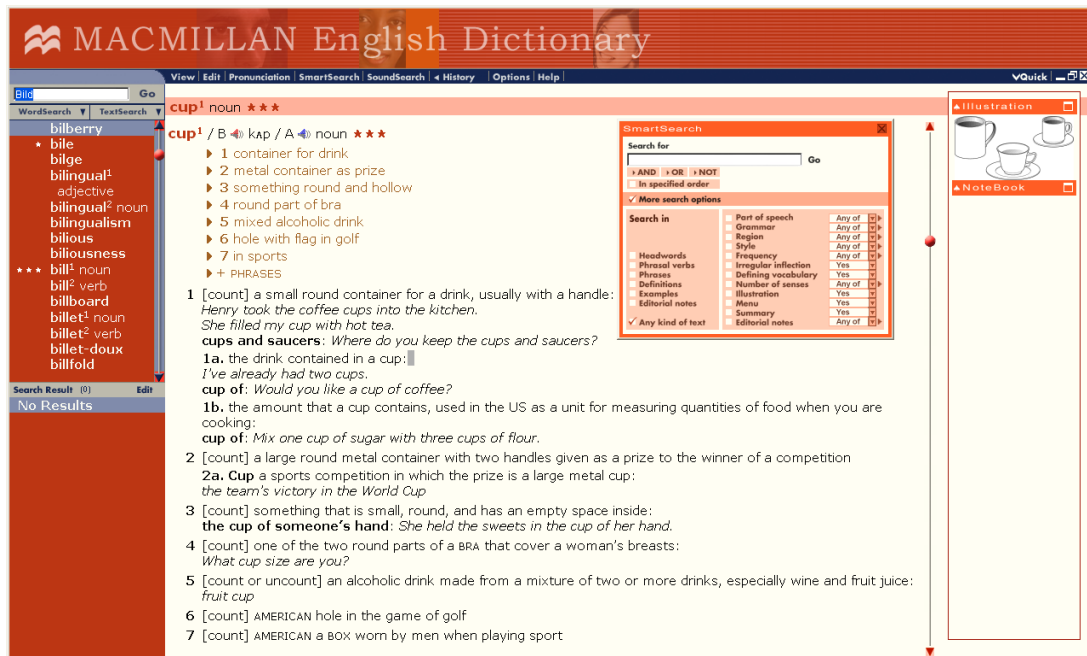

Figur 5.1. LDOCE och länk till Activator längst till vänster

Huvuddelen av fönstret upptas av betydelsebeskrivningar som inleds med betydelseindikatorer och följs av definitioner vilka illustreras med exempel. Betydelseindikatorerna fångar på ett koncist sätt det centrala i betydelsen och strukturerar samtidigt artikeln. Beläggen i frasbanken har länkar till relevanta betydelsemoment, vilket skapar snabba genvägar till artikeln. Från kollokationerna finns det länkar till exempelbanken, där det första relevanta exemplet markeras. Som ett alternativ till löpande exempeltext i exempelbanken kan KWIC-formatet väljas. Allt detta framhäver kärnan i artikeln, som efter behov kan kompletteras med andra tillgängliga typer av information som uttal, etymologiska uppgifter, relevanta tematiska områden samt frekvensplacering bland de 10.000 mest frekventa orden i tal- och skriftspråk. Vidare är LDOCE:s betydelsemoment länkade till relevanta delar av begreppsbeskrivningar i ACTIVATOR, vilket ytterligare förankrar begreppet i dess konceptuella nät. Dock saknas det i LDOCE en möjlighet att utföra kombinerade selektiva innehållsbaserade sökningar i stil med dem som finns i t.ex. NEO och MED.

MED ger möjlighet för användaren att formulera selektiva innehållsbaserade sökningar som utgår från artikelns mikrostruktur.

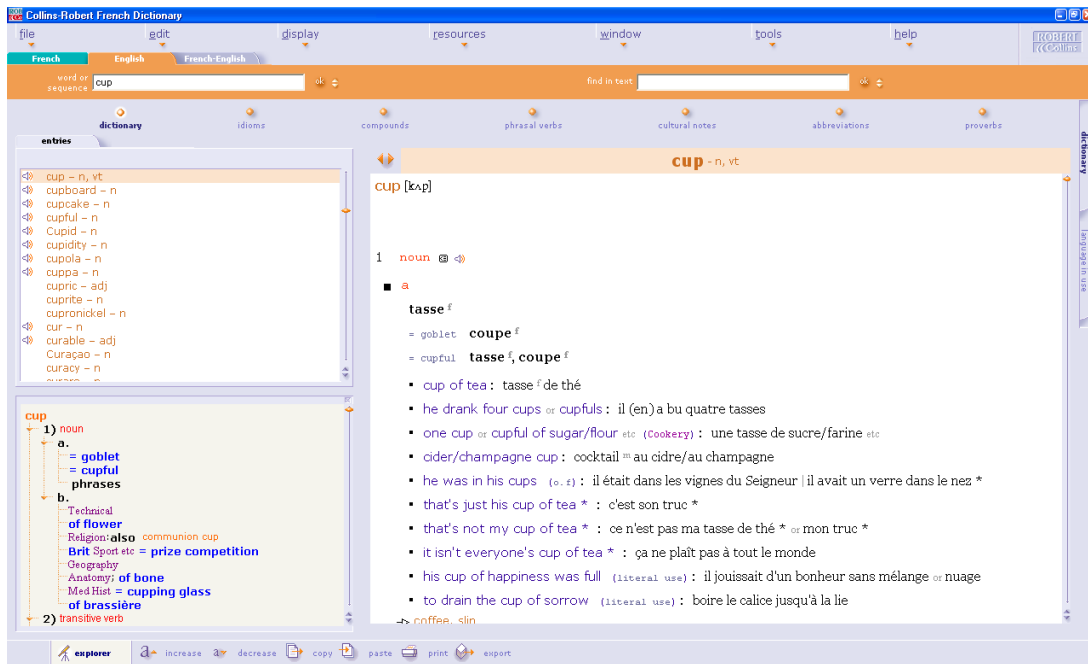
Informationen i respektive fält finns sökbar var för sig eller i meningsfulla sökkombinationer som kan bestå av ett sökuttryck (t.ex. *musical instrument*) och en uppsättning sökkriterier som formuleras med Booleska operatörer.

Figur 5.2. MED med tillval av SmartSearch

Bland sökkriterierna i SmartSearch finner man följande: uppslagsord, partikelverb, fraser, definitioner, exempel, redaktionella kommentarer, ordklass, grammatik, engelskans geografiska område, stil, frekvens, oregelbundna böjningsmönster, definitionsvokabulär, antal betydelser, illustrationer, menusökning och sökning bland brukskommentarer. För många av dessa kategorier finns det på förhand listade särdrag eller subklasser med uppgift som t.ex. i att leda användarna till de mest adekvata sökträffarna.

Vikten av strukturering framträder tydligt i såväl en- och tvåspråkiga e-ordböcker. I tvåspråkiga e-ordböcker ställs man bl.a. inför frågan av en lämplig presentation av berörda språkmoduler. I cd-versionen av *Collins-Roberts French Dictionary* har färgen använts på ett mycket skickligt sätt för just detta och även andra ändamål (se figuren nedan, som tyvärr i svart-vitt tryck missar en del av dessa finesser).

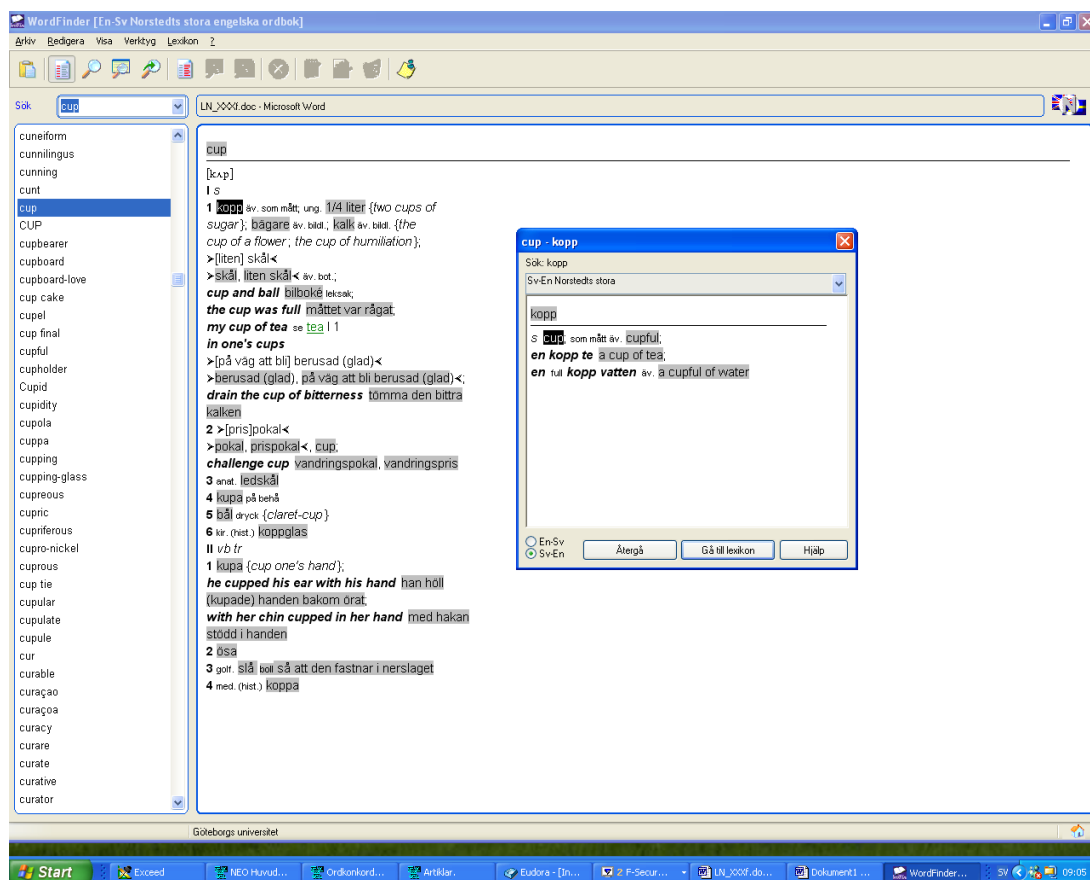

Figur 5.3. *Collins-Roberts French Dictionary*

Färgen fungerar som markör för de enskilda språkmodulerna samt för den metaspråkliga informationen i artikeltexter. Ordbokens användargränssnitt framhäver tydligt dess struktur med följande fält: ordbok, idiom, sammansättningar, kulturella notiser, förkortningar, ordspråk samt en modul med pragmatiska rekommendationer om språkbruk i konkreta situationer. Dessutom visualiseras med sökfunktionen ”Explorer” (som visas i den vänstra nedersta rutan) en uppsättning ledtrådar som ger en överblick över artikelns struktur. Med hjälp av hypertextlänkar förflyttas användaren från noder i denna struktur till respektive delar av en artikel. Denna facilitet i kombination med utnyttjande av den metaspråkliga information som redan finns i artiklar i tvåspråkiga ordböcker är ett annat exempel på en kreativ återanvändning av information för att förbättra åtkomsten. Det finns flera andra smarta lösningar i Collins-Robert som platsar i framtida e-ordböcker med anspråk på multimedial karaktär. Dit hör bl.a. inspelade uttalsangivelser för 95.000 uppslagsord samt notiser med encyklopediska uppgifter om t.ex. viktiga kulturella och sociala institutioner i respektive länder.

Collins-Roberts gränssnitt med dess tydliga strukturering framhäver informationsrikedom i kontrast till WordFinder-versioner av Norstedts ordböcker som väljer att lägga fokus på den praktiska samverkan mellan ordboken och textdokument, inte minst i fråga om kopieringsfaciliteter. Skuggade partier i artikeltexten är potentiella

kopieringskandidater. Till basutbudet av sökfunktioner i WordFinders tvåspråkiga ordböcker hör sökningar bland uppslagsord, fritextsökning, sökning på ekvivalentsidan samt möjlighet att föra egna anteckningar och ordlistor. Alla dessa sökningar kan göras i ordboksgrupper med samma ingångsalfabet. Till skillnad från *Skribent*-versionen visas inte alla sökresultaten samtidigt i *WordFinder Stora skribentordboken*, vilket delvis missar huvudpoängen med det underliggande jämförande syftet vid gruppering. Delvis kompenseras detta av tillgången till en simultan visning av artiklar ur L1-L2 och L2-L1 ordböcker med hjälp av programfönstret, vilket illustreras nedan med ett exempel ur *Norstedts stora engelska ordbok*.

Figur 5.4. *WordFinder Language Suite: Norstedts stora engelska ordboken*

Av de anförda exemplen ur olika e-ordböcker framgår tydligt att det finns potential att vidare förädla både informationsåtkomsten och användargränssnittet i svenska e-ordböcker. Förädling av informationsåtkomst innebär dels uppdatering av lexikala databaser med nya typer av information, dels bättre anpassning av innehållet och gräns-

snittet i e-ordböcker till ordboksanvändarens sökbehov. Många sökningar finner sina svar med hjälp av interna ordbokslänkar under förutsättning att behövlig information finns i den berörda databasen. För andra sökningar behöver man utöka sökandet till externa källor, vilket aktualiserar frågan om integrering av e-ordböcker eller deras databaser (Atkins 2002, Lange & Törnquist 2003: 188–190, Toporowska Gronostaj 1994). Ju mer integrerade dessa är desto mer adekvata blir sökträffarna. Etablering av sådana länkar på betydelsenivå är inte ett helt trivialt problem men det måste hanteras i framtida e-ordböcker, förhoppningsvis semiautomatiskt. Mer enhetliga betydelsestrukturer och homogent metaspråk är en förutsättning för ett lyckat resultat i samband med informationssökningar och åtkomster. Dessutom skulle en större grad av formalisering av lexikaliska data gynna deras återanvändning i olika språkteknologiska applikationer, t.ex. maskinöversättning, informationsutvinning, datorstödd undervisning och automatisk textanalys.

Litteratur

Ordböcker

- Bonniers synonymordbok*. 3 uppl. 2000. Göran Walter. Stockholm.
- CALD = *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. CD-ROM. 2003. Version 1.1.
- Collins-Robert = The Unabridged Collin-Roberts French Dictionary*. CD-ROM. 2003. Version 1.0.
- Engelska ordboken*. <http://www.ne.se>
- LDOCE = *Longman Dictionary of Contemporary English*. CD-ROM. 2003: London: Longman
- LEXIN = *Lexikon för invandrare, Svenska ord*.
<http://lexin.nada.kth.se/sve-sve.shtml>
- LEXIN = *Lexikon för invandrare, Svensk-engelsk*.
<http://lexin.nada.kth.se/sve-eng.shtml>
- MED = *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. CD-ROM. 2002. Version 1.2.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. CD-ROM. 1999. Höganäs
- Norstedts första Engelska ordbok*. CD-ROM. 1999. Stockholm.
- Norstedts skandinaviska ordbok*, <http://www.nordskol.org/ordbok>
- Norstedts stora engelska ordbok*. CD-ROM. 2004.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*, <http://www.saob.se>
- Svenska ordboken*, CD-ROM/on-line. 2001. version 1.0.

Svensk synonymordbok utarbetad av G. Walter.

<http://www.synonymer.se>

WordFinder Language Suite. CD-ROM. 2004. *Norstedts stora engelska ordbok*, svensk-engelsk och engelsk-svensk, samt *Grammatik 2*, ett textkontrollprogram för engelska.

WordFinder Stora skribentordboken. CD-ROM. 2004. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, Ord för ord, Svensk ordbok, Förkortningsordbok, Svenska skrivregler*.

Övrig litteratur

Atkins, B.T.S. (1996) 2002: *Bilingual Dictionaries: Past, Present and Future*. I: Marie-Hélène Corréard (utg.): *Lexicography and Natural Language Processing. A festschrift in Honour of B.T.S. Atkins*. Euralex 2002, 1–29.

Gellerstam, M. 1999: LEXIN – lexikon för invandrare. I: *LexicoNordica* 6, 3–18.

Haarala, R. & Lehtinen, M. 1997. En ny typ av produkt — en recensent med gammal typ av ammunition. I: *LexicoNordica* 4:205–221.

Lange, S. & Törnquist, L. 2003. Thesaurus Lex: En ny svensk elektroniskt länkad thesaurus. I: *Nordiske studier i leksikografi* 6, 181–190.

Malmgren, S.-G. 1999: Att göra en enspråkig definitionsordbok mer produktionsinriktad – exemplet Nationalencyklopedins ordbok. I: Slotte, P. et al. (red.): *Nordiska studier i leksikografi* 4. (Rapport från Konferensen om leksikografi i Norden. Esbo 21–24 maj 1997.) Helsingfors, 285–290.

Martola, N. 1998: Nationalencyklopedins ordbok på cd-rom. I: *LexicoNordica* 5, 187–204.

Romppanen, B. 2005: Den nya finska elektroniska ordboken *Kielitoimiston sanakirja*. I: *LexicoNordica* 12, 285–291.

Svensén, B. 2004: *Handbok i leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Norstedts Akademiska Förlag: Stockholm.

Toporowska Gronostaj, M. 1994: Mot en mångdimensionell tvåspråkig ordbok. I: Garde, A. & P. Jarvad (red.): *Nordiske studier i leksikografi II*. (Rapport fra Conference om Leksikografi i Norden 11.–14. maj 1993.) Köpenhamn, 96–122.

Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
maria.gronostaj@svenska.gu.se

Lars Trap-Jensen

Virtuelle perspektiver for ordbogsredigering: muligheder, strategier og virkelighedens begrænsning

The electronic medium offers improved search facilities and allows much more information in comparison with the paper dictionary. Some of these possibilities are outlined and discussed in relation to ordnet.dk, a Danish electronic reference work that combines three existing lexicographic resources into one site available on the Internet. The project involves digitalization of the 28-volume historical dictionary *Ordbog over det danske Sprog* (ODS, Dictionary of the Danish Language) and integrating it with its 5 supplementary volumes. The ODS together with the modern, corpus-based *Den Danske Ordbog* (The Danish Dictionary) provide dictionary coverage of the Danish language from c. 1700 to the present. The integration of the two dictionaries with the corpus web site *Korpus 2000* will enable the user to access further linguistic material, and will enable lexicographers to utilize corpus material in new and more focused ways in the individual entries. Given the limits of a medium-sized project (4–5 lexicographers, 6 years) the editorial staff need to make a number of strategic choices among the options available. At present, priority is given to developing onomasiological search facilities and exploring ways of integrating corpus and dictionary material.

1. Mediebetingede forskelle på papir- og digitalt format

Elektroniske ordbøger har efterhånden været så længe på markedet at de er en naturlig del af ordbogslandskabet. Alligevel er der grund til at betragte dem som nye og forholdsvis ubeskrevne størrelser i den sammenhæng. Dels er metaleksikografisk beskrivelse og teori endnu sparsom (jf. dog *Hermes* nr. 34, 2005), dels er langt størstedelen af de elektroniske ordbøger vi har set indtil nu, ikke stort mere end skærmversioner af eksisterende papirordbøger, måske med tilføjelse af visse udvidede søgemuligheder, fx fritekstsøgning og søgning med jokertegn. Der er endnu ikke udkommet mange elektroniske ordbøger som fra begyndelsen har været konciperet udelukkende til udgivelse for det elektroniske medie. Et eksempel man kunne nævne, er det tyske *Elexiko*-projekt, der udvikles ved Institut für Deutsche Sprache i Mannheim. Der er imidlertid tale om et projekt i en indledende fase, hvilket gør en retvisende vurdering tvivlsom: Redigeringen har i skrivende stund netop rundet 1 promille af de bebudede 300.000

lemmaer. Ellers er det især learners' dictionaries på det stærkt konkurrenceprægede, engelsksprogede marked der er kommet længst med hensyn til at udnytte det elektroniske medies muligheder – selvom det i vistnok alle tilfælde er med trykte ordbøger som udgangspunkt.

Helt grundlæggende er der nogle overordnede, mediebestemte betingelser som adskiller papirordbøger fra elektroniske ordbøger:

1. Plads er ikke noget problem. Det betyder at der ikke er grænser for hvor mange lemmaer der kan bringes, hvor mange oplysningstyper, eksempler m.m. der kan gives. Ud over at pladsen ikke er begrænset, er den heller ikke bundet af bogens to dimensioner og lineære forløb. I det omfang der er en makrostruktur, er den altså illuderet – fx i form af en alfabetisk ordnet liste i den ene side af skærmen. Klassiske leksikografiske problemer som placering af flerordsforbindelser er af samme grund ophævede: Man bør kunne skrive hvad som helst i søgefeltet og komme det ønskede sted hen. Ligeledes bør den elektroniske ordbog yde hjælp ved fejlstavning.

2. Muligheden for vha. links at kalde andre resurser frem på skærmen betyder at a) man kan inddrage flere værker i ét (internt) eller pege udad mod andre (eksternt), b) man kan bruge henvisninger og teleskopløsninger (hvor man folder oplysningerne ind og ud) og c) man kan anvende andre typer filer end ordbogens tekstelementer, fx billed-, lyd- og filmsekvenser.

3. Det elektroniske medie byder på langt bedre muligheder for søgninger, ikke bare på tekststrengene, men også fx på specifikke elementnavne og onomasiologiske søgninger.

I det følgende vil jeg redegøre for de muligheder og valg vi står over for i forbindelse med et nyt dansk onlineprojekt, hvilke overvejelser vi har gjort os, og hvilke strategiske løsninger vi vælger at satse på. Inden da er det dog nødvendigt i korte træk at præsentere projektet.

2. *ordnet.dk* – et elektronisk opslagsværk

Der er også her tale om et opslagsværk som – i hvert fald delvis – tager udgangspunkt i eksisterende papirversioner, men ikke desto mindre har vi en ambition om at kunne være nyskabende, dels ved at sammenkoble forskellige eksisterende resurser til ét nyt opslagsværk, dels ved at udnytte det elektroniske medie til at tilbyde nye funktioner i netversionen.

Der bliver i første omgang tale om at forbinde ordbogsdata fra Den Danske Ordbog med en digital version af Ordbog over det danske Sprog og med mulighed for søgning i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs korpusmateriale¹.

Med digitaliseringen af Ordbog over det danske Sprog går et længe næret ønske i opfyldelse for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (for ikke at tale om mange af værkets trofaste brugere)². Digitaliseringsprocessen indeholder i sig selv en ikke ubetydelig udfordring, og ambitionen for denne dels vedkommende begrænser sig derfor i første række til at etablere en fuldt funktionsdygtig digital version hvor artikelstrukturen er opmærket så den lader sig konvertere til XML og til et databaseformat med de muligheder for tværgående søgninger som derved fremkommer, og hvor de fem supplementsbind flettes sammen med grundmanuskriptet. Hvor langt ned i mikrostrukturen det vil være muligt at genkende de relevante indholdselementer, kan i sagens natur ikke afgøres på forhånd – det bliver en del af projektet at afdække mulighederne.

Den Danske Ordbog foreligger allerede som digitalt manuskript, og det er derfor også disse data der kommer til at ligge til grund for eksperimenter med nye funktioner og udvidede søgemuligheder. Desuden vil manuskriptet blive redaktionelt vedligeholdt på to områder: Der skrives løbende nye artikler så lemmabestanden hele tiden udvides og opdateres, og de betydningsmæssigt gennemskuelige underopslagsord (i papirversionen anbragt i artiklernes fod som sammensætninger og afledninger) gøres til hovedopslagsord der som minimum indeholder oplysning om ordklasse og bøjning samt en definition.

Også korpusdelen bliver dynamisk ved at der løbende føjes nye tekster til de i forvejen eksisterende i Korpus 2000 og Korpus 90 (sidstnævnte er en delmængde af Den Danske Ordbogs tekstkorpus). Ud over integrationen med ordbogsdelen indgår det også i projektet at korpus-siden udvikles med en forbedret grænseflade og med udvidede søgemuligheder, bl.a. sådan at teksternes syntaktiske opmærkning udnyttes.

Projektet gennemføres i perioden 2004–2009 og finansieres af Carlsbergfondet og Kulturministeriet med støtte fra Det Elektroniske Forskningsbibliotek.

¹ En nærmere beskrivelse af projektet kan ses i Trap-Jensen (2004) og Lorentzen/Trap-Jensen (under udgivelse).

² Se Bojsen/Trap-Jensen (2005) for yderligere oplysninger om denne del af projektet.

3. Elektroniske muligheder

I det følgende gennemgås en række af de muligheder som foreligger alene som følge af overgangen fra papir til digitalt format, kombineret med koblingen mellem korpus og ordbogsdata. Fokus vil primært være på ordbogsdelen, hvilket betyder at korpusdelen kun inddrages i det omfang den er relevant for ordbogsdelen.

3.1. Generelle søgemuligheder

Da samtlige data ligger i en database (for ODS' vedkommende dog ikke endnu), er det oplagt at tilbyde alle de muligheder for tværgående søgninger som databaseformatet tillader, dvs. søgning på hvert enkelt af basens elementnavne. Ligeledes er det en selvfølgelighed at systemet skal kunne håndtere fritekstsøgninger, trunkeerede søgninger og søgning med forskellige booleske operatører. Om det skal ske med brug af jokertegn eller i form af valg fra en rullegardinmenu, er i den forbindelse sekundært. Endelig bør man kunne tilbyde brugerne hjælp til opslag ved at udarbejde en algoritme der kommer med relevante alternativer i tilfælde af at der indtastes en fejlstavet form i søgefeltet.

3.2. Udvidede oplysninger i ordbogsartikler

Den elektroniske ordbog giver mulighed for at arrangere allerede eksisterende oplysninger på en ny måde og tilbyde dem som en mulighed på et relevant sted i artikelstrukturen hvis brugeren måtte ønske det. Desuden giver specifikke korpussøgninger på stedet mulighed for at få supplerende oplysninger om et konkret problem. Man kan som et første skridt foretage det tankeeksperiment at opregne de søgefunktioner man kan forestille sig alene ud fra en teknisk synsvinkel, dvs. uden at bekymre sig for om det er hensigtsmæssigt set fra et brugersynspunkt. I fig. 1 illustreres nogle af mulighederne i en tilfældigt udvalgt ordbogsartikel³.

³ Denne fremstilling er en let bearbejdet version af en figur der er udviklet af min kollega Jørg Asmussen og oprindeligt brugt i anden sammenhæng.

mus sb. fk.

[1] -en, -, -ene [2][HmuZs], i de fleste sms. *muse-* [HmusE-]

[3]

1 lille gnaver [4] med tilspidset snude, forholdsvis store ører og en ofte lang, nøgen hale [5]; SYN [6] (familien) Muridae [7]; omfatter bl.a. husmus, skovmus, rotter og dværgmus * *lille* ~ [8], ~ og rotter; *forsøg med* ~ [9] * *Mange lofter, der førhen var fulde af hø, halm og fede mus, står i dag gabende tomme* [10] BerlT90 [11] * *Det er ligegyldigt, om katten er hvid eller sort, bare den fanger mus* BT88

2 (*edb*) [12] lille redskab som bevæges med hånden på en vandret flade (ofte en lille måtte), og som sætter brugeren i stand til at flytte markøren på en edb-skærm, aktivere menuer, ikoner m.m. [13]; kendt fra 1983 [14] * *Det traditionelle greb om musen betyder ofte, at albuen tvinges ud fra kroppen i en unaturlig og anstrengende stilling* HiFi92

[1] Vis samtlige bøjningsformer i et paradigmatiske skema – og deres fordeling i korpus

[2] Udtal ordet – fra lydfiler med optagelser eller automatisk som talesyntese

[3] Vis et resume af betydninger og lemmatiserede ord for ører/haler – og deres fordeling i korpus

[4] Vis andre ord der også betegner gnavere – og deres fordeling i korpus

[5] Vis artikler med andre dyr hvor det fremhæves at de har snuder/store ører/haler – og deres fordeling i korpus

[6] Skriv alle forkortelser helt ud

[7] Vis alle medlemmer af denne familie – og deres fordeling i korpus

[8] Vis flere typiske ordgrupper med mus, hentet fra korpus

[9] Erstat tilde med opslagsordet, evt. fremhævet på anden måde

[10] Vis flere/alle eksempler fra korpus eller med mere kontekst

[11] Vis alle bibliografiske oplysninger

[12] Vis alle it-ord – og deres fordeling i korpus

[13] Vis alle ord der betegner (små) redskaber – og deres fordeling i korpus

[14] Vis alle betydninger som var nye i 1980'erne

- 3** (*med.*) = 'ledmus [15] * *Hvis brusk slås løs kan det bevæge sig rundt i knæet. Det kaldes en mus i knæet* [16] *hj.side, medicin 2000* [17]
- grå mus** [18] (*ofø*) kedelig, tilbageholdende el. uanseelig person [19]; JF kontormus [20] * *Den politiker, der er opdraget til at være en lidt grå, anonym mus, bliver også en lidt grå og anonym politiker* BerlT90
- hvid mus** [21] albino af husmus • holdes især som forsøgsdyr og kæledyr [22] * *det varede lidt, før*
hun fik øje på en lille hvid mus, der halvvejs gemte sig i noget halm i bunden FamJour86
- med mand og mus** [23] se 'mand
- når katten er ude, spiller musene på bordet** [24] se 'kat¹
- våd som en druknet mus** [25] meget våd; gennemblødt; SYN drivvåd [*varierer i form*] * *pastor Maclaren [røg] på enden i baljen og sjoskede op på stranden våd som en druknet mus* BerlT91
- AFL til bet. 1** SUFF muse *vb.* [26]
SMS til bet. 1 musefælde, -hale, -rede, -unge; hunmus; *til bet. 2* musearbejde, -knap, -måtte [27]
- HIST** oldn. *mús*, ty. *Maus*, gr. *mys* [28]
- [15] Giv en fuld definition uden henvisning til anden artikel
- [16] Vis flere belæg fra korpus med denne betydning
- [17] Gør link til hjemmeside aktivt
- [18] Vis andre faste forbindelser hvori der indgår dyr
- [19] Vis andre ord/udtryk der betegner en kedelig person
- [20] Vis andre ord/udtryk der bruger et dyr til at betegne en person
- [21] Vis eksempler fra korpus på adj. der betegner en farve, efterfulgt af sb. der betegner et dyr
- [22] eksempler på andre dyr som holdes som kæledyr
- [23] Vis eksempler på parallelle konstruktioner efter skabelonen *med [sb.] og [sb.]*
- [24] Vis andre eksempler på ordsprogs-lignende vendinger hvori dyrebetegnelser indgår
- [25] Vis andre eksempler på sammenligningskonstruktioner bestående af adj. og et nominalsyntaxme
- [26] Vis andre verber som er suffiks-afledninger af sb. (der betegner et dyr)
- [27] Vis flere/andre sammenhænge hvori mus/gnaver/dyr indgår
- [28] Vis andre ord der er indlånt fra græsk. Vis andre dyrebetegnelser som har en beslægtet form på græsk

Fig. 1. Mulige søgefunktioner i en digital ordbog

Der er to ting der springer i øjnene når man ser ned over figuren: For det første hvor mange steder der er mulighed for at udvide oplysningen med supplerende materiale fra ordbog eller korpus, og for det andet at det langt fra er alt hvad der er muligt, som vil opfylde et reelt brugerbehov. Men uanset om man hæfter sig ved det ene eller det andet, er det væsentligt at notere sig at der i langt de fleste tilfælde er tale om oplysninger som principielt er indeholdt i ordbogen eller korpus i forvejen – udfordringen består i at finde de relevante data frem og præsentere dem for brugeren. Når man skal beslutte sig for hvilke muligheder der skal prioriteres i det elektroniske værk, bør man i hvert enkelt tilfælde stille sig spørgsmål som de følgende:

- Kan det lade sig gøre at generere de pågældende data fra ordbasen på en forholdsvis enkel måde?
- I hvor høj grad kræver det manuel (efter)redigering af materialet?
- Er materialet af en sådan beskaffenhed at det principielt mulige også er praktisk gennemførligt?
- Modsvares muligheden af et reelt behov hos brugeren?

Ideelt ville det være at analysere brugerbehovene, dernæst at rangordne søgefunktionerne så de matcher behovene, og så ellers gå i gang fra en ende af. Desværre sætter virkelighedens resurseknaphed hurtigt en grænse for denne fremgangsmåde. I et projekt af middelstørrelse som det indeværende, med 3–5 redaktører tilknyttet over en projektperiode på 6 år (eller i alt ca 13 mio. kr.), er det klart at nytten af en søgefunktion nøje må sammenholdes med de resurser der er forbundet med at gøre den tilgængelig. Hvis fx en funktion kræver at hele ordbogsmanuskriptet gennemgås systematisk og redaktionelle ændringer udføres manuelt, bliver resurserne hurtigt forbrugt på denne funktion alene. Et eksempel fra fig. 1 kunne være udtale. Om denne funktion hedder det lidt bombastisk hos Landau (2001:97): ”To my mind, hearing the pronunciation is the only unarguable improvement of a CD over a book”. Selvom man ikke behøver være enig i denne anskuelse, har udtale indiskutabelt stor værdi for de mange brugere der har svært ved at afkode en trykt lydskrifts mange specialtegn. Men hvis løsningen er at oplysningen indtales og tilføjes databasen som separate lydfiler, er det dels en temmelig kostbar investering, dels en omstændelig procedure at bruge i et dynamisk projekt der løbende suppleres med nye artikler. Umiddelbart mere attraktivt forekommer det derfor at bruge et talesynteseprogram der kan downloades fra hjemmesiden. Heller ikke denne løsning er dog uden problemer, men det er til dels et spørgsmål om den rette teknologi på det rette tidspunkt.

Derfor er det nødvendigt at udvælge nogle strategiske satsningsområder. Det kan betyde at visse søgefunktioner må fravælges fordi de er for omkostningstunge, også selvom de ideelt set er nyttige og efterspurgte. Og omvendt kan det betyde at visse søgefunktioner tilbydes selvom de ikke er indlysende påkrævede, fordi det er enkelt at tilbyde dem. Man kan fx forestille sig sådanne funktioner gemt bag en knap ”flere oplysninger”, som brugerne efter eget valg kan benytte sig af eller lade være hvis de ikke er interesserede i informationen.

Det kan være nyttigt at sammenfatte mulighederne fra fig. 1 i forskellige typer efter både art og arbejdsindsats. For hver type kan mulighederne være indbyrdes sammenhængende eller uafhængige. Og de kan være forholdsvis simple, eller de kan være omkostningstunge.

Type a) omfatter muligheder der går på at præsentere en eksisterende oplysning på en anden måde, typisk ved at udfolde hvor papirordbogen sammentrænger, beskærer og forkorter af pladsøkonomiske grunde. Mulighederne [1], [6], [9], [15] og [17] hører til denne type.

Type b) indebærer at der indføres en ny mulighed som ikke eksisterer i papirforlægget. Her bør skelnes imellem muligheder der kræver manuel redigering ([2]), og muligheder der evt. kan genereres automatisk ([3], [11]).

Type c) udnytter det digitale mediums mulighed for at linke til andre ord i basen som ligner opslagsordet i en bestemt henseende. I sin simpleste form dækker funktionen over en SQL-forespørgsel til basen om at generere et søgeresultat med samme eller lignende indhold som opslagsordet for det pågældende element (fx [14]); i andre tilfælde kræves yderligere en statistisk analyse af elementindholdet. Til denne type hører [4], [5], [7], [12], [13], [14], [18], [19], [20], [22], [23], [24], [25], [26], [27] og [28].

Type d) kombinerer ordbogsopslag med en fokuseret korpussøgning, dvs. undersøger forekomster eller fordelinger i korpus på netop det sted i ordbogsartiklen hvor brugeren befinder sig. Koblingen til korpus kan også ske i kombination med generering af søgeresultater nævnt under type c), hvorfor der er et vist overlap mellem de to typer. Til denne type hører [4], [5], [7], [8], [10], [12], [13], [16], [21] og til dels [1] og [3].

4. Strategiske satsningsområder

De muligheder der hører under type a), udmærker sig ved at være forholdsvis enkle at udføre da de kan udføres globalt og automatisk, og bør

derfor prioriteres. Det er også en logisk følge af betingelsen om at plads ikke er noget problem: I en elektronisk ordbog bør redaktionelt indførte forkortelser, tilder, bindestreger osv. så vidt muligt erstattes af fuldt udskrevne former. I nogle tilfælde kan man dog forestille sig en ”teleskopløsning” hvor brugeren først ser en kondenseret opstilling, fx papirversionens, og derefter har mulighed for at klikke sig til en fuldt udfoldet beskrivelse. Det kunne fx være en attraktiv løsning når det gælder fleksionsangivelser, fordi det fuldt udfoldede paradigme med tilhørende officielle og uofficielle varianter undertiden fylder så meget at det kan blive en kilde til irritation for den bruger der leder efter noget helt andet. Valget mellem forskellige præsentationsmuligheder accentuerer i øvrigt vigtigheden af at adskille indhold og præsentation allerede i redigeringsfasen.

Af mulighederne under type b) er det klart at de funktioner som kan genereres automatisk, umiddelbart får højere prioritet. At give adgang til alle bibliografiske oplysninger er overkommeligt da alle korpustekster i forvejen er forsynet med headeroplysninger, og det er ikke noget problem at videregive samtlige disse oplysninger. Mest sandsynligt vil det blive som teleskopløsning, og vi vil i samme forbindelse overveje om det kan lade sig gøre at udfolde papirordbogens kildeforkortelser mere hensigtsmæssigt. Vi har også eksperimenteret med muligheden for at give automatiske betydningsresumeeer, og det ser lovende ud. En ulempe ved den digitale ordbog er at brugeren ikke kan overskue hele artiklen så godt som i papirordbogen. Derfor er det vigtigt, ikke mindst i de længere artikler, at yde hjælp så brugeren kan orientere sig i artiklen og få mulighed for at navigere mellem de forskellige dele.

Udtale er et område som principielt har høj prioritet fordi behovet i visse brugergrupper er stort. Til gengæld er det, som nævnt ovenfor, afhængigt af at den rette tekniske løsning er til stede. Det er en mulighed vi undersøger, og meget gerne ser indført.

De muligheder der er sammenfattet i type c), har alle at gøre med at præsentere andre artikler eller træk fra andre artikler som kan være relevante for det pågældende opslagsord. Det er oplysninger som findes i ordbogen i forvejen, og som det kan være nyttigt at give brugeren adgang til i visse sammenhænge, især i forbindelse med vidensrelaterede funktioner, fx læring. Nogle af oplysningerne kan stilles til rådighed uden de store problemer. Fx løses [12] ”vis andre it-ord” ved at formulere en forespørgsel i basen hvor indholdet af elementet Fag = edb, eller [14] ”vis andre ord/betydninger som var nye i 1980’erne” med en forespørgsel til basen hvor indholdet i elementet Kron eller Dat >= 1980 og <1990. Andre af mulighederne kræver

derimod en betydelig indsats. En mulighed som [4] ("vis andre ord der også betegner gnavere") forekommer umiddelbart simpel, men for at den skal fungere tilfredsstillende, kræver det en meget stor grad af konsistens i betydningsdefinitionerne – i dette eksempel således for det første at ordet *gnaver* er benyttet som genus proximum i samtlige definitioner af ord der betegner gnavere, for det andet at genus proximum kan udpeges entydigt i hver enkelt definition. Det sidste problem er heldigvis ikke så stort idet det under redigeringen af Den Danske Ordbog har været et eksplicit krav at redaktørerne anførte genus proximum for hver betydning i et separat felt, netop med henblik på en senere elektronisk udnyttelse af det. En analyse af Den Danske Ordbogs definitioner for udvalgte betydningsområder har imidlertid vist at den systematiske konsistens er svingende, fra næsten acceptabel til noget ufuldstændig. Det skal understreges at kravet om systematik alene drejer sig om definitionernes egnethed til automatisk sprogteknologisk processering og ikke må forveksles med en kvalitativ vurdering af definitionerne sådan som de fungerer for ordbogsbrugeren. Mest overbevisende virker systematikken for konkrete substantiver, mindre godt for abstrakter og overførte betydninger. I eksemplet 'gnaver' er det således kun artiklen *hare* der falder uden for systematikken ('gråbrunt pattedyr med hvid bug, to store fortænder i over- og undermund, lange ører og kraftige bagben' – hvor redaktøren altså har valgt at anføre *pattedyr* frem for *gnaver* som genus proximum). Men også inden for gruppen af konkrete substantiver er der variation. Når man forlader det som nogle semantikere kalder 'basic level concepts' (se fx Lakoff 1987:31ff.), bliver afstanden mellem almensproget og den faglige systematik hurtigt for stor, og princippet om at vælge nærmeste systematiske overbegreb fungerer derfor mindre godt her. Det gælder fx mere primitive niveauer i den biologiske systematik – eksempler er stilksporesvampe, polypper eller rødalger. Det afspejler sig i definitionerne ved at der typisk anføres et mere basalt niveau som genus proximum: ordet *støvbald* defineres fx som en svamp og ikke som en stilksporesvamp.

Konklusionen på de stikprøveanalyser vi har foretaget i Den Danske Ordbog, er at selvom ordbogens definitioner forekommer velstrukturerede og konsistente i sammenligning med mange andre ordbøger, ville det kræve en meget stor indsats, herunder ikke mindst en betragtelig portion manuel redigering af materialet, at få blot genus proximum-delen til at fungere tilfredsstillende. Umiddelbart synes der derfor at være to mulige veje at gå med hensyn til *ordnet.dk*: enten at forkaste muligheden eller at begrænse den til de semantiske områder hvor pålideligheden er størst og resurseforbruget mindst. Ikke desto mindre

har vi valgt at satse på en helt tredje udvej: at indgå i et samarbejde om etablering af en selvstændig digital 'ordbog' hvor ordforrådets betydningsstruktur og interne relationer beskrives på en formaliseret måde så de kan bruges af it-systemer, et såkaldt leksikalsk ordnet. Dette projekt, DanNet, skal ses som en dansk udgave af de internationale EuroWordNet og Princetons WordNet og gennemføres over en treårig periode i samarbejde med Center for Sprogteknologi ved Københavns Universitet. Projektet finansieres af Statens Humanistiske Forskningsråd. Udarbejdelsen sker med udgangspunkt i dels Den Danske Ordbogs definitioner, dels den sprogteknologiske ordbase Sto/Simple. Ud over at et sådant leksikalsk ordnet har en selvstændig anvendelse i forbindelse med forskellige former for informationsnavigering, fx ved søgning på internettet, vil det kunne indgå i *ordnet.dk* som en vigtig onomasiologisk komponent. Dvs. det vil kunne udnyttes ikke kun til at håndtere supplerende oplysninger af den art jeg har diskuteret her, men vil gøre det muligt at bruge *ordnet.dk* som en begrebsordbog hvor man også kan få besked om synonymer, antonymer, over- og underbegreber, del-helheds-relationer og andre tesauruslignende opslag. Det vil blive det første større satsningsområde for projektet.

Det andet større satsningsområde vil blive de muligheder der opregnes under type d), altså udnyttelsen af korpusmateriale til at supplere ordbogsoplysninger med. I den forbindelse bør det understreges at eksempelartiklen i fig. 1 først og fremmest tjener til at vise nogle af de mange muligheder der findes, men netop ikke er udtømmende. Artikler med ord fra andre ordklasser ville indebære nogle andre muligheder der ikke er beskrevet her. Et af de måske mest oplagte områder er valens og konstruktionsoplysninger, som jo især optræder i artikler med verber. Her kunne det være en stor hjælp for mange brugere hvis den trykte ordbogs temmelig formaliserede beskrivelse med et enkelt klik kunne suppleres med autentiske korpuseksempler på faktisk brug. Den mulighed er til stede, idet korpusteksterne er syntaktisk opmærkede; opmærkningen bliver blot ikke udnyttet i den aktuelle netversion, men det vil ændre sig i en senere version. Tilsvarende er det oplagt at supplere kollokationer med yderligere materiale fra korpus, og det samme gælder til en vis grad for citater. Her må vi dog understrege at vi, og for den sags skyld sprogteknologien, ikke er kommet så langt at det kan lade sig gøre at generere korpuseksempler over et givet ord i en bestemt betydning.

5. Sammenfatning

Jeg har forsøgt at antyde nogle af de muligheder som elektronisk publicering frembyder. Gennemgangen skulle gerne have vist at mulighederne er langt flere end resurserne rækker til – i hvert fald i et projekt som det her beskrevne. Men omvendt håber jeg også at den har vist at der er mange spændende udfordringer at gå i gang med, og at det elektroniske medie er særdeles velegnet til netop den komprimerede type af information som leksikografer beskæftiger sig med. I projektet *ordnet.dk* vil vi gerne udvikle bare nogle af de muligheder som er til stede, og jeg har redegjort for nogle af de strategiske overvejelser vi har gjort os: Ud over nogle oplagte enkeltstående muligheder kommer satsningsområderne især til at ligge inden for onomasiologiske søgninger samt integrationen mellem ordbog og korpus.

Set fra et leksikografisk synspunkt ligger der en stor fordel i mediets dynamiske natur. Det indebærer nemlig at det er muligt til enhver tid at udvide og indføre ændringer, fx løbende at tilføje nye ord og betydninger til det elektroniske opslagsværk i takt med at de opstår i sproget. For en trykt ordbog kræver den slags nye og reviderede udgaver – og ofte alvorlige økonomiske overvejelser inden de kan udføres. Også på et andet område ligger det i mediets natur at materialet kan udvides: Det aktuelle projekt omfatter to ordbøger knyttet sammen med et korpus over moderne tekster, men på længere sigt kan man nemt forestille sig *ordnet.dk* udvidet på både ordbogssiden og tekstsiden så det efterhånden udvikler sig til en portal med leksikalske beskrivelser af dansk ordforråd fra den tidligste runeperiode og helt op til dagen i dag, og med mulighed for at brugeren kan foretage egne undersøgelser i materialet og få autentiske eksempler i tekster fra den aktuelle periode.

Litteratur

- Bojsen, Else/Trap-Jensen, Lars 2005: ODS, ODS-S og fremtiden. I: Mette Kunøe og Peter Widell (udg.): *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus, 58–67.
- DanNet = Pedersen, Bolette S. m.fl. (red.): *DanNet*. København: Center for Sprogteknologi/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2005–2008. www.wordnet.dk.
- Den Danske Ordbog = Hjorth, Ebba/Kristensen, Kjeld m.fl. (red.): *Den Danske Ordbog 1–6*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal 2003–2005.
- Elexiko = Klosa, Annette m.fl. (red.): *elexiko*. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache. www.elexiko.de.

- EuroWordNet = Vossen, Piet m.fl. (red.): *EuroWordNet*. Amsterdam 1996–1999. www.illc.uva.nl/EuroWordNet.
- Hermes 34*. Bergenholtz, Henning m.fl. (red.). Århus 2005.
- Korpus 2000 = Asmussen, Jørg m.fl. (red.): *Korpus 2000*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2000–2002. <http://korpus.dsl.dk/korpus2000>.
- Lakoff, George 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago & London: The Chicago University Press.
- Landau, Sidney I. 2001: *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*, 2. udgave. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lorentzen, Henrik/Trap-Jensen, Lars (under udgivelse): *ordnet.dk* – et nyt sprogligt opslagsværk på internettet. I: Carsten Hansen, Henrik Lorentzen, Lars Trap-Jensen (udg.): *Nordiske Studier i Leksikografi 8: Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden, Sønderborg 24.–28. maj 2005*. København.
- Ordbog over det danske Sprog 1–28. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal 1918–1956. Supplementsbind 1–5, 1992–2005.
- ordnet.dk* = Andersson, Henrik/Asmussen, Jørg/Lorentzen, Henrik/Sørensen, Nicolai H./Trap-Jensen, Lars (red.): *ordnet.dk*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2004–2009. www.ordnet.dk
- Simple = Norling-Christensen, Ole/Pedersen, Bolette S. (red.): *SIMPLE*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Center for Sprogteknologi 1998–2000.
- Sto = Braasch, Anna m.fl. (red.): *Sprogteknologisk Ordbase*. København: Center for Sprogteknologi 2001–2004. www.cst.dk/cgi-bin/defisto.
- Trap-Jensen, Lars 2004: Et net af ord – *ordnet.dk*. I: *Mål & Mæle nr. 4*. København, 20–27.
- WordNet = Miller, George A. m.fl. (red.): *WordNet*. Princeton 1985–. <http://wordnet.princeton.edu>.

Lars Trap-Jensen
 ledende redaktør
 Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
 Christians Brygge 1
 DK-1219 København K
ltj@dsl.dk

Loránd-Levente Pálfi

***Den Danske Ordbog* – en kritisk opsamling af den offentlige ordstrid**

This paper will seek to summarize, unravel and take a critical position on what has been said, written and thought about *Den Danske Ordbog* [The Danish Dictionary]. The paper will refer to not only reviews, but also articles which in other ways deal with *Den Danske Ordbog*, or whose coming into existence is prompted by the publication of this dictionary. However, only the public criticism, i.e. not the scholarly criticism, shall be mentioned. Furthermore this paper proposes to give an account of the background and process of formation of this dictionary (discussed in chapter three), which is a precondition for a better understanding of the dictionary (discussed in chapter four), in turn a precondition for an understanding of the public criticism (discussed in chapter five).

1. Indledning

Man kan ikke just hævde, at det skorter på omtale af *Den Danske Ordbog*, forkortet DDO. Værket har kunnet opleves på bogmessen i 2003, hvor det bl.a. gav anledning til samtaler med redaktørerne og en sproggætteleg styret af Jørn Lund, det er blevet anmeldt og har været genstand for (undertiden heftigt) ordskifte i aviser, fagblade, månedsmagasiner og de æterbårne medier, – redaktørerne har kunnet opleves i både tv-avisen og morgenradioen, hvilket er uhørt for en ordbogsudgivelse – i videnskabelige tidsskrifter, på nordiske samt internationale videnskabelige møder og stævner – senest ved *11th EURALEX International Congress*, 6.–10. juli 2004 i Lorient, Frankrig – og DDO's røst er med Jørg Asmussens og Ole Norling-Christensens artikel (1998) endda nået til Sydafrika. Ja, man bliver ligefrem fristet til at sige, at nærmest alt, hvad der har kunnet krybe og gå, har ytret sin mening om værket.

Et uomgæeligt spørgsmål trænger sig nu på: Hvorledes forholder det sig da med eksistensberettigelsen af dette indlæg? Drivfjederen til dette indlægs tilblivelse er den nylige udkomst af DDO's fjerde bind i marts 2005. Emnet er stadig brændende aktuelt og i øvrigt skal det her ikke dreje sig om en anmeldelse, men om en kritisk opsamling af ordstriden. Dette indlæg vil søge at sammenfatte, udrede og kritisk forholde sig til – dvs. afhængigt af nævneskullendes lødighed afkræfte hhv. bekræfte gyldigheden af – det, der indtil videre er blevet skrevet, sagt og tænkt

om DDO. Ikke alene anmeldelser men også indlæg, der på anden måde omhandler DDO, eller hvis tilblivelse er tilskyndet af ordbogens udkomst, vil blive omtalt. Dog bliver kun den folkelige kritik taget i betragtning, forstået som den ikke-videnskabelige, dvs. ikke af og til fagfolk skrevne, kritik.

Præsentation, omtale, kritik mm. af DDO i videnskabelige udgivelser udgør hen ved et halvt hundrede indlæg; en sammenfatning af disse ville kræve væsentligt mere plads, end hvad der er til rådighed her.

Et lignende arbejde som dette er imidlertid i nogen udstrækning blevet gjort før, nemlig af Hovmark (2004), men når det nu gøres på ny, skyldes det, at emnet skønnes alt for vigtigt til, at behandlingen af det kan anses for afsluttet med Hovmarks artikel, som er alt for kort, og desuden tilsigtes her også en udredning af værkets baggrund og tilblivelse (omtalt i kapitel tre), da en sådan er en forudsætning for forståelsen af værket (omtalt i kapitel fire), som må anses for at være en forudsætning for bedre at kunne forstå den offentlige ordstrid (omtalt i kapitel fem). I kapitel to vil det dreje sig om en overordnet betragtning, i kapitel seks om en afsluttende bemærkning.

2. Om ordbøgers forhold til hinanden

Før vi overhovedet begynder på vort ovennævnte forehavende, skal vi gøre opmærksom på noget, som er vedkommende for ordbøger, deres brugere og egentlig også for sproget i almindelighed.

Ordene ”afløst af” hhv. sætninger som ”ordbog A bliver afløst af ordbog B, som igen bliver afløst af ordbog C [osv.]”, hvor bogstaverne kendetegner en ubekendt størrelse, skal tages med et vist forbehold. Dette gælder ikke blot i dette indlæg men i al almindelighed.

Det sker nemlig ikke så tit, at en ny ordbog afløser en anden ældre ordbog, forstået på den måde, at sidstnævnte bliver overflødig – eller ligefrem ubrugeliggjort. Udgivelsen af en ny ordbog skyldes lige så tit, at forgængeren er udsolgt fra forlaget og simpelthen er uopdrivelig, som det skyldes, at den er forældet og skønnes lidet brugbar for den givne tids mennesker. Ganske vist sker det, at en given ordbog, uanset slagsen, bliver forældet, at ny forskning og ikke mindst sprogets forandring simpelthen nødvendiggør en ikke blot redigeret men en fuldstændig nyskrevet udgave, men dette behøver sandelig ikke altid at være tilfældet. Og ligesom det kan være tilfældet med en gammel ordbog, kan også en ny ordbog indeholde fejlagtige oplysninger. Alene det at en ordbog er ny, er ingen borgen for dens lødighed.

Man kan egentlig med en vis ret hævde, at en ordbog grundlæggende aldrig bliver forældet. Om ikke andet kan den nemlig bruges til at oplyse om en given tids videnshorisont. Eksempelvis kan man i en over hundrede år gammel etymologisk ordbog se, hvor meget hhv. hvor lidt man på det givne tidspunkt vidste om ordenes herkomst. Ligeledes kan det om en synkront anlagt modernmålsordbog fra f.eks. 1800-tallet siges, at den i en vis forstand aldrig mister sit øjebliksværd, fordi man nødvendigvis skal bruge den, hvis man skal læse og få fuldt udbytte af tekster skrevet i 1700- og 1800-tallet; her ville en moderne danskordbog ikke være til megen nytte.

Det skal også nævnes, at betydningsangivelserne i de forskellige ordbøger kan afvige meget fra hinanden. Betydningsforklaringer og betydningsafgrænsninger af ord er i det hele taget et misligt og forviklet emne i leksikografien, jf. bl.a. Paul (1894:65ff), Møller (1959:59ff) og Bergenholtz (1994:13ff), som der imidlertid ikke skal bruges tid og plads på her; det skal blot nævnes, at en ordbog, når den giver en betydningsangivelse, som ikke findes i andre ordbøger, yder en nærmest uvurderlig hjælp til den, som famler rundt i tågen i sprogets mest afsidesliggende og dunkle afkroge.

Gamle ordbøger udmærker sig også ved tit at indeholde oplysninger om kulturhistoriske forhold og særligt oplysninger af folkemindvidenskabelig værdi, som ellers ikke lader sig opdrive andetsteds. At gamle ordbøger indeholder oplysninger om fordums tiders sproglige forhold, siger vel sig selv, men det skal endnu dertil føjes, at også sådanne oplysninger undertiden er svært opdrivelige andetsteds.

Sluttelig skal fremhæves at to ordbøger af samme slags udarbejdet af to forskellige mennesker hhv. redaktionshold og måske til forskellig tid altid vil afvige, om også nok så lidt, fra hinanden mht. deres indhold. Dette er en naturgiven nødvendighed, idet forskellige ordbogsredaktører er og vil vedblive at være forskellige mennesker med forskellig baggrund og videnshorisont, de vil arbejde efter forskellige fremgangsmåder og ledetanker og over et bestemt tidsspannd, også forskelligt fra den anden redaktions, de vil indsamle og optegne ordstof på forskellig måde, således at udfaldet i sidste ende altid vil være afvigende fra den anden redaktions ordbog. Der findes næppe en god ordbog, som ikke indeholder mindst ét ord, om ikke flere, som ikke kan slås op i en anden tilsvarende ordbog; og alene dette ene ord, om det så også er nok så lille og tilsyneladende ubetydeligt, vil i sin søgen efter at hævde sig gøre krav på sin tilværelse, eller i det mindste sin fordums tilværelse; det vil, når det nu ej kan undfly sit endeligt, som det mindste have os vidende derom, og dermed eviggør det en given ordbogs

øjebliksværd og brugbarhed. Ordet ”foreviger” ordbogen så at sige, idet ordbogen foreviger ordet.

3. *Den Danske Ordbog* – baggrund og tilblivelse

Behovet for en stor ordbog over moderne dansk, dvs. en ordbog, som beskriver det danske sprog fra 1950’erne og opefter, har længe været til, jf. bl.a. DDO (2003:7), Hjorth (1999:35), Kristensen (2003b) og Thorsen (2003), af hvilke sidstnævnte til belysning af den politiske situation, som var et af vilkårene for DDO’s tilblivelse, skriver:

I slutningen af 1980’erne var der meget fokus på afvigelse af dansk særpræg og identitet i forbindelse med den stigende europæiske indflydelse på det danske samfund. Det var derfor vigtigt for Schlüter-regeringen og kulturminister Grethe Rostbøll at markere, at man var indstillet på at gøre noget for dansk sprog og kultur. Det var i Schlüters tænketank, at idéen om en stor, dansk, moderne ordbog blev født.

Men trangen til en stor, moderne danskordbog kan spores endnu længere tilbage. Af modersmålsordbøger, forstået som betydningsforklarende rigssprogsordbøger, findes i det 20. århundrede en lille håndfuld. I førstningen af århundredet udkom, som en afløser for Molbechs *Dansk Ordbog...* (1833 og igen 1859), der ved århundredeskiftet for længst var udsolgt fra forlaget, Dahl/Hammers *Dansk Ordbog for Folket* (1907–1914), denne blev afløst af *Politikens Nudansk Ordbog*, forkortet NDO, som udkom første gang i 1953 redigeret af danskfilolog dr.phil. Lis Jacobsen – alt imens der ihærdigt arbejdedes på *Ordbog over det danske Sprog* (1918–1956), forkortet ODS, jf. Hjorth (1983:23–37) og Skautrup (1968ff:III:88 og IV:16–17).

Ved NDO er vi nødt til at opholde os et øjeblik, for denne ordbog er set efter tidsfølgen den sidste nye betydningsforklarende danskordbog, hvis man ser bort fra DDO og desuden Dissing/Helles’ ordbog (2004), af hvilke sidstnævnte rettelig kan lades uomtalt, grundet dets særlige sigte: Den beskriver især ældre ord og er affattet til brug for folkeskoleelever.

Selv om Lis Jacobsen i grunden var en hæderlig sprogforsker, jf. bl.a. Andersen (2003), kan man svært komme uden om, at NDO er behæftet med visse brist. At værket vandt stor udbredelse og folkeyndest, skyldes vel først og fremmest den omstændighed, at der på det tidspunkt ikke rigtigt fandtes noget alternativ. Dahl/Hammers ordbog var for længst udsolgt fra forlaget, og i øvrigt ønskedes en moderne, dvs. en tidssvarende, ordbog over dansk. At NDO altid har været

betalelig, overskuelig i størrelse og let tilgængelig, dvs. let at skaffe sig og let at bruge og forstå, har også bidraget til værkets udbredelse¹. Imidlertid vil vi her ikke bruge for megen plads på at dadle NDO men nøjes med at give udtryk for vor tilslutning til Hjorths skærpende kritik (1989:32):

NDO's største svaghed er, at den har uklar adresse. Efter ikke let gennemskuelige principper bringer den snart betydningsforklaringer, snart ikke. Nogle ord, især fremmedord, forsynes med udtaleoplysninger, de fleste ikke [...]. Den rummer meget, som den indfødte sprogbruger ikke har behov for at slå op. Og den er helt utilstrækkelig for den udlænding, der er nået så langt i tilegnelsen af dansk, at han har brug for en dansk-dansk ordbog.

Ser man bort fra rettelser, enkelte tilføjelser og lignende småting, findes der trods de mange oplag i forskellige størrelser og af forskelligt udseende i grunden kun to forskellige udgaver af NDO: den gamle og den nye, jf. Jacobsen/Jørgensen (2003:324ff). Den gamle NDO udkom sidste gang i 1995, idet den i 1996 blev afløst af den nye, som den gang bar titlen *Politikens Store Nye Nudansk Ordbog* og siden blot *Politikens Nudansk Ordbog*. Fra 1999 og fremefter udkom jævnsides med den nye NDO en udgave indeholdende oplysninger om ordhistorie, denne udgave bærer titlen *Politikens Nudansk Ordbog med Etymologi* og er bortset fra det ordhistoriske stof sammenfaldende med den nye NDO. Den gamle og den nye NDO adskiller sig fra hinanden på følgende måde, jf. Jacobsen/Jørgensen (2003:324ff): Den gamle udgave – i hvert fald fra og med 1986 – indeholder omkring 63.000 opslagsord, den nye udgave, fra og med 1996 og fremefter, indeholder omkring 40.000 opslagsord. Ud over denne væsentlige forskel adskiller de to udgaver sig ved, at den nye giver betydnings- og udtaleangivelser til alle ordene og i øvrigt ikke indeholder afbildninger. Den gamle udgave indeholder selvsagt afbildninger, om end ikke i alle udgaver, og bringer ikke betydnings- og udtaleangivelser ved alle ordene.

Hjorth beklager sig i ovenfor anførte citat over den utilstrækkelige mængde af opslagsord i den gamle NDO; vi havde gerne hørt, hvad denne navnkundige sprogmand og leksikograf havde at sige om den nye.

I *Vilkår for Ordbogsarbejde i Danmark* (1982:52) ytres ønske om en snarlig afløser af NDO; der tænkes på en håndordbog, som skal være

¹ NDO er blevet genoptrykt igen og igen og findes nu i 19 udgaver (hvis *Store Nye Nudansk Ordbog* tælles med, ellers er sidste nye den 18. udgave) og i et oplagstal på i alt lige knap 2.000.000 eksemplarer, jf. Becker-Christensen (2005).

omtrent en halv gang større end NDO og i modsætning til denne bringe udtale- og betydningsangivelser for alle ord, den skal medtage flere ord, flere eksempler på ordenes brug og ikke rumme navnestof og ordhistoriske oplysninger – ikke at der grundlæggende er noget galt i, at en modersmålsordbog rummer navnestof og oplysninger om ordhistorie, blot kan dette jo kun ske på bekostning af lemmabestanden, som følgelig vil skulle blive mindre, og i øvrigt findes der, og har også længe fandtes, ikke få navneetymologiske ordbøger samt etymologiske ordbøger over almensproget². Forsøget blev dog stillet i bero, og i stedet lagdes kimen til det, som i dag fremstår i næsten al sin pragt, – de to sidste bind er jo ikke udkommet endnu – nemlig DDO.

Der skulle imidlertid hengå nogle år endnu, før det af den af Ministeriet for kulturelle anliggender nedsatte ordbogsudvalg (i oktober 1977) afgivne *Betænkning nr. 967* i 1982 blev til påbegyndelse af DDO 1. september 1991. På Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs tiltag blev der i andet halvår af 1989 afholdt en række møder, der resulterede i nedsættelsen af en arbejdsgruppe bestående af bl.a. Ebba Hjorth og nu afdøde Ole Norling-Christensen, de to af værkets tre hovedredaktører, samt i udarbejdelsen af et overslag og en plan for en stor ordbog over moderne dansk, nemlig *Dansk Ordbog. Plan for en ordbog over dansk nutidssprog. 18. december 1989*, hvori det bl.a. hedder, at ordbogen skal være i seks bind og at:

den planlagte ordbog [...] skal rumme de oplysninger og den vejledning, som en stor og varieret brugergruppe vil søge i den; og den skal være således indrettet, at den vil lægge også den utrænede bruger de færrest mulige hindringer i vejen. [...] Den skal være en bred almensproglig ordbog, som også medtager de alment brugte fagord. Den skal dække det skrevne sprog og inddrage det talte. Dens sigte skal i almindelighed være at beskrive og vejlede, men når det gælder stavning, skal den angive normen. Den skal rumme oplysninger om ordenes stavning, udtale, betydning og brug, om ordklasse, bøjning og orddannelse, samt om ordenes oprindelse og datering i dansk. Disse oplysninger illustreres med et stramt redigeret udvalg af citater.

² Man tænke blot på J. Steenstrups navneetymologiske ordbog *Mænds og Kvinders Navne...* (1918), som siden afløstes af R. Hornbys *Danske Personnavne* (1978), eller på G. Søndergårds *Danske fornavne* (1982) og *Danske efternavne* (1985), siden afløst af sammes *Danske For- og Efternavne* (2000), og E. Jessens *Dansk Etymologisk Ordbog* (1893), siden afløst af N.Å. Nielsens *Dansk Etymologisk Ordbog* (1966 og siden i flere oplag) og J. Katlevs *Etymologisk Ordbog* (2000). Af nyere stednavneetymologiske ordbøger kan nævnes B. Jørgensens *Dansk Stednavneleksikon* (1981–1983), som siden er udkommet i nyredigeret form med titlen *Stednavneordbog* (1994), og sammes *Storbyens Stednavne* (1999).

11. november 2003 udkom så endelig første bind, – 12 år efter påbegyndelsen af arbejdet på selve ordbogen – og værket forventes udkommet helt i sidste halvår af 2005. En så lang tilblivelsestid er i grunden ikke usædvanlig for en ordbog af denne størrelse, imidlertid skulle værket ifølge planen være udkommet i tidsrummet 1997–1998. Den noget længere udarbejdningstid skyldes som bekendt, at man i løbet af arbejdet med ordbogen besluttede at gå fra en korpusstøttet til en korpusbaseret ordbog, jf. Bergenholtz/Vrang (2004a:166) og i øvrigt kapitlet 'Revurdering af planen' i forordet til DDO (2003:11).

4. Den Danske Ordbog – om værket i almindelighed

En korpusbaseret betydningsforklarende modersmålsordbog er intet mindre end banebrydende arbejde! I det mindste her til lands.

Den hævdvundne fremgangsmåde for de stort anlagte modersmålsordbøger er excerperingsmetoden. Både ODS og ODS-S opstod på denne måde. Førstnævnte blev udarbejdet på grundlag af en seddel-samling på over 2,5 millioner citatsedler, medens sidstnævnte bygger på et grundlag af over 1,5 millioner citatsedler, jf. ODS' bind 28 (1956:107) og ODS-S1 (1992:XVII). Der blev brugt omkring 20.000 titler (ikke bind!) til excerpering af ordstof til ODS og ODS-S, jf. ODS-S1 (1992:XLVII), hvilket er en ganske betragtelig mængde litteratur – meget større end den anvendte litteratur til DDO, som vi vil se længere nede i dette kapitel.

DDO er som sagt en korpusbaseret ordbog; teksterne, som korpus bygger på, er fra tidsrummet 1983–1992. Selv om der også er blevet brugt andre kilder til værket, udgør korpus den ”grundlæggende og helt dominerende kilde for ordbogen”, jf. DDO (2003:62) samt Hjorth (1999), ifølge hvem den leksikografiske beskrivelse af de enkelte ord i DDO bygger på fem forskellige kilder, og af disse er

den vigtigste [...] et korpus i elektronisk form på 40 millioner ord fordelt på 44.000 forskellige tekstprøver. [...] Samlingen rummer både tale- og skriftsprog, almensprog og fagligt sprog, sprog produceret af professionelle sprogbrugere som forfattere, journalister, politikere o.l. og sprog produceret af mennesker der ikke har som erhverv at udtrykke sig skriftligt eller mundtligt. De 44.000 tekstprøver dækker en meget bred vifte af teksttyper og genrer.

På DDO's hjemmeside under lænken 'Ordbogens kilder' får man mere nøjagtigt at vide, at korpus' tekster stammer fra ”danske aviser, bøger, blade, radio- og tv-udsendelser, brochurer, reklamer, tegneserier, breve,

skolestile, lejlighedssange”, hos Thorsen (2003) endvidere at der er tekster fra ”interviews [...], taler, radioaviser, undertekster til danske tv-programmer, annonceringer af S-togsforsinkelser, dagbøger” og hos Juhl (2003b) at de ”mundtlige tekster” er tilvejebragt ved ”afskrifter fra bånd med radio- og tv-udsendelser, råafskrifter af folketingsdebatter, samt diverse universitetsprojekter omkring talesprog, bl.a. en bysociolingvistisk undersøgelse.”

Uden at ville bevæge os ind på en kritik om, hvorvidt sådanne kilder som foldere, tegneserier, breve, skolestile, dagbøger, lejlighedssange og deslige er egnede til en national storordbog af DDO's format, nøjes vi med at fastslå, at DDO på baggrund af denne oplysning nærmest fremstår som den polære modsætning til ODS, men at udfaldet i øvrigt dog gengiver et bedre sprog, end hvad man må formode at finde i de nævnte kilder. I korpus er også blevet indlemmet Bergenholtz' korpora DK87–90, som indeholder omkring 4 millioner løbende ord, samt dele af sammes bioteknologiske korpus, jf. DDO (2003:9).

At DDO er en korpusbaseret ordbog, skal tages med et vist forbehold. Der vil nemlig altid være nogle ord, for hvilke der ikke findes belæg i korpus, og hvor man så er nødsaget til at gribe til eksempelvis andre tidligere ordbøger og i det hele taget andre kilder for at få belæg for og oplysninger om ordene.

I ordbogens forord (2003:62–63) opregnes seks forskellige kilder, nemlig 1: korpus, som bliver tildelt en afgørende rolle i redaktionsarbejdet; 2: andre ordbøger og leksika; 3: spORDhundenes indberetninger; 4: Dansk Sprognævns ordkartotek, der registrerer det danske sprogs udvikling siden 1955, og som p.t. rummer over 265.000 forskellige ord fordelt på omkring 900.000 kartotekskort; 5: internettet, som jo indeholder langt flere ord end DDO's korpus og 6: store, elektronisk tilgængelige tekstsamlinger med avistekster, bladtekster mm. fra 1990'erne og fremefter (f.eks. *Infomedia* og *Berlingske Avisdata*).

De ovenfor omtalte såkaldte spORDhunde efterlyses første gang af redaktørerne Kjeld Kristensen og Ebba Hjorth i brugsforeningernes blad *Samvirke* Nr. 9 i 1992. Med spORDhunde menes en samling af frivillige, sproginteresserede hjælpere, ordspejdere så at sige, som er rede til at indsamle og indsende ”eksempler på det specielle, det atypiske og det nye i sproget”, jf. DDO's hjemmeside (lænken 'spORDhunde'). Opfordringen blev fulgt af mange mennesker, ikke blot af *Samvirkes* læsere, og udmøntede sig i et ræmme på ”ca. 30.000 indberetninger om nye og afvigende måder at bruge sproget på”, jf. DDO (2003:63). Disse indberetninger har givet ordbogsredaktionen mulighed for at udfylde værket med omkring 600 opslagsord og over

500 citater, jf. Kristensen (2003a:76). SpORDhundredenes arbejde er med redaktionens afslutning i øvrigt ikke stoppet. Ordspejdere samler stadig på ord, som man tænker vil kunne være af nytte ved udarbejdelse af fremtidige udgaver af DDO, jf. DDO's hjemmeside (lænken 'spORD-hunde').

Det eneste nye ved spORDhunde-fremgangsmåden er egentlig blot det i det mindste i retskrivningshenseende vanskabte ord, ellers er denne en gammelkendt fremgangsmåde, som er blevet anvendt igennem mange århundreder ikke bare i dansk men også i udenlandsk ordbogsskrivning. Så godt som alle danske folkemålsordbøger samt adskillige rigssprogsordbøger er blevet udarbejdet med hjælp fra forskellige meddelere. Tidligst sker dette i Danmark med kancellisekretær og gehejmeråd Matthias Moth, der i 1680, som den første her til lands, lægger grunden til en stor betydningsforklarende modersmålsordbog³ (med forfatterhjemmel!), hvorom det hos Skautrup (1968ff:II:282) hedder:

Med løfte om befordring for gode medarbejdere udsendte han [dvs. Moth] gennem bisperne en opfordring til *præster paa landet, skolers betiente eller andre vor Danske spraags elskere* om at indsamle og til ham indsende materiale til *et dansk Lexicon*. Han ønsker alt meddelt, ikke blot de enkelte gloser med deres afledninger og sammensætninger, [...] men også de *phrases oc loqvendi formulas, som deraf* [dvs. af almuens sprog] *flyde*. [...] – Ud over landet sad da nu, i 1697 og de følgende år, en række indsamlere, de fleste præster, hvoraf enkelte var sprogligt interesserede i forvejen.

Et korpus på 40 millioner ord lyder måske af meget, men det er det i grunden ikke. Lad os prøve at skabe et mere håndgribeligt billede af, hvor meget 40 millioner ord egentligt er. På én trykt bogside findes gennemsnitligt 360 ord, 40 millioner ord vil følgelig i gennemsnits-tilfælde være trykt på omkring 111.110 sider. Hvis vi nu antager, at en gennemsnitsbog er på omkring 300 sider, og vi skal forestille os de 40 millioner ord fra DDO's tekstkorpus i form af trykte bøger, bliver det samlede antal omkring 370 bind på 300 sider hver. Nu er 370 bind jo ikke så farligt meget, det er i hvert fald langt mindre end de 20.000 titler

³ Ordbogen, som blev påbegyndt i 1680 og afsluttet omkring 1719, blev trods sin forbløffende størrelse aldrig trykt, men den foreligger i den oprindelige håndskriftsform i næsten sin fulde størrelse i Det Kgl. Biblioteks håndskriftsamling både i første redaktion i 23 bind (*GkS.2⁰.769*), som er fuldkommen, og i anden redaktion i 20 bind (*GkS.2⁰.774*), af hvilken bogstaverne P og R mangler. DSL havde i flere år planer om at udgive værket, men planerne blev ikke til virkelighed. Imidlertid blev der i løbet af 1940'erne med støtte fra offentlige midler tilvejebragt en afskrift af ordbogens 2. redaktion. Den bærer titlen *Matthias Moths Ordbog i Afskrift*, og hovedafskriverne er: G. Juel-Jørgensen, Ellen Olsen og Else Stub.

anvendt til udarbejdelse af ODS og ODS-S. Imidlertid skal ODS og DDO ikke sammenlignes på denne måde, og i øvrigt skal man gøre sig klart, at en korpusbaseret fremgangsmåde er en grundlæggende anden end excerperingsmetoden, og der hersker næppe tvivl om, at oprettelsen af DDO's korpus er et forbløffende stykke arbejde. Dertil kommer, at korpus jo kun udgør én – om end den afgørende – kilde for ordbogen.

DDO's fremgangsmåde og ledetanker er på mange måder fængslende og nyskabende inden for ordbogsskrivning. Nogle af ledetankerne – her tænkes særligt på det, der i pressen er blevet omtalt som det ”demokratiske princip”, jf. bl.a. Jørgensen (2003), og som i leksikografien samt sprogvidenskaben trives under betegnelsen ”deskriptivisme” – findes ganske vist i nogen, om end lidt anden, udstrækning i *The American Heritage Dictionary* (1976), men indtil videre vist nok også kun her, jf. Bergenholtz/Jensen (2000:163–164). Fremgangsmåden er til gengæld ikke ny. Der findes også andre korpusbaserede ordbøger rundt omkring i verden, men de udgør nu ingenlunde flertallet af ordbogsværker. Af danske korpusbaserede ordbøger kan nævnes Henning Bergenholtz' *Dansk Frekvensordbog* (1992), Uwe Kaufmanns og Henning Bergenholtz' *Genteknologisk Ordbog* (1992), Jette Pedersens *Pumpeteknologisk Ordbog* (1995) samt, for at nævne tre ordbøger uden for landets grænser, den ovenfor nævnte *The American Heritage Dictionary*, som allerede fra førsteudgaven i 1969 var korpusbaseret, *Svensk ordbok* (1986) og den ungarske betydningsforklarende modersmålsordbog *Magyar Értelmező Kéziszótár* (2003).

At en ordbog er korpusbaseret, er imidlertid ikke et ubetinget gode, jf. Bergenholtz (1996:7ff), hvortil kommer, at når det om en ordbog hedder, at den er korpusbaseret, kan man ikke altid med sikkerhed vide, hvorledes korpus er blevet brugt. Dette gælder i høj grad den ovennævnte amerikanske ordbog, hvorimod det om den ungarske ordbog kan siges, at korpus kun er blevet brugt til frekvensangivelserne, dette fremgår mere eller mindre umiddelbart af forordet. Om DDO kan i hvert fald siges, at den nok hører til de ordbogsværker, hvor man i størst udstrækning har benyttet sig af korpus.

DDO adskiller sig fra andre danske modersmålsordbøger ved at medtage meget mere angelsaksisk ordstof, end hvad hidtil har været skik og brug. Også dette må anses for at være noget nyt i dansk modersmålsleksikografi. Der medtages rigeligt med anglicismer samt andet fremmedordsstof, men ganske vist kun for så vidt ordenes hyppighed i sprogbrugen forlanger hhv. tillader det, jf. Kristensen (2003b).

Omstridt og altså ikke hidtidig skik og brug for en dansk modersmålsordbog er også den med stor konsekvens fulgte deskriptive ledetanke, der bl.a. skal retfærdiggøre DDO's medtagelse af ovennævnte anglicismer samt i det hele taget ordformer og sprogbrug, som man ellers ville kalde sproglige fejl og slet og ret dårligt sprog. DDO gør dog også opmærksom på denne omstændighed ved forsigtige mærkninger af typen ”regnes af mange for ukorrekt”.

Som noget nyt for en dansk modersmålsordbog bør også nævnes at DDO indeholder valensangivelser til de enkelte opslagsord – en meget værdifuld oplysning, som bliver fuldstændigt oversat i det offentlige ordskifte. Der er i hvert fald ingen, der udtaler sig om den endsige udtaler sig velvilligt.

5. Den Danske Ordbog – den offentlige kritik

Hvornår den første anmeldelse af DDO er at læse, er ikke så nemt at afgøre, for man har kunnet læse om værket, længe før det var færdigredigeret og første bind udgivet – f.eks. allerede i *Samvirke Nr. 9* i 1992 og i *Mål & Mæle 16/1* 1993 – og værket er på et tidligt tidspunkt genstand for ordstrid på adskillige konferencer, eksempelvis Den 2. Konference om Leksikografi i Norden i 1993; og det er ikke altid nemt at skelne imellem en anmeldelse og et indlæg eller et foredrag på en konference, der på anden måde omhandler DDO. Alligevel tør vi mene, når dette er sagt, at den første anmeldelse – eller i det mindste presseanmeldelse – er skrevet af Lotte Thorsen og kan læses to uger før udkomsten af første bind, nemlig i *Politiken* den 30. oktober 2003, og ikke, som Hovmark har ment (2004:6), af John Chr. Jørgensen i *Ekstra Bladet* 9. november 2003.

Thorsens anmeldelse er ganske oplysende og fylder omkring 21/2 A4-side. Den er grundet på en samtale med hovedredaktørerne Ebba Hjorth og Kjeld Kristensen. Vi finder ikke nogen udtrykt begejstring for den snarlige udkomst af værket, om end den er mærkbar imellem linjerne. Ordet overlades for det meste til hovedredaktørerne. Vi bliver oplyst om, at DDO har været undervejs i 12 år, og at det har kostet 44 millioner kroner at tilvejebringe værket. Der oplyses om korpus, den deskriptive ledetanke og yderligere formalia, og om at der fra redaktionens side er blevet lagt stor vægt på at medtage det talte sprog, samt at udarbejde gode og nøjagtige betydningsangivelser. For første gang i en anmeldelse møder vi her den misvisende oplysning om lemmabestanden, nemlig at DDO indeholder 100.000 opslagsord. Hvad

målgruppen angår, får vi at vide, at ordbogen ”ikke kun henvender sig til professionelle, men til alle sprogbrugere.” Udsagnet om, at ordbogen ”har flere ord med end traditionelle ordbøger”, skyldes Ebba Hjorth men er ikke desto mindre fejlagtigt. Der findes for det første endnu ingen danskordbog, der er større end ODS, og desuden er både Dahl/Hammers ordbog, – som indeholder omkring 50.000 opslagsord, jf. Bergenholtz/Vrang (2004b:150), i nichealfabetisk orden, hvilket bl.a. betyder at antallet af ord forsynet med betydningsforklaring i virkeligheden er langt højere end antallet af opslagsord – den gamle NDO, som indeholder omkring 63.000 opslagsord, jf. Jacobsen/Jørgensen (2003:324ff), samt *DanskOrdbogen* (1999), som indeholder 105.000 opslagsord, jf. ordbogens omtekst (f.eks. bogpermen), store nok til at tage kappestriden op mod DDO, når det gælder lemma-bestanden; DDO indeholder 62.965 opslagsord, jf. Lorentzen/Trap-Jensen (2004a:192). Det er tilladeligt at fremhæve DDO’s fordele over for tidligere modersmålsordbøger, men det er ikke i orden uretmæssigt at anklage tidligere værker, når anklagen fattes stof og syld. Der bliver lagt stor vægt på at fremhæve, at DDO bygger på et ”autentisk materiale”, dvs. hjemlet sprog, og uden at være udtrykkeligt fastslået synes det at ville fremgå af linjerne, at også dette skal ses i modsætning til tidligere ordbøger. Imidlertid bygger ikke alene ODS, men også Molbechs ordbog, *Videnskabernes Selskabs Ordbog* og endda Moths ordbog på hjemlet sprogstof, og i alle disse ordbøger afhjemles opslagsordene.

John Chr. Jørgensens anmeldelse i *Ekstra Bladet* d. 9. november er på lidt over en halv A4-side og meget oplysende, om end den synes en smule overfladisk. Der oplyses om formalia, DDO sammenlignes med NDO, og det slås fast, at DDO er langt mere omfangsrig, en sammenligning, der i grunden er uretfærdig, for NDO fylder – afhængigt af udgave – kun et eller to bind, mens DDO fylder seks høje og tykke bind. Den fejlagtige oplysning om lemmabestanden møder vi også her. Endvidere laver Jørgensen nogle prøveopslag og fastslår, at der trods alt forefindes ”nogle huller”; han kan ikke finde ordet ”bogmesse”. Om holdningen til prisen siges intet tydeligt, dog virker det, som om Jørgensen synes, den er for høj. Til gengæld synes Jørgensen at bifalde ordbogens taktfulde mærkning af ”god sprogbrug” og kendetegner det som et ”fint demokratisk princip”. Opsætningen bliver rost, og det gør værket i det store og hele også. Alene i anmeldelsens titel er dette tydeligt, og desuden omtales DDO som ”det suverænt bedste tilbud på det nudanske ordbogsmarked”. Det er tankevækkende, hvad Jørgensen har at sige om målgruppen, nemlig at værket ”behøves [...] af alle, der beskæftiger sig professionelt med vores modersmål”. DDO opfattes her

tilsyneladende som først og fremmest tiltænkt en begrænset brugergruppe, nemlig de professionelle sprogbrugere. Dvs. målgruppen er ikke slet og ret folket – et ønske, der ellers tydeligt kommer til udtryk fra både redaktionens og forlagets side, jf. ordbogsprospektet, hvor det hedder, at ”ordbogen vil være til daglig hjælp og inspiration både i professionelle sammenhænge – for skoleelever, studerende, undervisere, forskere, journalister, sekretærer, oversættere, skribenter, bibliotekarer m.fl. – og for almindeligt interesserede, der ønsker at holde sig ajour med det danske sprogs udvikling”, og at ”værket vil have sin plads såvel på kontoret som i hjemmet”, og at DDO er ”et uundværligt og effektivt opslagsværk for alle, der lægger vægt på en korrekt, præcis og varieret brug af sproget i dagligdagen – på arbejdet og i hjemmet”, samt Gyldendals hjemmeside, hvor målgruppen er ”både den professionelle og den utrænede bruger, hvad enten man har dansk som modersmål, andetsprog eller fremmedsprog” og DSL’s hjemmeside, ifølge hvilken værket ”henvender sig både til den professionelle og den utrænede bruger, hvad enten brugeren har dansk som modersmål, andetsprog eller fremmedsprog”. I ordbogens omtekst, dvs. i alt det, der ikke er selve ordlisten, siges underligt nok intet om en bruger- eller målgruppe.

Den 11. november 2003 foreligger der hele seks anmeldelser, af hvilke den ene, nemlig Mikkelsen (2003), af pladsmæssige hensyn ikke vil blive omtalt her. To af disse skyldes Marianne Juhl i Jyllands-Posten. Den ene er under en halv A4-side, og omhandler udelukkende pendulordene, af disse mest ordet ”bjørnetjeneste”, og det er uklart, hvilken stilling Juhl indtager over for DDO’s behandling af pendulord – men mon ikke hun er misfornøjet snarere end begejstret? Dette er imidlertid ren og skær grublen støttet på titlen ’En bjørns tjeneste’, som godt kunne forstås som et væsensmærke ved DDO – vel at mærke i den gamle betydning.

Den anden anmeldelse af Juhl er noget længere, halvanden A4-side, og indlægget bygger på en samtale med hovedredaktør Ebba Hjorth. Der oplyses om værket i almindelighed, dets tilblivelsestid, overslag og yderligere formalia samt om den leksikografiske sammenhæng, DDO skal ses i, dvs. som ordbogen, der fortsætter, hvor ODS stopper. Den fejlagtige oplysning om lemmabestanden findes også her. I indlægget tales en del om medtagelsen af de mange engelske låneord, og om at DDO medtager såkaldte fejlstavninger, dvs. ord som af modersmåls-talerne ofte staves galt. Man kan f.eks. slå det almindeligt udbredte men galt stavede ord ”brædt” op, og bliver så henvist til det rigtigt stavede ”bræt”. Ebba Hjorth indrømmer, at ”det ganske vist [er] et brud med det pædagogiske princip, som hedder: vis aldrig det forkerte”, men mener

dog, at det er forsvarligt, idet det er hensigtsmæssigt at medtage sådanne opslagsord; folk vil jo givetvis slå op under ordene i den tro, at de staves sådan, og i andet fald ville mange måske slet ikke finde ordene – således lyder begrundelsen. Som i sit korte indlæg er Juhl også her saglig og holder afstand. Vi møder hverken nogen udtrykt begejstring eller mishagsytring. I indlægget tales en del om verdens og sprogets udvikling og om det ”righoldige og facetterede danske sprog”, således at den i lige så høj grad er en anmeldelse af det danske sprog som en anmeldelse af DDO.

Kjeld Kristensens kronik i *Politiken* samme dag kan betragtes som en ret udførlig indføring i DDO; den fylder omkring tre A4-sider. Teksten indledes med et sprogpolitisk dybdebillede af DDO; værket omtales som et muligt ”væsentligt redskab i en sprogpolitik, der har som erklæret mål at styrke dansk, det sprog som gennem generationer har tjent de udtryksbehov netop danskere i tidens løb har haft, og som vi føler hører så intimt sammen med vores identitet som netop danskere.” Der oplyses om værkets baggrund og tilblivelse, om dets nationale udspring som et nødvendigt svar på den øgede europæiske integration og den stigende internationalisering, som gør det nødvendigt ”at besinde sig på den danske identitet i en verden, der på én gang er blevet både større og mindre”, og vi erfarer, at DDO sammen med *Den Store Danske Encyklopædi* er et led i nyere dansk sprogpolitik, jf. også Thorsen (2003) og DDO (2003:7). Kristensen påpeger dog, at man bliver skuffet, hvis man forventer sig en særligt national danskordbog:

Ordbogen hæger kun om det kernerdanske i den forstand, at den indeholder det centrale danske ordforråd og også betydelig mere end det, og hertil hører også låneord af engelsk eller anden udenlandsk oprindelse, i det hele taget mange, mange nye ord, foruden alle de ord der har hørt hjemme i dansk i århundreder, måske tusind år.

Kristensen gør også opmærksom på, at DDO ikke er en afløser for ODS, men en efterfølger til samme, idet ODS ”beskriver sproget fra ca. 1700 til ca. 1950, hvor *Den Danske Ordbog* så tager fat”. Det oplyses, at DDO ligesom ODS er udarbejdet på et videnskabeligt grundlag, der redegøres for ordbogens funktioner, og ejendommeligt nok overlades spørgsmålet, om DDO mon gør andre danskordbøger overflødige, til læseren. Der bliver fortalt om korpus og den deskriptive ledetanke – at den er blevet fulgt med stor konsekvens i redaktionen og om det omstridte deri. Pendulordene og medtagelsen af nye betydninger og udtryksmåder, vel at mærke med en ”passende vejledende karakteristisk”, kommer også på tale. Sidstnævnte begrundes med den tidligere nævnte deskriptive ledetanke og desuden tilføjes det, at man dermed ”fremmer den sproglige tolerance og fornemmelsen for

sproglige nuancer hos dem, der bruger ordbogen”. Man kunne nu med lige så megen ret hævde, at det fremmer fejlagtig sprogbrug; den ene opfattelse er rent logisk ikke mere gyldig og rigtig end den anden – dette være sagt alene for logikkens og ikke for genstridighedens skyld. I hvert fald er kendelsen den, som i øvrigt også mange andre steder hos Kristensen og DDO-redaktørerne, at sproget tilhører folket og ikke Det Danske Sprog- og Litteraturselskab eller Dansk Sprognævn eller for den sags skyld de sprogkyndige i almindelighed. Kristensen mener dog, at størstedelen af tekstsamlingen ”trods alt udgøres af professionelt sprog fra bl.a. aviser, blade og bøger”, og at hovedvægten i DDO’s beskrivelse af moderne dansk ligger på et ”stort, etableret ordforråd med hævdvundne betydninger og anerkendte konstruktioner”. Bare rolig, siger han, ”*Den Danske Ordbog* er ikke nogen oprørsk ordbog, selv om den er rød udenpå.”

Søren Kassebeers anmeldelse i *Berlingske Tidende* fylder knap halvanden A4-side. DDO modtages her med ildhu, om end denne ikke udtrykkes umiddelbart. Værket omtales som ”den hidtil mest omfattende ordbog over nutidsdansk”, som en videnskabelig ordbog, jf. sætningen ”ordbogen bygger på omfattende forskning”, og Kassebeer opfordrer til anskaffelse af værket, ”selv om man allerede skulle være ejer af den monumentale *Ordbog over det danske Sprog*”, for som han siger, dækker ODS tiden frem til 1950’erne, mens DDO ”tager sig kærligt af de gloser, der har været i brug siden.” Men han påpeger ganske rigtigt, at der ”ikke er tale om et supplement, men om en helt ny ordbog”. Der tales en del om pendulordene, der oplyses om korpus, dets kilder, og om at talesproget denne gang ikke er kommet til kort i en modersmålsordbog. Bemærkelsesværdigt er udsagnet om, ”at redaktionen håber meget, at ordbogen vil nå ud over sprogpedanternes og de professionelle sprogbrugeres snævre cirkler.” Skyldes dette mon usikkerhed vedrørende målgruppen?

Torben Brostrøms anmeldelse i *Information* (Brostrøm 2003b) fylder omkring to A4-sider. Indlægget er egentlig mere en anmeldelse af tiden og det danske sprogs tilstand i disse dage, end af DDO. Der siges næsten ikke andet om værket, end at det er DSL og Gyldendal, der står bag, at første bind er udkommet, og hvad prisen er for de seks bind. Brostrøms ærinde er ikke at meddele formalia, han lægger mod for dagen og svømmer imod strømmen. Det er tydeligt, at Brostrøm er misfornøjet over DDO’s sprogopfattelse:

Man fyldes af undren og betagelse over sprogets store, levende korpus, en organisme med stadig ny blodforsyning, nødvendig næring for tanke og følelse, passet, plejet og elsket, men også udsat for misrøgt,

uvidenhed og ligegyldighed. Sprognævn, filologer og ordbogsfolk er sagtmodige nøgterne husholdere med demokratisk sindelag, som bøjer sig for flertallets sprogbrug og 'blind dating' og derfor autoriserer manerer, som de gamle skolemestre bekæmpede.

Imidlertid vidner hans ord ikke alene om sund fornuft og indsigt i sproglige emner, men de viser også, at det faktisk godt kan lade sig gøre at forene to opfattelser, som sprogvidenskaben i dag vil give indtryk af er uforenelige. På den ene side er Brostrøm godt klar over, at sproget forandrer sig, dette fremgår af ovennævnte, og han har vist heller ikke noget imod nye ord, hvilket fremgår af en forudgående del i teksten, men på den anden side er han dog ikke just tilhænger af det kaos og den lovløshed i sproget, som ellers synes at være en yndet kæphest for flertallet af sprogfolk nu om dage. Brostrøm kommer også ind på pendulordene og det ofte nævnte eksempel "bjørnetjeneste", som i DDO mere eller mindre har fået godkendt betydningen "en stor tjeneste", selv om ordet egentlig betyder det modsatte, nemlig "en velment, men skadelig handling". Brostrøms bidrag til emnet er yderst underholdende og spidsfindigt: Han gør opmærksom på, at "den yngste generation i børnehaverne, der står og svinger papirflagene på Amalienborg, er parat til en ny investering i sproget. Bjørnetjeneste er jo den vagttjeneste, garderne udfører derinde under deres store, sorte skindhuer". Brostrøm holder sig ikke tilbage men fortsætter:

Pendulord er mere tab end berigelse og er symptom på et almindeligt kulturelt hukommelsestab i skole og hjem. Den enkle forklaring er, at der læses og fortælles mindre. Digtningen, litteraturen, som er en livsnerve til sproget, forsømmes. Den litterære tradition tynder ud i undervisningen, fortiden forældes hastigt af den leveringsdygtige, virakulerende underholdningsindustri. [...] Det forlængede perspektiv er ikke lystigt: at hver står med sine ord og taler 'hen i Taaget' med hinanden, som det kunne hedde i gammel tid. Det skal man til *Ordbog over det danske Sprog* i 28 bind for at finde, og ikke i *Den Danske Ordbog*, der så fortjenstfuldt holder sammen på nutiden.

Vi står her tydeligvis over for en mand, der ikke, af frygt for at blive klandret og beskyldt for at være konservativ, præskriptiv, bagstræverisk, målstræverisk og deslige, hvad på nærmest kætterretslig vis er bandlyst fra nutidens sprogvidenskab, tyer til den nemme løsning sammen med nutidens sprogfolk og i folkestyrets navn at stemple alt, hvad man rettelig kunne kalde sprogforfald, som 'sprogudvikling'. Han taler i stedet om en forkælet og forsømt ungdom, som ganske enkelt ikke længere har et støt kendskab til sit modersmål. Vi giver Brostrøm vor fulde tilslutning.

Marianne Krogh Andersens indlæg i *Weekendavisen* 14. november 2003 fylder omkring 2 1/2 A4-side. Som også titlen *Alle ordbøgers moder* antyder, drejer det sig her ikke så meget om DDO, men om en fyndig levnedstegning af Lis Jacobsen. Om DDO oplyses ganske kort formalia, lidt om korpus og spORDhundene og desuden omtales pendulordene og den deskriptive ledetanke. Ud over den fejlagtige angivelse af lemmabestanden og den lidet heldige sammenblanding af *Korpus 2000* og DDO's korpus er der intet videre nævneværdigt, som vedrører DDO.

Niels Bjervigs indlæg i boghandler- og forlagsbranchens fagtidsskrift *Bogmarkedet Nr. 28* 17. november 2003 fylder omkring 2 1/2 A4-side. Bjervigs tekst er en fyldig og meget oplysende anmeldelse. Den er skrevet på baggrund af en samtale med de to hovedredaktører. Der oplyses om formalia, den fejlagtige oplysning om lemmabestanden er her inkluderet, og DDO sættes i rette forhold til ODS. Ud over korpus tales meget om medtagelsen af de mange engelske ord og de dermed forbundne problemer. Det fremgår, at det har været et meget omstridt emne i redaktionen, og at der har hersket nogen uenighed om, hvorvidt dette eller hint engelske ord skulle medtages eller ej. Når et givent engelsk ord alligevel medtoges, skyldtes det overvejende de yngre redaktører, mener Kjeld Kristensen. Medtagelsen af anglicismerne retfærdiggøres også med, at det i ”Danmark [...] ikke [er] så udbredt at være streng puristisk”, som det er tilfældet i ”Norge, Island og på Færøerne”. Omtalen af målgruppen får her for første gang et afsnit for sig. Opsætningen bliver rost med samt ordbogens udstyr og fremtræden i det hele taget, og redaktørerne ”håber, at den får en større udbredelse end ODS, som i sin opbygning ikke er særligt brugervenlig, heller ikke speciel overskuelig”. Vi gør indsigelse, idet vi mener igen at kunne vejlede uretmæssig opreklameren af sig selv på en andens bekostning. DDO's opsætning er ganske vist mønstergyldig, men man må ikke glemme, at noget sådant har en høj pris, en pris som DDO har måttet betale: Det sker på bekostning af lemmabestanden!

Om målgruppen siges følgende: Ordbogen skal ”bl.a. kunne bruges af hf-studerende og gymnasieelever, ligesom voksne skulle kunne få klar besked om dansk i DDO, også folk uden dansk som modersmål. Ikke blot indvandrere, men også forskere og studerende, der studerer dansk i deres hjemland.” Denne oplysning er særdeles vigtig; vi får her for første og vist nok eneste gang i en anmeldelse at vide, at værket ikke blot kan bruges som en L₁-ordbog men også som en L₂-ordbog. Vi oplyses desuden om, at DDO indeholder omkring 100.000 citater, og indlægget afsluttes med en omtale af pendulordene og medtagelsen af fejlstavninger.

Tonny Hansens anmeldelse i *Folkeskolen* nr. 47 20. november 2003 fylder omkring en sjettedel A4-side. Teksten er set ud fra en mere fordringsfuld læsers synsvinkel lovlig overfladisk, men den indeholder dog en del oplysninger, dens korthed taget i betragtning. Anmelderens syn på den nye ordbog er ubetinget velvilligt. Der tales om ”denne prisværdige udgivelse”, om at siderne ”fremstår [...] letlæselige”, og om at ordbogen ”loyalt” gengiver de ord, folk faktisk bruger. Sidstnævnte skal nok forstås på baggrund af det omtalte ”demokratiske princip”. Det er endvidere nævneværdigt, at teksten mere eller mindre middelbart giver udtryk for den misforståelse, at DDO er kommet for at afløse ODS:

Ordbog over det danske Sprog har i mange år været svært opdrivelig og betalelig. Den har desuden længere trængt til en opdatering [...] Denne prisværdige udgivelse [dvs. DDO] retter op på et savn, og ved at koncentrere sig om sprogets mere gængse ord og vendinger har udgiverne skabt et værk, der er overskueligt i omfang og pris.

En anden bemærkning, som forleder én til at trække på smilebåndet, er, at ordbogen skulle være overskuelig i pris. Måske mener Hansen, at DDO er overskuelig i pris i forhold til ODS? I så fald burde denne sammenligning fremstå udtrykkeligt.

Den 21. november 2003 foreligger to anmeldelser, begge i dagbladet *Information*. Den ene er skrevet af Torben Brostrøm og fylder lidt over halvanden A4-side.

Brostrøm tager her forsøgsmåden i brug: Med lukkede øjne sætter han sig foran sin opslåede DDO og sætter fingeren ned tre forskellige steder i værket – han finder frem til ordene ”basse”, ”blondine” og ”bukser”. Han sammenligner opslagene med dem i ODS og fastslår visse forskelle, men det er i grunden intet omkalfatrende, hvorfor også kendelsen egentligt ikke er til gunst eller ugunst for nogen af de to ordbøger. Han tager dog fejl, når han mener, at betydningen ”værnepligtig, som har overstået rekruttiden” af ordet ”basse” kun er med i DDO og ikke i ODS, for det er den; man skal blot kigge i ODS-S1. Brostrøm slutter med, at DDO ”har bukserne på. Jeg har ikke fundet spor af kvajebæk.” – altså en anbefaling.

Den anden anmeldelse skyldes Peter Adolphsen; den fylder omkring 2½ A4-side. Adolphsens tekst adskiller sig iøjnefaldende fra de andre anmeldelser, idet den ikke blot udmærker sig ved en påfaldende mangel på indsigt men også ved, at denne manglende indsigt bliver formidlet gennem et græsseligt vulgært sprog, hvis egnethed til en ordbogsanmeldelse er mere end tvivlsom – det kan undre, at indlægget overhovedet blev trykt. Teksten er bygget op, som rådede den over et

lydligt meddelelsesmiddel, hvilket den imidlertid ikke gør. Det lydlig grundemne søges frembragt med lydmaleriske ord. Der høres både ”hujen”, ”øredøvende larm” og ”gongg” mm. Adolphsen prøver at tage læseren med på en fantastisk rejse i ordenes betydninger. Man skal, idet man læser teksten, forestille sig en boksekamp, hvor de to dystende deltagere er ODS og DDO – en sælsom skueplads, må man sige. Som vist nok den eneste fordrister Adolphsen sig til ikke blot at stille DDO op mod ODS, men ganske kort endda *DanskOrdbogen* (Bergenholtz et al. 1999), som naturligvis hurtigt bliver ”knockoutet”, for at bruge Adolphsens sprog. En sammenligning mellem DDO og ODS er urimelig over for begge, men hvad skal man sige til en sammenligning mellem *DanskOrdbogen* og ODS? Kampen imellem DDO og ODS varer ved i nogen tid, og der kommer en del oplysninger om begge værker for dagen. Det drejer sig om formalia. Adolphsen har dog tydeligvis misforstået noget, idet han ”påpege[r] en gammelkendt svaghed ved ODS: Udgivelsesspandet 1918–1956, der afstedkom et temmelig uegalt resultat.” Hvor meget der her er tale om en svaghed, endsige da en gammelkendt svaghed, vover vi at betvivle stærkt. At sætte spørgsmålstegn ved den omstændighed, at de store modersmålsordbøger kræver tid at udarbejde og udgive, er tankeløst, men for ODS’ vedkommende er det særligt problematisk. ODS var undervejs i rundt regnet 55 år, – ”Den første ordbogsseddel [...] blev skrevet 1/8 1901”, jf. Hjorth (1970:13) – hvilket er rekordtid for en ordbog af en sådan størrelse og helt og aldeles enestående i sammenligning med de store europæiske modersmålsordbøger, som alle har været undervejs i meget længere tid. Svenskerne har nu i over 100 år arbejdet på deres storordbog, og de er stadig ikke færdige; de mangler endnu at udgive ni hele bogstaver og en del af bogstavet T!⁴ Adolphsens kritik af ODS på dette punkt kan ikke afvises kraftigt nok. Adolphsens kendelse lyder: ”Ejer man ingen af ordbøgerne anbefales det klart at investere i den nye på grund af dens større brugervenlighed og nutidighed, men ODS forbliver uundværlig for den professionelle sprogbruger.”

Pernille Munchs indlæg i *Politiken* 23. november fylder to A4-sider. Teksten bygger på en samtale med Ebba Hjorth og sprogrevseren Kirsten Rask og er egentlig ikke en anmeldelse af DDO. I indlægget drøftes det nyeste danske sprog og DDO’s behandling af samme. Den ene del af indlægget, den hvor Rask kommer til orde, fremstår som en

⁴ *Svenska Akademiens Ordbok* blev påbegyndt i 1787, jf. www.saob.se (se lænken ’historik’): ”Den 10. februari 1787 fattades beslut om att starta arbetet på en ordbok över svenska språket.” Ifølge planen forventes værket at være afsluttet i år 2017, jf. sammesteds.

ordstrid mellem den stridslystne og lidt udæskende journalist (Munch) og den konservative målstræver (Rask), der ikke lader rokke ved sine holdninger. Rask er tydeligvis misfornøjet med pendulordene og sætter særligt spørgsmålstegn ved den store indkomst af anglicismer:

det allervigtigste for mig er forståelighed. Min anke mod låneord er for det første, at det er dårlig kommunikation, hvis vi ikke forstår dem. For det andet kan de rent strukturelt være håbløse. 'Screening' er et godt eksempel på et dårligt lån, fordi det faktisk er mindre præcist end 'undersøgelse'. [...] På områder som hiphop, ungdomskult og klikesprog, er det fint at lege, pjatte og låne lige så tosset man vil. Men når det gælder faglig formidling, må vi kræve, at den foregår på et forståeligt sprog.

Rask mener, at en ordbog ganske vist skal være beskrivende, men at "enhver ved, at vi også bruger en ordbog som facitliste, og derfor burde den gå en tand videre og blive vejledende. For eksempel foreslå fordanskninger." Hun er dog godt klar over, at nogle af de engelske ord skal med i ordbogen, fordi, som hun siger, "vi tit låner dem i en betydning, de ikke har på engelsk."

I anden del af indlægget er det Ebba Hjorth, der kommer til orde. På spørgsmålet om, hvorfor så mange engelske ord er medtaget i DDO, svarer hun:

Den nye ordbog afgør ikke, hvad der er smukt og godt eller rigtigt og forkert sprog. Den beskriver, hvordan danskerne opfatter sproget. Vi har i arbejdsmaterialet ikke udelukkende taget sprogeksempler fra anerkendte og vante sprogbrugere med, men også det sprog, almindelige mennesker taler og skriver. Det sprog man bruger i festsange og fødselsdagstaler, og som man taler med hinanden eller skriver i sin dagbog. Derfor har vi kunnet beskrive sproget meget bedre end tidligere.

Om man ligefrem kan kalde det en "meget bedre beskrivelse", er vel en smagssag og afhænger af, hvem smagsdommerne i givet fald er. I hvert fald er beskrivelsen mere tilbundsående end tidligere, dvs. man kommer bedre ud i alle sprogets afkroge, men om dette nu er et ubetinget gode, kan vel drøftes. Under alle omstændigheder burde det ikke fremstilles som et uhildet og sagligt ubetinget gode, for en logisk-filosofisk faktor, som skal betinge noget sligt, mangler.

På Munchs udsagn, om der ikke burde have været gjort mere ud af at vejlede, "når mange nu bruger ordbogen som en facitliste", svarer Hjorth, at der skam også gives vejledning i ordbogen, og hun henviser til mærkninger som "regnes af mange for ukorrekt". Men der står ikke, at den nye betydning er forkert, for der gives ingen domstol, "der

bestemmer over det danske sprog. Sprognævnet er forpligtet til at fastlægge den officielle stavenorm, men vi har ikke nogen instans, der bestemmer ordenes betydning. Det er sprogbrugen, der bestemmer, og sådan har det altid været." Hjorth er i det hele taget uenig med Rask, og på Munchs spørgsmål, om hvorfor man her til lands ikke også kan fordanske udenlandske ord efter samme skik som færingers, islændinge, nordmænd og franskmænd, svarer hun, at man i disse lande forsøger at "styre sproget", og at det intet andet fører med sig, end at man i en given ordbog ikke kan slå en masse ord op, som folk faktisk bruger, men som visse myndigheder nu engang har besluttet skal udelades af ordbogen. Hjorth mener dog afslutningsvis, at vi ikke må glemme, at "det er vigtigt for os at tale dansk".

Vores begrebsdannelse er sket på dansk, og derfor skal forældre, lærere og uddannelsesinstitutioner gøre en indsats for, at børn og unge bliver opmærksomme på deres eget sprog. Lærere og forældre skal blive ved med at fortælle eventyr og myter og synge på dansk, og man skal også undervise i sprogets historie. Det er desuden vigtigt, at låneord bliver beskrevet og optaget i det danske ordforråd.

Kjeld Kristensens artikel i *Samvirke* Nr. 12 2003 fylder to A4-sider. Vi oplyses her af en mand, der har førstehåndskendskab til sagen. Oplysningerne drejer sig om DDO's artikler samt om den fremgangsmåde og de ledetanker, ordbogen bygger på; alt sammen tidligere anført i dette kapitel. Nævneværdig er den fejlagtige angivelse af lemmabestanden. I øvrigt bliver DDO sat i rette forhold til ODS, og det gøres klart, at førstnævnte ikke kun indeholder nyt ordstof, men forholder sig til hele det danske sprog af i dag.

Således lyder altså den offentlige kritik, eller i det mindste noget af den, i 2003. I den efterfølgende tid er der naturligvis også blevet skrevet en del om DDO, og det har også været muligt at opleve værket i radioen. I DR's radioudsendelse *Ud med Sproget* 5. februar 2004 stod DDO på dagsordenen i knap en halv time. Der taltes om værket tilblivelse, korpus mm. I udsendelsen samtalte man med Ebba Hjorth og Kjeld Kristensen, og der gaves desuden svar på lytternes spørgsmål.

Som et sidste offentligt indslag kan nævnes Niels Martinovs anmeldelse i *Gymnasieskolen* nr. 9 2004. I teksten, som fylder omkring en halv A4-side, møder vi en begejstring for og en varm modtagelse af værket, som omtales som "det mest omfattende ordbogsværk siden *Ordbog over det danske Sprog*", et "eminent stykke værktøj", et "regulært kulturhistorisk værk, som en sproginteresseret kan fordybe sig i i timevis" og et "vellykket forsøg på at ajourføre vores sprogsociologiske arv". Martinov indtager dog en forbeholden stilling, når talen

falder på prisen, som han betegner som et ”ikke ubetydeligt beløb”. Ud over den fejlagtige oplysning om lemmabestanden stilles der desuden et tankevækkende spørgsmål; et spørgsmål, som mestendels synes at være blevet overset i det offentlige ordskifte: ”hvem kan anbefales at investere det ikke ubetydelige beløb af 3.000 danske kroner for hele værket, der ventes at være komplet i foråret 2005?” Disse ord sætter spørgsmålstejn ved den kendsgerning, at DDO vil opfattes som en mere folkelig ordbog end ODS. En ordbogs folkelighed måles jo først og fremmest på dens udbredelse blandt befolkningen, og DDO vil næppe blive hvermandseje.

DDO er endelig blevet omtalt en del i forbindelse med *Ordnet.dk*, et netordbogsprojekt, der vil sammenføje DDO, ODS (med ODS-S) og *Gammeldansk Ordbog* og således skabe en storslået netordbog, i hvilken det forgangne årtusindes danske sprog – fra og med omtrent år 1100 til og med omtrent år 2000 – vil blive dokumenteret og beskrevet, jf. bl.a. Kulturministeriets hjemmeside og DSL’s hjemmeside (www.kum.dk/sw10014.asp resp. www.dsl.dk).

Sluttelig skal nævnes, at DDO også bliver nævnt ved navn, som værende blandt de tiltag, der skal bidrage til at styrke det danske sprog, i den melding, som foreligger for den d. 23. januar 2004 af Folketinget vedtagne sprogpolitik, nemlig *Redegørelse af 18/12 03 om det danske sprog* (side 1–2), jf. evt. DDO (2003:7), Kristensen (2003b) og Thorsen (2003).

Om stort set alle anmeldere, når blot undtages redaktørerne, gælder, at den fejlagtige oplysning om lemmabestanden ikke kan lægges dem til last. Anmelderne videregiver blot den oplysning, som skyldes forlaget og redaktionen, en oplysning, som siden er blevet modificeret og uddybet af redaktionen, jf. Lorentzen/Trap-Jensen (2004a:192 og 2004b:180), men ikke af forlaget.

Der vil givetvis være nogle indlæg, vi ikke har omtalt i ovenstående, og det må i så fald fremstå som en mangel, eftersom en opsamling helst burde medtage alt. Imidlertid kan ikke alt medtages og vedmærkes, dertil er der ikke nok plads her, og i øvrigt burde et bredt udvalg af indlæg også kunne give et godt billede af vort emne. Desuden er kritikken i 2004 overvejende af videnskabelig beskaffenhed og forefindes i de videnskabelige tidsskrifter; i offentligheden med dens opsigtstrang har stormen lagt sig allerede ved udgangen af 2003, men måske kommer der nogen røre igen, når de manglende to bind er udkommet og udgivelsen dermed afsluttet.

6. Afsluttende bemærkning

Gang på gang bliver det fremhævet, at DDO's styrke ligger i dens nutidighed, nemlig i at den beskriver dansk nutidssprog, og at dette skal ses i modsætning til ODS. I hele denne drøftelse er ordene "nutidsdansk" hhv. "nutidssprog" genstand for en yderst tvivlsom brug. For at vise dette er en længere begrundelse nødvendig.

ODS (med ODS-S) er blevet udarbejdet på grundlag af en seddelsamling bestående af over 4 millioner sedler; alt sammen udtaget af den danske litteratur fra og med det 18. til og med første halvdel af det 20. århundrede. Det er problematisk afgjort at kendetegne dette kildestof som værende ikke-nutidsdansk. I denne tanke synes at skjule sig den opfattelse, at dansk for et eller to århundreder siden skulle være fuldstændigt uforståeligt i dag, og at det i dag bliver brugt på en helt anden måde. Naturligvis har dansken gennemgået nogle ændringer i ordforråd og delvis også i udtale i løbet af de forgangne to århundreder, men man kan ikke med sin fulde fornuft i behold mene, at det sprog, som er optegnet i ODS, ikke bliver brugt og forstået i dag. Skal man gøre brug af begrebet "nutidsdansk" på en filologisk forsvarlig måde, må man derved ikke blot forstå tale- og skriftsproget af i dag, men også det af i går, for nutidens sprog er sandelig ikke blot det sprog, der tales og skrives i dag, men i lige så høj grad det, der *læses* og *forstås* i dag. Dette er aldeles vigtigt at medtænke, når man taler om nutidssproget og om hjemlet sprog. Eksempelvis er mange af de bøger, der læses i forbindelse med en uddannelse, genoptryk af undertiden op mod 100 år gamle udgivelser. Man tænke blot på Kristian Erslevs *Historisk Teknik* fra 1911, som sidst blev genoptrykt 1987 og endnu i dag (2005!) flittigt benyttes på universiteterne i historiefaget.

Af den seneste helårsopgørelse (2002) fremgår det, at den samlede danske bogavl i året udgør 14.154 titler, jf. [www. bogmarkedet.dk](http://www.bogmarkedet.dk) (lænnen 'bogbranchen i tal' og dernæst 'titelstatistik'). Af disse udgør 11.758 førsteudgaver, hvilket betyder at 2.396 titler (hele 17 %) er genoptryk af ældre litteratur. Det betyder, at næsten en femtedel af al den litteratur, som til stadighed frembringes, købes og læses her til lands, *ikke* er skrevet på nutidsdansk i betydningen "dansk af i dag" – en betydning, som afgjort må anses for tvivlsom hvis ikke ligefrem ubrugelig. Skal begrebet modsvare den sproglige virkelighed, så må og skal den indbefatte dansk af i går og ikke blot dansk af i dag.

Det sprog, som er at finde i forgangne tiders udgivelser, læses og forstås af nutidsdanskere, og det er netop dette, at sprogstof, der er op mod hundrede år gammelt og undertiden ældre endnu, lever i bedste velgående i dag, der gør, at det er en tvivlsag at tale om, hvornår et ord

går ud af sproget for bestandigt; og netop dette gør det vanskeligt at kendetegne det sprog, som er optegnet i ODS som ikke-nutidssprog.

Litteratur

Ordbøger

- Bergenholtz, Henning 1992: *Dansk Frekvensordbog. Baseret på danske romaner, ugeblade og aviser 1987–1990*. København: Gads Forlag.
- Bergenholtz, Henning/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind 1999: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime.
- Dahl, B. T./H. Hammer 1907–1914 (under medvirken af Hans Dahl): *Dansk Ordbog for Folket. Bind I–II*. København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- DDO = *Den Danske Ordbog. Bind 1–6*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hovedredaktører: Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen og Ole Norling-Christensen. København: Gyldendal 2003ff.
- Dissing, Børge/Sigrid Helles 2004: *Dansk-Dansk Ordbog*. København: Gyldendal. (Udkom første gang i 1976.)
- Jarvad, Pia 1999: *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998*. København: Gyldendal.
- Kaufmann, Uwe/Henning Bergenholtz 1992: *Genteknologisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi*. København: Gads Forlag.
- Magyar értelmző kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztőségének közreműködésével. Budapest: Akadémiai Kiadó 2003.
- Molbech, Christian 1833: *Dansk Ordbog [...]*. København: Forlagt af den Gyldendalske Boghandling.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog. Bind 1–28*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Grundlagt af Verner Dahlerup. Ledende redaktører: H. Juul-Jensen og Jørgen Glahder. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag 1918–1956.
- ODS-S = *Ordbog over det danske Sprog. Supplement. Bind 1–5*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Ledende redaktør: Henrik Andersson. København: Gyldendal 1992ff. (Bind 5 er ikke udkommet endnu.)

- Pumpeteknologisk Ordbog = Pedersen, Jette: *A Grundfos Basic Dictionary of Pump Technology and Related Terminology*. Århus/Bjerringbro 1995.
- Svensk ordbok*. 3. uppl. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs Universitet. Stockholm: Norstedts Ordbok 1999. (1. uppl. Esselte Studium 1986.)
- The American Heritage Dictionary*. 2. udg. (rev. udg. af *The American Heritage Dictionary of the English Language*). Boston: Houghton Mifflin Company 1976.

Anden litteratur

- Adolphsen, Peter 2003: Uppercut under bæltstedet. Den længe ventede boksekamp mellem De Store Danske Ordbøger. I: *Information*, 21. november, s. 34.
- Andersen, Marianne Krogh 2003: Alle ordbøgers moder. I: *Weekendavisen*, 14. november, 2. sektion, kultur, s. 2.
- Asmussen, Jørg/Ole Norling-Christensen 1998: The Corpus of the Danish Dictionary. I: *Lexikos 8, AFRILEX Series 8*.
- Bahr, Joachim 1987: Entwurf eines historischen Wortschatzarchivs. I: *Zeitschrift für germanistische Linguistik 15*, 141–168.
- Becker-Christensen, Christian 2004: Den Danske Ordbog – Oplæg ved medlemsmødet 28-04-2004. I: *LEDA-Nyt nr. 38*, 11–18.
- Becker-Christensen, Christian 2005: Fra telefonsamtale med Christian Becker-Christensen d. 13. juni 2005.
- Bergenholtz, Henning 1994: Faglige oplysninger i monolingvale ordbøger. I: *LexicoNordica 1*, 13–26.
- Bergenholtz, Henning 1996: Korpusbaseret leksikografi. I: *LexicoNordica 3*, 5–17.
- Bergenholtz, Henning/Sanne Jensen 2000: Inddragelse af informanter ved ordbogsarbejde. I: *LexicoNordica 7*, 149–165.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004a: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica 11*, 165–189.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004b: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes 33*, 149–178.
- Bjervig, Nils 2003: Tre øre pr. opslagsord. I: *Bogmarkedet Nr. 28*, 17. november, s. 20.
- Brostrøm, Torben 2003a: Basse, blondine, bukser? Ordbog med poltergejst, men uden kvajebæk. I: *Information*, 21. november, s. 38.

- Brostrøm, Torben 2003b: Bjørnetjenester. I: *Information*, 11. november, s. 8.
- Hansen, Tonny 2003: Den Danske Ordbog Bind 1 A–D. I: *Folkeskolen Nr. 47*, 20. november, s. 55.
- Hjorth, Ebba 1999: Den Danske Ordbog – en kommende kollega til Retskrivningsordbogen. I: *Nyt fra Sprognævnet 1999/3*, september.
- Hjorth, Poul Lindegård 1970: *Vejledning i brug af Ordbog over det danske Sprog*. København: Gyldendal.
- Hjorth, Poul Lindegård 1983: Danske ordbøgers historie. I: *DSL's Præsentationshæfte Nr. 12*. København: C. A. Reitzels Boghandel.
- Hjorth, Poul Lindegård 1989: Leksikografi. I: *Forskningsprofiler*. Udg. af Selskab for Nordisk Filologi. København: Gyldendal, 27–63.
- Hovmark, Henrik 2004: Anmeldelser af Den Danske Ordbog – en statusrapport. I: *LEDA-Nyt nr. 37*, 5–10.
- Jacobsen, Henrik Galberg/Peter Stray Jørgensen 2003: *Politikens Håndbog i Nudansk*. København: Politikens Forlag.
- Jørgensen, John Chr. 2003: Ordbogen der behøves. I: *Ekstra Bladet*, 9. november, 1. sektion, s. 30.
- Juhl, Marianne 2003a: En bjørns tjeneste. I: *Jyllands-Posten*, 11. november, 1. sektion, s. 1.
- Juhl, Marianne 2003b: Ordbog: De levende ord. I: *Jyllands-Posten*, 11. november, kunst og kultur, s. 3.
- Kassebeer, Søren 2003: Ord til tiden. I: *Berlingske Tidende*, 11. november, 2. sektion, magasin, s. 8 (også bragt i *Thisted Dagblad*, *Ringkøbing Amts Dagblad* og *Viborg Stifts Folkeblad*).
- Kristensen, Kjeld 2003a: Godt gøet, spORDhunde! I: *Samvirke Nr. 12*, december.
- Kristensen, Kjeld 2003b: Kronik: Hvor dansk? Sådan'sk! I: *Politiken*, 11. november, 2. sektion, s. 7.
- Kristensen, Kjeld/Ebba Hjorth 1992: En hund efter ord. I: *Samvirke Nr. 9*, september.
- Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004a: Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica 11*, 191–201.
- Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004b: Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes 33*, 179–192.
- Martinov, Niels 2004: Et stykke sprogværktøj fra øverste skuffe. I: *Gymnasieskolen Nr. 9*, 28–29.
- Mikkelsen, Morten 2003: Den store ordsamling. I: *Kristeligt Dagblad*, 11. november, KulturBøger, side 7.

- Møller, Kristen 1959: *Leksikologi og Leksikografi*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Munch, Pernille 2003: Konfrontation: Sproget er den jævne danskers ejendom. I: *Politiken*, 23. november, 3. sektion, s. 13.
- Paul, Hermann 1894: Über die Aufgaben der wissenschaftlichen Lexikographie. I: *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und der historischen Klasse der königlich bayrischen Akademie der Wissenschaften*. Heft 1, 53–91.
- Redegørelse af 18/12 03 om det danske sprog*. www.folketinget.dk/Samling/20031/redegoerelse/R8.htm
- Skautrup, Peter 1968–1970: *Det danske Sprogs Historie. Bind I–V*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 2. oplag. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Thorsen, Lotte 2003: Ordbog for båtnakker, wannabes og andre danskere. I: *Politiken*, 30. oktober, 2. sektion, s. 1.
- Vilkår for Ordbogsarbejde i Danmark*. Betænkning afgivet af det af Ministeriet for kulturelle anliggender nedsatte ordbogsudvalg. Betænkning nr. 967. København 1982. Rigsarkivet.

Loránd-Levente Pálfi
stud.mag.
Københavns Universitet
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
ildlandet@yahoo.dk

Ruth Vatvedt Fjeld

Mojn, mojn!

Referat fra 8. Konference om leksikografi i Norden, Sønderborg, Danmark 24.–28. mai 2005

Nordisk forening for leksikografi har avholdt sin 8. biennale nordiske konferanse i leksikografi i naturskjønne omgivelser på Idrætshøjskolen i Sønderborg i samarbeid med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Norsk språkråd.

Konferansen samlet 98 leksikografer, forlagsfolk og andre interesserte fra de nordiske landene – dessverre ikke fra hele Norden, som vanlig, siden Finland denne gangen ikke hadde noen deltakere. Arrangementskomiteen bestod av Lars Trap-Jensen (formann), Henrik Lorentzen og Carsten Hansen, som utgjorde et utmerket arrangements-team og gav deltakerne en flott og interessant uke i deilige Danmark.

Nordisk konferanse for leksikografi er et forholdsvis åpent forum, der alle som melder seg på får presentere det emnet de er opptatt av eller arbeidet de holder på med, så sant det kan relateres til fagfeltet leksikografi. Mange har holdt sitt første internasjonale foredrag på en NFL-konferanse, og har siden fått bearbeide det til sin første internasjonale fagpublikasjon. Slik sett fungerer NFL-konferansene nærmest som en åpen forskerskole i leksikografi. På den annen side er det også i dette forum de fremste blant nordiske leksikografer legger fram sine nye ideer eller fagkritiske betraktninger. Etter hvert innlegg er det satt av god tid til diskusjon, noe som er viktig både for den enkeltes skoling og for felles utvikling av fagmiljøet.

Nettopp denne takhøyden gjør de nordiske leksikografikonferansene til spesielle møtedager med stor velvilje deltakerne imellom, og har ansporet til mange fellesnordiske ordboksprosjekt og til faglige diskusjoner som kan pågå ut i de seint nattetimer. Alt diskuteres med samme faglige interesse og oppmerksomhet, noe som gir et spesielt fellesskap og en god driv i den faglige utviklingen innen nordisk leksikografi.

Åpenheten gjør det imidlertid vanskelig å se noen felles linje eller tematikk i konferansen som helhet, den representerer først og fremst et kjapt tverrsnitt av interesser og arbeid innen aktuell leksikografi i Norden, presentert i de totalt 36 foredragene.

Konferansen ble innledet med et plenumsforedrag av Karen Margrethe Pedersen fra Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa, som åpnet med å fortelle hvor viktig den lokale hilsningsformelen *Mojn!* var for den moderne identitetsfølelsen i regionen. Formen ble nå brukt og akseptert både på dansk og tysk side av grensen, og med utgangspunkt i det redegjorde hun for utviklingen av den aktuelle og den historiske språksituasjonen i Sønderjylland. Det var interessant hvordan hun kunne påvise at flerspråkligheten i distriktet lever i beste velgående til tross for administrativ sentralisering, og at dialektmangfoldet slett ikke var i tilbakegang, slik vi ofte får inntrykk av i omtaler av moderne dansk talespråk. Her skulle det være materiale for omfattende dialektordbøker!

I et annet plenumsforedrag redegjorde formannen i Nordens språkråd, professor Jørn Lund for nordisk språkpolitikk i europeisk perspektiv. Han pekte på at språkmangfoldet øker også ellers i Europa for tiden, og at det gir en god ramme for å utforme en egen nordisk språkpolitikk. I en foreslått nordisk språkerklæring (deklarasjon) vil det bli argumentert for styrket nabospråksundervisning. Det er planen at denne erklæringen skal gjøres økonomisk forpliktende. Blir den vedtatt, burde det ligge vel til rette for leksikalsk utforsking og dokumentasjon av de nordiske språkene.

De rent teoriutviklende og abstraherende innlegg glimret med sitt fravær denne gangen, i motsetning til de tidligere konferansene. Det var først og fremst Ken Farøs forslag til radikalisme i bilingval leksikografi og Patrick Leroyers forslag til en teori om kildehenvisninger som var av teoriutviklende og prinsipiell art. Dessuten presenterte Lars Brink et forslag til definisjoner og systematisk terminologi på feltet flerordsenheter. Fraseologi var også utgangspunktet for Erika Lyly, som tok for seg den vanskelige avveiningen mellom normerende og beskrivende leksikografi med utgangspunkt i erfaringer med den nye svenske fraseologiske ordboken. Temaet ble utdypet av Emma Skjöldberg i et foredrag om autentisitet i ordbøker over svenske idiomer.

Ellers stod de fleste av foredragene i prosjektrapportenes tegn, både store og små pågående prosjekter i nordisk leksikografi ble omtalt. Det ble referert fra arbeid med dialektordbøker, fraseologiske ordbøker og språkteknologiske ordbøker, for å nevne de vanligste, men også fra spesialordbøker, som Birthe Gawinskis nettordbok om spansk matterminologi og Guðrún Kvarans ordbok over lånord i islandsk. Et nyskapende prosjekt demonstrerte og forklarte Lars Törnqvist i sitt avslutningsforedrag om et automatisk generert uttaleleksikon bygd på teknologisk basert talesyntese. Slike ordbøker er først og fremst utviklet

til høytlesning for lesehemmede, men har også en lang rekke andre anvendelsesmuligheter i moderne språkteknologi.

Ellers var mange foredrag om praktisk-metodisk leksikografi, særlig sett ut fra de muligheter og problemer som datamaskinell leksikografi byr på. En oversikt over de muligheter språkteknologi gir i leksikografisk arbeid, ble gitt av Anna Braasch, og Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen redegjorde for *ordnet.dk*, som er en stor ordbase over korpus og flere ordbøker som blir gjort tilgjengelig på Internett. Jens Erlandsen presenterte et nytt ordboksdesign, og Franziskus Geeb redegjorde for et gruppearbeid på design av online-oppslagsverk. Oddrun Grønvik og Lars-Jørgen Tvedt drøftet spørsmål rundt hvordan digitalisering av materiale virker inn på selve redigeringsprosessen, og i et annet foredrag redegjorde Lars-Jørgen Tvedt og Christian-Emil Ore for selve publiseringen av ordboksarbeidet når alt materialet nå er digitalisert. Lars S. Vikør gav en oversikt over skandinaviske lærebøker i leksikografi og påpekte behovet for en mer elementær innføring i ordboksbruk og ordlære, ikke bare myntet på leksikografer.

Mer generelle lingvistiske temaer var om en undersøkelse av særskrivning av komposita i de skandinaviske språkene, presentert av Sven-Göran Malmgren og Ruth V. Fjeld, og Sanni Nimbs spesialstudie av danske adverb, som presenterte en modell for både leksikalsk og syntaktisk beskrivelse av denne ordtypen. Innsikt fra dette prosjektet er anvendt i forsøkene på å lage et nordisk språkteknologisk leksikon etter SIMPLE-modellen, et nordisk samarbeidsprosjekt mellom Sanni Nimb, Bolette S. Pedersen, Maria T. Gronostaj og Ruth V. Fjeld.

Det var også en del temaer om mer tradisjonell metode, som lemmaseleksjon, valg av informasjonstyper og av definisjonsformat: Bodil Aurstad/Øystein Eek drøftet utvalg av nye ord i moderne allmennordbøker, mens Lars Holm redegjorde for lemmautvalget i Swedbergs Svensk Ordabok fra 1700-tallet, der han påviser lakuner for ord fra lavere stillag. Knut E. Karlsen påviste at Norsk Ordbok har en skjev lemmaseleksjon, og drøftet om skjevheten var tilfeldig eller bevisst ut fra ideologiske grunner. Adam Hyllested redegjorde for best mulig angivelse av etymologi i definisjonsordbøker, og Marie Bilde Rasmussen gav råd om valg av redigeringsprogram tilpasset den enkelte ordbokstype.

Det ble også presentert noen brukerundersøkelser, som Alexandra Granströms oppgave om hvordan lærerstudenter helst bruker trykte ordbøker, og Rita Lenstrup undersøkelse av de oversettelsesstrategier elektroniske ordbøker leder oversetterne fram til der det er lav ekvivalens mellom språkene.

Mer historisk orientert var Dagfinn Worrens foredrag, der han påviste hvordan Ivar Aasen hadde latt seg inspirere og påvirke av danske Christian Molbech, og Lennart Larsson, som funderte over forskjellige årsaker til at gamle ordbøker ikke forandrer seg, med en gammel latinsk-finsksvensk ordbok fra 1600-tallet, som holdt seg uforandret gjennom 15 utgaver. Ulrika Djärv tok også opp et prinsipielt spørsmål om historisk leksikografi, nemlig skillet mellom synkrone og diakrone historiske ordbøker, og forsøkte å trekke opp grensen mellom dem.

En lite omtalt emne på tidligere konferanser, er forholdet mellom leksikografi og samfunn:

Kristin Bakken drøftet legitimiteten til store, nasjonale ordboksprosjekt i postnasjonalismens tid, med utgangspunkt i Norsk Ordbok, og noe av de samme tankene var grunnlaget for Asgerd Gudiksens legitimering av Ømålsordbogen, der man hadde bestemt seg for å lage en mindre dialektordbok i stedet for det store ordboksverket som man hadde syslet med siden 1700-tallet, en løsning som for øvrig var den samme som Karin Hallén og Eva Thelin presenterte om Svensk Dialeklexikon. Tankene om legitimering av ressursbruken ble videreført av Bent C. Jacobsen i et forslag om tettere samarbeid mellom de store ordboksprosjektene i Norden, og hvilke pedagogiske utfordringer det er å få allmennheten og språkforskerne til å bruke disse store og kostbare ordboksverkene og deres grunnmateriale, nå som alt er så lett tilgjengelig på Internett.

Generalforsamlingen fredag kveld samlet skuffende få deltakere, muligens var årsaken faglig utmattethet kombinert med nydelig vær. Forsamlingen var likevel vedtaksdyktig, og det nye styret som ble valgt, var Lars Trap-Jensen (formann) styremedlemmer Dagfinn Worren (N) og Kristina Nikula (Fi), nye suppleanter Hans Joensen (Fæ) og Birgit Eaker (S). Det gamle styret ble takket av, og Guðrún Kvaran og Halldóra Jónsdóttir ønsket velkommen til den 9. konferanse om leksikografi i Norden på Island i 2007.

Alt i alt var det stor bredde og god faglig kvalitet på de mange innleggene, og de som klarte å følge med på alt, fikk et interessant tverrsnitt av aktiviteten innen nordisk leksikografi. I tillegg var det et strålende sosialt program, som toppet seg med en elegant middag på Sönderborg slott, med nydelig mat og servering og levende barokkmusikk. En stor opplevelse for alle som var til stede!

Ruth Vatvedt Fjeld
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Universitetet i Oslo
Boks 1102
N-0317 Oslo
r.e.v.fjeld@iln.uio.no

Henning Bergenholtz

Alt for lidt om meget

Chan Sin-wai (Ed.): *Translation and Bilingual Dictionaries*. Tübingen: Niemeyer 2004. (EUR 56)

En af Storm P.s berømte historier handler om professor Affe. Hvad Affe er professor i, røbes ikke, men han har læst og skrevet om så mange emner, at man kunne gætte på leksikografi. Et af de skrifter, der nævnes, handler om Goethe og har titlen ”Altfor lidt om meget”. Det er lidt mere tvivlsomt, om en sådan titel kan forstås som en rosende beskrivelse af en samling af metaleksikografiske bidrag. Det er i hvert fald ikke ment specielt positivt som titel på denne anmeldelse af en bog med i alt 16 artikler og udgiverens indledning.

De 16 artikler er de trykte versioner af foredrag holdt ved en konference i Hong Kong i 2002. Hvorfor bogen som undertitel ikke har noget som fx ”Proceedings of the Hong Kong Conference on Translation and Bilingual Dictionaries”, kan man kun gætte på. Måske er grunden, at forlag ikke så gerne udsender proceedings, som ofte sælger ret dårligt. Det kan også være sket under hensyntagen til de pointskalaer, som mange universiteter har udarbejdet, hvor et bidrag i proceedings giver færre point end andre typer bidrag. Fx får man på Handelshøjskolen i Århus 1 point for en artikel trykt i proceedings, men 5 point for én trykt i tidsskrifter eller bøger med peer review.

At to af bidragene, det ene i en lidt kortere version og med en anden titel, allerede blev trykt andetsteds kort efter konferencen i Hongkong i 2002, nævnes heller ikke i forordet eller andre steder i bogen fra 2004. Det drejer sig om bidragene af Tarp (2002) og Moe (2002), som blev trykt i ”Journal of Translation Studies” udgivet af ”Department for Translation” under ”The Chinese University of Hong Kong”. Det er i øvrigt et tidsskrift, som godt kunne fortjene lidt omtale i Vesten, se fx Yuanjian (2002), Ruthrof/Xianlin (2002), Shu (2002).

Hvad er en oversættelsesordbog?

Udgiverens indledning med titlen ”Dictionaries and Translators” giver i stedet for sådanne relevante oplysninger de obligate intetsigende gengi-

velser af de enkelte bidrags hovedindhold. I mindst et af tilfældene er gengivelsen direkte forkeret. Sven Tarps bidrag med titlen ”How Can Dictionaries Assist Translators?” (side 24–38) nævner ganske vist, at monolingvale ordbøger i visse tilfælde kan yde bedre hjælp end bilingvale. Men det er ikke hans grundtese. Hans grundtese, som han fremfører endnu tydeligere i forrige nummer af dette tidsskrift (Tarp 2004), er, at udtrykket ”bilingval ordbog” er en teoretisk uklar term, snarere et værkstedssprogligt udtryk, som dækker over vidt forskellige ordbogstyper. I den kontemplative leksikografi kan man ud fra foreliggende ordbøger analysere disse med henblik på brugernes behov for ordbogshjælp eller som forbillede for nye ordbøger. I den transformative leksikografi kan man ud fra en teoretisk analyse af brugersituationer, brugerforudsætninger og brugerbehov udarbejde retningslinjer for konception og udarbejdelse af nye ordbøger. Tarps bidrag er det i Chan Sin-wais udgivelse, som mest af alle siger noget metaleksikografisk nyt og noget virkeligt relevant for den praktiske leksikografi. Det må dog tilføjes, at anmelderen her må betegnes som inhabil, da han og Sven Tarp indgår i et tæt samarbejde, som bæres af fælles teoretiske grundholdninger (se fx Bergenholtz/Tarp 2003, 2004).

Kan vi nøjes med at anmelde de bedste metaleksikografiske bøger?

Efter denne blanding af ros til en kollega og en foreløbig skeptisk holdning til alle de andre bidrag kunne man lade anmeldelsen slutte. Det ville dog hverken være fair over for læserne, der kun har hørt den foreløbige dom, eller over for de 15 andre metaleksikografiske bidrag, som uden nogen form for gengivelse af titel eller indhold ikke engang ville kunne optages i professor Affes arsenal, hvor man fx også finder titler som ”Sovsen er kold” eller ”Forår i blækhuset”.

Hvorfor nogen vil bruge tid på at læse digtet om det spirende forår, er ikke relevant her. Men hvorfor læse metaleksikografiske bidrag? Hvis vi ser bort fra forskellige former for ikke genuin brug af metaleksikografisk litteratur (fx for at se, om kollega Y igen har dummet sig med en dårlig artikel om hans eneste tema), kan jeg se to grunde: 1. Ønsket om at få oplysning om en ny metaleksikografisk teori, delteori eller om afvisningen af foreliggende teorier eller delteorier. 2. Ønsket om at få ny indsigt, som kan hjælpe til en bedre konception af en ny ordbog eller til forbedring af konceptionen ved det løbende arbejde med en ordbog.

Hvis man efter lektur af en bog med flere bidrag om hver enkelt artikel kan sige ”her er noget nyt for mig”, må bogen siges at være vellykket. I modsat fald har både metaleksikografen og den praktiske

leksikograf spildt sin tid. Erfaringer med sådan spildtid har fx ført til, at et stort tysk ordbogsforlag skal have opfordret sine medarbejdere til at undlade at læse metaleksikografiske bidrag, da de snarere forstyrrede end hjalp i det daglige arbejde og ved konception af forlagets nye ordbøger. En sådan grundholdning fører let til en ren konservering af hidtidig praksis uden rimelig chance for virkelige forbedringer. En anmelders opgave må også bestå i at råde både praktiske og teoretiske leksikografer til at læse eller lade være med at læse en bog eller dele af en bog. Man kan derfor ikke nøjes med anmeldelser af de metaleksikografiske perler. Hvis en samling af artikler af videnskabelige udgivere er udkommet hos et kendt forlag, har den og dens potentielle læsere i alle tilfælde fortjent en anmeldelse, evt. i form af en advarsel mod at købe eller læse den pågældende bog.

Kvaliteten af proceedings-bidrag

I leksikografiske proceedings medtages der ofte bidrag, som næppe ville være blevet trykt i leksikografiske eller lingvistiske tidsskrifter med peer review. Det gælder også for denne bog. Dem vil jeg gå ind på først. Det drejer sig om 4 af de 16 artikler.

Den kendte organisator af den første Euralex-kongres og udgiver af mange metaleksikografiske bøger Reinhard R.K. Hartmann har i sin artikel med titlen "Lexicography and Translation" (side 7–21) en alenlang opremsning af trin i sin egen videnskabelige karriere, men derudover kun trivielle og delvis tvivlsomme udsagn. Her kan vi nøjes med den afsluttende konklusion: "We need to bring together again the fields of lexicography and translation for their mutual benefit, and one effective means that I have described here is the use of corpus technology." Har oversættelsesleksikografi og oversættelse i en bestemt periode været adskilt for nu at skulle føres sammen igen? Og selvfølgelig bruger en moderne leksikograf tekstkorpora under brug af den nødvendige teknologi. Selvfølgelig skal leksikografien tage udgangspunkt i ordbogsfunktionerne, dvs. ved en oversættelsesordbog i oversættelsesproblemer.

"Chinese-English Lexicography and Chinese-English Translation" (side 49–54) skrevet af Wu Gyuanhua er et typisk eksempel på et bidrag af en lingvist, som spilder leksikografers tid, først ved sit foredrag, dernæst ved at lade det trykke. Det er trivielt at påvise, at en bilingval leksikograf skal have stort kendskab til begge ordbogens sprog. Det er leksikografisk kun interessant, at kinesiske lingvister i 1950'erne diskuterede, om der overhovedet fandtes ordklasser i kine-

sisk, hvis man også diskuterer, hvilke funktioner ordklasseangivelser kan opfylde i en ordbog. Ordklasser findes ikke, de opfindes – også i den kinesiske grammatiktradition – til brug for bestemte teoretiske og praktiske sammenhænge, se hertil Kupfer (1979). I denne sammenhæng havde det være interessant at erfare, hvordan ordklasser er defineret i de nævnte kinesisk-engelske ordbøger, og først og fremmest, hvad brugeren kan bruge sådanne angivelser til, men det fortæller forfatteren ikke. Derudover lyder det interessant, at forfatteren plæderer for normalt at bruge ordrette engelske ækvivalentangivelser til kinesiske lemmata og først som en tilføjelse at give en ”fri oversættelse”, mens der ved kulturbundne ord plæderes for den omvendte fremgangsmåde. Men hvorfor skal det gøres sådan? Er en kinesisk-engelsk ordbog så bedre egnet for en kineser, der skal oversætte en tekst til engelsk? Eller er det bedst for en engelsktalende, der vil have hjælp til at forstå en tekst på kinesisk? Disse leksikografisk virkeligt relevante spørgsmål stilles ikke og diskuteres derfor ikke.

Det er på lignende vis mærkeligt og uforståeligt, at både udgiveren af bogen og udgiverne af *Lexicographica Series Maior* med åbne øjne har kunnet optage både dette og også det følgende bidrag af Imelda P. de Castro med titlen ”Lexical Elaborations of Computer Terminologies: Towards the Creation of a Bilingual Dictionary” (side 63–69). Bidraget består af en blanding af selvfølgeligheder og ligegyldigheder: Nye teknologier kræver og skaber nye ord. Computerterminologien i alle sprog er stærkt påvirket af engelsk. Vi har brug for bilingvale ordbøger til sådanne nye terminologier. Gerne havde læseren fået noget at vide om brugerorienterede overvejelser om den planlagte ordbog, hvortil der gives otte prøveartikler, der som manna falder uforklaret og uforståeligt ned fra himlen (særligt for dem, som ikke forstår filipino).

Relationen mellem sproglæring og leksikografi er yderst relevant for lærerleksikografien. ”Learning and Lexicography”, som er titlen på bidraget af Ian McGrath og Wience Lai, lyder derfor relevant (side 71–87). Det er artiklen dog ikke, slet ikke for leksikografien, men næppe heller for læringsterorien, idet den beskrevne indsamling af hele fem informanternes udtalelser om forskellen mellem ”memorisation” og ”learning by heart” og disse udtryks oversættelser til kinesisk end ikke nærmer sig et videnskabeligt minimalniveau.

Lingvistiske bidrag til metaleksikografien

Andre bidrag kunne måske finde plads i rent lingvistiske, måske i særlig grad i oversættelsesteoretiske tidsskrifter, som ikke altid har et højt teo-

retisk niveau. Det drejer sig om 6 af de 16 artikler i bogen. Som peer-reviewer ville anmelderen have frarådet optagelse af sådanne artikler i et leksikografisk tidsskrift eller en bog om leksikografi, velvidende, at andre kollegaer kunne have en anden opfattelse. Hertil hører Ronald Moes bidrag ”Producing Dictionaries Using Semantic Domains” (side 55–61). Hans indgangstese er næsten lig med hans udgangstese: Et af de sværeste problemer i en oversættelsesproces er at vælge mellem ord, som hører til samme semantiske felt (som fx *sleep*, *snore*, *pyjamas*, *bedtime*). Bilingvale ordbøger, siger han, kan kun give den nødvendige hjælp, hvis de går ud fra og bruger en systematisk opdeling af alle ord (som i Rogets Thesaurus). Derfor skal man rent metodisk indsamle ord og eksempler ud fra en begrebssystematik, som så uden videre kan indgå i en ordbog, i første omgang for hidtil udforskede sprog. Moe beretter om udforskning af sproget lyonyole (Uganda), hvor 30 informanter i løbet af 14 dage kunne angive 17.000 ord passende til dele af den samlede mængde af 1600 semantiske felter (som efter Moes mening skal kunne dække alle jordens sprog). Metoden kan muligvis bruges til feltarbejde for hidtil ubeskrevne sprog. Måske kan man ud fra det således samlede materiale udgive simple ordlister, men målrettede bilingvale ordbøger? Jeg tvivler, og Moe giver heller ingen eksempler.

På Fillippinerne tales et pidginsprog, som kaldes *chavacano*, som er en blanding af spansk og tagalog. Sproget er det talte modersmål for beboere på en bestemt del af øen, men det bruges kun som skriftsprog i mindre grad. Dette sprog, som består af mindst to varianter (talt i Cavite City hhv. Ternate) ønsker Magdalena C. Sayas i ”Translating Across Cultures in a Multilingual Dictionary” (side 129–139) at – som hun skriver som konklusion på sit bidrag – gøre tilgængeligt for personer, der kan spansk og tagalog. Så vidt jeg har forstået det, drejer det sig i første række om at dokumentere dette pidginsprog. Dette gøres i en trilingval ordbog, som er særlig rig på hele sætninger, som oversættes mellem pidginsprogets to varianter og spansk og tagalog under særlig hensyntagen til kulturelle forskelle. Det lyder som et udmærket lingvistisk, men ikke som et leksikografisk projekt.

Metaforforskere har en tendens til at se metaforer overalt. Det gør også Li Lan og Grahame T. Bilbow i bidraget ”Cultural Similarities and Dissimilarities of Business Metaphors and Their Translation” (side 141–149). De har en liste med i alt 19 metaforord fra metaforområdet ’business as war’ og argumenterer for disse metaforers vigtighed i økonomiske tekster med henvisning til disse ords hyppighed i et økonomisk korpus på 1 mio. tekstord, hvor der fx er 313 belæg med *challenge* eller 84 med *conflict*. Det overbeviser ikke anmelderen, da der ikke argumenteres for denne tilordning. I hele Regnskabsordbogen

dansk-engelsk forekommer de 19 ”metafor-ord” ikke som ækvivalenter, og af alle 19 krigsord kun de to ovennævnte i følgende kollokationer (ud af i alt 15.000 kollokationer i hele ordbogen):

sæt et sæt ledelsesudfordringer – a set of management challenges

bestræbe bestræbe sig på, at der ikke opstår interessekonflikter – to avoid conflicts of interest

Nu er regnskabstekster en meget speciel type økonomisk tekst. Men alligevel viser den leksikografiske praksis i denne ordbog, at en bestemt leksikografisk konception ikke medtager de metaforer, som de facto også forekommer i regnskabstekster. I en anden konception ville man medtage alle ord og udtryk, som forekommer i et bestemt fags tekster, også selv om de ikke bruges anderledes end i almensproget. Hverken denne eller andre leksikografisk relevante temaer diskuteres. Måske vil en metaforforsker eller en oversættelsesteoretiker læse dette bidrag med større udbytte end en leksikograf.

Wu Jianping forsøger i ”Equivalence of Interlinguistic Symbols and Speech Translation: Differences and Requirements” (side 151–156) at give svar på mange spørgsmål: Hvad er sprog? Hvordan kan man se sprog som et semiotisk symbol? Hvilke forskelle er der mellem interlingvistiske symboler og oversættelse? Flere af lingvistikens store spørgsmål søges løst, ingen af leksikografiens.

Hvordan kan man oversætte amerikansk *drugstore* til kinesisk eller kinesisk *gulaorou* til engelsk? Og hvordan er det blevet gjort og burde det gøres i ordbøger? Dette er temaet for Hugo T.Y. Tseng i ”Rendering Chinese Culture-specific Vocabulary into English – Predicaments and Prospects” (side 169–176). Forfatterens svar er, at man i højere grad end i den hidtidige praksis skal danne låneord, dvs. at man for *gulaorou* ikke skal angive *sweet and sour pork* som i foreliggende ordbøger, men *gualo pork*. Det lyder som en sprogpolitisk tese, som en fortsættelse af succes’en med at ændre *Peking* til *Beijing* i alle vesteuropæiske sprog. Det virkeligt interessante er, om bilingvale leksikografer uden videre kan og bør ændre en sådan oversættelsestradition. Det diskuteres ikke af forfatteren, som anser det for selvfølgeligt, men denne form for leksikografisk sprogpolitik kunne nu godt fortjene at blive vendt en gang mere.

”The Paradox of Cultural Translation: How to Treat Cultural Information in Bilingual Dictionaries” (side 177–185) er skrevet af Zhao Qanchun og Huang Jianhua. Leksikografiske problemer med kulturbundne ord er det gennemgående tema for halvdelen af bogen, hvis første del har samme overskrift som hele bogen, mens anden del har overskriften ”Bilingual Dictionaries and Cross-cultural Translation”. Som indgangstese siger forfatterne, at ”oversættelse i bilingvale ord-

bøger” er meget lettere end andre former for oversættelse, fordi det blot drejer sig om at finde ækvivalenten i målsproget. I ordbøger skal man jo ikke tage højde for konteksten, det skal man ved tekstoversættelse. Temaet er så kulturbundne ord og vendinger, herunder idiommer, hvor det så ikke er så let alligevel at foretage en oversættelse til en ordbog. Men præsuppositionen er forkert, hvis man ved ”lettere” mener hurtigere, dvs. flere oversatte ord i timen. Det er derfor svært at følge argumentationen, men mange af eksemplerne er da sjove. Fx bliver *crocodile tears* oversat til et kinesisk tegn, som står for ’the cat weeping over a rat’ og *kill two birds with one stone* til ’one arrow hits two targets’. Men artiklens teser er en blanding af leksikografiske misforståelser og trivialiteter, sml. fra artiklens konklusion:

As society and language changes, so does the dictionary. Much more is demanded of them: language learners aim to increase their linguistic competence through them, and increasing globalisation demands increased cross-cultural dialogue and access to cultural information. (side 185).

Kontemplativ og transformativ leksikografi

De øvrige bidrag, dvs. 6 ud af 16, har sådanne leksikografiske kvaliteter, at bogen på trods af mange svage bidrag kan anbefales. Phil Benson ser i ”The Monolingual Dictionary: A Special Case of Bilingualism?” en pseudo-bilingval definition i en monolingval ordbog, når en bestemt udsnit af ordene forklares med et andet udsnit af ordene i et sprog. Det er fx tilfældet, når dialektord forklares med og i relation til standardsproget. Men det er ifølge Benson også tilfældet, når en ordbog har et definitionsvokabular, som forklares på én måde, mens alle andre ord forklares på en anden måde under brug af definitionsvokabularet. Benson giver bl.a. følgende eksempler (side 43):

- (1) **sexual intercourse** = sex
- (2) **sex** = the action of a man inserting his penis into a woman’s vagina, usu leading to the release of semen from the penis, as a result of which the woman may become pregnant

At Benson klarer at undgå enhver form for kommentar til denne indskrænkende definition, må forklares som et udslag af britisk understatement. For Bensons egentlige tese er så, at brug af definitionsvokabular kan være udmærket for modersmålstalere, men problematisk for fremmedsproglørnere (foreign learners). Det er troligt ved nogle af de andre eksempler, i tilfældet *sex* kontra *sexual intercourse* holder argu-

mentet ikke. Forklaringen i (1) er let at forstå – for både modersmålstalere og fremmedsproglørnere, den meget lange og dog for korte forklaring i (2) er ikke så let at forstå, også fordi den kun dækker den helt traditionelle form for sex. Bill Clinton havde ifølge denne ordbog ikke sex med Monika L. Noget lignende må også gælde for en række andre seksuelle aktiviteter. Diskussionen om definitionsvokabular og den valgte relatering til pseudo-bilingvalitet er på sin vis forfriskende ny, men så heller ikke mere. Der savnes enhver form for virkelige metaleksikografiske overvejelser: Hvilke behov kan en ordbog ikke dække, hvis den bruger den kritiserede metode med definitionsvokabular? Er denne metode særligt problematisk, hvis ordbogens funktion skal være at hjælpe en bruger (modersmålstaler eller fremmedsprogsbruger) med et receptionsproblem? Et tekstproduktionsproblem? Eller som indlæringsordbog?

”An Empirical Study of Electronic Dictionaries and Translation Software” (side 89–105) er skrevet af Zhang Yihua. Der gives en registrerende oversigt over elektroniske ordbøger og oversættelsesprogrammer mellem engelsk og kinesisk. Det er som enhver udredning ganske nyttigt, men sandsynligvis allerede delvis forældet og i alle tilfælde for læsere uden kendskab til kinesisk uinteressant, da det ikke forbindes med teoretisk-praktiske overvejelser om konceptionerne for de nævnte ordbøger.

You Naiqiang kan i ”Bilingualization: Equivalence and Intercultural Communication” (side 109–117) ikke blive helt enig med sig selv, om en bilingvaliseret ordbog er en undertype af en bilingval ordbog eller på samme tid en bilingval og en monolingval ordbog (se hertil Sven Tarps bidrag). Det er nu ikke afgørende for lekturen af den delvis spændende artikel om den ordbogstype, som normalt står for oprindeligt monolingvale ordbøger, som har fået tilføjet ækvivalenter og evt. også fået oversat kollokationer og eksempelsætninger. Vi lærer, at denne ordbogstype på kinesisk kaldes *shuang jie*, dvs. ’dobbeltforklarende’. Det er i og for sig et meget talende udtryk, der dækker over, at sådanne ordbøger både har en leksikografisk definition på L1 og på L2. Og hvis vi kun tager denne beskrivelse af en bilingvaliseret ordbog, må man lige anholde en typisk engelsk-forherligende overdrivelse: Det er ikke en engelsk opfindelse fra 1958 (side 110), men en typisk form for bilingvale ordbøger fra anden halvdel af 1700-tallet, se hertil fx Hannesdóttir (1998) og Bergenholtz/Mogensen (1995). Det er desuden også den konception, som gode fagordbøger, der vil give hjælp til oversættelse af fagtekster, nødvendigvis gør brug af. Det er indlysende, at en lærer ikke kan nøjes med en ækvivalent, hvis han skal bruge ordbogen til at forstå ord som *Bolshevik*, *Stalinism* og *dragon* og ikke kender betydningerne af de

givne ækvivalenter. Uden en eller anden form for forklaring vil ordbogen ikke kunne opfylde sit formål: hjælp til en kinesisk lærer ved reception af en tekst på engelsk. Det er på den anden side også rigtigt, at mange leksikografiske definitioner fra engelske monolingvale lærerordbøger uden tilføjelse af en ækvivalent ikke vil kunne give hjælp ved receptionsproblemer, da ikke alle lærere vil kunne forstå definitionen, sml. hertil den citerede ordbogsartikel:

polio serious infectious disease of the nerves in the spine, often resulting in a lasting paralysis

Anmelderen havde gerne set, at dette bidrag havde fået tilbudt meget mere plads – gerne på bekostning af nogle af de andre. I stedet stopper forfatteren uden at diskutere problematikken til bunds; dvs. uden videre behandling af de forskellige konceptionsmuligheder for bilingvaliserede ordbøger, der skal bruges af lærere med L2 som modersmål til enten reception af L1, produktion på L1 eller oversættelse fra L1 til L2 eller til en indlæringsordbog af L2, dvs. om den har kommunikations- eller vidensrelaterede funktioner eller måske skal være en polyfunktional lærer- og lærerordbog (Tarp 1999).

Tarp (2004) skelner mellem syv forskellige grader af bilingvalitet i en ordbogstypologi. Han tilføjer dog klogeligt, at der sikkert er flere. Jacqueline Lam Kam-mei og Tom McArthur diskuterer behovet for og konceptioner for en sådan yderligere grad, som både kan kaldes bi- og trilingval: "Could There Be a Dictionary Tailor-made for Hong Kong: Both Biliterate and Trilingual?" (side 119–128). I 1997 bekendtgjordes en sprogpolitik med to slags tegn og tre sprog for Hong Kong. Hermed menes sprogene engelsk, kantonesiske og putonghua hhv. mandarin, dvs. det hidtidige administrationssprog engelsk med latinske bogstaver, og to sprog med et fælles tegnsprog: kantonesiske (som fx tales i Hongkong) og putonghua (som svarer til det på Taiwan talte mandarin, og som er hovedsproget i Kina, det, der normalt kaldes kinesisk). Forskellen mellem kantonesiske og putonghua beskriver forfatterne som svarende til forskellen mellem portugisisk og spansk. Trykte ordbøger med disse tre sprog på et tegnsprog for to af dem og med bogstaver for alle tre (dvs. i pinyin for de to kinesiske sprog) kunne forfatterne ikke finde i boghandelen i Hong Kong. Derimod findes der to online-ordbøger (www.instand-dict.com.hk og www.best.com.hk), som indeholder de nævnte sprog og også har en knap for udtale på putonghua og kantonesiske. Disse to ordbøger karakteriseres som "a book in a computer", som ikke har en egen konception af den elektroniske ordbog og først og fremmest ikke på nogen måde dækker de foreliggende brugerbehov

med de tre sprog. Forfatternes meget foreløbige tanker for en bidirektional ordbog med fastlæggelse af rækkefølge af lemmata og ækvivalenter for og forklaringer på engelsk, kantonesiske eller putonghua eller for og på alle sprog foreligger ikke som et færdigt koncept. Det er indlysende, at en sådan konception vil svare til den officielle sprogpolitik. Anmelderen ville selv have plæderet for en anden konception med tre bidirektionale ordbøger for engelsk-kantonesiske, engelsk-putonghua og kantonesiske-putonghua, både for trykte og for elektroniske ordbøger.

Bibeloversættere har i særlig grad bidraget med væsentlige lingvистiske teorier, den mest kendte er vel Nida. Bibeloversættere bygger på en lang tradition, hvor oversættelsen har været en meget vigtig del af arbejdet med at udbrede kristendommen. Bibelordbøger, herunder særligt bilingvale bibelordbøger med græsk og latin som det ene sprog, har en tilsvarende tradition og kvalitet. Men dette arbejde har ikke, som bibeloversætterne for oversættelsesteorier og semantiske teorier, i væsentlig grad spillet en rolle for den moderne leksikografi. Det burde man ændre på. Anmelderen kan anbefale – for dem, der ikke allerede er bekendt med bibelleksikografiens traditioner – at begynde med artiklen af Eric Kun Chun Wong og Rosa Wan: ”Towards ’A Greek-Chinese Lexicon of the Greek New Testament’ – A Cross-cultural Endeavour?” (side 157–167). De rent empiriske problemer for en sådan ordbog er ganske betydelige. Ikke bare er det ene sprog et dødt sprog, også kulturforskellene mellem den jødisk-hellenistiske og den kinesiske kultur er store. Forfatterne giver bl.a. eksempler ud fra nadverscenen (*legeme, brød, vin, blod*), som er svære nok at forstå i den vesterlandske kultur, men næsten kun kan misforstås i den kinesiske kulturtradition. Disse problemer kan kun løses, hvis man har følgende udgangspunkt, siger forfatterne: For at kunne udarbejde en brugbar og relevant bilingval ordbog, må man først identificere brugergruppen, dens forudsætninger og behov (side 157). Og dette er lykkedes, hvis den færdige ordbog har de oplysninger, som kan dække disse herudfra angivne behov (side 163). Så enkelt kan den moderne leksikografis grundprincipper fastlægges.

Samlet bedømmelse

”Hvad ved vi?” er det gennemgående spørgsmål i ”Psykologiske Rejse-spring”, den Storm P.-historie om professor Affe, som denne anmeldelse indledningsvis henviste til. Hos Storm P. ved heltene – ligesom leksikografer – ofte en masse om mange sære ting. Sådan er det også i den anmeldte bog om bilingval leksikografi og oversættelse, som man bør

bestille til biblioteket: Lidt mindre end halvdelen af bidragene er leksikografisk relevante, nogle endda virkelig spændende, og så kan man springe over den anden halvdel.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Jens Erik Mogensen 1995: Geschichte der dänisch-deutschen Lexikographie. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II*. Hildesheim/New York: Olms, 191–222.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes* 31, 171–196.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2004: The concept of “dictionary usage”. I: Cai Dollerup (red.): *Worlds of Words. A tribute to Arne Zettersten, 23–36*. (= *Nordic Journal of English Studies. Special Issue. Volume 3, No. 1.*)
- Hannedóttir, Anna Helga 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Kupfer, Peter 1979: *Die Wortarten im modernen Chinesischen. Zur Entwicklung einer grammatischen Kategorie im Rahmen der chinesischen Linguistik*. Bonn: Universität Bonn. (Dissertation an der Universität Bonn).
- Moe, Ronald 2002: Producing Dictionaries Using Semantic Domains. I: *Journal of Translation Studies* 7, 84–94.
- Regnskabsordbogen dansk-engelsk 2004 = Sandro Nielsen/Lise Mourier/Henning Bergenholtz: *Regnskabsordbogen dansk-engelsk*. København: Thomson.
- Ruthrof, Horst/Song Xianlin 2002: Intercultural Semiosis: Corporeal Semantics and Translation (Chinese-English). I: *Journal of Translation Studies* 7, 17–44.
- Shu, Li 2002: An Evaluation of Traditional English-Chinese Translation Criteria for Internet-related Technological Terms: A Study Using Multivariate Analysis. I: *Journal of Translation Studies* 7, 45–58.
- Storm Petersen, Robert 1932: *Det er ikke muligt*. København: Branner.
- Tarp, Sven 1999: Lørnerordbøger for indvandrere og andet godtfolk. I: *LexicoNordica* 6, 107–132.
- Tarp, Sven 2002: Translation Dictionaries and Bilingual Dictionaries – Two Different Concepts. I: *Journal of Translation Studies* 7, 59–84.

- Tarp, Sven 2004: Hvad er en bilingval ordbog? I: *LexicoNordica* 11, 5–22.
- Yuanjian, He 2002: Source-text Acting as Stimuli: A Text-processing Account for Translational Contrasts. I: *Journal of Translation Studies* 7, 1–16.

Henning Bergenholtz
professor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
hb@asb.dk

Henning Bergenholtz

Metaleksikografiske bidrag om bilingvale juridiske ordbøger

Marta Chromá: *Legal Translation and the Dictionary*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2004. [122 Seiten, EUR 38.00, ISBN 3-484-39122-7, ISSN 0175-9624]

Eva Wiesmann: *Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation. Wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte Umsetzung eines lexikographischen Konzepts*. Tübingen: Gunter Narr Verlag 2004 [485 Seiten, EUR 98.00, ISSN 0939-8945, ISBN 3-8233-6107-4]

Beskæftigelsen med juridisk sprog har i længere tid stået i centrum for forskningen inden for lingvistik og jura, skriver Chromá, en af de to forfattere til to nye monografier om juridisk fagleksikografi. Det er nok lidt overdrevet, men det er nu påfaldende, at juridisk fagleksikografi får betydelig mere opmærksomhed end det, der svarer til dens direkte kvantitative andel i fagoversættelser. Når man kun tager områderne teknisk, økonomisk og juridisk sprog, regner man med, at ca. 70% af alle professionelle fagoversættelser (med disse tre områder) sker med tekniske tekster, ca. 25% med økonomiske og 5% med juridiske tekster. Den metaleksikografiske interesse er helt anderledes fordelt. I oversigtsbibliografien af Kromann/Bergenholtz/Wiegand (1999) findes der fx 27 metaleksikografiske bidrag relateret til teknisk sprog, 2 om psykologisk, 17 til økonomisk og hele 32 om juridisk sprog. I denne oversigt findes der dog kun én monografi til temaet (Nielsen 1994). Efter udarbejdelsen af bibliografien er der sikkert kommet flere til; jeg kan fx nævne Sørensen (1999). Nu er der i 2004 kommet to yderligere monografier. Den ene på tysk, den anden på engelsk; den ene relativt interessant, den anden kunne man godt have undladt at trykke.

Vi vil begynde med monografien på engelsk:

Bogen går ud fra de erfaringer, som forfatterinden har fået under udarbejdelsen af flere tjekkisk-engelske juridiske ordbøger udkommet i 1993 og 2001, hertil kommer en cd-rom-udgave fra 1995. Den største af disse ordbøger har et omfang på godt 9.000 lemmaer – svarende til størrelsen af en stor dansk-tysk juridisk ordbog (GUBBA) – og er

således betydeligt større end den tysk-italienske juridisk ordbog, som beskrives i den anden del af denne anmeldelse. Størrelsen af ordbogen står i direkte modsætning til omfanget af monografien, som er på 122 sider, men heraf er kun 83 sider den egentlige tekst, resten består i meget lange resuméer på tysk og fransk (i alt 29 sider) og 10 sider med litteraturangivelser.

Kvaliteten af en bog kan man nogen gange gætte lidt på ved at se på litteraturlisten. Den er ganske vist ikke så kort igen, men ser ud til at indeholde et noget tilfældigt udvalg, som fx ikke nævner Nielsen (1994) og en lang række andre vigtige og relevante monografier og artikler, fx ingen fra Hoffmann/Kalverkämper/Wiegand (1998-1999). Litteraturlisten har en del trykfejl, særligt i de (kun) tre tyske angivelser (fx "Einführung" (side 113, 117), "ein rahmen" (side 121), "translations-theorie" (side 121)).

Selve monografien kan deles op i tre dele: juridiske forhold, lingvistiske og oversættelsesteoretiske overvejelser og leksikografiske overvejelser, heraf kun få sider om første tema, 22 sider om leksikografi og hele 46 sider med overskriften "Linguistic framework". Det lyder som det, bogen er: en lingvists lingvistiske overvejelser efter et afsluttet arbejde med en fagordbog, som ikke har taget hensyn til nyere metaleksikografiske forslag. Jeg kan fx nævne adskillelsen mellem en helfags-fagordbog og en delfags-fagordbog, muligheden for at inddrage en systematisk kontrastiv fremstilling af de to sprogområders retsforhold og henvise til denne fremstilling fra de enkelte artikler – og mange andre ting. Som et kuriosum kan fx nævnes, at Chromá fortæller, at monolingvale ordbøger kan have forskellige sorteringer, fx alfabetiske, baglænsorterede og ordnet efter redeprincippet, hvorimod bilingvale altid er ordnet alfabetisk. Chromá kender tilsyneladende ikke udtrykket makrostruktur; hun tror, at redeprincippet ikke er alfabetisk eller i hvert fald noget andet end et alfabetisk princip; hun tror, at alle bilingvale ordbøger er alfabetisk ordnede.

Lidt pænt kan man dog sige. Bogen er skrevet i et behageligt engelsk.

Alt i alt kan man undre sig over, hvorfor dette arbejde er blevet optaget i *Lexicographica Series Maior*. Forklaringen kan kun være, at det må have nogle metaleksikografiske nye og relevante betragtninger, som anmelderen ikke har kunnet få øje på.

Den anden monografi er skrevet på tysk:

Den kritik, som blev fremført mod Chromás monografi, kan ikke gentages her. Tværtimod. Dette er et meget omfattende arbejde, hvor den egentlige tekst (dvs. uden litteraturliste og to siders resumé) udgør ikke

mindre end 461 sider. Som læser kunne man med fordel nøjes med den første bogs ringe omfang, hvis man samtidig kunne få denne bogs kvaliteter. Bogen er opdelt i tre næsten lige store kapitler: (1) grundproblemer for oversættelse af juridiske tekster, (2) hjælpemidler ved oversættelse af juridiske tekster og (3) konception af en ny elektronisk tysk-italiensk juridisk ordbog, som indtil nu har et omfang på 1500 lemmaer. Det bedste kapitel er det første, som rent indholdsmæssigt kunne danne grundlag for undervisning i juridisk sprog. Det andet kapitel, som i høj grad bygger på Nord (2002), er også ret instruktivt, dog med en for stor overvægt af diskussioner om brugen af printordbøger. På denne måde fokuseres ikke i tilstrækkelig grad på de brugsmuligheder, som elektroniske hjælpemidler kan have. Det tredje kapitel behandler ordbogens empiriske basis samt selektion og udformning af de enkelte angivelstyper. Det gøres instruktivt, men ikke specielt innovativt. Konceptionen kunne også med fordel have taget højde for nogle af de forslag, fagleksikografer har fremført de sidste år. Det kunne fx være inddragelse af en systematisk kontrastiv beskrivelse af retssystemerne i de tysktalende lande og i Italien, oh fra de enkelte artikler kunne der så henvises til en sådan systematik. Der kunne fx foretages angivelser af links til relevante love, bekendtgørelser o.l. Til gengæld er det ikke overbevisende, at der til hvert eneste lemma og ækvivalent skal angives en kilde, da det ikke diskuteres, hvilken brug brugeren skal gøre af kildeangivelserne. Hvis de kun er med som bevismateriale, er de overflødige, da den normale bruger af gode grunde anser sin ordbog som et orakel. Brugeren forudsætter, at leksikografen har foretaget de nødvendige undersøgelser.

Hvor der ved Chromás monografi blev kritiseret det tilsyneladende tilfældige kendskab til den nødvendige litteratur, må man her sige: Den er imponerende. Der findes ikke mange relevante bøger eller artikler, som Wiesmann ikke kender. Hun kan tilsyneladende også læse faglitteratur på et meget stort antal sprog, ikke bare tysk og italiensk, men selvfølgelig også engelsk, fransk og fx også dansk, hvor hun korrekt gengiver bidrag fra følgende leksikografer og fagsprogsforskere: Henning Bergenholtz, Jan Engberg, Gyde Hansen, Anne Lise Kjær, Hans-Peder Kromann, Lita Lundquist, Dorte Madsen, Sandro Nielsen, Theis Riiber, Poul Rossbach, Alf Ross, Sven Tarp. Der ”mangler” faktisk kun ph.d.-afhandlingen af Sørensen (1999) om leksikografiske overvejelser til dansk-tysk arveret.

Bogen er meget tysk. Hermed menes, at den har en stil og en sætningslængde, hvor selv en meget gammeldags jurist ville blegne af misundelse. Helsætninger på mellem 15 og 20 linjer er ikke en undtagelse, reglen er i alle tilfælde en yderst kompliceret sætningsbygning.

Denne stil forbindes med en udstrakt brug af lange citater, som ganske vist viser forfatterindens grundige kendskab til juridisk sprog og meta-leksikografi, men som også gør teksten svær at læse. Jeg har fx været nødt til at læse mange afsnit flere gange for at være så nogenlunde sikker på at have forstået indholdet.

Bogen kan således anbefales til alle universitetsbiblioteker og til fagleksikografer, specielt fagleksikografer med juridisk sprog som speciale. Man må så tage den tunge og svært fordøjelige sprogbrug som en lidt forstyrrende barriere.

Litteratur

- Gubba = Gubba, Wilhelm: *Juridisk ordbog dansk-tysk*. 3. udg. København: Gad 1993.
- Kromann, Hans-Peder/Henning Bergenholtz/Herbert Ernst Wiegand 1999: Die Berücksichtigung der Fachlexikographie in der neueren Wörterbuch- und Fachsprachenforschung: eine sachliche und bibliographische Übersicht. In: *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Hrsg. von Lothar Hoffmann/Hartwig Kalverkämper/Herbert Ernst Wiegand in Verbindung mit Christian Galinski und Werner Hüllen. Berlin: de Gruyter, 1889–1909.
- Hoffmann, Lothar/Hartwig Kalverkämper/Herbert Ernst Wiegand in Verbindung mit Christian Galinski und Werner Hüllen (Hrsg.) 1998–1999: *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. An International Handbook of Special-Language and Terminology Research*. 1. Halbband 1998, 2. Halbband 1999. Berlin: de Gruyter.
- Nielsen, Sandro 1994: *The Bilingual LSP Dictionary. Principles and Practice for Legal Language*. Tübingen: Narr.
- Nord, Britta 2002: *Hilfsmittel beim Übersetzen. Eine empirische Studie zum Rechercheverhalten professioneller Übersetzer*. Frankfurt am Main usw.: Peter Lang.
- Sørensen, Rita 1999: *Principper for integration af kulturelle forskelle i leksikografiske værker med særligt henblik på dansk/spansk arveret*. Ph.d.-afhandling. Ålborg Universitet.

Henning Bergenholtz
professor
Center for Leksikografi

Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
hb@asb.dk

Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang

Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere?

Bedømmer man DDO på dens egne betingelser: som en ordbog, der er blevet til inden for en kort årrække, og som henvender sig til en bred kreds af brugere, så kan man kun udtale sin respekt og anerkendelse. (Pedersen 2004:183)

Sådan afslutter K. M. Pedersen sin anmeldelse af bind 1 og 2 af DDO, dvs. DEN DANSKE ORDBOG. Det er uden tvivl ment mere positivt, end det umiddelbart lyder. For det er ikke nogen bagdel, at ordbogens bind 1–3 nu foreligger 15 år efter, at projektet startede. Tværtimod er det ordbogens styrke, at den netop ikke er tynget af en proces på mere end 100 år (som Svenska Akademiens ordbok) eller mere end 70 år (som den nynorske ordbog eller Jysk Ordbog).

Leksikografisk spagat¹

Men det er et spørgsmål, om Pedersen (2004) entydigt anser det for positivt, at DEN DANSKE ORDBOG ”henvender sig til en bred kreds af brugere”. I vores to foregående anmeldelser af ordbogen (Bergenholtz/Vrang 2004a, 2004b) var det vores hovedindvending, at denne spagat ikke er lykkedes. Dilemmaet er kendt. Jacob Grimm, som var en mester i at danne krystalklare og sprogrytisk vellykkede leksikografiske sandheder, skrev i forordet til DEUTSCHES WÖRTERBUCH: ”ein deutsches wörterbuch misslang bisher aus dem doppelten grund, dasz es weder den gelehrten noch dem volk ein genügen that” (DEUTSCHES WÖRTERBUCH bind 1, spalte IV). I virkelighedens grusomme praksis fandt Jacob og Wilhelm Grimm ikke selv løsningen på dette dilemma. Grimms ordbog, dvs. DEUTSCHES WÖRTERBUCH, blev i praksis til en ordbog for lærde, således også kritikken fra Raumer (1863), Lexer (1890) og Paul (1895). Det er en fantastisk ordbog. Den var, da den udkom, og den er den dag i dag først og fremmest til nytte for lærde kollegaer – og så enkelte sprogliebhave. DEN DANSKE ORDBOG er i

¹ Vi vil takke Patrick Leroyer for kritik og forbedringsforslag til denne anmeldelse.

denne sammenligning mindre lærd, sådan var vores konklusion i Bergenholtz/Vrang (2004a, 2004b), men specielt den meget raffinerede skelnen mellem forskellige former for betydningsangivelse, de syntaktiske angivelser, de fleksionsmorfologiske angivelser og især orddannelsesangivelserne er ikke formuleret for ”en bred kreds af brugere”, men for akademikere. Mente vi. Vi vil her se, om denne grundbedømmelse kan fastholdes.

Den første anmeldelse (Bergenholtz/Vrang 2004a) blev ikke kun trykt i et tidsskrift, den fandt også vej til en af de tre store danske aviser, til Berlingske Tidende. Kassebeer (2004) citerer fra anmeldelsen og går i særlig grad ind på ordbogens lemmabestand. Avisen refererer fra anmeldelsen og bider især mærke i tre ting: (1) Ordbogen har en for ringe lemmabestand. (2) Der er betydelige lemmahuller. Med 62.000 lemmaer er det ikke nogen stor ordbog; den principielle udeladelse af propriier fører til, at ordbogen ikke giver oplysninger, mange brugere søger efter, fx stavemåden eller om orddannelser ud fra propriet. (3) Der gives ikke klare råd, så brugeren let kan vælge mellem varianter, fx fleksionsvarianter. (4) Og endeligt kritiseres den meget komplicerede opdeling i betydninger, betydningsnuancer og underbetydninger og også de svært forståelige forkortelser. Hertil svarer Lars Trap-Jensen direkte i avisartiklen. Mht. lemmabestanden kan man, udtaler Trap-Jensen, (1) tælle orddannelsesangivelserne med, man vil så komme op på de lovede 100.000 opslagsord. (2) Man har ganske vist ikke et proprium som *Ribe* med, men *ripenser* vil være i bindet med bogstavet R. (3) Vi vil ikke diktere brugeren, hvilken form han skal vælge, fx ikke om flertal af *cirkus* skal være *cirkus* eller *cirkusser*, ”når nu begge former er godkendt som lige korrekte af Dansk Sprognævn”. Derudover nævner Trap-Jensen, at man også anfører *cirkuser* som en ikke-officiel form. (4) Og endelig mener Trap-Jensen, at man i DEN DANSKE ORDBOG har bestræbt sig på at bruge en stil, ”der henvender sig til mange, men om det er lykkedes, er vi vel ikke bedre til at bedømme end Henning Bergenholtz”.

En ordbog er et værktøj

Dette interview svarer stort set til de udførlige kommentarer, som Lorentzen/Trap-Jensen (2004a, 2004b) har fremført. Vi mener ikke, at man i et tidsskrift udførligt skal kommentere kommentarer og evt. endda kommentere kommentarer til kommentarer. Det er en form, som bedre egner sig til en mundtlig diskussion. Vi vil derfor mere generelt tage stilling til problemstillingen, som efter vores mening er

grundkernen i hele den metaleksikografiske situation i begyndelsen af det nye årtusind. Den fremføres sjældent klart, også fordi mange metaleksikografer argumenterer som lingvister og ikke som leksikografer. Ofte tages ikke udgangspunkt i det leksikografiske faktum, at en ordbog er et værktøj, der kun kan bedømmes ud fra evnen til at kunne hjælpe i de forudsete sammenhænge. Dette er også forudsætningen for det dilemma, som Jacob Grimm beskrev korrekt og ikke selv kunne løse i praksis: Kan én og samme ordbog konciperes sådan, at den er optimal for folket og også de lærde? Svaret på dette spørgsmål er tendentielt et nej. Begrundelsen for dette svar hænger sammen med to brugerrelaterede problemstillinger: Hvilke ordbogstyper findes der? Hvorfor og hvornår vil hvem bruge en ordbog?

Til det første spørgsmål må der først fastlægges, hvilken ordbogstypologi man går ud fra. Der findes ved alle typologier og også klassifikationer ikke kun én typologi eller én klassifikation, men flere, som hver for sig kan være korrekte, men til forskellige sammenhænge. Der findes dog også typologier og klassifikationer, som er forkerte, dvs. bygger på uholdbare forudsætninger. En af dem er opdelingen i sprog- og sagordbøger. En **sprogordbog** forstås som en ordbog, der intenderer at oplyse om sprog. En **sagordbog** forstås som en ordbog, der intenderer at oplyse om en sag. Sagordbog er ikke noget problem, men sprogordbog er, da man her dels går ud fra en yderst problematisk opdeling mellem encyklopædi og semantik, men først og fremmest blander sag og sprog sammen. En etymologisk ordbog oplyser fx uden tvivl om noget sprogligt, men jo netop om en sag, en sproglig sag, se hertil Bergenholtz (1998). Måske kan opdelingen mellem sag- og sprogordbog være brugbar i visse lingvistiske sammenhænge. I leksikografien er den det ikke, her er en opdeling i kommunikationsrelaterede og vidensrelaterede problemer den mest relevante opdeling. Ved **kommunikationsrelaterede** problemer kan man i første omgang skelne mellem ordbøger til hjælp ved problemer i forbindelse med tekstreception, tekstproduktion, tekstkorrektur og oversættelse. Ved **vidensrelaterede** problemer er de vigtigste funktioner dokumentation og sproglæring.

Hverken deskriptiv eller proskriptiv

Og hvad har så hele denne ekskurs til bedømmelsen af DEN DANSKE ORDBOG at gøre med, om den er for akademikere eller for folket? Alle ordbogsbrugere kan få brug for hjælp ved kommunikationsorienterede problemer, både akademikere og ikke-akademikere. Men selve forkla-

ringssproget, herunder også forkortelser og mere eller mindre raffinerede symboler og opdelinger kan være lettere at gennemskue for den ene end for den anden gruppe. Det er ligeledes indlysende, at en akademiker lettere vil kunne vælge mellem en lang række varianter, hvor en ikke-akademiker ofte hellere vil have et og kun et klart svar. Tydeligere er forskellen ved ordbogens vidensrelaterede funktioner. Akademisk relevant er det at få det bredest mulige billede af hele sprogvirkeligheden, også med gengivelse af alle sjældne og specielle fænomener. Således kritiserer Pedersen (2004: 174f) DEN DANSKE ORDBOG for at være for uakademisk, for kun at anføre én udtalevariant, hvor angivelse af flere former ”kunne have bidraget til en større forståelse for og accept af den sproglige variation i Danmark. Nu risikerer man at bidrage til intolerancen.” Denne kritik er berettiget, hvis man går ud fra, at ordbogen er skrevet for akademikere og først og fremmest har et vidensrelateret sigte. Vi vil her støtte de ”manglende” angivelser af et stort antal udtalevarianter, præcist med samme begrundelse, hvormed vi kritiserer DEN DANSKE ORDBOGS mange usorterede fleksionsmorfologiske varianter.

Vi mener således ikke, at en ordbog går mod Dansk Sprognævn, hvis den klart anbefaler en af de tilladte varianter. Vi mener heller ikke, at det er en diktatorisk fremgangsmåde, hverken her eller ved udtaleangivelserne. Det er en tydeligere hjælp til brugeren, hvis han har en tekstproduktionsusikkerhed. Det var problem (3) fra avisdebatten. Angående problem (1) mht. lemmabestanden vil vi fastholde, at et lemma er et lemma, sml. evt. NLO under lemmaet **lemma**. En orddannelsesangivelse er en orddannelsesangivelse. Begge angivelses-typer kan og bør tælles svarende til normal leksikografisk standard. Alt andet er snyd på vægten. DEN DANSKE ORDBOG har 62.000 opslagsord, den har ikke de lovede 100.000. Angående problem (2), medtagelse af *proprier*, var argumentet ikke, at *ripenser* muligvis ikke var medtaget som lemma, men at *Ribe* ikke er det. På denne måde vil man ikke kunne slå op under bynavnet, hvis man ikke ved, hvad en beboer fra *Ribe* hedder eller noget fra *Ribe*. Orddannelsesangivelser *ripenser*, *ripensisk* er nyttige under det kendte navn, som brugeren søger efter. Og endelig vil vi sige om stilen (4), at man i en elektronisk ordbog ville kunne have to slags forklaringer, i to slags stile. Brugeren ville kunne trykke på en funktionstaste og derved definere sine forudsætninger og få forklaringer på en for ham passende måde. Det kan man ikke i en trykt ordbog. Efter vores mening er denne spagat ikke mulig. Og vi mener stadig, at ordbogen har for komplicerede symboler og tegn for mange ikke-akademikere.

Lemmabestanden en gang til

På et punkt vil vi give Lorentzen/Trap-Jensen (2004a, 2004b) ret. Det er ikke fair, at vi i de to første anmeldelser har taget udgangspunkt i de lemmaer, som alle findes i DEN DANSKE NETORDBOG. Det giver ikke et retvisende billede. Vi har derfor i det følgende foretaget et udvalg af ordbogsartikler i DEN DANSKE ORDBOGs bind 2 og 3, som vi har sammenholdt med vores egen ordbog for at have et sammenligningsgrundlag. Vi har brugt et tilfældighedsprincip, vi har slået op forskellige steder og på må og få taget præcis den ordbogsartikel, fingeren ramte, alt i alt 20 artikler. Heraf er 3 af de dertil hørende lemmaer ikke at finde i DEN DANSKE NETORDBOG:

<i>lemma</i>	DDO (20)	NET (17)
ekskremitter	+	+
enbenet el. etbenet	+	+
fikumdik	+	+
foreslå	+	+
forførelse	+	+
fredfyldt	+	+
fremfald	+	+
fæstning	+	+
gennemtrumfe	+	+
guldtand	+	+
havesyg	+	+
hjertedød ¹	+	+
hjertedød ²	+	+
illustrere	+	+
iscenesætte	+	+
kejserbusk	+	–
klorid	+	+
lemmingeffekt	+	–
lemmingeffekt	+	–
lysvågen	+	+

Tabel 1: Lemmaselektion

Når man tager dette udsnit, som udgør et helt tilfældigt udsnit af lemmabestanden og netop derfor er eksemplarisk, må vi trække lidt af kritikken af den noget smalle lemmabestand tilbage. DEN DANSKE ORDBOG anfører – i modsætning til DEN DANSKE NETORDBOG – begge varianter af et ord, som hører med i enhver større dansk ordbog:

lemminge(e)ffekt. Ifølge brugervejledningen vil den velinformerede bruger også se, at formen med fuge-e er den hyppigste. Både den ikke-velinformerede bruger og også anmelderne ville foretrække en mere eksplicit angivelse, som giver klart råd: Hvilken variant bør man bruge? Hvilken anbefaler ordbogen? DEN DANSKE ORDBOG har derudover – i modsætning til DEN DANSKE NETORDBOG – en ordbogsartikel om en ret kendt slags busk. Det er fint, men vi kan da ved nogle kontrolopslag i bind 2 og 3 se, at flere buskbetegnelser ikke er medtaget. Vi fandt følgende lemmahuller ud fra en sammenligning med lemmabestanden i DEN DANSKE NETORDBOG: *flyverøn, frugtbusk, gyvelbusk, hasselbusk, hindbærbusk, hybenbusk, hyldebusk, kaffebusk*. Hvis man sammenligner med angivelserne i et fagleksikon, ville det være mange flere. Hertil skal der dog tilføjes, at flere af disse ord kan findes som angivelser i ordbogen, fx *gyvelbusk* angivet som SMS, dvs. som orddannelse under *gyvel*, fx også *hasselbusk*, angivet som synonymangivelse under *hassel*. Dvs. brugeren kan få at vide, at ordet findes, hvordan det staves, og få lidt at vide om dets relation til et forklaret ord. Men brugeren får ingen angivelse til det søgte ord, ingen kollokationsangivelse, ingen udtaleangivelse, ingen grammatisk angivelse osv. osv. Brugeren kan således ikke få hjælp ved en lang række sprogproduktionsusikkerheder. Vi kan med rette her tale om lemmahuller. Det er dog ingen direkte kritik af ordbogen, som kan kaldes en mellemstor ordbog. Kun en ordbog, som nærmer sig størrelsen af den nye tyske internetordbog (se Storjohann 2005), vil kunne forvente en nogenlunde dækning af de fleste alment kendte blomster, buske og træer.

Orddannelser – lidt har også ret

Lorentzen/Trap-Jensen (2004a) henviste til de mange orddannelsesangivelser, som de vælger at regne med til lemmabestanden. Det kan de ikke ud fra normal leksikografisk standard, men orddannelsesangivelser kan være yderst nyttige, særligt når ordbogen bruges som hjælp ved tekstproduktion og selvfølgelig også i den vidensrelaterede dokumentationsfunktion ('dette ord findes og bruges'). Efter vores mening er mængden af orddannelsesangivelser ikke imponerende. I testartiklerne har DEN DANSKE ORDBOG i alt 14, DEN DANSKE NETORDBOG dobbelt så mange, nemlig 28 orddannelsesangivelser (se tabel 2 næste side).

Vi vil gentage vores skepsis mod orddannelsesforkortelserne, fx AFL, SUFF, SMS, som er svære at gennemskue. SUFF står for suffiks, suffiks står for et orddannelsesmorfem, som følger ordstammen.

Betydningen af forkortelsen kan en lingvist næppe forstå uden videre, men måske gætte, hvorimod en lægmand ingen chance har. Det gør så heller ikke noget, for det interessante og relevante er at få at vide, at lemmaet og orddannelsesangivelsen har en ordstamme til fælles, og at de således også har en delbetydning til fælles og derfor vil kunne bruges hhv. forstås i relation til hinanden. Forkortelserne burde udelades, lægmanden forstår dem ikke, lingvisten har ikke brug for dem ved vidensrelaterede problemer, for den viden hører med til stoffet i studiets første semester.

Lemma	DDO	NET
ekskremitter	0	dyreekskremitter, menneskeekskremitter
enbenet el. etbenet	0	0
fikumdik	0	0
foreslå	0	0
forførelse	SMS forførelseskunst	forførelsesteknik
fredfyldt	0	0
fremfald	SMS <i>til bet. 1</i> livmoderfremfald	livmoderfremfald
fæstning	SMS <i>til bet. 1</i> fæstningsby; grænse-, rockerfæstning	kystfæstning, fæstningsagtig, fæstningsgrav, fæstningstårn,
gennemtrumfe	AFL SUFF gennemtrumfning	gennemtrumfning
guldtand	0	0
havesyg	0	0
hjertedød ¹	0	hjertedøds-kriterium
hjertedød ²	0	0
illustre	AFL SUFF illustrering; SMS <i>til bet. 2</i> ©gennemillustrere; DIV DAN illustration; velillustreret	1. illustration, illustratør, illustration 2. illustration, illustrering
iscenesætte	AFL SUFF iscenesættelse, iscenesætter	1. iscenesættelse, iscenesætter 2. iscenesættelse, iscenesætter
kejserbusk	0	–
klorid	SMS ©calcium-, ©natriumklorid	kobberklorid, natriumklorid, restklorid, sølvklorid, kloridindhold, kloridmåling, kloridprøve
lemmingeffekt	0	–
lemmingeffekt	0	–
lysvågen	0	0

Tabel 2: Orddannelsesangivelser

Grammatik i ordbogen

Samme argumentation kan kun delvist bruges ved de syntaktiske angivelser. De er ganske vist svært forståelige for lægmanden og heller ikke helt lette for lingvisten, sml. hertil de syntaktiske angivelser ved *foreslå*:

foreslå ... (NGN) foreslår (NGN) NGT/at../REPLIK, NGT
foreslås +PRÆTPTC/+ADJ

men de er samtidig også et kæmpe fremskridt i dansk leksikografi, som længe har savnet systematiske og udførlige syntaktiske angivelser i en ordbog. Vi har ikke fundet eksempler med klare fejlbeskrivelser, tværtimod en imponerende grad af nøjagtighed. Imponerende, men også kun beregnet for akademikere og sprogliebhave, sml. Bergenholtz/Lauridsen (1990) for en tilsvarende kritik af de grammatiske angivelser i den lærde DEUTSCHES WÖRTERBUCH. De foreliggende angivelser kunne snildt tjene som udgangspunkt for en anden udgave eller en deludgave med mange yderst nyttige angivelser til hjælp ved syntaktiske usikkerheder. Hvad angår de fleksionsmorfologiske angivelser skal kun kort gentages argumentationen fra Bergenholtz/ Vrang (2004a): Der angives mange varianter, men der foretages ikke nogen klar anbefaling, så brugeren i sidste ende selv skal foretage det valg, han håbede at få hjælp til at løse ved at slå op i en ordbog. Hedder det nu *en* eller *et haiku* ('japansk type digt, der indeholder nøjagtigt 17 stavelser')?

haiku sb. fk. *el.* itk.

står der i DEN DANSKE ORDBOG. Det er ikke bare svært forståeligt ('fk. *el.* itk.'), i oversættelse for en ikke-akademiker ville der blot stå *en* eller *et*. Forkortelsen "el." sparer helt præcist to bogstaver, når punktummet regnes som bogstav. Det er sikkert korrekt, at begge køn bruges. Som redskab ved produktionsusikkerhed ville et klart råd være fordelagtigt. Vi synes selv, at den proskriptive angivelse som i DEN DANSKE NETORDBOG giver en sådan hjælp. Vi synes ikke, at det er diktatorisk, men hjælpsomt. Vi synes selv, at en proskriptiv angivelse som i DEN DANSKE NETORDBOG giver en sådan hjælp:

haiku substantiv <et; -et, -, -ene>

ANM Dansk Sprognævn godtager også fælleskøn: en haiku

I modsætning hertil står DEN DANSKE ORDBOGs gennemgående akademiske princip, som i virkeligheden kun kan betyde, at ordbogen primært vil være en vidensorienteret dokumentationsordbog, sml. hertil også:

hammer sb. fk. -en, hamre el. -e, hamrene el. -ne

Det betyder i praksis, at brugeren får at vide, at *hammer* i ubestemt form flertal hedder *hamre* eller *hammerne*, i bestemt form flertal *hamrene* eller *hammerne*. Det er hverken hjælpsomt eller præcist, idet der i sprogbru- gen er klart flertal for brug af *hamre*. DEN DANSKE NETORDBOG foretager et valg og anbefaler altid en af varianterne, her på følgende måde i overensstemmelse med den herskende sprogbrug:

hammer substantiv <en; -en, hamre, hamrene>

ANM Dansk Sprognævn godtager også pluralis *hammerne*, *hammerne*.

Betydninger

Ved siden af de syntaktiske valensangivelser er betydningsangivelserne i DEN DANSKE ORDBOG det område, hvor ordbogen står stærkest. Det gælder selvfølgelig i særlig grad i sammenligning med DEN DANSKE NETORDBOG, som kun har betydningsangivelser ved en del af lemmerne. Også i sammenligning med andre foreliggende ordbøger er DEN DANSKE ORDBOG stærk. Af de her undersøgte artikler kan især fremhæves *fremfald*, *fæstning* og *hjertedød*. De fleste forklaringer yder virkelig hjælp både i forbindelse med tekstreceptionsproblemer og ved vidensrelateret brug. I enkelte tilfælde er betydningsangivelsen måske snarere for udførlig. Er farven brun virkelig altid den farve, som *ekskrementer* har? Bør man tilføje ”påsat” eller lignende ved forklaringen til *guldtand*, eller er det bare overflødig? Helt klart må vi kritisere forklaringen ved *klorid* (”kemisk forbindelse der indeholder klorid-ioner”), den såkaldte encyklopædiske tilføjelse gør ikke betydningsforklaringen lettere forståelig for en lægmand. Det bliver brugeren, der ønsker at få at vide, hvad *klorid* er for noget, ikke meget klogere af:

Lemma	DDO	NET
ekskremitter	brunlig masse af affaldsstoffer fra fordøjelsen der udtømmes gennem endetarmen	affaldsstoffer, der udtømmes fra endetarmen
enbenet el. etbenet	med (kun) ét ben • om et menneske, et møbel osv.	0
fikumdik	aktivitet el. manøvre som er på grænsen af det tilladelige el. overskrider denne grænse • (<i>ofø</i>) krumspring; dikkedarer	lyssky handling eller uhæderlig opførsel
foreslå	fremlægge en idé el. en plan for en el. flere andre til overvejelse; fremsætte et forslag • indeholde en idé el. en plan som det anbefales at overveje	stille forslag om
forførelse	det at forføre, især seksuelt	0
fredfyldt	præget af fred og ro	0
fremfald	1 det at en legemsdel løsner sig fra sin naturlige plads • fx om livmoder 2 (<i>sport</i>) gymnastisk øvelse hvor den ene fod sættes i gulvet langt fremme samtidig med at knæet bøjes, og det andet ben er strakt bagud med tærne i gulvet	udglidning af et organ, fx livmoder eller endetarm
fæstning	1 bygningsanlæg el. by opført med voldgrave, høje mure el. andre foranstaltninger for at sikre mod militære angreb • (<i>ofø</i>) noget der er umuligt at trænge ind i • (<i>ofø</i>) barrikaderet bygning 2 det at fæstne; det at fæste (<i>sj.</i>)	0

Lemma	DDO	NET
gennemtrumfe	få en sag el. et ønske igennem trods modstand	0
guldtand	tand med en guldkrone el. et indlæg af guld	tand, der har fået påsat en krone eller et indlæg af guld
havesyg	ivrig efter at eje så meget som muligt	0
hjertedød ¹	1 tilstand hvor døden er indtrådt efter hjertedøds-kriteriet 2 dødsfald som følge af dårligt hjerte	varigt ophør af hjertets funktion
hjertedød ²	afgået ved døden efter hjertedøds-kriteriet	hvis hjertefunktion er ophørt
illustrere	1 anskueliggøre el. tydeliggøre vha. et eksempel, en demonstration, en bevægelse, en lyd e.l. 2 forsyne en tekst med billeder, figurer e.l.	0
iscenesætte	kunstnerisk tilrettelægge og instruere en forestilling på et teater e.l. • (ofø) organisere og iværksætte noget, ofte med henblik på at præsentere det på en bestemt måde	2. have ansvaret for opsætningen af et teaterstykke, en revy og lign. eller indspilningen af en film
kejserbusk	2–3 m høj prydbusk med oprette grene og velduftende lyserøde blomster der springer ud meget tidligt på året: ENC omfatter arter fra slægten Viburnum, der tilhører gedebladfamilien	–
klorid	kemisk forbindelse der indeholder kloridioner: ENC klorider er salte af hydrogenklorid (HCl), saltsyre	forbindelse af klor og metal
lemmingeffekt	det fænomen at alle mennesker i en gruppe automatisk følger strømmen og gør det samme som de andre	–
lysvågen	fuldstændig vågen	som er helt vågen

Tabel 3: Betydningsangivelser

For få synonymer

Hvis en potentiel ordbogsbruger ikke forstår et ord i en tekst, vil en synonymangivelse hjælpe – hvis altså denne bruger kender synonymet og betydningen her. Faktisk giver en synonymangivelse i et sådant tilfælde et hurtigere svar end en lang betydningsforklaring. På tilsvarende vis kan en synonymangivelse hjælpe til ved en lang række vidensrelaterede spørgsmål, fx ved sproglæring. Den største nytteværdi har synonymangivelser i forbindelse med tekstproduktion, fordi brugeren her evt. kan finde det ord, som efter hans mening rammer bedre end det, han også tænkte på at bruge. Derudover kan en synonymangivelse være til hjælp, hvis en bruger ønsker at følge et gammelt stilprincip og sørge for et vekslende ordvalg, dvs. under brug af forskellige udtryk for den samme betydning. Man kan så diskutere, om en meget bred synonymforståelse eller en mere smal vil være bedst egnet til disse forskellige funktioner. Det kan ikke gøres her. Så vidt vi kan se, vil en bred synonymopfattelse være mest fordelagtig i de fleste tilfælde, men kun for modersmålsbrugere. DEN DANSKE ORDBOG gør tilsyneladende brug af en smal synonymopfattelse og angiver kun få synonymer. Flere synonymer havde været nyttige for problemer som i de ovennævnte sammenhænge. Flere antonymangivelser havde ligeledes været en fordel. Stilangivelser, som DEN DANSKE NETORDBOG ikke gør brug af, findes enkelte gange i DEN DANSKE ORDBOG, fx ved *ekskrementer*, og de kan forhindre en uhensigtsmæssig brug af synonymet. På den anden side giver den større mængde af synonymer i sammenligningsordbogen den danske modersmålsbruger flere henvisninger til ord, han normalt vil kende på forhånd og blot skal mindes om. Et sådant større udvalg af synonymangivelser som fx ved *fredfyldt* ville have forbedret nytteværdien af DEN DANSKE ORDBOG. Ved de undersøgte ordbogsartikler har ordbogen kun 11 synonymer og en jævnfør-angivelse, ingen antonymer, hvorimod DEN DANSKE NETORDBOG har mere end fire gange så mange angivelser af denne art, nemlig 53 synonymer og 2 antonymer:

Lemma	DDO	NET
ekskremitter	SYN afføring, (<i>uformelt</i>) lort, (<i>formelt</i>) fæces	= afføring, , dejecta, , , ,
enbenet el. etbenet	0	0
fikumdik	SYN fiksfakseri	= fiksfakserier, krumspring, rævestreger
foreslå	(<i>sj.</i> , <i>formelt</i>) proponere	= anbefale, bringe i forslag, proponere, slå til lyd for, tilråde
forførelse	0	0
fredfyldt	SYN fredelig	= fredelig, idyllisk, rolig, stille
fremfald	0	= prolaps
fæstning ¹	SYN fæstnings- anlæg, fæst- ningsværk	= befæstning, forsvarsværk, fort, fæstnings- anlæg, fæstningsværk
gennemtrumfe	SYN trumfe igennem	= gennemtvinge, sætte (sig) igennem, trumfe igennem
guldtand	0	= guldkrone
havesyg	0	= begærlig, bjærgsom, grisk, grådig, umætte- lig
hjertedød ¹	JF hjernedød	0 ≠ hjernedød
hjertedød ²	0	0 ≠ hjernedød
illustrere	0	1. = tegne (til) 2. = anskueliggøre, belyse, demonstrere, eksemplificere, forestille, forklare, gengive, klarlægge, tydeliggøre, vise
iscenesætte (<i>ofø</i>)	SYN arrangere	1. = arrangere, instruere, planlægge, sætte i scene 2. = instruere
kejserbusk	0	–
klorid	0	0
lemmingeffekt	0	–
lemmingeffekt	0	–
lysvågen	SYN spilvågen	= spilvågen

Tabel 4: Synonym- og antonymangivelser

Kollokationer

Ovenfor blev de syntaktiske valensangivelser kritiseret for at være svært forståelige for ikke-lingvister. Denne kritik skal ikke gentages her. De kan også kaldes grammatiske kollokationsangivelser og bør derfor ses i sammenhæng med de egentlige kollokationsangivelser og i

øvrigt også med eksempelangivelserne. Principielt må man sige, at der til hver enkelt valensangivelse burde være en kollokation og/eller et eksempel. Det burde også angives på en sådan måde, at relationen mellem valensangivelsen i form af syntaktisk-semantiske medspillere og kollokationsangivelserne skulle være entydig, fx som foreslået af Bergenholtz/Mugdan (1984). Dette sker ikke i DEN DANSKE ORDBOG. Hvis et sådant princip var blevet fulgt, ville formelangivelserne også have været lidt lettere at forstå for lægfolk. Som det er nu, er den lidt større mængde af kollokationsangivelser i DEN DANSKE NETORDBOG for mange brugere mere fordelagtig som udgangspunkt for hjælp ved tekstproduktionsproblemer end de grammatiske kollokationer i DEN DANSKE ORDBOG, selv om disse er langt præcisere og også mere fyldestgørende. Mere præcist er 15 af de 20 tilfældigt udvalgte artikler i DDO helt uden grammatiske kollokationsangivelser eller egentlige kollokationer; i sammenligning hermed har DEN DANSKE NETORDBOG (kun) sådanne 4 kollokationsløse artikler ud af de 17 forekommende artikler med de valgte testord. Det må anses for en stor svaghed ved DEN DANSKE ORDBOG, som her har forsømt at give den særligt vigtige sprogproduktionshjælp ved hjælp af rigtigt mange kollokationsangivelser:

Lemma	DDO	NET
ekskrementer	0	0
enbenet el. etbenet	0	en etbenet høne, en etbenet mand, et etbenet stativ
fikumdik	0	lave noget fikumdik
foreslå	(til betydning 1) [NGN foreslår (NGN) NGT/at../REPLIK, NGT foreslås + PRÆTPTC/+ADJ] udvalget foreslår (til betydning •) [NGT foreslår NGT/at+SÆTN]	foreslå nogen som formand, foreslå nogen til en stilling
forførelse	0	0
fredfyldt	fredfyldt sted	en fredfyldt aften, en fredfyldt stemning, et fredfyldt øjeblik
fremfald	0	0
fæstning	0	angribe en fæstning, belejre en fæstning, en stærk fæstning, en uindtagelig fæstning, forsvare en fæstning, indtage en fæstning
gennemtrumfe	[NGN gennemtrumfer NGT/at+ SÆTN]	få noget gennemtrumfet, gennemtrumfe en ændring, gennemtrumfe en beslutning, gennemtrumfe et forslag, gennemtrumfe sin vilje
guldtand	0	få en guldtand, have en guldtand, have flere guldænder, stjålne guldænder, trække guldænder ud
havesyg	0	0

Lemma	DDO	NET
hjertedød ¹	0	beskytte mod hjertedød, fordoble risikoen for hjertedød, forhindre hjertedød, forsøge at halvere hjertedøden blandt yngre, forudsige risikoen for hjertedød hos nogen, pludselig hjertedød, tidlig hjertedød
hjertedød ²	0	anvende organer fra hjertedøde, hjertedøde donorer, transplantation fra hjertedøde, være definitivt hjertedød
illustrere	(til betydning 1) [NGN/NGT illustrerer NGT (med_NGT/ved_at+INF)] (til betydning 2) [NGN illustrerer NGT (med NGT)]	1. en illustreret bog, en illustreret roman, et illustreret katalog, være flot illustreret, være illustreret med fotografier, være rigt illustreret 2. et illustreret eksempel, illustrere en idé med et eksempel, illustrerende håndbevægelser
iscenesætte	(til betydning 1) [NGN iscenesætter NGT]	1. iscenesætte et drama, iscenesætte en film, iscenesætte en revy, iscenesætte et skuespil, iscenesætte et stykke, iscenesætte et teaterstykke 2. iscenesætte en begivenhed, iscenesætte en kidnapning, iscenesætte et indbrud, iscenesætte et kup, iscenesætte et overfald, iscenesætte virkeligheden
kejserbusk	0	–
klorid	0	et højt indhold af klorid, et lavt indhold af klorid, frigivelse af klorid, nedsætte mængden af klorid
lemmingeffekt	0	–
lemmingeffekt	0	–
lysvågen	0	være lysvågen

Tabel 5: Kollokationsangivelser

Eksempler

Denne ”mangel” på kollokationsangivelser udjævner ordbogen i nogen grad ved hjælp af et relativt stort antal eksempelangivelser. Udvalget af eksempler er fornuftigt, de fleste illustrerer på udmærket vis både den semantisk-pragmatiske brug, den grammatiske brug og den kollokationelle brug. Det gælder fx for eksemplerne ved *ekskrementer*, *enbenet*,

foreslå og også de fleste andre i tabel 6². Kun i enkelte tilfælde er eksemplet noget intetsigende, fx ved *fikumdik* (det gælder dog også for eksemplet i sammenligningsordbogen):

² Tabel 6 er meget lang. Vi havde derfor overvejet at ”nøjes” med et udvalg af eksemplerne, men besluttede os for at vise eksempelangivelserne i hele deres udstrækning for endnu klarere at kunne påvise vores grundargument: Eksempler er yderst vigtige i en produktions- og i en dokumentationsordbog. I en produktionsordbog bør mængden af eksempler dog ikke bidrage til at formindske angivelsesmængden inden for andre endnu vigtigere – vigtigere for denne funktion – angivelsestyper som fx kollokationsangivelser. I en elektronisk ordbog vil et sådant argument falde bort.

Lemma	DDO	NET
ekskremitter	<ul style="list-style-type: none"> Der findes ca. 700.000 hunde i dette land, og de lægger dagligt ca. 30 tons ekskrementer på Danmarks jord (BerlT91) 	0
enbenet el. etbenet	<ul style="list-style-type: none"> Robert Kerrey, 48, senator fra Nebraska: Flot fyr og etbenet helt fra Vietnam-krigen (BT91) 	0
fikumdik	<p>(til betydning 1)</p> <ul style="list-style-type: none"> jeg vidste godt, der var et eller andet fikumdik .. jeg er forberedt på alt fra hans side (DRTV-undh88) <p>(til betydning • (ofø))</p> <ul style="list-style-type: none"> Det er et ganske lille og særdeles besøgt sted uden for megen fikumdik (Inf95) 	Det forudsætter også, at regnskaberne afspejler virkeligheden. Disse ord skal ikke antyde, at de kirkelige regnskaber skulle være præget af fikumdik.
foreslå	<p>(til betydning 1)</p> <ul style="list-style-type: none"> Det var dig selv, der foreslog, at jeg skulle finde et job, fordi vi har for få penge (FamJour90), Hvad med at køre en tur, foreslår han. – Jo, det kan vi da godt (CaBang89), Væggene i rådhusbutikken foreslås hvide (FarumNyt88) <p>(til betydning •)</p> <ul style="list-style-type: none"> Rapporten foreslår .. at den danske miljøindustri skal udvikle sig til en international serviceindustri (DR-nyh91) 	0
forførelse	<ul style="list-style-type: none"> Heras forførelse af Zeus i XIV. sang er en kynisk udnyttelse af kvinders magtmiddel over for mænd (fagb-litt.92) 	0
fredfyldt	<ul style="list-style-type: none"> Jeg har lånt min fasters sommerhus i Hornbæk, hvor jeg påtænker at tilbringe en fredfyldt weekend (NiRoland-tegneser86) 	0
fremfald	<p>(til betydning 1)</p> <ul style="list-style-type: none"> Afdelingen [tager] sig af undersøgelse og behandling af kvinder med vandladningsproblemer og problemer med nedsynkning og fremfald af livmoderen (hj.side, sygehus 2000) 	0

fæstning	<p>(til betydning 1)</p> <ul style="list-style-type: none"> ☛ [Kronborg] var ved sin fuldførelse Nordens stærkeste fæstning og fornemste slot (Fakta88) <p>(til betydning • (ofø))</p> <ul style="list-style-type: none"> ☛ Den fælles asyl- og flygtningepolitik vil gøre Vesteuropa til en fæstning vendt mod den 3. verden (folder-pol.92) <p>(til betydning • (ofø))</p> <ul style="list-style-type: none"> ☛ 44 politifolk opgav i aftes at trænge ind i BZernes fæstning i Mindegade i Århus (BT90) <p>(til betydning 2)</p> <ul style="list-style-type: none"> ☛ [med almanakken] opstod en helt ny fæstning af tiden – til papiret (fagb-hist.92d) 	0
gennemtrumfe	<ul style="list-style-type: none"> ☛ Amtsborgmester Kirsten Ebbensgård har fået gennemtrumfet nedlæggelse af Esbønderup Sygehus (BerlT90) 	0
guldtand	<ul style="list-style-type: none"> ☛ Hun lo højt med åben mund. Han kunne se en guldtand inde i hendes kæbe (TSkouH91) 	Til sidst stod jeg med en håndfuld guldtænder og broer og blev grebet af desperation, fordi tandlægen sagde, at tænderne ikke kunne klare flere reparationer.
havesyg	<ul style="list-style-type: none"> ☛ Han var havesyg, fanatisk egoistisk – og slesk (BerlT91) 	0
hjertedød ¹	<ul style="list-style-type: none"> ☛ hjertedød betyder uopretteligt ophør af hjertets funktion som pumpe (inf-med.85) 	Siden 1990 har vi haft to døds-kriterier i Danmark: hjertedød og hjernedød.
hjertedød ²	<ul style="list-style-type: none"> ☛ efter længere tids faste .. kan fasten gå ind i en farlig fase med risiko for pludselig hjertedød (Helse86) 	Resultaterne af transplantation af for eksempel nyrer fra hjernedøde er bedre end resultaterne af transplantation af nyrer fra hjertedøde.
illustre	<p>(til betydning 1)</p> <ul style="list-style-type: none"> ☛ Jodle Birge har forrygende travlt, og det kan bedst illustreres ved, at han som ivrig jæger endnu ikke har været på andejagt (BT91) <p>(til betydning 2)</p> <ul style="list-style-type: none"> ☛ Bogen er smukt illustreret med blide akvareller, der fint indfanger historiens stemning (BerlT91) 	0

iscenesætte	<ul style="list-style-type: none"> ✱ en af de allerførste forestillinger bliver ”Hamlet”, iscenesat af Peter Langdal (BerlT91) (til betydning • (ofø))) ✱ Tænk, hvis det var Bent, der havde iscenesat den kidnapning? (HaFoge87), Dette er det mest iscenesatte billede jeg længe har set, det er kunstigt og kedeligt (stil92, Golfkrigen). Var det en gigantisk iscenesat mediebegivenhed? (Samv91) 	<p>1. Lars von Trier bakkede ud af arbejdet med at iscenesætte ”Nibelungens Ring” i Bayreuth.</p> <p>2. Nazistiske propagandafilm viser, at det var muligt at iscenesætte, fordreje og manipulere virkeligheden.</p>
kejserbusk	<ul style="list-style-type: none"> ✱ Afhængigt af vejret kan kejserbusken allerede begynde at blomstre i december! (BoBedre92) 	–
klorid	<ul style="list-style-type: none"> ✱ Når metaller reagerer med saltsyre, dannes salte, som kaldes chlorider, f.eks. magnesiumchlorid $MgCl_2$ (skoleb-kem. 88c) 	0
lemmingeffekt	<ul style="list-style-type: none"> ✱ de konstante deadlines, som man allerede har på radio og tv, vil føre til en slags lemmingeffekt, hvor man opsnapper de samme nyheder og ukritisk sender dem videre (artik-presse99) 	–
lysvågen	<ul style="list-style-type: none"> ✱ Gorm lå lysvågen og veludhvilet og strakte sig i lutter velvære (ErNerl87b) 	0

Tabel 6: Eksempelangivelser

DEN DANSKE ORDBOG har mange eksemplangivelser. De er stort set velvalgte. Alligevel havde det været bedre med flere kollokationer og færre eksempler, sml. hertil Malmgren (2004), som kritiserer den nyudkomne svenske konstruktionsordbog på lignende vis.

Kildeangivelser uden funktioner

Ordbogen kunne også have undladt disse eksemplers kildeangivelser, som ligeledes tager vigtig plads op og måske har ført til udeladelse af flere kollokationsangivelser. Kildeangivelser er en nødvendig del af det filologiske håndværk, men er de også det i leksikografien? Hvilken funktion har kildeangivelser som ”BoBedre92” efter eksemplet til lem-maet *kejserbusk*? Ikke nogen ved brug af ordbogen ved kommunikationsorienterede sammenhænge! Også funktionen i den vidensorienterede dokumentation er uklar. *Kejserbusk* er blevet brugt som ord og i denne sætning i tidsskriftet Bo Bedre i året 1992. Dokumentationsvær-

dien er ikke stor, hvis det ikke skal betyde, at ordet er typisk for litteratur om husets indretning. Kildeangivelsen er blot en videregivelse af en bestemt akademisk tradition, nemlig den filologiske. Vi har her endnu et belæg for indgangsteser og et svar på anmeldelsens titel: DEN DANSKE ORDBOG er først og fremmest en ordbog for akademikere; mere præcist for akademisk uddannede lingvister; folk i almindelighed vil snuble over de mange forkortelser og komplicerede opdelinger.

Ros

Set ud fra denne synsvinkel vil vi gentage den ros, som Pedersen (2004) også sluttede sin anmeldelse med, blot i en lidt anden formulering: Bedømmer man DEN DANSKE ORDBOG på dens egne betingelser, dvs. som en ordbog, der henvender sig til akademikere, først og fremmest lingvister, så kan man kun udtale sin respekt og anerkendelse.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Joachim Mugdan 1984: Grammatik im Wörterbuch: von *ja* bis *Jux*. I: *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 47–102.
- Bergenholtz, Henning/Ole Lauridsen 1991: Berücksichtigung und Einfluß der historischen Grammatik einschließlich der Wortbildung im Deutschen Wörterbuch. I: *Studien zum Deutschen Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Band I*, hrsg. von Alan Kirkness/Peter Kühn/Herbert Ernst Wiegand. Tübingen: Niemeyer, 265–297.
- Bergenholtz, Henning 1998: Das Schlaue Buch. Vermittlung von Informationen für textbezogene und textunabhängige Fragestellungen; i: *Symposium on Lexicography VIII. Proceedings of the Eighth International Symposium on Lexicography May 2–5, 1996 at the University of Copenhagen*; ed. by Arne Zettersten/Jens Erik Mogensen/Viggo Hjørnager Pedersen. Tübingen: Niemeyer, 93–110.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004a: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes 33*, 149–178.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004b: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica 11*, 165–189.
- DDO = DEN DANSKE ORDBOG

- DEN DANSKE NETORDBOG = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang med bidrag af Lena Lund, Helle Grønberg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Mia Johnson: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind. 2002–2005.
- DEN DANSKE ORDBOG = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal 2003–2005.
- DEUTSCHES WÖRTERBUCH = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. Leipzig: Hirzel. 16 Bde. (in 32) 1854–1960, Quellenverzeichnis 1971. Nachdruck: Stuttgart: Deutscher Taschenbuch Verlag 1984.
- Kassebeer, Søren 2004: Professor angriber ambitiøs ordbog. I: *Berlingske Tidende*, 3.9.2004, side 5 i temadelen kultur.
- Lexer, Matthias von 1890: *Zur Geschichte der neuhochdeutschen Lexikographie*. Festrede zur Feier des dreihundert und achten Stiftungstages der Königl. Julius-Maximilians-Universität, gehalten am 2ten Januar 1890. Würzburg.
- Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004a: Kommentarer til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes* 33, 179–192.
- Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004b: Kommentarer til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 191–201.
- Malmgren, Sven-Göran 2004: En ny svensk konstruktionsordbok. I: *LexicoNordica* 11, 271–292.
- NET = DEN DANSKE NETORDBOG
- NLO = Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén: *NLO. Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.
- Paul, Hermann 1895: Über die Aufgaben der wissenschaftlichen Lexikographie mit besonderer Rücksicht auf das Deutsche Wörterbuch. I: *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen u. der historischen Classe der k. b. Akademie der Wiss. 1894*. München.
- Pedersen, Karen Margrethe 2004: [anmeldelse af Den Danske Ordbog]. I: *Danske Studier* 2004, 171–183.
- Raumer, Rudolf von 1863: Das deutsche Wörterbuch der Gebrüder Grimm und die Entwicklung der deutschen Schriftsprache. I: Rudolf von Raumer: *Gesammelte sprachwissenschaftliche Schriften*. Frankfurt a.M./Erlangen: Heyder & Zimmer, 331–362.
- Storjohann, Petra 2005: elexiko: A Corpus-Based Monolingual German Dictionary. I: *Hermes* 34, 55–82.

Henning Bergenholtz
professor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
hb@asb.dk

Vibeke Vrang
cand.ling.merc.
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
vv@asb.dk

Lars Trap-Jensen

Kommentar til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere?¹

I deres anmeldelse af Den Danske Ordbog's bind 2 og 3 bruger Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang en del plads på at gentage en række kritikpunkter som de har fremført tidligere (Bergenholtz/Vrang 2004a, 2004b) vedrørende lemmabestand, proskription/deskription, forkortelser, fleksionsangivelser og en generel opfattelse af at ordbogen er for lærd. Vi har i redaktionen med tilfredshed noteret os at vores svar (Lorentzen/Trap-Jensen 2004a, 2004b) har ført til en revision af kritikken mod lemmabestanden, men vil i øvrigt ikke her gentage vores svar på kritikken. De er uændrede og fremgår af ovennævnte referencer. I stedet vil vi i det følgende koncentrere os om de nye punkter eller nye aspekter som tages op af Bergenholtz/Vrang. Det drejer sig om synonymangivelser, kollokationer samt citater og især kildeangivelser hertil.

1. Synonymer

”Så vidt vi kan se, vil en bred synonymopfattelse være mest fordelagtig i de fleste tilfælde”, skriver Bergenholtz/Vrang og fortsætter lidt senere: ”Den Danske Ordbog gør tilsyneladende brug af en smal synonymopfattelse.” Det sidste udsagn har Bergenholtz/Vrang ret i – Den Danske Ordbogs synonymopfattelse er forholdsvis snæver, og heraf følger nærmest nødvendigvis at vi ikke er enige i det første udsagn. Den snævre opfattelse er ikke valgt af pladshensyn, heller ikke fordi den skulle være mere arbejdsøkonomisk, eller af andre praktiske årsager, men fordi redaktionen har ment at det tjener brugeren bedst sådan. Når denne forskel er konstateret, kan det næppe komme som en overraskelse for nogen at Den Danske Netordbog har flere synonymangivelser med end Den Danske Ordbog. Langt de fleste betydningsangivelser i Den Danske Netordbog består faktisk udelukkende af en ophobning af

¹ Tak til mine kolleger Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen og Henrik Lorentzen for nyttige kommentarer og forslag til forbedringer.

synonymer – i udgangsværket DanskOrdbogen vistnok næsten alle. Det hænger begribeligvis sammen med at Den Danske Netordbog er konciperet som en produktionsordbog beregnet for danske modersmålsbrugere. Det er ikke her uenigheden ligger. Når Bergenholtz/Vrang skriver: ”Den største nytteværdi har synonymangivelser i forbindelse med tekstproduktion”, kan vi også tilslutte os – ja endda tilslutte os synspunktet om at den brede synonymopfattelse er at foretrække i et sådant værk.

Den Danske Ordbog derimod definerer sig selv bredere og henvender sig til en større målgruppe. Den skal gerne kunne bruges til tekstproduktion såvel som til tekstforståelse og videnstilegnelse. Og målgruppen er mere omfattende end danske modersmålsbrugere. Der hvor uenigheden opstår, er med andre ord når Bergenholtz/Vrang mener at den brede synonymopfattelse er fordelagtig ”i de fleste tilfælde”, og om Den Danske Ordbogs udvalg skriver: ”Flere synonymer havde været nyttige for problemer som i de ovennævnte sammenhænge” (de ovennævnte sammenhænge der refereres til, omfatter foruden tekstproduktion, også vidensrelaterede spørgsmål, fx sproglæring). Vi mener ikke det er indlysende rigtigt ved tekstforståelse og videnstilegnelse. Derimod er vi på linje med Bergenholtz/Vrang 2004b, som mente at ”en meget bred synonymopfattelse [ikke vil] være særligt velegnet, hvis ordbogen bruges i en vidensrelateret funktion ..” (s. 180). Anmelderne har tilsyneladende ikke afklaret hvad de mener om dette spørgsmål. Efter vores mening har det snævre synonymbegreb den fordel at man kan stole på de synonymer der bringes, også i de tilfælde hvor man ikke er fortrolig med betydningen af opslagsordet eller et eller flere af synonymerne. Målet har været at forsyne brugeren med synonymer der tilnærmelsesvis er udskiftelige med opslagsordets definition ved både tekstproduktion og tekstforståelse. Det er også grunden til at både synonymer og antonymer undertiden er forsynet med stilistiske kommentarer: Selvom to ord betydningsmæssigt kan være nær-kongruente, har vi ment det nødvendigt at oplyse om en forskel i fx formalitetsgrad hvis brugeren skal kunne bruge synonymet i en konkret situation (det være sig reception eller produktion). Samme tillid til synonymernes udskiftelighed kan man ikke have ved den brede opfattelse. Når man fx som Den Danske Netordbog anfører *idyllisk* som synonym til *fredfyldt* eller *gengive* som synonymt med *illustrere*, bliver synonymbegrebet efter vores mening så bredt at der er fare for at den sproglige beskrivelse bliver upræcis. Det kan som sagt være på sin plads i produktionsordbøger for modersmålsbrugere, hvor brugeren formodes at kende betydningen af de synonymer der gives, men i en bredt anlagt ordbog som Den Danske Ordbog har vi med vilje ønsket at være tilbageholdende med

brug af synonymer og antonymer. Det betyder omvendt ikke at vi vil forsvare udvalget i hver eneste artikel. Når man betragter Bergenholtz/Vrangs udvalg, er der da flere af Den Danske Netordbogs forslag der forekommer velvalgte.

Man skal i øvrigt være opmærksom på at nogle af de ord som i Den Danske Netordbog anføres som synonyme, i Den Danske Ordbog optræder efter **JF** (= jævnfør). Denne markør bruges netop foran ord der betydningsmæssigt er beslægtede med opslagsordet, men som efter Den Danske Ordbogs synonymibegreb ikke kan kaldes synonyme. Brugeren opfordres derfor til at slå det pågældende ord op for selv at sammenligne betydningerne. I Den Danske Netordbog anføres fx under *eau de cologne* synonymerne *alkohol-fortyndet parfume*, *kølnervand* og *parfume*. Den Danske Ordbog anfører *kølnervand* og *cologne*, men skriver så **JF** *parfume*. *Parfume* opfattes i Den Danske Ordbog ikke som et synonym for *eau de cologne*, og den bruger der ulejliger sig med at slå ordet op, får at vide at forskellen på de to ord er procentandelen af æteriske olier.

Derudover bliver **JF** også brugt til at henlede brugerens opmærksomhed på andre ord end de her omtalte, så det er altså ikke sådan at **SYN** og **JF** tilsammen modsvarer Den Danske Netordbogs synonyme. **JF** bruges også til andre former for betydningslægtsskab og til at gøre opmærksom på ord der af andre grunde kan være nyttige at sammenligne med opslagsordet.

2. Kollokationer

Anmelderne omtalte kort kollokationer i Bergenholtz/Vrang (2004b) under deres omtale af ordforbindelser og bebudede en mere detaljeret gennemgang senere. Den kommer så i den aktuelle anmeldelse, og heraf fremgår det at hovedindtrykket er at Den Danske Ordbog er for sparsom med angivelse af kollokationer: ”Det må anses for en stor svaghed ved Den Danske Ordbog, som her har forsømt at give den særligt vigtige sprogproduktionshjælp ..”. Og igen er det Den Danske Netordbogs ”lidt større mængde af kollokationsangivelser” der fremhæves som ”mere fordelagtig” for mange brugere. Vi har i Lorentzen/Trap-Jensen (2004b) anført at stikprøveoptællinger (med den usikkerhed som de indebærer) ikke entydigt underbygger at Den Danske Netordbog skulle indeholde flere kollokationer, men vil i øvrigt ikke gentage argumentationen her. Derimod kan der være grund til – inden den overordnede vurdering kommenteres – at redegøre mere detaljeret end det skete i Lorentzen/Trap-Jensen 2004b for hvordan begrebet kol-

lokationer opfattes og administreres i Den Danske Ordbog. Vi går ud fra at de fleste kan blive enige om at det drejer sig om ordforbindelser med betydningsmæssig transparens. I Nordisk Leksikografisk Ordbok lyder definitionen: ”Ordforbindelse der betydningen har en klar sammenheng med betydningen av de enkelte delene”. Derudover forventer mange at forholdet mellem kollokatorerne er af en sådan beskaffenhed at kollokationen udtrykker typisk eller træffende sprogbrug. Nordisk Leksikografisk Ordbok skriver også at termen kan defineres ”ut fra ordenes typiske opptreden i tekstsammenheng, der frekvens og syntaktisk nærhet i konkrete tekster bliver lagt til grunn ..”. Og netop sådan er kollokationer blevet behandlet i Den Danske Ordbog. Ordbogen er jo korpusbaseret, og alle de kollokationer der optræder, er genereret ud fra en statistisk analyse af korpusmaterialet for det pågældende ord. Det giver nogle klare fordele, men nok også nogle begrænsninger med hensyn til hvad det er muligt at bringe. Fordelen er efter vores mening igen at brugeren kan stole på de oplysninger der står i ordbogen. Kollokationerne er med andre ord ikke resultatet af den enkelte redaktørs personlige præferencer med de farer for idiosynkrasier som det indebærer. De udtrykker tværtimod en reelt forekommende, typisk sprogbrug, idet der bag hver enkelt kollokation ligger en statistisk undersøgelse af opslagsordet (udført enten som Mutual Information-score eller T-score).

Begrænsningen ligger omvendt i de muligheder man derved afskærer sig selv fra at bringe fordi en påtænkt kandidat ikke er tilstrækkelig hyppig og typisk i sproget til at man kan forsvare at bringe den. Der er Den Danske Netordbog naturligvis langt friere stillet og kan bringe så mange kollokationer den ønsker. Fx kan man i den tidligere omtalte artikel *eau de cologne* finde kollokationen ”duppe eau de cologne på håndleddene”. Det kan man ikke i Den Danske Ordbog, for efter denne ordbogs fortolkning af begrebet er det slet ikke en kollokation. Den har nemlig ingen støtte i sprogbugen. En søgning i Infomedia, med Google på internettet, i Korpus 2000 og i Den Danske Ordbogs korpus giver alle resultatet 0 forekomster. Det er muligt at nogle brugere vil finde oplysningen nyttig, fx af encyklopædiske grunde, eller fordi man får at vide at *duppe* kan bruges sammen med kosmetikord og derfor potentielt også sammen med *eau de cologne*, men en kollokation er det efter vores mening altså ikke. Og sådan er der mange ord i Den Danske Netordbog som har kollokationer man må lede forgæves efter i Den Danske Ordbog.

Den anden begrænsning ligger i at vi i andre tilfælde har undladt at bringe mulige kandidater fordi det statistiske grundlag har været for lille. Den situation bør principielt adskilles fra den netop omtalte. Her

kan der nemlig godt være tale om en rigtig og i en anden situation måske velvalgt kollokation, men hvis opslagsordet selv har været lavfrekvent i ordbogens korpus, har det ikke været statistisk forsvarligt at bringe kollokationen. Det kan jo skyldes en tilfældighed at en given ordforbindelse optræder eller ikke optræder i korpus. Det er den altovervejende grund til at vi har undladt at anføre kollokationer i en række artikler. Det gælder primært ord der optræder med en absolut hyppighed i korpus på under 100–200. Prisen for at være korpusbaseret og fastholde loyaliteten mod den empiriske basis er her naturligvis at vi kan have undladt at bringe relevante kollokationer alene fordi korpusstørrelsen har gjort det for usikkert. Nogle af de udeladte kollokationer ville måske vise sig at være signifikante ved en højere korpusstørrelse, og dermed har vi, uheldigvis, undertrykt en række kollokationer i ordbogen. Problemet er at det ved en højere korpusstørrelse også ville vise sig at andre kollokationer blot var tilfældige og derfor ikke relevante, og det er ikke til at sige på forhånd hvilke.

Det er derfor på sin plads at nuancere Bergenholtz/Vrangs kritik på følgende punkter: For en række ord har Den Danske Netordbog kollokationer hvor Den Danske Ordbog ingen har. Det drejer sig navnlig om lavfrekvente ord hvor Den Danske Ordbog af statistiske grunde har afholdt sig fra at bringe kollokationer. I nogle tilfælde ville det have været berettiget at bringe kollokationer, men det ville have krævet et større korpus. Set fra brugerens synspunkt er den forklaring selvfølgelig uinteressant, så her må vi medgive at brugeren skuffes. Lidt anderledes forholder det sig med de mere frekvente ord. Her har Den Danske Netordbog ofte flere kollokationer med end Den Danske Ordbog. Ud over kollokationernes antal er det dog også slående hvor få der er fælles. Mange af Den Danske Netordbogs kollokationer er efter Den Danske Ordbogs opfattelse ikke kollokationer, og det forklarer i sig selv en del af den numeriske forskel. Vi er ikke i stand til at gennemskue hvordan Den Danske Netordbogs kollokationer er kommet i stand, men udbredelse i sproget og korpusanalyse lader ikke til at være det styrende princip. Det er ikke svært at finde eksempler hvor de to ordbøger giver direkte modstridende oplysninger: Om ordet *kaffe* oplyser Den Danske Ordbog ved de fire definitioner der gives i artiklen, enten *uden pl.* (i to tilfælde) eller *især i sg.* (i to tilfælde). Ikke desto mindre oplyser Den Danske Netordbog under betydningen 'kaffesort' følgende kollokationer: *afrikanske kaffer, colombianske kaffer, brasilianske kaffer, kaffepakke med 5 forskellige kaffer, økologisk kaffe, rå kaffe*, altså 4 ud af 6 kollokationer anføres i pluralis.

Endelig kan man også finde ord hvor fordelingen er den omvendte, altså at Den Danske Netordbog er sparsom i sit udvalg, mens Den Danske Ordbog er fyldigere. Det gælder fx ved visse højfrequente ord, fx grammatiske ord. Ved ordet *efter* bringer Den Danske Netordbog således blot 2 kollokationer, mens Den Danske Ordbog har 45, og ved *i* er fordelingen 3 over for 74. Måske skyldes det at disse ord har fået en mere nødtørftig redaktionel behandling i Den Danske Netordbog? Og for Den Danske Ordbog gælder det omvendt at de højfrequente ord har flest kollokationsangivelser fordi det statistiske materiale her er mest fyldigt.

3. Citater og kildeangivelser

Gennemgående er der ros til Den Danske Ordbog for både udvalget og antallet af citater (eller eksempler som de kaldes af Bergenholtz/Vrang), endda i en sådan grad at anmelderne mener at det til dels kan kompensere for de efter deres mening skuffende få kollokationsangivelser. Vi takker for roserne; den interesserede læser kan læse mere om udvælgelse af citater i Lorentzen (2001).

Rosen gælder imidlertid ikke anvendelsen af kildeangivelser, tværtimod. Den er ifølge anmelderne en overflødig akademisk tradition som tager kostbar plads op og medvirker til at give ordbogen et støvet og lærd præg.

Den kritik mener vi er forfejlet. Det er rigtigt at der har været en tradition for i videnskabelige ordbøger at anføre kilden til et citat, en tradition Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ikke kan nægte at være en del af med sine ordbogsudgivelser. Men selvom vi gerne vil vedkende os traditionen, er det os magtpåliggende at understrege at filologisk dokumentationsværdi allerhøjest har været et sekundært argument for at bruge eksplicitte kildeangivelser ved citaterne. Langt væsentligere for redaktionen har det været at vi har anset det for en endda særdeles nyttig og anvendelig oplysning for brugeren at få på stedet – hvad enten det drejer sig om læg eller lærd. Det er der flere grunde til.

Vi har med vilje bestræbt os på at udforme kildeangivelserne så de lader sig afkode på stedet uden at brugeren først skal konsultere kildelisten, som befinder sig sidst i bind 6. Det er nok kun de mest ivrige der gør sig den ulejlighed hvis de står med et af de andre bind i hånden. Målet har derfor været: Så kort og så klart som muligt. Det har bl.a. haft den konsekvens at vi undertiden har måttet give køb på den filologiske dokumentationsværdi som anmelderne mener skulle være begrundelsen. Ved samtlige aviscitater er der således ingen datoangivelse, og slår man

efter i kildefortegnelsen, får man eksempelvis blot at vide: BerIT = Berlingske Tidende (avis). Den oplysning kan dårligt bruges hvis man med filologisk nidkærhed er ude efter at kontrollere den oprindelige tekst². Og det har som sagt heller ikke været den primære begrundelse.

Derimod har vi ønsket at være tro mod kildeteksten. Det betyder at vi som redaktionelt hovedprincip ikke har foretaget rettelser i de anvendte citater. I de tilfælde hvor det ikke har kunnet undgås, har vi tydeligt markeret det i citatet, enten med to prikker (hvis noget er udeladt), eller med skarpe parenteser (hvis vi har ændret eller tilføjet noget). Det har indimellem været et besværligt princip at administrere fordi man som redaktør dels som regel vil foretrække et citat uden brud, dels undertiden har været nødsaget til at forkaste et ellers velegnet citat pga. en uheldig stavfejl eller en syntaks som ville kræve flere brud i ordbogsteksten. I andre ordbøger vælger man i sådanne tilfælde at normalisere, rette, anonymisere og på anden måde rette til så man får et pænt og nydeligt eksempel. Gevinsten ved ikke at rette i kildeteksten er at citatet ofte opleves som mere frisk og autentisk. Citaternes friskhed er også det der uvilkårligt får brugeren til at stille spørgsmålet: Hvor kommer det fra? Hvis citatet fx er en hel lille historie, bliver man elementært nysgerrig efter at få at vide hvor den stammer fra. Og det er her kildeangivelser er værdifulde. De hjælper nemlig til at placere citatet i et større tekstligt univers og er på den måde med til at etablere den minimale kontekst som gør at eksemplet bevæger sig fra at være en løsreven sætning og til at kunne forstås som det det er: et miniudsnit af en autentisk tekst fra den verden vi selv lever i.

Tag følgende citat: "Når De er så tilfreds med det spanske telefonvæsen, hvorfor rejser De så ikke hjem og taler i telefon i Deres eget land?" Eller dette: "Der er ikke så mange, der kan lide David Bowie heller. Det er som man tager det, hver sin smag." Læst i isolation, kommer man i tvivl om hvordan de skal opfattes. Avistekster? Den første et mavesurt læserbrevsindlæg, den anden måske fra en koncertanmeldelse? Under læsningen kan man ikke lade være med at prøve at placere citatet i en ramme der giver mening, og prøve at forstå det på den baggrund. Her tjener kildeangivelsen som en slags facitliste – hvad enten man bekræftes i sin antagelse ("Det var tydeligvis slut mellem hende og Bo. Bo havde valgt, – og han havde ikke valgt Kirsten" HendeVerd89) eller overraskes. Måske er det overraskende for nogen at det første citat stammer fra Klaus Rifbjergs roman Rapsodi i

² Det betyder naturligvis ikke at oplysningen ikke findes. Den filologisk interesserede kan altid få den præcise bibliografiske oplysning til et bestemt citat ved personlig henvendelse til redaktionen.

blåt, mens det andet er en udtalelse fra en ungdomsskoleelev givet i et mundtligt interview. Den lille ekstraoplysning om genre eller forfatternavn er ofte det der giver en oplevelse af at man *forstår* citatet, ikke blot som en sætning, men som det lille stykke kultur det er udtryk for.

Der er selvfølgelig også gange hvor forbindelsen mellem citat og kildeangivelse er intetsigende, men i de fleste tilfælde synes vi det fungerer rigtig godt, og med de mange resurser der er brugt på at etablere et bredt sammensat korpus, har redaktionen fundet det naturligt at videregive den tekstrigdom til brugeren.

Vi mener derfor tværtimod at kildeangivelserne kan være med til at give ordbogen en bredere appel. Det antydes i hvert fald af de tilbagemeldinger som vi har modtaget fra brugere der fortæller at de ligefrem kan forfalde til lystlæsning i ordbogen. Det kan selvfølgelig skyldes definitionernes smukke prosa eller en elegant udformet etymologisk oplysning, men sandsynligheden taler nok snarere for at årsagen skal søges i de mange og bredt sammensatte citater samt – tror vi – oplysningerne om hvor de stammer fra. Ikke mindst Den Danske Ordbogs næsten 100.000 citater med tilhørende kildeangivelser er for både folket og akademikerne.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004a: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes* 33, 149–178.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004b: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 165–189.
- DanskOrdbogen = Bergenholtz, Henning mfl.: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime 1999.
- Den Danske Netordbog = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang med bidrag af Lena Lund, Helle Grønborg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Mia Johnson: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind.
<http://netordbogen.asb.dk> 2002–2005.
- Den Danske Ordbog = Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen (hovedredaktør): *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal 2003–2005.
- Lorentzen, Henrik 2001: Jagten på det gode citat. Om vanskelighederne ved at finde egnede ordbogseksempler i et korpus. I: Martin Gellerstam et al. (eds.): *Nordiske studier i leksikografi* 5. *Rapport från*

Konferens om Lexikografi i Norden, Göteborg 26.–29. maj 1999. Göteborg, 202–216.

Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004a: Kommentarer til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes* 33, 179–192.

Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004b: Kommentarer til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 191–201.

Nordisk Leksikografisk Ordbok = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson, Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.

Lars Trap-Jensen
ledende redaktør
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
ltj@dsl.dk

Anna Helga Hannesdóttir

Nya vägar in i ordens värld

Jón Hilmar Jónsson: *Or>aheimur. Íslensk hugtakaor>abók me> or>a- og or>asambandaskrá*. 2002. Reykjavík: JPV útgáfa.

1. Inledning

Isländsk lexikografi har på mindre än tio år berikats med två storartade arbeten: Jón Hilmar Jónssons kollokationsordbok *Or>asta>ur* (1994) och begreppsordboken *Or>aheimur* (2002). Dessa arbeten är resultatet av en vetenskaplig analys av det isländska språket som ännu inte har tillämpats på de andra språken i Norden. Den lexikografiska beskrivningen av isländskan har redan från början varit underkastad andra villkor än de andra nordiska språken. Medan de första danska och svenska ordböckerna tillkom för att underlätta danskars respektive svenskars studier i främmande språk, var de första ordböckerna över isländskan inte avsedda för islänningars förkovran i andra språk. De vände sig snarare till danskar, svenskar och andra utlänningar som av olika skäl intresserade sig för det isländska språket. Sådana är förhållandena som bekant inte längre, numera är även den isländska lexikografien i första hand utförd av och avsedd för islänningarna själva. Så även Jón Hilmar Jónssons båda arbeten. Dessa avviker emellertid från den traditionella enspråkiga lexikografien på flera olika sätt. Istället för att lägga det enskilda ordet och dess egenskaper till grund för lexikonbeskrivningen riktar Jón Hilmar Jónsson sin analys bort från den enskilda enheten mot ordets syntagmatiska egenskaper, dvs. dess kombinatoriska preferenser och restriktioner, och mot den betydelse som uppstår när ordet uppträder i kollokationer och fasta fraser av olika slag. I *Or>aheimur* utgår presentationen från kluster av betydelser som förs samman i begreppsfält.

Under tiden som arbetet med *Or>asta>ur* och *Or>aheimur* har pågått har de lexikografiskt intresserade kretsarna i Norden kunnat följa processen genom författarens flitiga medverkan på de nordiska lexikografikonferenserna. Där har han redovisat teoretiska och praktiska problem och överväganden (Jónsson 1992, 1995, 2003, 2005). När *Or>asta>ur* kom ut recenserades den i denna tidskrift (Simensen 1995). Det kan därför förefalla onödigt att i denna recension av *Or>aheimur*

referera de grundläggande principerna för arbetet. Den färdiga ordboken vänder sig emellertid inte till den kvalificerade krets av språkvetare och lexikografer som har haft möjlighet att ta del av författarens presentationer. Inte heller sträcker sig experternas möjlighet att bedöma viktiga egenskaper hos den färdiga produkten längre än vars och ens kunskaper i isländska tillåter. Här anläggs därför ett dubbelt perspektiv på arbetets innehåll och uppläggning: dels de nordiska lexikografernas och språkvetarnas, dels de isländska användarnas perspektiv.

2. Arbetets uppläggning och struktur

Orðheimur. Íslensk hugtakaorðabók með orða- og orðasambandaskrá (2002), är en isländsk begrepps- och konstruktionsordbok ordnad i begreppsfält som konstitueras av fraser. *Orðheimur*, hädanefter förkortat *OH*, är ett omfattande verk på drygt 900 sidor. Arbetet är ordnat i fyra delar: inledning, en begreppsordnad del, en ord- och frasordnad del och ett engelskt register.

I inledningen redogör författaren för hur verket är uppbyggt och där får användaren både en presentation av de teoretiska överväganden som ligger till grund för arbetet och en praktisk vägledning till hur det skall användas. *OH* är en utpräglad produktionsordbok och det förutsätts att användarna har isländska som modersmål eller åtminstone mycket avancerade kunskaper i språket. Ordboken angriper språkets uttryckssida och det primära syftet med den är att tillhandahålla information om hur ett semantiskt innehåll kan kläs i ord snarare än omvänt – att redovisa ett ords betydelse. Det är alltså inte det enskilda ordet som är föremål för den lexikografiska beskrivningen. Denna utgår istället från semantiken och syftet med ordboken är att anvisa de olika sätt isländskan erbjuder för att uttrycka betydelser.

Författaren diskuterar också verkets relation till andra begreppsordböcker, i första hand Rogets *Thesaurus of English Words and Phrases*. En avgörande skillnad mellan *OH* och dessa verk består i hur de begrepp som lexikonbeskrivningen utgår ifrån är ordnade. I Rogets *Thesaurus* ordnas begreppen i hierarkiskt indelade teman medan de i *OH* ordnas i självständiga begreppsfält i en icke-hierarkisk struktur. Här presenteras de istället i strikt alfabetisk ordning. Till grund för den alfabetiska ordningen ligger en begreppsrubrik i substantivisk form. I vissa fall har dessa begreppsrubriker fallit sig naturliga och enkla att formulera, som exempelvis *gleði*, *laun*, *reynsla* (glädje, belöning, erfarenhet), medan det i andra fall har varit motiverat med en tvåledad rubrik: *a>ild/flátttaka* och *brá>læti/fljótfærni* (delaktighet/deltagande,

hast/impulsivitet). Alla begreppsfält har emellertid inte ett innehåll som på ett naturligt sätt låter sig sammanfattas i ett – eller ens två – substantiv. Författaren påpekar därför att han för vissa begreppsfält har fått skapa en beteckning som inte kan anses ingå i det etablerade isländska substantivförrådet, som t.ex. *hjárnei>ing* (förbigående). Sådana beteckningar är emellertid så genomskinliga att han antar att de inte vållar användarna några problem.

Indelningen i begreppsfält diskuteras. De olika begreppsfälten är inte strikt avgränsade mot varandra. Det finns tvärtom gott om överlappningar mellan fält över närbesläktade begrepp och läsaren får i varje fält hänvisningar till begreppsfält med likartat innehåll.

I inledningen ges också en detaljerad anvisning till hur ordboken skall användas. Den isländsktalande användaren har huvudsakligen två möjliga ingångar i ordboken: dels genom de alfabetiskt ordnade begreppsrubrikerna, dels genom ord- och frasregistret. En tredje väg, avsedd för användare som inte har isländska som modersmål, utgörs av ett alfabetiskt register över engelska motsvarigheter till begreppsfältsrubrikerna. Från dessa hänvisas användaren till det aktuella fältet.

De två typerna av artiklar, begreppsfälten och ord-/frasartiklarna, och deras struktur beskrivs noggrant i inledningen och användaren får en detaljerad anvisning om hur den information som ges i formaliserad och generaliserad form skall avkodas. Också den tekniska notationen förklaras ingående. Dessa anvisningar finns även schematiskt återgivna på bokens pärmuppslag. Inledningen är innehållsrik och informativ och den användare som verkligen läser den har goda möjligheter att med den som utgångspunkt få stor nytta av sin ordbok. Frågan är naturligtvis om alla användare gör det.

I den första av de två lexikografiska delarna presenteras de – enligt baksidestexten – mer än 840 begreppsfälten i alfabetisk ordning. Artiklarna upptar de olika sätt isländskan medger för att uttrycka det semantiska innehåll som artikelrubriken betecknar. Denna del följs av en ord- och konstruktionsförteckning, där 33.000 fraser och konstruktioner ordnas under 14.000 lexikoningångar. De allra flesta av dessa lexikoningångar består av enskilda ord, i första hand adjektiv, substantiv och verb. Det förekommer dock att adverb och i enstaka fall ord från de andra ordklasserna står som uppslagsord och i vissa fall består ingången av en fras. Samtliga innehållsord som förekommer i de fraser som redovisas i de 840 begreppsfälten utgör en egen artikelingång i ord- och frasförteckningen. I dessa artiklar förtecknas sedan samtliga de fraser och konstruktioner uppslagsordet eller frasen ingår i. För varje fras hänvisas läsaren till det eller de begreppsfält som kan uttryckas med hjälp av den aktuella frasen.

3. Begreppsfälten

Begreppsfälten är olika komplexa i sin uppbyggnad och olika omfångsrika när det gäller sätten att uttrycka det innehåll de omfattar. De komplexa begreppen delas in i olika teman som i sin tur kan fördelas på underordnade teman. Denna indelning markeras typografiskt med pilar: %_o markerar nytt tema och %_o%_o underordnat tema. De enklaste begreppsfälten består av några få fraser utan underordningar och de mest omfattande uppgår till över 200 fraser som i sin tur delas in i flera olika teman och underordnade teman.

Ett av de omfångsrikaste begreppsfältet har rubriken *dau>i* (död). Detta fält består av runt 240 olika sätt att uttrycka begreppet 'död'. Dessa uttryck för 'död' delas i sin tur in i fyra aspekter av döden: 'hålla på att dö', 'dö', 'vara död' och 'vålla död'. Bland de fraser som uttrycker de tre första aspekterna urskiljs förutom generella uttryckssätt även underkategorier. Främst är det kring själva döendet, 'dö', som fraseologin är väl utvecklad. Detta tema delas därför in i ytterligare 11 underordnade klasser (som nog egentligen skall vara 10), varav två indelas i ännu finare betydelsekluster. Här kan naturligtvis indelningen i underordnade underteman (markerade %_o%_o%_o) diskuteras. Det kan säkert finnas alternativa sätt att dela in denna rikhaltiga fraseologi i undergrupper. Indelningen fungerar dock i allmänhet alldeles utmärkt.

Det ordboksanvändaren får hjälp med i den första, begreppsordnade delen är alltså olika sätt att uttrycka sig kring det som begreppsrubriken omfattar. Den som exempelvis söker uttryck för 'a> hætta' (sätta stopp för, upphöra) slår lämpligen upp begreppsfältet *stö>vun* (stopp). Själva den typografiska utformningen av artiklarna kräver en del av användaren. Den formella notationen med parenteser och vinkelparenteser är densamma som användes i *Or>asta>ur*, men den är inte särskilt genomskinlig och den systematiska information som finns i frasernas formella och typografiska utformning är nog lätt att förbise. De explicita uppgifter av det slag som tillhandahålls i traditionella, ordbaserade ordböcker lyser med sin frånvaro. Sålunda ges ingen information om det lemma *stö>vun* som utgör ingång till artikeln, varken när det gäller dess grammatiska egenskaper (substantiv, femininum) eller en systematisk betydelsebeskrivning i form av parafraaser eller räckor av närsynonymer.

Med utgångspunkt i sin modersmålskompetens och med hjälp av informationen i inledningen och bruksanvisningen på ordbokens pärm-uppslag är det lätt för användaren att avgöra vilka restriktioner som gäller för varje enskilt uttryck, vad som är obligatoriskt och vad som är fakultativt och på vilka sätt de angivna uttrycken kan varieras. Begreppsältet *stö>vun* får illustrera hur ett begreppsält presenteras, vilken information som förmedlas och på vilket sätt.

STÖ>VUN

%o *stö>va e->*

stö>va <reksturinn, sölna>

rjúfa <samtali>

slíta <fundinum, vi>ræ>unum>

klippa á <samtali>

binda enda á <ófri>inn>

gera enda á <flrætunni>

%o%o *felur í sér (yfirvega>a) ákvör>un*

taka fyrir <frekari vi>skipti>

%o%o *felur í sér vi>nám/baráttu*

halda <sjúkdómnum> ni>ri

komast fyrir <sjúkdóminn>

(<reyna a>>) kæfa <grátinn, hláturinn>

rá>a ni>urlögum <eldsins>

kve>a ni>ur <öll mótmæli>

bæla ni>ur <allan móttflóa>

brjóta <alla andstö>u> á bak aftur

%o *e-a> stö>vast*

<reksturinn> stö>vast (<ef ekki fæst meira lánsfé>)

<samtali> rofnar/rofna>i (<allt í einu>)

fla> slitnar/slitna>i upp úr <trúlofuninni; vi>ræ>um fleirra>

<vi>ræ>urnar> sigla/hafa siglt í strand

<ofsóknirnar, draugaganginn> tekur/tók (<brátt>) af

fla> tekur/hefur (<alveg>) teki> fyrir <draugaganginn>

fla> er (<alveg>) hætt a> <snjóa, rigna>

' AFLÁT • LOK • FRAMVINDA • TÁLMUN • VI>NÁM •

TRUFLUN • RAUNVERULEIKI

Begreppsältet är indelat i två huvudmoment. Först behandlas en transitiv användning av begreppet där subjektet har agentfunktion, *stö>va e->* (stoppa något), och sedan en intransitiv där subjektet utsätts för verbhandlingen, dvs. är det som stoppas e.d., *e-a> stö>vast* (något stoppas, avslutas). Det första momentet innehåller i sin tur två underordnade moment: *felur í sér (yfirvega>a) ákvör>un* (innebär (övervägt) beslut) och *felur í sér vi>nám/baráttu* (innebär motstånd/kamp).

Under varje moment redovisas etablerade sätt att uttrycka den betydelse som avses. Medan begreppsrubrikerna konsekvent består av

substantiv har de uttryckssätt som anvisas snarare ett rematiskt perspektiv; ett eller flera enkla verb och en eller flera verbfraser uttrycker den betydelse som avses. Det uttryck som bär den betydelse som begreppsrubriken betecknar byggs ut med kompletterande led för att de i så stor utsträckning som möjligt skall representera naturligt språkbruk. Istället för att formaliserat redovisa konstruktionsramarna för uttrycket eller kategorin kompletteras dessa med lexikala enheter.

Det första momentet i begrepsfältet *stö>vun* inleds med verben *stö>va*, *rjúfa*, *slíta*, vart och ett följt av ett led i vinkelparentes. Vinkelparentesen markerar att ledet är obligatoriskt i respektive verbs konstruktionsschema – i dessa fall är det ett objekt som är obligatoriskt: *stö>va* <reksturinn, söluna>, *rjúfa* <samtali>, *slíta* <fundinum, vi>ræ>unum>. Däremot ingår de angivna lexikaliska enheterna inom vinkelparenteserna, dvs. *reksturinn*, *söluna*; *samtali* och *fundinum*, *vi>ræ>unum*, inte i det aktuella uttrycket. Dessa fungerar istället dels som representanter för en mängd olika lexikala enheter med likartade semantiska egenskaper och funktioner, dels som en indirekt illustration av vissa grammatiska och syntaktiska relationer mellan uttrycket och dess komplement. I fallet ovan framgår den morfosyntaktiska relationen mellan verbet och objektet; objekt till verben *stö>va* och *rjúfa* markeras morfologiskt som akusativ medan verbet *slíta*, använt i denna betydelse, tar ett objekt i dativ.

De följande uttrycken består av verb som kräver bundna adverbial; därvid redovisas också adverbialets karaktär. När adverbialet, som i dessa fall, utgörs av prepositionsfras anges vilken preposition som krävs och vilket morfologiskt kasus rektionen då uppbär: *klippa á* <samtali>, *gera enda á* <flætunni>.

Förutom de obligatoriska led som markeras av vinkelparenteserna illustreras också fakultativa led av olika slag. Dessa anges inom vanlig parentes: (<reyna a>) *kæfa* <grátinn, hláturinn>. Även dessa led förmedlar information på olika nivåer. Uttrycket *kæfa e->* i betydelsen 'stoppa', 'få att upphöra' kan lämpligen konstrueras med ett verb med modal funktion: *reyna a* (försöka); av vinkelparentesen inom den vanliga parentes framgår att vilket verb som än används krävs det ett utsatt infinitivmärke i den föregående sekvensken <reyna a> *kæfa*. Annan information som kan utläsas ur de fakultativa leden gäller verbens aktionsart. Verb som betecknar durativa handlingar kan förses med tillägget *vera a*, t.ex. (*vera a*) *gramsa í* <dótinu, gögnunum>, (*vera eitthva* a) *laumupokast* och verb med momentan betydelse med tillägg av typen *allt í einu*: <samtali> *rofnar/rofna*i (<allt í einu>).

På liknande sätt kan den initierade ordboksanvändaren räkna ut vilka egenskaper subjektet i den anvisade verbfrasen bör besitta. Ett

subjekt som inte är underkastat några speciella restriktioner sätts inte ut alls, medan uttryck som kräver speciella egenskaper hos subjektet förses med en representant som illustrerar restriktionerna. Om uttrycket konstrueras med ett opersonligt subjekt inleds det med ett sådant: *fla> slitnar/slitna>i upp úr <trúlofuninni; vi>ræ>um fleirra>* och på samma vis sätts ett oblikt subjekt ut där ett sådant är nödvändigt: *<ofsóknirnar, draugaganginn> tekur/tók (<brátt>) af* samt, från det närliggande fältet *lok* (avslut): *<verkinu, athöfninni, fundinum> er loki>*. Subjekt som av semantiska skäl måste stå i pluralis illustreras på samma sätt: *<fleir, flær, flau> stilla/stilltu saman strengi sína*. Ofta redovisas flera lexikaliska representanter för ett led. Dessa skils åt med kommatecken eller semikolon: *<trúlofuninni; vi>ræ>um fleirra>* , *<ofsóknirnar, draugaganginn>*. Avsikten med att ge mer än en representant är dubbel, dels att illustrera de kombinatoriska villkoren, dels att exemplifiera autentiskt språkbruk. Det är dock inte alltid som båda dessa avsikter uppfylls och möjligen vore det bättre att separera de två funktionerna.

En svaghet i presentationen är att fraserna saknar stilmarkörer och uppgifter om eventuella pragmatiska egenskaper. Språkbrukaren förväntas själv kunna avgöra huruvida de anvisade alternativa uttrycks-sätten verkligen är gångbara i den tänkta stilarten. Markeringar av fraser som högtidliga, vardagliga, ålderdomliga etc. hade varit på sin plats. Risken att bli hänvisad till ett uttryck som kan väcka anstöt är i och för sig liten eftersom fraser som betecknar kroppsfunktioner och sexuella aktiviteter nästan helt lyser med sin frånvaro.

Den begreppsordnade strukturen är inte helt problemfri. Främst är det informationens tillgänglighet som med enkla medel hade kunnat göras bättre. Den rubrik som begrepsfältet förses med är, såsom också påpekas i ordbokens inledning, inte alltid det enda naturliga alternativet. Det hade därför underlättat för användaren om det inledningsvis hade funnits ett register över samtliga begrepsrubriker. Eftersom rubrikerna också kan bestå av två ord borde ett sådant register även innehålla de ord som inte ligger till grund för den alfabetiska ordningen, försedda med hänvisning till den rubrik begrepsfältet ordnas under. De olika begreppen överlappar också delvis varandra, vilket gör att det kan bli en del bläddrande innan användaren hittar rätt bland de 840 begrepsfälten. Den som exempelvis söker förskönande – eller andra – sätt att uttrycka sig om onyktert leverne kan söka förgäves efter ett begrepsfält med den fullt möjliga rubriken *óregla*. I ord- och frasregistret finns dock ordet *óregla* med hänvisning till begrepsfältet *slark/ólifna>ur*. Eftersom detta fält bara återfinns mellan *skömmusta* och *slit* hade heller inte den användare som satsat på *ólifna>ur* som rubrik

varit hjälpt av sin intuition; direkt efter begreppsältet *óleyfi* följer inget annat än *ólæti*.

4. Ord- och frasdelen

Via den ord- och frasordnade delen av ordboken kan användaren utifrån ett givet uttryck få hjälp med att formulera frasens innehåll på andra sätt. Den artikel som behandlar verbet *hætta* (sluta) får här illustrera vilken information som förmedlas i ordartiklarna och hur den presenteras.

hætta so
 hætta a> <tala> ' LOK
 hætta á a> <ekkert ver>i úr framkvæmdum> ' ÁHÆTTA
 hætta lífi sínu ' ÁHÆTTA
 hætta sér ekki <út á ísinn> ' KJARKLEYSI, VARÚ<
 hætta/hafa hætt sér úr á hálan ís ' HÆTTA
 hætta sér <út á ísinn> ' ÁHÆTTA, KJARKUR
 hætta talinu ' SAMTAL/OR<ASKIPTI
 hætta við ' AFTURKIPPUR
 hætta <litlu, engu> ' VARÚ<
 hætta <miklu; mannor>i sínu, eignum sínum> ' ÁHÆTTA
 hætta <námi; reykingum, a> reykja> ' AFLÁT
 hætta a> <láta svona> ' TILMÆLI
 láta <hann, hana> hætta ' BROTTREKSTUR
 loka bú> og hætta a> höndla ' AFTURKIPPUR
 fla> er hætt a> <snjóa, rigna> ' STÖ<VUN
 <honum, henni> hættil til a> <lofa of miklu> ' TILHNEIGING

Ordningen mellan de fraser som ingår i den enskilda artikeln är strikt alfabetisk. De fakultativa led som i begreppsartiklarna presenteras inom parentes utelämnas i ordartiklarna medan leden inom vinkelparentes återges.

Av artikeln framgår att verbet *hætta* kan uttrycka betydelser som hör hemma inom sammanlagt 14 olika begreppsält. Vid en negerad fras hänvisas till ett annat begreppsält än vid motsvarande icke-negerade fras; från *hætta sér ekki <út á ísinn>* hänvisas till fälten *kjarkleysi* (brist på mod) och *varú<* (försiktighet) medan hänvisningen från *hætta sér <út á ísinn>* går till fälten *áhætta* (risk) och *kjarkur* (mod). På så sätt kan användaren via begrepsrubriken *kjarkleysi* komma fram till den alternativa konstruktionen *hafa ekki uppbur>i í sér til a> <fara út á ísinn>* för den negerade betydelsen och via *áhætta* till konstruktionen

leggja sig í háska <me> a> *fara út á ísinn*> för den icke-negerade betydelsen.

I artikelns makrostruktur tas ingen hänsyn till att lemmat *hætta* representerar flera olika lexem: 'binda enda á', 'stofna í hættu', 'taka áhættu'. Denna information framgår endast indirekt – men tydligt – av begreppshänvisningarna. Däremot redovisas att verbet kan konstrueras med opersonligt subjekt, *fla> er hætt a>* <*snjóa, rigna*>, och att det i en betydelse kräver oblikt subjekt: <*honum, henni*> *hættir til a>* <*lofa of miklu*>.

Även om artiklarna inte ger någon definition av uppslagsordets betydelse illustrerar de mycket tydligt skillnaden mellan lexikalisk semantik och frasseantik. Av artikeln *kné* i *Or>aheimur* framgår att de fraser och fasta uttryck som ordet förekommer i ofta uttrycker maktrelationer. Av de sju fraser som artikeln innehåller ges i fyra fall en hänvisning till begreppsfälten *au>mþkt* (ödmjukhet) och/eller *lotning* (dyrkan), i två tillfällen till fältet *valdbeiting* (maktutövande). Definitionsordboken däremot hänvisar, naturligt nog, från *kné* till standardvarianten *hné* och redovisar först och främst *hné* i betydelsen 'knä'. Därför kan det presentationssätt som här tillämpas på sätt och vis ge en tydligare bild av ett uttrycks betydelse än vad som möjliggörs i en definitionsordbok som är uppbyggd kring det enskilda ordet och fokuserad på dess betydelse. Det är dock en brist även i denna del av ordboken att det inte finns hänvisningar mellan artiklar som har olika former av samma ord som ingång, såsom exempelvis mellan *mark* och *mörk* och mellan *vald* och *völd*.

I ord- och frasförteckningen är det också lätt att få klarhet i vilken av olika möjliga variantformer av en konstruktion som är den korrekta. Där framgår exempelvis tydligt att verbet *dreyma* konstrueras med ett subjekt i ackusativ och inte dativ och för verbet *hlakka* att det inte konstrueras med oblikt subjekt. I talad isländska uppträder dessa verb ofta med andra former hos subjektet, vilket naturligt nog leder till en viss osäkerhet även vid skriftlig produktion. Likaledes kan den osäkra användaren få klara besked om att det heter *fara af sta>* och inte *fara á sta>* samt att den korrekta formen av uttrycket *eiga alls kostar vi> e-m* lyder just så och konstrueras med dativ och inte med ackusativ.

De två stora delarna, begreppsfälten och ord- och frasförteckningen, kompletterar effektivt varandra. Den stora nyheten i *OH* i förhållande till *Or>asta>ur* är begreppsfälten. Ur det perspektivet är det lätt att förstå frestelsen att låta den delen föregå ord- och frasförteckningen. Den övergripande informationsstrukturen i ordboken hade möjligen blivit ännu tydligare om ordningen mellan dessa delar hade varit den omvända, dvs. om ord- och frasförteckningen hade föregått

begreppsfälten. Intuitivt känns det naturligare att utgå ifrån ett konkret sätt att uttrycka en betydelse än att identifiera ett begreppsfält som det sökta uttrycket kan hänföras till. Även en förteckning över begreppsfältens rubriker skulle som sagt underlätta för läsaren att hitta det mest relevanta begreppsfältet.

Överensstämmelsen mellan begreppsfältsdelen och den ord- och frasindelade delen förefaller vara total. De fraser som finns under begreppsfälten återfinns också på sina platser i ord- och frasdelen och de som saknas i den ena delen saknas naturligt nog också i den andra. Det är dock mycket få etablerade fraser och uttryck som inte finns med i OH. Att sådana luckor ändå existerar får fraserna *detta ífla* > och *e>a hva*> illustrera.

5. Engelska begreppsfältsrubriker

Den engelsk-isländska förteckningen över benämningarna på begreppsrubrikerna kan visserligen ge en icke-infödd talare en antydning om vilka uttryck ett visst begrepp kan ta sig. Det krävs emellertid mycket gedigna kunskaper i isländska för att kunna tillgodogöra sig den vägledning som ges inledningsvis i ordboken, och denna i sin tur är nästan en förutsättning för att den icke-isländske användaren skall ha nytta av den information som artiklarna innehåller. Frågan är också vilket behov en sådan språkbrukare har av ett så raffinerat produktionshjälpmedel som *Or>aheimur*.

För den användare som har begränsade kunskaper i isländska hade däremot en isländsk-engelsk rubrikförteckning kunnat vara till stor hjälp för avkodningen av isländska fraser och kollokationer. Finnesserna med uppläggningsen av *OH* som enspråkig produktionsordbok för modersmålsanvändare hade på så sätt kunnat utnyttjas för avkodning av den med betydligt beskedligare kunskaper i isländska än vad som krävs för att producera sig i skrift. Den användare som exempelvis träffar på uttrycket *vera eitthva*> *a*> *laumupokast* i en text har inte stora möjligheter att med hjälp av en tvåspråkig ordbok ta reda på vad det betyder. I ord- och frasregistret hänvisas från denna fras till begreppsfältet *leynd*. I en isländsk-engelsk rubrikförteckning hade användaren kunnat slå upp *leynd* och därigenom få besked om att frasen på något sätt betecknar 'secrecy'.

6. *Or>aheimur* som lexikografisk prestation

Or>aheimur innehåller en mängd information av semantisk, syntaktisk och grammatisk art som presenteras på ett väl genomtänkt och genomarbetat men samtidigt mycket intrikat sätt som kräver en noggrann genomläsning av den inledande vägledningen. För att kunna tillgodogöra sig den information som lämnas där krävs språkvetenskaplig kompetens som den genomsnittlige användaren knappast kan förväntas besitta. Samtidigt är ordbokens uppläggning så pedagogisk och konsekvent att också denna användare får en mängd information som inte finns tillgänglig i annan form. För att ett så avancerat verktyg som *Or>aheimur* är skall kunna utnyttjas så effektivt som möjligt krävs avancerade användare. Frågan är om *Or>aheimur* får de användare den förtjänar. Islänningar lär inte vara bättre än andra när det gäller att läsa ordboksinledningar.

Genom sin originella uppläggning och sitt konsekventa fokus på fraseologin som utgångspunkt för den lexikaliska beskrivningen aktualiserar *Or>aheimur* en del principiella frågor inom lexikografen. En sådan fråga gäller enspråkiga ordböcker i allmänhet och då främst vad det är som den modersmålstalande användaren behöver hjälp med. Av tradition har det enskilda ordet och dess betydelse stått i fokus för den enspråkiga lexikografen, som därför domineras av definitionsordböcker som snarare är avsedda för avkodning och förkovran än för produktion. Det är emellertid ingen självklarhet att det enbart – eller ens i första hand – är ordens betydelse som vållar språkbrukaren problem. Minst lika vanligt torde det vara att denne behöver hjälp med ordens konstruktionssätt och kombinatoriska egenskaper, inte minst för produktion men även för avkodning av lexikaliserade fraser och kollokationer. Med *Or>aheimur* har Jón Hilmar Jónsson åstadkommit ett enastående hjälpmedel för av avhjälpa just sådana behov.

En annan fråga gäller redovisningen av konstruktionsramar och lexikografens möjlighet att formalisera uppgifter om ords och frasers selektionsrestriktioner. I *Or>aheimur* byggs en hel del sådan information på ett sofistikerat sätt in i de led som kompletterar den aktuella kollokationen. De ”representanter” som anges inom vinkelparentes eller parentes åskådliggör inte bara nödvändiga eller önskvärda grammatiska egenskaper hos de enheter som kan komma ifråga; de förmedlar också en hel del information om de semantiska krav som ställs på dessa enheter. Semantiska egenskaper som konkret respektive abstrakt, levande respektive icke-levande, mänsklig respektive icke-mänsklig kan sålunda markeras genom att representanten väljs bland enheter i den eller de kategorier som är tillämpliga. Frasen *rá>a ni>urlögum*

<eldsins>, där objektet är icke-mänskligt och icke-levande, betyder inte samma sak som frasen *rá>a ni>urlögum* <hans, hennar> med mänskligt objekt. När konstruktionsramarna inte längre ger tillräckligt specifik information är dock användaren hänvisad till sin egen kompetens. Selektionsrestriktioner med innebörden att frasen *fljúgast á* mycket väl kan uppträda med substantivet *strákarnir* som subjekt men knappast med *ömmurnar* eller *kennararnir*, däremot med *hundarnir* men inte med *kǫrnar* eller *lömbin*, uppmärksammas sällan inom ramen för formell språkbeskrivning.

En tredje fråga gäller relationen mellan enspråkig och tvåspråkig lexikografi. Den analys och de teoretiska överväganden som ligger till grund för *Or>aheimur* utgör ett ypperligt underlag för en kontrastiv beskrivning av isländskan i relation till ett annat språk. I detta sammanhang skulle indelningen i begreppsält verkligen komma till sin rätt. I elektronisk form skulle beskrivningen i *OH* effektivt kunna utnyttjas genom länkning till ett eller flera andra språks motsvarande fält och den fraseologi som tillhör dessa. Hur en sådan modell för konstellationen isländska och svenska skulle kunna vara beskaffad har behandlats i ett tidigare nummer av denna tidskrift (Anna Helga Hannesdóttir & Jón Hilmar Jónsson 2001). För svenskans vidkommande har Lange och Törnqvist (2003) presenterat liknande tankar.

*

Islänningarna har inte direkt varit bortskämda med ordböcker över sitt språk. Med tillkomsten av Jón Hilmar Jónssons båda arbeten, *Or>aheimur* och *Or>asta>ur*, har emellertid situationen radikalt förändrats. *Or>aheimur*, som här har behandlats, måste betecknas som en stor framgång för den isländska lexikografien och motsvarande arbete skulle vara en prydnad för vilken nationell lexikografitradition som helst. *Or>aheimur* är ett komplett och innehållsrikt hjälpmedel för den som vill variera sina uttryckssätt. Tillsammans med *Or>asta>ur* utgör den ett utomordentligt viktigt bidrag till den vetenskapliga beskrivningen av isländskan – och till lexikografien i Norden.

Litteratur

Anna Helga Hannesdóttir & Jón Hilmar Jónsson 2001. *A> hafa í sig og á*. Isländsk fraseologi i ett isländskt-svenskt perspektiv. I: *LexicoNordica* 8, 67–91.

- Jón Hilmar Jónsson 1992. Fra en passiv til en aktiv ordbok. Det kombinatoriske aspektet i fokus. I: *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferance om leksikografi i Norden. 28.–31. mai 1991*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 1, 88–104.
- Jón Hilmar Jónsson 1994 *Or›asta›ur. Or›abók um íslenska málnotkun*. Reykjavík: Mál og menning.
- Jón Hilmar Jónsson 1995. Nøkler til ordforrådet: Om lemmafunksjon, struktur og informasjonstyper i en ny kombinatorisk ordbok over islandsk. I: *Nordiske studier i leksikografi 3. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden. Reykjavík 7.–10. Juni 1995*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 3, 245–254.
- Jón Hilmar Jónsson 2002 *Or›aheimur. Íslensk hugtakaor›abók með or›a- og or›asambandaskrá*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Jón Hilmar Jónsson 2003. Fraseologien i forgrunnen – en fraseologisk register som ledd i ordbokens tilgangsstruktur. I: *Nordiske studier i leksikografi 6. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden. Tórshavn 21.–25. august 2001*. Skrifter udgivet af Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7, 151–167.
- Jón Hilmar Jónsson 2005. *Or›aheimur* – en fraseologisk begreppsordbok. I: *Nordiske studier i leksikografi 7. Rapport frá Konferanse om leksikografi i Norden. Volda 20.–24. mai 2003*. Skrifter utgjevne av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 8, 228–236.
- Lange, Sven & Lars Törnqvist 2003. Thesarus Lex: En ny svensk elektroniskt länkad thesaurus. I: *Nordiske studier i leksikografi 6. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden. Tórshavn 21.–25. august 2001*. Skrifter udgivet af Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7, 181–190.
- Simensen, Erik 1995. Jón Hilmar Jónsson: Rec. av *Or›asta›ur. Or›abók um íslenska málnotkun*. I: *LexicoNordica* 2, 281–286.

Anna Helga Hannesdóttir
 universitetslektor
 Institutionen för svenska språket
 Box 200
 SE-405 30 Göteborg
anna.hannesdottir@svenska.gu.se

Henrik Hovmark

Tre franske miniordbøger til rejsebrug og daglig tale

Politikens Fransk-Dansk/Dansk-Fransk Miniordbog. København: Politikens Forlag 2004. 699 s. + LIII s.

Else Juul Hansen: *Fransk-Dansk/Dansk-Fransk Ordbog* (Gyldendals Miniordbøger). København: Gyldendal 2004. 951 s.

Ea Tryggvason Bay: *Fransk-Dansk/Dansk-Fransk Ordbog* (Small) (De Stribede Ordbøger). København: Gyldendal 2004. 730 s. + LVIII s. + mini-cd-rom.

1. Indledning

At være i berøring med den store verden er ikke længere begrænset til højprofessionelle sammenhænge eller charterrejser. Det er blevet en dagligdags foreteelse for rigtig mange danskere. Det er måske det der for nylig har fået de danske ordbogsforlag til at lukke det lidt useriøst ladede ord *parlør* ind i varmen igen. Ikke som selvstændig genre, men som en del af den lille miniordbog ”til rejsebrug og daglig tale”.

I mange år var det Berlitz og Forlaget Høst & Søn der repræsenterede lommeordbogs- og parlørgenren på det danske bogmarked. I de senere år har dette marked imidlertid været domineret af Gads Forlag med sine Stribede ordbøger i Small, Medium og Large. Gads ordbogsafdeling blev i 2002 overtaget af Gyldendal, men umiddelbart inden havde Gyldendal lanceret sin egen serie af miniordbøger med en tysk og en engelsk i 2001, og næsten samtidig, i 2002, kastede Politikens Forlag sig ind på dette marked med en hel serie miniordbøger (engelsk, tysk, fransk, spansk og italiensk). Politikens serie inkluderede en miniparlør, og dette synes at have sat en ny standard for genren. Da Gyldendals røde serie i 2004 blev opdateret med en fransk og en spansk miniordbog og nye udgaver af den tyske og engelske, rummede de alle en miniparlør. Nye udgaver af Gads miniordbøger forsynes tilsyneladende også med miniparlør; aktuelt er det i hvert fald tilfældet med den franske og den engelske version.

På det danske ordbogsmarked findes der således i dag tre serier af miniordbøger af kombitypen inkl. miniparlør, hvilket indbyder til både indbyrdes sammenligning og overvejelser over hvad en sådan ordbog

anno 2005 er for en størrelse. Nærværende anmeldelse kigger nærmere på de franske miniordbøger. Alle tre ordbøger koster 99 kr. Hvad får man for pengene? Og får man lige meget for pengene? Hvem henvender ordbøgerne sig til? Og lever ordbøgerne op til intentionerne?

Da Gads ordbogsafdeling som nævnt er blevet overtaget af Gyldendal, vil der i det følgende blive refereret til de tre ordbøger på følgende måde: Politikens som POL, Gyldendals egen som RØD og Gads som STR (alle Gads ordbøger er kendetegnet ved tre blå striber der løber fortløbende på skrå over omslaget).

Med STR følger en mini-cd-rom. Det er ikke tilfældet med RØD og POL. Jeg har derfor valgt at se bort fra cd-rom'en i denne anmeldelse.

2. Miniordbog med parlør: genre, intention og målgruppe

Miniordbøgerne er, som navnet siger, små ordbøger. Også helt bogstaveligt, ordbøgernes format er stort set lige småt: ca. 3 x 8 x 12 cm og en vægt på henholdsvis ca. 230 g (POL), 260 g (STR) og 300 g (RØD) (til sammenligning vejer Gyldendals Dansk-Fransk Ordbog alene over 1 kg!). Dette kan synes som et banalt eller irrelevant forhold. Men størrelsen er ikke uvæsentlig, for det er en central del af hele miniordbogens eksistensberettigelse og image at den er "nem og handy" (bagsidetekst på RØD), lige til at putte i tasken og tage med hvorhen det skal være. Småt er i denne sammenhæng godt. Og ordbøgerne er faktisk handy og praktiske at håndtere. Indbindingen er solid med et omslag i blødt plastic, hvilket øger holdbarheden i udsatte situationer. Alle tre ordbøger er udformet så de kan tåle at blive brugt i marken.

Men størrelse handler naturligvis også om indholdet. Ordbøgerne består af både en fransk-dansk og en dansk-fransk del i samme bind, så pladsen er sparsom. Indhold handler ganske vist ikke kun om antallet af opslagsord, udtryk og vendinger – det bør både brugere og anmeldere have in mente – men det er et udmærket udgangspunkt for en vurdering af en ordbogs størrelse. RØD hævder eksplicit at have 40.000 opslagsord og 13.500 udtryk og vendinger. STR siger "over 31.000 opslagsord" på hjemmesiden og POL "ca. 32.000 ord og fraser" (også angivet på dennes hjemmeside). En stikprøvevis optælling viser at tallene holder nogenlunde stik. Optællingen viste ca. 37.000 opslagsord og ca. 17.000 udtryk og vendinger i RØD. STR har nogenlunde samme størrelse, dog sådan at den tilsyneladende har lidt færre opslagsord end RØD, men til gengæld lige så mange udtryk og vendinger (optællingen viste henholdsvis ca. 30.000 opslagsord og ca. 17.000 udtryk og vendinger). POL er klart den mindste og har god grund til at lægge "ord

og fraser” sammen i salgsmaterialet – ellers når den ikke op på det lovede tal på 32.000 (ca. 24.000 opslagsord og ca. 7.000 udtryk og vendinger). Forholdstallet de tre ordbøger imellem er det samme for både den fransk-danske og den dansk-franske del. Forholdstallet afspejler sig også i sidetallet, RØD er på i alt 951 sider, STR i alt 788 sider og POL i alt 752 sider.

Der er altså tale om ganske små ordbøger med mellem ca. 12.000 og 19.000 opslagsord hver vej. Man når ikke ned på så få opslagsord bare ved at se bort fra litterære, tekniske, fagsproglige og i det hele taget mindre almindelige ord. Medmindre man vælger frekvens eller et diffust og subjektivt begreb som ”almindelighed” som det eneste kriterium, bliver man nødt til at tænke mere systematisk ved udvælgelsen af opslagsord, fx i forhold til tiltænkt brugergruppe og brugssituation (mere end man måske er vant til eller umiddelbart behøver ved de større ordbøger på 50–60.000 opslagsord og opefter). Det er da også tydeligt, og glædeligt, at miniordbøgerne generelt bærer præg af at man har gjort sig specifikke overvejelser af denne karakter. Karakteristisk er det også at alle tre ordbøger indledes med et forord der faktisk ekspliciterer disse principper, i nogen grad i hvert fald og under alle omstændigheder i langt højere grad end i de større ordbøger, der ofte er blevet kritiseret for notorisk at mangle oplysninger af denne slags. På en måde kan man sige at det meget bundne og begrænsede format indirekte har været en gave, for det har givet de enkelte redaktioner anledning til alvorligt at overveje hvilke oplysninger der skulle med og under hvilken form. Og som det vil fremgå, har det også betydet at redaktionerne indimellem har truffet utraditionelle valg.

Hvis man kigger i de trykte forord og supplerer med introduktionerne på hjemmesiderne, er de tre redaktioner stort set enige om den overordnede intention med miniordbogen – der er tale om den klassiske lille ordbog ”til rejsebrug og daglig tale”. Der er med andre ord fokus på det aktuelle, især talte sprog, og på løsning af praktiske kommunikative problemer i dagligdagen, typisk på ferier, men også på forretningsrejser (RØD). Elever på diverse skolebænke ses dog også som en målgruppe af alle tre redaktioner. Der er tænkt særligt på den danske bruger: Den fransk-danske del er målrettet mod en danskers forståelse af ”hvad der bliver sagt eller skrevet på fransk” (POL), mens den dansk-franske del er målrettet mod produktion. Brugergruppen er lidt mindre klar, men det ligger indirekte i kortene at alle med et basalt eller minimalt kendskab til fransk skal kunne bruge og have umiddelbar glæde af ordbøgerne.

Hvilke valg der er truffet for at leve op til disse intentioner, siges der til gengæld forskelligt om. RØD og POL fremhæver et brugervenligt layout med alle opslagsord på ny linje, klar betydningsinddeling m.m.

POL fremhæver desuden en forenklet lydskrift. STR nævner derimod ikke noget om layout, men er til gengæld meget eksplicit, næsten faglig i sin forklaring af de leksikografiske principper der er anvendt. I den fransk-danske del er der tænkt ”receptivt” (fx ved at spare på umiddelbart gennemskuelige ord, fremmedord, sammensætninger og afledninger). I den dansk-franske er der tilsvarende tænkt ”produktivt”, så her er der omvendt lagt vægt på at ekspliciterer betydningsområder.

Jeg vil i det følgende kigge nærmere på hvilke valg man har truffet i de enkelte ordbøger set i relation til målsætninger og intentioner. Jeg vil naturligvis også forsøge at give en vurdering af i hvor høj grad tingene er lykkedes, men dette sidste spørgsmål kan kun besvares delvis eller tentativt, for konkrete empiriske undersøgelser af ordbogsbrugeres udbytte af forskellige ordbøger er en sørgelig mangelvare inden for leksikografien. Vurderinger af ordbøgers funktionelle vellykkethed vil ofte have en vis hypotetisk karakter så længe man kun foretager stikprøver og ikke kan koble til større undersøgelser af forskellige brugeres anvendelse set i forhold til væsentlige parametre som fx brugernes uddannelsesniveau og sproglige kompetencer, situationskommunikative betingelser og forhold, osv.

3. Hvordan har man sparet på pladsen?

Hvilke principper er der taget i brug for at skabe en ordbog der ganske vist er lille, men hvor indholdet til gengæld er målrettet mod en bestemt funktion og en bestemt brugergruppes behov? STR er som nævnt mest eksplicit på dette punkt, men alle tre ordbøger benytter sig af velkendte, klassiske principper inden for en funktionalistisk orienteret leksikografi for at spare på pladsen. Uregelmæssige flertalsformer af franske former (af typen *'hest cheval (pl. chevaux)'*) er fx ikke med i de dansk-franske dele (til trods for at det i lige så høj grad er her man har brug for dem, og til trods for at man derved bliver nødt til at bruge ekstra tid på at slå op en ekstra gang i den fransk-danske del for at være sikker på bøjningen). Alle tre miniordbøger sparer også på angivelse af betydningsområder ved de danske ækvivalenter – betydningsområder ekspliciteres generelt kun hvor der kan opstå tvivl om en betydning (fx markeres den politiske betydning af *gauche* ('venstre') i RØD og STR på traditionel vis med et foranstillet *'(pol.)'*, mens POL benytter et efterstillet *'også politisk'*). Homografer får ikke egen artikel i de fransk-danske dele, og RØD har udeladt angivelse af ordklasse i den dansk-franske del, undtagen ved homografer. Jeg skal i det følgende kigge

mere detaljeret på sparestrategien hvad angår gennemskuelige opslagsord, dobbeltformer, betydningsbeskrivelser og udtale.

3.1. Gennemskuelige opslagsord

Skal der spares i en tosproglig ordbog, kan der i den fransk-danske del fx spares på ord der i forvejen ligner hinanden og har samme betydning på de to sprog. Ofte vil der være tale om fremmedord. Dette princip følger STR ganske konsekvent, fx er hverken *archéologie*, *archéologique*, *archéologue* eller *architecte*, *architectural*, *architecture* medtaget. Det indebærer til gengæld at en mindre trænet bruger i dette tilfælde skal kunne gennemskue de adjektiviske afledningsendelser *-ique* og *-al*. Det indebærer også at STR ikke kan oplyse om at *ch* i *archéologie* m.v. udtales uregelmæssigt med klusil og ikke med spirant.

RØD har til gengæld alle seks ord med som selvstændige opslagsord. I netop dette tilfælde sparer RØD ikke på pladsen, hvilket måske er lidt overraskende. RØD er dog ikke altid helt så ødsel. Ved *géo-* har man kun medtaget de adjektiviske og for en dansk bruger mest fremmedartede former *géographique*, *géologique* og *géométrique*. Derudover er *géographie* medtaget, men ikke *géologie* og *géométrie* – er førstnævnte med på grund af *ph*'et? Derudover har man af gode grunde medtaget *géomètre*, der både kan betyde 'landmåler' og 'målerlarve', og man har oven i købet også fået plads til *géomètre-expert* 'landinspektør'. Af alle disse fremmedord på *géo-* medtager STR i overensstemmelse med sit erklærede princip kun det polyseme og uigennemskuelige *géomètre* (med begge betydninger).

POL medtager typisk kun et enkelt af ordene i en sådan afledningsfamilie. De former der er medtaget, er imidlertid oftest de former der i forvejen er gennemskuelige, således *archéologie*, *architecte*, *architecture*, *géographie*, *géologie* og *géométrie*. Af fremmedordene på *géo-* er adjektivet *géométrique* dog også medtaget – uden at det er til at gennemskue hvorfor netop dét adjektiv skulle have lov til at komme med og ikke fx *géologique* og *géographique*. POL har også *géomètre* med, men beklageligvis kun med den ene oversættelse, nemlig 'landmåler'.

Sammenfattende kan man ud fra disse og andre stikprøver sige at STR er overordentlig konsekvent i sit forsøg på at spare på ord der er umiddelbart eller indirekte gennemskuelige. RØD synes at følge et lignende princip. Hvis POL gør sig overvejelser, er det i hvert fald ikke ud fra et kriterium om gennemskuelighed. Fremgangsmåden virker tilfældig – er det frekvens der er bestemmende? Derudover er det uheldigt at en af betydningerne af *géomètre* mangler. Når man i forvejen har så få opslagsord til rådighed som det er tilfældet i POL, er det meget

ærgerligt at pladsen bruges til gennemskuelige ord, mens en betydning af et polysemnt og uigennemskueligt ord er gledet ud.

3.2. Dobbeltformer

Hvis STR er konsekvent med hensyn til behandlingen af gennemskuelige ord, så er RØD til gengæld tilsvarende konsekvent når det gælder behandlingen af dobbeltformer. RØD har ganske enkelt ingen dobbeltformer med overhovedet og sparer derved på pladsen i den dansk-franske del. Behandlingen af de klassiske dobbeltformer *far/fader*, *mor/moder* og *bror/brøder* er et oplagt eksempel. Her har RØD kun *far*, *mor* og *bror*, og der er heller ikke oprettet henvisningsartikler fra *fader*, *moder* eller *brøder*. Selvsagt er der heller ikke dobbeltformer ved sammensætninger, fx *morfar/-fader*. Faktisk har RØD helt udeladt *morbror* og *farbror* – og dertil *svigermor* og *svigerfar*, hvilket måske er at drive spareiveren for vidt!

STR udelader også dobbeltformer, men fraviger dog princippet i tilfælde der, så vidt jeg kan bedømme, er motiverede. Der er fx henvisning fra ”grundformerne” *moder/fader* til *mor/far* og dobbeltartikel ved *bror* og *brøder*. Men dobbeltformerne er udeladt ved fx *morfar* og *storebror*. STR har fx også medtaget både *skalotteløg* og *chalotteløg* – muligvis fordi man har vurderet at der er tale om et særligt parlørord fra maduniverset der har fortjent en særlig behandling.

POL sparer til gengæld ikke på dobbeltformerne, heller ikke ved fx *morfar/-fader* eller *morbror/-brøder*. Der er oven i købet udarbejdet to forskellige artikler ved *mor* og *moder*. POL kunne have sparet adskillige dyrebare linjer på denne konto.

3.3. Markering af betydningshierarkier

Betydningsmarkeringen i RØD fortjener særlig opmærksomhed. Så vidt jeg kan se, har man nemlig besluttet at der kun må gives én ækvivalent pr. betydning(snummer) i den fransk-danske del, muligvis netop af sparehensyn. Princippet følges benhårdt, hvilket imidlertid får nogle uhenigtsmæssige konsekvenser fordi det resulterer i en helt flad struktur uden mulighed for at markere betydningshierarkier. Lad mig give et par eksempler.

I tilfælde hvor betydningsforskellene er meget utvetydige, er der ingen problemer. Betydningsnumrene bidrager til klarhed i både RØD og POL – i modsætning til STR, hvor det alene er semikolon der anvendes som separator ved nye betydninger:

côte *f.* **1.** ribben; **2.** skråning; **3.** kyst; **4.** kotelet. (RØD)
côte [...] *f.* ribben; skråning, side; kyst(linie); kotelet; (STR)

Problemet er at RØDs særlige regel ikke tillader to (eller flere) (nær)synonyme ækvivalenter under samme betydningsnummer. Hvis man har haft dette behov (og det har man så vidt jeg kan bedømme, ganske ofte i RØD), har man oprettet to (eller flere) betydninger, fx i artiklen *morose*:

morose *adj.* **1.** gnaven; **2.** sur.

I dette tilfælde adskiller tallene således (nær)synonymer, noget som traditionelt adskilles af komma, således fx i Gyldendals Røde Ordbog, Fransk-Dansk (9. udg.):

morose [...] *adj.* gnaven, vranten, tvær, sur.

Man kan også sige det på en anden måde: I RØD skelnes der i den fransk-danske del ikke mellem (nær)synonymer og radikalt forskellige betydninger. Tag fx en artikel som *fautif*:

fautif [...] **1.** fejlagtig; **2.** ukorrekt; **3.** skyldig.

I denne artikel er betydning 3 så tydeligt en ny betydning, mens 1 og 2 må betegnes som (nær)synonymer. Det forekommer mig at beslutningen om at der kun må forekomme én ækvivalent ved hvert betydningsnummer, her begynder at få utilsigtede og u hensigtsmæssige konsekvenser – det ville være mere klart og mindre mystificerende for brugeren hvis artiklerne benyttede en enkel hierarkisk struktur som det er tilfældet i STR og POL:

fautif [...] *adj.* skyldig; fejlagtig, forkert, gal. (STR)

fautif [...] *adj.* **1** fejlagtig, ukorrekt **2** skyldig (POL)

Jeg synes man i RØD har bundet sig for stramt og ufleksibelt til denne regel. Princippet gælder ikke i den dansk-franske del, hvor man af og til finder to (nær)synonyme ækvivalenter (se fx *hænge*). Den rigide konsekvens i princippet om én ækvivalent pr. betydning(snummer) fører til inkonsekvens på et andet leksikografisk plan, idet tallene reelt ikke længere angiver ”betydningsadskillelse”, men slet og ret er separatorer på linje med det semikolon der står der i forvejen. Tallene gør artiklen klar og overskuelig, men de bidrager ikke til markering af forskellige betyd-

ningsniveauer. Det skal dog understreges at tendensen til opremsning også ses i POL og STR, formentlig på grund af det lille format. Se fx artiklen *faux*:

faux [...] **II.** *adj.* [...] **1.** falsk; **2.** usand; **3.** uægte; **4.** forkert; [...]. (RØD)
faux [...] *adj/adv* falsk; usand; uægte; kunstig; forkert; [...]. (STR)
faux [...] **I** *adj* falsk; uægte; forkert; [...] **II** *adv* falsk, forkert [...] (POL)

3.4. Udtaleangivelser

RØD opnår en meget stor besparelse ved at udelade udtaleangivelser. Mange artikler i den fransk-danske del kan reduceres fra to til én linje ved denne manøvre. Men er det hensigtsmæssigt set i forhold til brugergruppe og funktion? Som udgangspunkt er der gode grunde til at bringe udtaleoplysninger i en ordbog som ikke mindst er tænkt som en hjælp i praktiske situationer hvor det talte sprog er i fokus. I RØD forudsættes det altså at brugeren behersker franske udtaleregler – eller at de ortoepiske regler for fransk ikke er mere komplicerede end at man som mindre trænet bruger ikke har eller får væsentlige problemer. Det sidste kan måske hævdes for fx tysk, men næppe for fransk. De franske ortoepiske regler er relativt stringente, men dele af det kan ikke ”regnes ud” (fx stemte/ustemte konsonanter, nasalvokaler). En bruger med minimale franskkundskaber får således ikke nogen hjælp med RØD i hånden.

RØD forudsætter at brugeren i forvejen har indlært de basale ortoepiske regler for fransk udtale. Men STR er i realiteten lige så krævende, for her gives hjælpen i form af den let tilpassede IPA-notation som har vundet hævd i Danmark, og som forudsættes bekendt. Lydskriften er ganske vist forklaret i indledningen, men kun med franske ord så reelt skal man kunne udtalen og reglerne i forvejen. Det er muligvis dette ræsonnement redaktionen af RØD har fulgt, nemlig at en bruger med minimale franskkundskaber alligevel ikke vil kunne udnytte oplysningerne i en IPA-notation.

POL er den eneste af ordbøgerne som forsøger at nå ned på et mere minimalt kompetenceniveau ved at bruge en forenklet lydskrift der så vidt muligt benytter sig af de eksisterende bogstaver og bogstavkombinationer i alfabetet. Men det er ikke alt der kan fordanskes, POL står tilbage med ni specialtegn som kræver nærmere forklaring (s. 13–14). Nasalvokaler gengives fx ved et lille hævet [n̥g] efter vokalen. Man undgår med andre ord ikke svære udtaleangivelser i POL (fx [krwa'zjæ:r]

(*croisière*), [krwa'j]a^{ng}] (*croyant*). Men i modsætning til STR gør POL et forsøg på at gøre sine forklaringer forståelige for en dansk bruger, bl.a. ved at bruge danske ord til at illustrere udtalen (fx *høne* til forklaring af [ö]). Udtaleangivelserne er i øvrigt ikke fejlfri i POL. Uvist af hvilken grund er en række ord med *fau-* fx lydkrevet med åben vokal ([O]) (fx *faucille*, *faucon*). Helt galt går det i udtalen til *faubourg*, der gengives som [fO'bau:r]. Det er ganske enkelt sjusket.

Alt dette er en påmindelse om at man meget vanskeligt kan arbejde med en helt forudsætningsløs bruger. Ordbøger benytter sig af bestemte leksikografiske og lingvistiske konventioner som en bruger må gøre en minimal indsats for at sætte sig ind i for at få fuldt udbytte af ordbogen (det gælder selvfølgelig især grammatiske oplysninger). Det er vigtigt at bemærke at dette forhold også gør sig gældende for miniordbøgerne. For det første fordi parlørbegrebet intuitivt forbindes med en forudsætningsløs bruger. For det andet fordi det som sagt er helt afgørende at miniordbogen er så lille og handy som overhovedet mulig. Det inviterer fx til pladsbesparende kodeskrift ved grammatiske oplysninger og i det hele taget til at komprimere oplysningerne. Eller det kan resultere i at man som RØD helt udelader en bestemt oplysningstype – også selvom den kan anses for at være central eller nyttig set i forhold til ordbogens funktion. Og dermed kan kravene til brugerens leksikografiske og sproglige kompetence faktisk stige i netop miniordbøger som følge af det lille format.

4. Hvordan har man målrettet ordbogen til brugergruppens behov?

STR fremhæver i sit forord at der er gjort meget ud af at eksplicite de franske ækvivalenters betydningsområder. Dette er en fælles strategi for alle tre ordbøger, jf. fx en artikel som *svær* (der samtidig afslører at det som nævnt ovenfor ikke er givet hvilke ord og betydninger der kan anses for de absolut vigtigste – de tre redaktioner prioriterer her forskelligt mellem de videre anvendelser af *svær* i dansk):

svær²adj. **1.** (*vanskelig*) difficile; **2.** (*kraftig*) fort. (RØD)

svær adj (*vanskelig*) difficile; (*tyk, kraftig*) gros, corpulent; [...].

(STR)

svær adj difficile, farlig, alvorlig grave (POL)

Det er, så vidt jeg kan bedømme, STR der gør mest ud af eksplicite betydningsområder, men der er ikke væsentlig forskel de tre ordbøger

imellem. Dette er en generel hjælp til danske brugere. Men som nævnt er miniordbøgerne ikke mindst tænkt som et hjælpemiddel på rejsen. Er der taget særlig højde for denne brugersituation i miniordbøgerne, og i givet fald hvordan? Ja, alle ordbøger inkluderer jo fx en parlør. Denne del skal jeg komme tilbage til i det følgende afsnit. Men først vil jeg se på ordbogsdelen, hvor det især er interessant at kigge på hvilke opslagsord der er taget med. RØDs hjemmeside er mest specifik med hensyn til et sådant arbejde. Her står det direkte at man vil finde ”det ordforråd, man har brug for på rejser, på apoteket, på posthuset, i lufthavnen, til konferencer og møder, på hotellet m.m.”

Et fremmed land er lig med en fremmed kultur. Hvad gør miniordbøgerne med kulturbundne ord eller særlige franske institutioner? Det kunne fx være *l'Élysée* og *Matignon* – henholdsvis den franske præsidents og premierministers embedsboliger. Begge dele er forklaret i RØD og STR, men savnes i POL. Enkelte institutioner er medtaget i POL (fx *Cour de Cassation*), men det er et fåtal i forhold til RØD og STR. Af kulturbundne ord kan fx nævnes *casques bleus*, det helt gængse franske udtryk for FN-soldater. Igen får man svaret i RØD og STR, men ikke i POL. Selv om der kun er tale om stikprøver, så er det helt tydeligt at POL er klart underlegen på dette punkt. Et andet eksempel er det franske betalingskort *Carte Bleue*. Det er med som eget opslagsord i RØD og som sublemma under *carte* i STR, mens POL igen glimrer ved sit fravær. At få oplysninger om *Carte Bleue* må siges at være på sin plads eftersom kortet i Frankrig har en status der kan sammenlignes med dankortets status i Danmark. Når man står på Louvre, får man også hjælp af både RØD og STR til at forstå *la Joconde* (’Mona Lisa’). RØD gør særlig meget ud af geografiske betegnelser: *Anvers* (’Antwerpen’) er med, det er *Cornouailles* (’Cornwall’) også, ja selv *Dahomey* (det tidligere navn for Benin), men så har man vist også nået grænsen for hvad man behøver at tage med i en miniordbog.

Et andet klassisk problem i samme boldgade er den berygtede franske trang til forkortelser og initialord (*les sigles*). Og her står POLs mangler endnu tydeligere frem. Symptomatisk er det at man godt kan finde *ONU* (’FN’) – men ikke *OTAN* (’NATO’). Man finder også *TVA* (’moms’), *TTC* (’inklusive skatter og afgifter’) og *SAMU* (den franske ambulancetjeneste der nogenlunde svarer til det danske Falck) i POL, men der er tale om et fåtal i forhold til RØD og STR der inden for uddannelse fx kan oplyse om *ENS* og *ENA* (de franske eliteskoler *École Normale Supérieure* og *École Normale d'Administration*), inden for det politisk-sociale område om *ONG* (’ngo’), *RFA* (’Forbundsrepublikken Tyskland’), og *SDF* (*sans domicile fixe*, dvs. ’hjemløs’) samt om

organisationerne *OCDE* ('OECD'), *OMS* ('WHO') og *OPEP* ('OPEC'). Forkortelser er tydeligvis et område som RØD har gjort ekstra meget ud af, fx har man her (og kun her) også medtaget *OLP* ('PLO'), *OPA* (*offre publique d'achat*, dvs. et tilbud om opkøb af aktiemajoriteten i en virksomhed), *CP*, *CE1*, *CE2*, *CM1*, *CM2* (henholdsvis 1.–5. klassetrin i den franske grundskole) og *DDASS* (sociale myndigheder som bl.a. tager sig af forældreløse børn). Men STR har også gjort sit benarbejde godt, fx finder man her (og kun her) *CB* (*carte bancaire*, dvs. 'betalingskort', jf. *Carte Bleue* ovenfor), *DAB* (*distributeur automatique de billets*, dvs. 'pengeautomat') og *OP* (*ouvrier professionnel*, dvs. 'faglært arbejder'). Det vil være overordentlig svært at stave sig igennem en fransk avis hvis man kun har POL til rådighed. Det kan sagtens lade sig gøre med RØD og STR. Mønstret gentager sig i den dansk-franske del, hvor man både kan slå *hf* (*højere forberedelseseksamen*), *hh* (*højere handelseksamen*) og *NATO* op i STR og RØD, men ikke i POL. Men det er fælles for alle tre miniordbøger at der er langt færre forkortelser med som opslagsord i den dansk-franske del, og måske færre end man kunne ønske sig i betragtning af at man i Frankrig (i modsætning til Danmark) aldrig overtager engelske forkortelser for fx internationale organisationer. Man benytter konsekvent en fransk udgave, jf. fx eng./da. *WHO* = fr. *OMS*. *WHO* er med i STR, men ikke i RØD (eller POL).

Ved at medtage så meget kulturbundet eller encyklopædisk stof opstår imidlertid et nyt problem, nemlig at opslagsordene ofte ikke har ækvivalenter på dansk, men i stedet må forklares. Dette lader sig naturligvis gøre. I første omgang markeres uoverensstemmelse mellem betydningsområder eller ækvivalenter med henholdsvis (*svarer til*) (RØD), (*sv.(omtr.)t.)/(omtr.)* (STR) og et lille diskret *ca.* (POL). RØD gør imidlertid ekstra meget ud af at markere forskellen på ækvivalenter og forklaringer idet de sidste sættes i firkantet parentes:

jésus *m.* **1.** figur af jesusbarnet; **2.** [kort tyk pølse].

Grænsen mellem ækvivalent og forklaring kan naturligvis diskuteres. Men RØD skal roses for overhovedet at forsøge at forholde sig så systematisk og eksplicit til problematikken.

Et større problem med forklaringer er nok at de kræver mere plads end en traditionel, trykt ordbogsartikel kan tilbyde, især i en miniordbog. Og hvad skal fremhæves som det væsentlige på den sparsomme plads? Kan man "tillade sig" at bruge en omtrentlig dansk ækvivalent? Et par eksempler. Ved forkortelsen for det store franske fagforbund *CGT* (*Confédération Générale du Travail*) bringer RØD en forklaring i

firkantet parentes (‘[kommunistisk orienteret fagforbund]’), mens STR mildest talt er noget mere dristig og simpelthen jævnfører med det danske fagforbund LO (‘(sv.t.) LO’). Ved *CAP* (*Certificat d’Aptitude Professionnelle*) har RØD en omtrentlig ækvivalent (‘(svarer til) svendebrev’), mens STR har en forklaring (‘eksamen efter 3-årig erhvervsuddannelse’). Ved *ENS* angiver både STR og RØD en forklaring (‘højere læreanstalt til uddannelse af gymnasielærere’). Hensigten er ikke at diskutere hvilken løsning der er bedst i de konkrete tilfælde, men snarere at pege på at det er svært at lægge en linje og i det hele taget behandle denne slags kulturbundne ord i en ordbogsartikel. Brugeren får ikke nogen oplysninger om at *ENS* er en eliteskole. Er brugeren bedst tjent med en ækvivalent eller en forklaring ved *CAP* – eller måske begge dele? Og kan *CGT* virkelig jævnføres med *LO*?

Spørgsmålet er om kulturbundne oplysninger af denne karakter kan formidles bedre i form af temaorienterede faktabokse e.l.? Der kan siges for og imod (jf. Farø 2004). Men tanken er nærliggende, især i en ordbog der eksplicit nævner ordet *parlør* og funktionsmæssigt ønsker at være en *guide* i det fremmede. Men der er også ulemper forbundet med at fravige den rene ordbogsorganisation. Når man bygger en bog op mere tematisk, vil det også stille større krav til brugeren når en specifik oplysning skal findes, hvis denne skal konsultere registre, tabeller e.l., følge henvisninger fra ordbogsdelen til faktaopslag, osv. Under alle omstændigheder prioriterer miniordbøgerne det gode, gamle ordbogsformat uden illustrationer eller andre dikkedarer, bortset fra parlørdelen som jeg skal komme nærmere ind på i næste afsnit. Ordbogsdelen er det centrale, og brugeren vænnes til først og fremmest at slå op her. Denne strategi kommer mest eksplicit til udtryk i RØD. Navne på madretter findes fx ikke i parlørdelen, men på alfabetisk plads i ordbogsdelen (det gælder dog også STR). RØD har også valgt at medtage betegnelser for franske departementer og disses indbyggere i den alfabetiske del. De optager faktisk meget af den sparsomme ordbogsplads – og det er oplagt at tænke sig denne type oplysninger formidlet ved hjælp af et kort over Frankrig. Men det lille format er samtidig en hæmsko for en sådan formidling, og der skulle i givet fald arbejdes en del med layout og forenkling. Sikkert er det dog at departementoplysningerne fylder meget i RØD, og at de desværre også er relativt svære at udnytte for en bruger når man alligevel ikke får at vide hvor departementet ligger eller får en henvisning til et kort.

5. Parlørdelen

Det er nemt at gøre nar ad parlørbegrebet. Men ikke desto mindre er parlører en måde at forholde sig funktionalistisk til sproget og sprogformidling, altså at sproget bruges til noget i bestemte situationer. Ordbøgers hjælp til udøvelse af sprogkompetence benytter typisk en formidlingsstrategi baseret på en alfabetisk liste af opslagsord. Men det er indlysende at ønsket om at formidle en sproglig kompetence kan basere sig på andre strategier end den alfabetiske lemmaliste, ligesom formidling af lemmaers betydning ud over trykt tekst også kan benytte sig af andre medier som fx illustrationer, faktabokse, lydfiler, billedfiler osv. I hvor høj grad andre strategier end den alfabetiske lemmaliste udnyttes i ordbøger er både en smags-, ressource- og traditionssag. I Danmark er traditionen for at supplere den alfabetiske lemmaliste meget ringe, men de tre miniordbøgers parlørdele er et eksempel.

Først nogle korte fakta: Parlørdelen fylder 44 sider i RØD (inkl. indholdsfortegnelse), 47 sider i POL, men kun 18 sider i STR. Parlørdelen er i RØD og POL anbragt i midten, fremhævet med grå raster, og fungerer dermed også som en adskillelse mellem de to ordbogsdele. I STR er siderne anbragt til allersidst, fortløbende efter siderne med uregelmæssige verber. RØD har som den eneste en nyttig indholdsfortegnelse på parlørdelens s. 2. Man kan meget groft sagt inddele indholdet i tre typer: en del med oversigter (typisk tal, uge- og månedsnavne o.l.); en almen frasedel (klokken, høflighedsfraser, almen kommunikation); og en situationsbestemt frasedel hvor alle tre ordbøger behandler klassiske rejseemner såsom transport og trafik, butiksbesøg, valuta og betaling, posthuset, overnatning, lægebesøg og nødsituationer). Bortset fra at RØD gør lidt mere ud af den almene frasedel, viser forskellen sig først og fremmest i den situationsbestemte frasedel. Denne del er umiddelbart størst i POL (43 sider), men heraf består 29 sider af gloser til brug ved restaurantbesøg. Disse gloser er i RØD og STR anbragt i ordbogsdelen. Overordnet set er RØD derfor mest omfattende med sine i alt 30 sider. I det hele taget er RØD den mest gennemtænkte og velstrukturerede med over- og underafsnit, og indholdsfortegnelsen er en stor hjælp til at finde rundt. Man vil formentlig altid kunne finde fraser i en parlør som er kunstige eller absurde og mere til intern dansk morskab end til praktisk hjælp. Men generelt synes jeg fraserne er udmærkede og mundrette.

Men fungerer parlørdelen så efter hensigten? For det første er det interessant at se at RØD husker at medtænke forskellen mellem produktion (dansk-fransk) og reception (fransk-dansk). Det er klart at produktionsdelen er mest i centrum i en parlørdel, men receptionsdelen kan også være yderst relevant i bestemte situationer. Disse fransk-danske dele er i RØD fremhævet med gråt baggrundstryk. I afsnittet

med tog- og bustransport bringes således enkelte franske fraser som man typisk vil have gavn af, fx højtalerudkald, konduktørmeddelelser (*contrôle des billets!*) eller markering af om en plads er ledig eller optaget (*Oui, c'est libre/Non, c'est occupé*). Dette har POL helt tydeligt ikke tænkt ordentligt over, i hvert fald er indgangen her konsekvent dansk-fransk. I afsnittet om lægebesøg får man fx først en oversættelse af *Det gør ondt her* ('Ça fait mal ici') og dernæst af *En kapsel før sengetid* ('Une gélule pour la nuit'). Den første er den danske patients replik (produktion), mens den næste jo er den franske læges replik (reception). Denne indretning af opslagene er meget forvirrende. I RØD præsenteres man ikke blot og bart for en række tilfældige fraser; man får faktisk byggeklodserne til en hel situationsbestemt interaktion, og det højner brugsværdien kraftigt (se fx afsnittet Ved grænsen (s. 452)).

Man skal dog også være opmærksom på at parlørdelen ikke er – og ikke er tænkt som – en selvstændig hjælp til kommunikation. Den skal suppleres med ordbogsdelen, også i en praktisk situation. Hvis man fx skal købe billetter i metroen i Paris, kunne man prøve at slå op under transportafsnittet om tog. Men det viser sig at disse afsnit i alle ordbøgerne kun omhandler længere togrejser. Man får delvis hjælp til fx at sige hvor man gerne vil af, hvor perronen er, eller at det trækker (i kupeen). Men det får man jo ikke en billet af. Man må da hen under de respektive afsnit om Indkøb for at finde en frase som *Jeg vil gerne have ...*, og evt. kombinere med et opslag i de respektive afsnit om den første kontakt overhovedet, dvs. goddag/farvel, høflighedsfraser osv. Derudover må man supplere med opslag i ordbogsdelen for at finde ud af hvad *billet/klippekort* hedder på fransk. Det er således meget vigtigt at man i redaktionen af en ordbog med parlør sammentænker redaktionen af parlørdel og ordbogsdel. Det har man helt tydeligt også gjort i RØD. Fx gengives *klippekort* med '(svarer til) carnet [de tickets]', hvilket er hvad et klippekort funktionelt svarer til i det parisiske transportsystem; *metrobillet* kan man ganske vist ikke slå op, men under *billet* er 'ticket' anført som ækvivalent med den redaktionelle kommentar '(til tog o.l.)'. En sådan sammentænkt redaktion synes jeg er sværere at få øje på i STR og POL. I POL er ordbogsdelen som nævnt for kortfattet og ikke synderlig målrettet mod rejsebrug (*klippekort* er ikke med som opslagsord, og ved *billet* er der ikke anført nogen betydningspecification ved 'ticket'). I STR er parlørdelen til gengæld meget kortfattet og virker som et løsrevet vedhæng (afsnittet Skiferie består fx kun af fem sætninger); STR svigter dog ikke i ordbogsdelen, her får man målrettede bud under både *billet* ('(til S-tog, bus osv) ticket m') og *klippekort* ('(sv.omtr.t.) carte f orange' – der dog nærmere er et

rabat- eller periodekort, men lige meget, man vil blot spare endnu flere penge med et carte orange!).

6. Layout og brugervejledning

Et af de mest oplagte steder at undersøge hensynet til brugervenlighed ved et hurtigt opslag over for hensynet til pladsbesparelse er i mini-ordbøgernes layout.

Alle tre ordbøger sparer naturligvis på pladsen ved at benytte en lille skrift, en halvfed sans serif i opslagsordet og resten i serif, sidstnævnte er i STR og POL i lidt mindre størrelse end opslagsordet. Den lille skrift volder generelt ikke problemer, undtagen i to tilfælde. Selve artikelindholdet i STR er på grænsen til at være for lille og spinkelt og er bestemt ikke for svagtseende eller ældre brugere. Når man dertil lægger at STR ikke benytter sig af halvfed til fremhævelse af hverken forskellige betydninger eller udtryk og vendinger, og at homografer ikke fremhæves med halvfede romertal, men kun med to meget sirlige og spinkle skråstreger, så bliver artiklerne faktisk hurtigt sammenpressede, uoverskuelige og ustrukturerede i STR. Det visuelle indtryk bliver simpelthen flimrende, og man har svært ved hurtigt at finde en relevant betydning, selv i en mindre artikel på blot 4–5 linjer. Resultatet fremstår grafisk som én lang opremsning, og det er ærgerligt for tingene er mere strukturerede i STR end som så. Det er svært at finde rundt i artiklerne i STR, især i de større artikler som helt sikkert hurtigt vil tage modet fra mindre trænede ordbogsbrugere – stik imod ordbogens overordnede intention.

Det andet tilfælde hvor den lille skrift volder problemer, er i de redaktionelle tekster i POL, som ikke er afgrænset ved hjælp af kursiv, men derimod ved at benytte en mindre skrifttype som er meget lille. Et om muligt endnu større problem er at denne redaktionelle tekst ikke er afgrænset af parentes. Derved kommer teksten undertiden til at fremstå som en lang række oplysninger hvis indbyrdes sammenhæng det kan være svært at gennemskue, især for en mindre trænet bruger. Selv en ganske kort artikel som den følgende kommer til at virke ustruktureret:

fauché [...] *adj* dagl. flad uden penge

Det grafiske arbejde i RØD er til gengæld forbilledligt. Skrifttypen er lille, men samtidig distinkt og læservenlig. Skriftbilledet fremstår meget harmonisk – hverken for spinkelt, sammenpresset eller gnidret. Man har tværtimod følelsen af luft på siderne. Det er i det hele taget en

fornøjelse at lægge øjne til RØD – papiret er rødt, hvilket giver en behagelig udjævnet kontrast til det sorte tryk. Tilsvarende gælder POL, mens STR er trykt på helt hvidt papir, hvilket medfører en skarp kontrast mellem skrift og baggrund.

Alle opslagsord begynder på ny linje i alle tre ordbøger (bortset fra at STR mangler at få opløst nogle klyngeartikler fra tidligere udgaver, se fx under *have-* og *havne-*). Halvfed benyttes fornuftigt til fremhævelse og strukturering i POL og RØD, men ikke i STR, som virker sammenpresset. I øvrigt er der mærkeligt nok ikke anvendt homografer i den dansk-franske del i STR (jf. fx *have*).

Endelig skal brugervejledningen i RØD fremhæves, især nøglen til artikelstrukturen på omslagets første to sider samt tegn- og forkortelseslisten på omslagets to sidste sider. De to oversigter er for det første uhyre nemme at finde for brugeren. For det andet er oversigterne meget pædagogiske og overskuelige, og der er også gjort noget ud af at gøre forklaringerne forståelige for mindre trænede ordbogsbrugere – fx tales der om ”ord der staves ens” i stedet for ”homografer”. Den sparsomme plads taget i betragtning kan det vanskeligt gøres bedre.

STR er i modsætning hertil meget fåmælt. Der gives generelt kun få oplysninger om artikelopbygning, og også meget sparsomme oplysninger om den valgte praksis med hensyn til angivelse af fx uregelmæssig hunkønsform o.l. STR forudsætter i det hele taget et stort kendskab til ordbogskonventioner (ligesom det er tilfældet ved udtaleangivelserne). Det er meget lidt hjælp en mindre trænede bruger får til selve benyttelsen af ordbogen.

I modsætning til STR ofrer POL plads på at forklare ordbogens principper, både hvad angår artikelstruktur, tegn, grammatiske oplysninger osv. Det er værd at lægge mærke til at POL gør en indsats for at komme en mindre trænede ordbogsbruger i møde ved at bruge hyppige eksempler på vejledningssiderne. Det lykkes ikke nær så godt som i RØD, og når hårde grammatiske forhold skal forklares, bliver det svært at holde en forståelig stil. Men man kan finde svar på de fleste spørgsmål hvis man leder længe nok.

7. Konklusion

Der er foretaget et par temmelig radikale valg i RØD og til dels også i POL. Som det er fremgået, synes jeg disse valg kan diskuteres. Men det skal ikke opfattes som en sur og bagstræberisk kritik, tværtimod. Det er forholdsvis sjældent og meget bemærkelsesværdigt at ordbogsredaktioner foretager radikale valg (i hvert fald i Danmark), her bliver man helst

i den gode, trygge tradition. Derfor synes jeg det fortjener opmærksomhed og saglig diskussion når det endelig sker. Især RØD har forsøgt at tænke en række ting fra grunden af i forhold til brugergruppe og funktion, og det er interessant og glædeligt.

STR er så tydeligt traditionens vogter blandt de tre (jf. artikelstrukturen, lydskriften). STR forsøger at få så meget med som overhovedet muligt, men den gør det heldigvis ikke tankeløst. Der er arbejdet målrettet og seriøst. STR er indholdsmæssigt en glimrende miniordbog til rejsebrug og daglig tale (parlørden er dog ikke imponerende). Der hvor STR klart står svagest, er imidlertid i formidlingen. Den sælger simpelthen ikke sit indhold særlig godt, hverken hvad angår præsentation, brugervejledning, layout osv., især ikke for en mindre trænet ordbogsbruger, og det er ærgerligt. Det er som om STR har tænkt på brugeren ved udvælgelsen og redigeringen af stoffet, men ikke i forbindelse med fremlæggelsen af det.

RØD er mindst lige så god som STR på indholdssiden, på en række punkter bedre. Man kan sige at RØD har betalt en pris, fx ved at udelade lydskriften, men den har også vundet noget. Konkret er der naturligvis blevet plads til mange opslagsord og betydninger. Men der er også blevet skabt et produkt som på mange områder er yderst gennemarbejdet og gennemtænkt i forhold til den tiltænkte brugergruppe og funktion. Form og indhold understøtter hinanden. Og det grafiske arbejde og den formidlingsmæssige side er suverænt i top: RØD er klar og brugervenlig og en stor fornøjelse at have i hånden.

POL er et problembarn på sin helt egen måde. Det er nemt at hakke på den og påpege fejl og mangler i forhold til STR og RØD. Men på en måde viser POL sig at være en anden, og først og fremmest mindre ordbog end de to konkurrenter. Det ses allerede i det konkrete lemmatal. Men det ses også i indholdet. Man får ikke en miniordbog der er synderlig rettet mod rejsebrug, snarere en helt basal franskordbog med det aller mest hyppige ordforråd. Hvis det er det Politikens Forlag har ønsket med sin ordbog, er det jo fint. Men hvis Politikens Forlag har ønsket en ordbog ”til rejsebrug og daglig tale”, er der langt igen, og langt op til både RØD og STR, til trods for at POL også har sine fortrin, og at dens parlørden er bedre end i STR. POL forsøger på flere punkter at nå en mere utrænede bruger end STR og RØD, og det skal man nok have in mente hvis man skal yde denne meget lille ordbog retfærdighed.

Problemet med POL ligger imidlertid også i det leksikografiske håndværk. Man kommer ganske enkelt ikke uden om at den på væsentlige områder er præget af flere fejl og større usikkerhed end konkurrenterne. Her på falderebet kan fx nævnes at man har medtaget et opslagsord som *meromsætningsafgift* – men ikke *moms*. Manglende finger-

spidsførelse ses også ved et opslagsord som *gâteaux*. Her vælges ækvivalenten 'åndssvækket', som næppe findes i mange danskers sprog, det hedder 'senil' eller 'tosset'. Ved *tante* anføres 'faster' og 'moster' som ækvivalenter, men hverken 'tante' eller 'bøsse'. Og den slags skæverter slår POL desværre på næsten alle de områder jeg har undersøgt. Den virker på en række punkter mindre gennemtænkt og også mindre gennemarbejdet. Og her tænker jeg ikke i forhold til det overordnede koncept, men på det helt basale rugbrødsarbejde. Det tager tid at lave gode ordbøger, og jeg kan være meget i tvivl om redaktionen af POL har fået stillet tilstrækkelig med tid og ressourcer til rådighed i sit arbejde.

En vigtig konklusion er at miniordbogen til rejsebrug og daglig tale er født med et dilemma, nemlig at den på den ene side ønsker at komme en forholdsvis utrænnet bruger i møde, men på den anden side er bundet af et meget lille format som inviterer til komprimering og svær kode-skrift. Selv en miniordbog der prøver at nå ud til en relativt forudsætningsløs bruger, tilhører stadig genren ordbog, og til den genre hører visse konventioner, ligesom der hører visse konventioner til beskrivelsen af sprog. Visse ting forudsættes bekendt – og heri er der indbygget bestemte kommunikative problemer afhængigt af brugerens forhånds-kompetence og de løsninger der er valgt i den enkelte ordbog.

Det ses også i parlørdelen. Forestillingen om at en parlør(del) kan/skal bruges af brugere med absolut minimal kompetence, holder næppe i praksis. Man skal kunne fransk på basalt niveau, man skal kunne tænke kreativt når man søger efter sin information, og man skal i de allerfleste tilfælde stadig selv kunne sætte ord og sætninger sammen på egen hånd. Spørgsmålet er om parlørdele ikke bedst fungerer som fraseoversigter man kan sætte sig ind i og øve sig på i forvejen og derved øge chancerne for en vellykket kommunikation i bestemte situationer? Men det er ikke nogen dårlig tanke at forsøge at formidle brugen af et fremmedsprog i relation til bestemte situationer. Det er for så vidt at anerkende at sproget er funktionelt, og at kommunikation ikke kun handler om enkeltords semantik, men om hvordan ordene bruges i fraser og situationer der kan være overordentlig typiske. Man kan se ansatsen til en sådan tilgang i RØDs parlørdel. Det er til gengæld spørgsmålet hvor langt og i hvilken retning man vil udvikle en sådan interaktionsorienteret sprogvejledning inden for ordbogsrammen. Bestemte situationer der kan afgrænses som tilstrækkelig typiske (som fx de klassiske parlørsituationer), kan muligvis (videre)udvikles og fungere godt i en sådan ramme. Men man kunne også benytte sig af faktabokse, dels sproglige (fx semantiske felter, synonymkredse), dels encyklopædiske (fx pengesystem, uddannelsessystem). Eller man kunne

bruge illustrationer i forskellige former. Alt sammen ting som kunne inddrages målrettet i forhold til ønsket om at formidle ords betydning og brug på den bedst mulige måde til en nærmere defineret målgruppe inden for ordbogsrammen (det ses jo i nyere udenlandske ordbøger, jf. fx 7. udg. af *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2005)).

Miniordbøgerne er vitterligt nemme og handy og kan snildt være i tasken. Men hvad alle stensikkert har i tasken, lommen osv. på rejsen i vore dage, er og bliver en mobiltelefon – med indbyggede multimedie-muligheder. Fremtidens miniordbog med parlør er måske en elektronisk version der kan ligge på den kombinerede mobil-PDA med indbygget kamera og internetadgang?

Litteratur

Farø, Ken 2004: En ny tyskordbog i Danmark. I: *LexicoNordica 11*, 235–244.

Henrik Hovmark
ordbogsredaktør
Ømålsordbogen
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
DK-2300 København S
hovmark@hum.ku.dk

Laurits Killingbergtrø

Ei bok for kryssordløysarar og ordforskarar

Daniel Danielsen: *Stor kryssordbok*. 2. utgave. 991 sider. Oslo: Kunnskapsforlaget. 2004. ISBN 82-573-1536-7.

Stor kryssordbok (i artikkelen nedanfor òg nemnd Danielsen (2004)) er ei hjelpebok for folk som løyser kryssord. Boka er 2. utgåva av ei som kom frå same forfattaren i 2000. Men også den er ei vidareføring av fleire utgåver som starta med Danielsen (1984). Da den boka kom, skapte ho gledesbølger blant kryssordløysarar i Noreg, for ho overgjekk alt det dei tidlegare hadde hatt av hjelpemiddel i løysinga si.

Oppsett og innhald

Heile boka er opplagd og ordna slik at det skal vere greitt for løysarane å bruke ho. Oppslagsorda i boka svarar til det som er stikkorda i kryssordet (t.d. linse), og under kvart oppslagsord i boka kjem så dei orda som kan vere løysingsord i kryssordet (i dette aktuelle tilfellet t.d. ”objektiv”). Der det er svært mange moglege svarord i boka, er dei inndelte etter kor mange bokstavar dei er på. (Bokstaveljing høyrer med i kryssordløysinga.) Under oppslaget line er det sett opp 61 svarord (t.d. ”løypestreng”), og dei kjem alfabetisk utan inndeling. Under linje er det 215 svarord, og dei er sorterte etter om dei er på (opptil) 4 bokstavar (t.d. ”kote”), på 5 bokstavar og slik vidare til 14 (eller fleire) bokstavar (t.d. ”kollimasjonsakse”). Dei fleste av desse 215 er ord for underomgrep i høve til linje.

Løysarane får altså løysingane serverte på eit fat. Det einaste dei må passe på, er om stikkord og svarord i kryssordet kan vere ei bøygd form. Eit stikkord *lager* i kryssordet kan vere nøytrumsordet *lager* i oppslagsforma (ubestemt singularis), men det kan også vere ubestemt form fleirtal av same ordet, og det kan vere presens av *lage*. Og er stikkordet *ender*, må ein i kryssordleksikonet sjå både under *and* og under *ende* (verb eller substantiv, som i denne boka står i same oppramsinga). Alle desse døma gjeld mest for bokmål, som er språket i *Stor kryssordbok* og i fleirtalet av kryssord som finst i blad og aviser.

Danielsen (2004) inneheld alle typar av ord og namn. Det gjeld for det eine proprium, under oppslag som *land*, *by*, *forfatter*, *komponist*, *bibelsk person*. Men førenamn på person (ev. *mannsnavn*, *kvinnenavn*) manglar i denne boka, og det er eit sagn, for personnamn er det mykje av i kryssorda. Ein annan type innhald er der oppslaget er overskrift på nemningar eller omgrep innanfor same tydings- og bruksområdet. Det kan vere ord for konkrete nemningar av typen *beholder* (med svarord som m.a. "kasse, kiste, kjele, kolbe"). Det kan vere ei blanding av konkrete og abstrakte ord, som i oppslaget *skipsbegrep*, *-terminologi* (med svarord som "dødvekt, embargo, fallrep, fribord, frivakt, gallion". Endeleg er det så den store mengda av abstrakte ord, med synonym eller underomgrep som svarord. Døme på det kan vere *holde* (med svarord som "feire, forrette, forslå, forstå, føre, gi, gripe"), og *sliten* (med svar som "sigen, skutt, stresset, styrteferdig, trett"). Den siste typen med reine abstrakt svarar i stor mon det vi gjerne finn i synonymordbøker, medan dei først nemnde svarar til oppslag i leksika.

Innanfor somme nemningsgrupper kan det bli eit heilt hierarki. Under oppslaget *mål* står i Danielsen (2004) svarordet *måltid*, under *måltid* står *frokost*, og under *frokost* står *dugurd*, og da har ein kome ned på synonymstadiet.

I ei slik bok der oppslaga skal stå for stikkord i kryssord, kan fleire oppslag gjerne ha same tyding eller bortimot same tyding. Forfattaren tek høgde for dette med bruk av tilvisingar, t.d. med dei to oppslaga "*båt* (se *fartøy*)" og "*fartøy* (se *båt/farkost/skip*)". Det burde kanskje heller stått "*båt* (se også *fartøy*)", for det er fulle artiklar på begge: oppslaget *båt* har éi spalte med svarord, og *fartøy* har tre spalter. Skilnaden i mengd kjem ikkje av at det er skilnad i tyding, men av at det er lagt meir arbeid på artikkelen *fartøy*. Derfor kunne alt vore samla under *fartøy*, med berre tilvising frå *båt*. Eit anna tilsvarande døme på nærast dobbel oppføring er *fremkomstmiddel* med vel éi spalte svarord og *transportmiddel* med knapt éi spalte, med mykje dei same svarorda. Også her har forfattaren teke med mange tilvisingar under oppslaget, som ved "*fremkomstmiddel* (se *bane/bil/båt/farkost/fartøy/fly/kjøretøy/tog/transportmiddel*)". I det siste tilfellet ser ein at dei fleste tilvisingane gjeld underordna nemningar. I følgjande døme er alle tilvisingane underordna: "*insekt* (se *bille/flue/sommerfugl/tege*)". Orda *bille*, *flue* osv. har da eigne oppslag.

Feil og manglar. I ei bok på 991 sider og med om lag 350.000 svarord må ein rekne med at det kjem inn feil. Eg har teke for meg to sider nokså grundig. Der fann eg faktisk ikkje realfeil av ein slik type som at svarordet ikkje høyrer til eller under stikkordet. Heller ikkje trykkfeil fann eg mykje av. Men det må oppslaget *naktar* vere, med

svarorda *gudedrikk*, *honning*. Det rette ordet *nektar* står med eigen artikkel på sin alfabetiske plass. Den største typen av mishøve er nok at det finst svarord som ikkje svarar til rettskrivingsnorma i dag. Det kan for det eine vere at det er ei tidlegare form, særleg av lånord, som er oppført, som (under *nadverd*) orda *communion* og *eucaristi*. Her har Tanum 1996 orda med k: *kommunion*, *eukaristi*. Og desse svarorda står som vi ser under oppslaget *nadverd*, som vel er jamstelt form i riksmålsnormalen, men Tanum 1996 har berre *nattverd*. Den andre typen ord som kan vike av frå norma, er talemålsprega former. Under *nagle* har Danielsen (2004) svarord som *dibling*, *dimling*, *dublung*, *duvlung*, *dymling*, *dømling*. Tanum 1996 har dei to *dimling* og *dublung*. Så i ein viss mon kan løysaren vere nøydd til å sjekke orda i ei rettskrivingsordbok.

Boka som kryssordhjelp

Når Danielsen (1984) gjorde slik furore da ho kom ut, var det for det eine at boka inneheldt alle typar stikkord, slik det er skissert ovanfor. Den einaste reine kryssordboka som fanst da, var Wahl (1956) (eller seinare utgåver). Den hadde med ein del av den typen innhald som ovanfor er skissert i Danielsen (2004), men ikkje abstrakte nemningar eller synonym i det store og heile. Elles fanst det ordbøker som ikkje først og fremst var mynta på kryssordløyising: rettskrivingsordbøker og -ordlister, synonymordbok, framandordbok. Dei to siste typane var gjerne haldne som naudsynte når ein skulle løyse kryssord, medan dei første ikkje var så viktige, for dei vanlege orda "kunne ein likevel".

Den andre grunnen til suksessen med Danielsens bøker er den svære mengda av ord som står der, både stikkord og svarord. Noko går fram av døma og tala nemnde ovanfor. Som eit anna nokså tilfeldig døme kan eg ta at det i denne utgåva frå 2004 er 18 oppslag på *idrett* og samansetningar med *idretts-*, alt frå *idrettsanlegg* til *idrettsøvelse*. Under *idrettsbegrep* er det med vel 230 svarord (t.d. "nedslag, hårnåls-sving"), og under *idrettsredskap* er det vel 150 svarord (t.d. "skranke og lengdeløpsskøyter").

Danielsen skriv i forordet til *Stor kryssordbok*: "Denne boken er blitt til ved en systematisk samling av ord og notater gjennom mange års kryssordløsning." Det trur eg må vere smålåte sagt. Med den store samlinga av ord som finst på dei 991 sidene i boka, skulle eg tru at forfatternen i tillegg har saumfare både leksikon og ordbøker og andre kjelder.

Boka til bruk for språkforskarar

I ein slik artikkel kan det vere interessant å sjå på kor stor nytte vi som leksikografar kan ha av ei typisk kryssordhjelpebok. Det går fram noko i det som står ovanfor at stoffet ikkje alltid er ordna slik ein ordforskar ville gjere det. Løysingsorda er ordna alfabetisk og stundom etter talet på bokstavar, medan ordforskaren gjerne vil ha ei semantisk eller funksjonell inndeling av tilfanget. I kryssordboka kan ulike homonym vere samla under same artikkelen, som når *ende*, *m* og *ende*, *v* står med sams svarord: "... fullende, halestump, hodegjerd, innstille ...". Ja, homografane treng ikkje ha noko språkleg hopehav i det heile: oppslaget *le* har svarord som "... storskratte, vern, vrinske ...". På dette ordet har synonymordboka Gundersen (2000) to ulike artiklar *le* (*s.*) og *le* (*v.*). Når oppslaget er eitt og same lemmaet, har rimeleg nok kryssordboka rein alfabetisk oppføring, t.d. svarorda til *sende*. Her skipar synonymordboka gjerne ordmengda inn i tydingsnyansar (med semikolon mellom). Verbet *sende* har såleis i Gundersen (2000) synonym som "... lange, rekke; ... ekspedere, frakte ...; beordre, dirigere; emittere, kringkaste ...; kaste, kyle ...".

Men når vi ordforskarar kjenner til oppsettet hos Danielsen (2004), kan vi gjere oss nytte av det store materialet som der finst. Eg kan ta utgangspunkt i arbeidet mitt i Norsk Ordbok i Oslo. Der har vi sjølvsagt store mengder med ordmateriale å byggje på, men det er i hovudsak skipa alfabetisk og ikkje etter emneområde. Når vi skal redigere eit ord, kan vansken da vere å finne fram til liketydige ord og nemningar som finst andre stader i materialet. Det er særleg på to område ei bok som Danielsen (2004) kan kome til hjelp. Det gjeld nemningar og termar innanfor same fag- eller bruksområdet, og det gjeld synonym, anten for konkrete eller abstrakte ord.

Til den første typen, nemningsområde, vart det ovanfor nemnt oppslag som *skipsbegrep*, *måltid*, *idrettsbegrep*, *idrettsredskap*. Andre døme i den store mengda i boka er *hodeplagg* (med 240 underordna omgrep) og *plantedel* (med 48 ord under seg). Nå vi redaktørar kjem til eit ord for hovudplagg i ordboka, kan vi leite mellom dei andre orda under *hovudplagg* i kryssordboka (eller under *lue*, *hatt*, *skaut*) og finne om dei kan vere synonyme. Kanskje finn vi òg ut at eit anna omgrep er meir kjent, og at hovuddefinisjonen bør stå der.

For reine synonym har ordbokredaktøren god hjelp i definisjonsordbøker og synonymordbøker. Det som Danielsen (2004) kan ha som føremon, er det ovstore tilfanget av ord. Ein kan her jamføre med mengda i ei typisk synonymordbok som Gundersen (2000):

Til overskrifta *vakker* har Danielsen (2004) med 55 synonym, medan Gundersen (2000) har med 19, medrekna fire tilvisingar til andre stader der det står fleire. Verbet *rense* er i Danielsen (2004) oppført med 235 synonym, i synonymordboka med 35. Ordet *snakk* står i den same kryssordboka med om lag 350 synonym, i synonymordboka med 25 (medrekna tre tilvisingar). Det må presiserast at i begge desse bøkene er det ikkje berre fulle synonym (heilt liketydige ord) som blir oppførte, men òg ein god del underomgrep. Ein veikskap med kryssordboka er likevel at ho berre fører opp eittordige synonym. Og ei anna utfordring er som sagt ovanfor at kryssordboka vår ikkje deler inn synonyma i nyansar, berre eventuelt i talet på bokstavar – til hjelp for kryssordløysaren!

Mange store kryssordleksikon dei siste 20 åra

Danielsen (1984) innleidde ei heil mengd av store og solide kryssordhjelpbøker i Noreg. Daniel Danielsen sjølv har mange av noko same type som den som her blir omtala. Ei som er noko annleis, er Danielsen (1998), med baklengssortert ordtilfang over 522 sider. To andre bøker med liknande føremål er Moestue (1991) (1188 sider) og Rawell (1999) (1118 sider), begge med samansette ord ordna etter sisteledd; desse er gode hjelpbøker også for språkforskarar. Men den store forfattaren av kryssordbøker attåt Danielsen er Jarle Schwach, som har fleire store produksjonar. Den største er Schwach (2000), som for så vidt har tradisjonelt opplegg, men som er utruleg omfangsrik og er på to store band på til saman nær 2400 sider. Meir om desse og andre kryssordleksikon i Killingbergtrø (2000:84 og 87–88).

Sluttord

Det skin truleg igjennom at denne meldaren er nokså begeistra for *Stor kryssordbok*, da særleg for det ho er tenkt som, ei hjelpbok for kryssordløysaren. Dei feila som er registrerte, er eigenleg veldig få i ei så omfangsrik bok. Så summa summarum tykkjer eg dette er ei svært god bok, som det er reint utruleg at éin mann kan ha fått i stand.

Litteratur

- Danielsen, Daniel 1984: *Kunnskapsforlagets kryssordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Danielsen, Daniel 1998: *Kryssord bakvendten*. Oslo: Orion.
- Danielsen, Daniel 2004: *Stor kryssordbok*. 2. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget. 2004. [Boka som blir meld her.]
- Gundersen, Dag 2000: *Norske synonymer blå ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Killingbergtrø, Laurits 1994: *Språket i kryssord*. Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.
- Killingbergtrø, Laurits 2000: *Kryssordbøker – òg til hjelp for språkgranskarar*. I: *Ord om ord*. Årsskrift for leksikografi. Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.
- Moestue, Jens 1991: *Kryssordhjelper'n*. Oslo: Grøndahl og Dreyer.
- Rawell, Jon E. 1999: *Kryssordassistenten*. Oslo: Orion.
- Schwach, Jarle 2000: *Cappelens kryssordleksikon*. [2 bind] Oslo: Cappelen.
- Tanum 1996: *Tanums store rettskrivningsordbok*. Bokmål. Red.: Wangensteen, Boye, Sverdrup, Jakob og Sandvei, Marius. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Wahl, Villa Thrap 1956: *Kryssord-leksikon*. Oslo: Dreyer.

Laurits Killingbergtrø
redaktør/førsteamanuensis
Norsk Ordbok 2014
P.boks 1021 Blindern
N-0315 Oslo
laurits.killingbergtro@iln.uio.no

Patrick Leroyer

'Terminologi' se 'leksikografi', 'leksikografi' se 'ordbog'

Colette Cortès (red.): *Des fondements théoriques de la terminologie*. Cahier du C.I.E.L. 2004. Paris: Université de Paris 7 Denis Diderot, UFR E.I.L.A. [166 sider, pris €12,-]

In light of the polemic debate between terminologists and lexicographers over the years, the relationship between terminography and specialized lexicography remains unclear. Bergenholtz et al. 1994 were criticized by Puuronen 1995 for not applying terminological methods and confusing terms with concepts. Ten years have passed since then, and this article shows that some major, new contributions reviewed here indicate that the debate – and the criticism – are now obsolete as there seems to be a consensus that the complex needs of dictionary users in professional settings and in corporations should be taken into account. Here lies the best guarantee for the joint planning of problem solving dictionary solutions. Surprisingly enough, this is more or less exactly what E. Wüster, the founding father of terminology, also had in mind.

1. Indledning

Der er lige udkommet en spændende fransk bog med titlen *Des fondements théoriques de la terminologie* [Om terminologiens teoretiske grundlag]. Men inden vi løfter sløret for det spændende, skal vi lige stoppe op. Hvad går terminologi ud på? Slår man op i den franske Petit Robert (Rey-Debove/Rey 1994) bliver man først informeret om betydning og brug af ordet – 1. 'Fagvokabular' og 2. 'Læren om fagtermer og fagbegreber' – og efterfølgende henvist, under 2. til 'leksikografi', hvorfra man på lignende vis henvises videre til 'ordbog', som nok er det ord, alle kender og kan forholde sig til. Samme begrebsmæssige klassifikationslogik synes i øvrigt at være fulgt i Nordisk leksikografisk ordbok (Bergenholtz et al. 1997), hvor der fra 'terminologi' henvises til 'fagleksikografi' og til 'terminologisk ordbok'. Det er med denne determinerede henvisningsfilosofi in mente, vi vil bringe nedenstående recensjonsartikel, og trække en række nye linjer mellem terminologi, terminografi, fagleksikografi og ordbog, i nøje overensstemmelse med Tarp 2000, der anfører:

Terminography is normally viewed as a subdiscipline of terminology. What is the subject field of terminology? Although there has been given many definitions of terminology, I have not succeeded in finding any exact definition answering this question. However, a qualified suggestion would be the registration and organisation of knowledge. If this is the case, terminology clearly distinguishes itself from lexicography [...]. However, when it comes to terminography, i.e. the presentation of the products of terminology in the form of different sorts of reference works, this is clearly the domain of lexicography (Tarp 2000:194).

Foruden forord, de obligatoriske resuméer samt en enkel anmeldelse (som vi dog ikke skal kommentere her) rummer bogen otte artikler, hvoraf tre i det terminologiske kapløb, man kunne kalde 'ordbogs-rundt', klart ligger i det absolutte førerfelt, et i hovedfeltet, mens de fire andre næppe kan gøre sig håb om at indhente udbryderne. Selvom dette ikke eksplicit fremgår af titlen, rummer bogen proceedings fra en fagsprogs- og terminologikonference, der fandt sted i marts 2004 ved universitetet i den franske by Boulogne-sur-mer. Forfatterne kommer fra to samarbejdende forskningscentre. Det ene er C.I.E.L. – som står for Centre Interlangue d'études en lexicologie [Center for tværproglige leksikologiske studier], som er tilknyttet udgiveren Université Paris 7, og det andet VoLTer, som står for Vocabulaire, Lexique et Terminologie, og som er hjemhørende i værtsbyen Boulogne-sur-mer. Begge centre udbyder en række franske kandidatuddannelser i fagsprogslingvistik, terminologi og fagleksikografi med sprogkombinationerne fransk, engelsk, tysk og spansk, samt uddannelser i it-støttet fagoversættelse.

2. Var Wüster skabsleksikograf?

Danielle Candels fornyende bidrag, der bærer titlen *Wüster par lui-même* [Wüster om sig selv], bygger på en tilbundsgående analyse af Wüsters posthumt udgivne hovedværk, jf. Wüster ((1979) 1985), herunder hans udstrakte brug af synonymi i opstillingen af de for teorien nødvendige metabegreber. Sammen med John Humbley og Gerhard Budin i Wien deltager Candel i et større forskningsprojekt, der skal afdække alle dimensioner i Wüsters arbejde. Candels primære formål er at påvise, at Wüster indtog langt mere nuancerede synspunkter om teori og praksis for den nye disciplin, end det almindeligvis antages. Hendes sekundære formål er at nedbryde de barrierer, der synes at dele disciplinen i en hardcore 'term i system'-udgave på den ene side, og i en

nutidig 'term i brug'-udgave på den anden, herunder brugerne selv. Det viser sig under alle omstændigheder, at man har undervurderet den leksikografiske dimension, der er indbygget i Wüsters arbejde, hvor leksikografen netop havner i spændingsfeltet mellem sin egen teori og praksis og bør være mere tilskyndet af brugernes problemer end af polemikken mellem 'system og brug'-tilgange. Meget tyder nemlig på, at Wüster var skabsleksikograf.

Indledningsvis opridses Candel ganske kort Wüsters velkendte aforismer, som jo udgør terminologilærens hjørnesten i dens hardcoreudgave. Selv betragtede Wüster terminologien som en disciplin i grænselandet til andre discipliner – lingvistik, ontologi, informations- og dokumentationsvidenskab samt normalisering. Begrebets dominans er det centrale postulat, idet sproget anskues som bestående af ord, som ikke er egennavne, men benævnelser, der umiddelbart underordnes begreberne. Da betydning desuden er kendetegnet ved sin relative stabilitet – hvorved forståelse netop opnås og sikres – stilles der krav om en næsten matematisk én-til-én-relation mellem term og begreb, hvorved homonymi, polysemi og synonymi fremstilles som uønskede betydningsrelationer.

Som modspil til ovennævnte følger dernæst – gennem en række udvalgte citater – en afslørende gennemgang af Wüsters langt mere nuancerede holdning til sin markante teori og til de mange indvendinger og vanskeligheder, denne rejser i praksis. Denne holdning formidles gennem den flittige brug af en lang række modalitetsmarkører af både epistemisk og deontisk art. For Wüster må tvetydighed (fx *zweideutig*, *verwechselt werden*, *Unklarheiten*, *missverstanden*) jo for enhver pris undgås. Derved veksler generelle udtryk for forsigtighed og forbehold (*kann entstehen*, *kann bedeuten*, *möglich*) i stort omfang med en byge af advarsler og opfordringer, der udtrykkes gennem verber (*sollte vermeiden*, *darf nicht*, *müsste*, *es empfiehl sich*) og udsigelsesmarkører (*leider*), der afslører Wüsters beklagelse over sprogets tilstand. Snarere end en radikal opfattelse er normalisering hos ham udtryk for det dybfølte ønske om en målrettet indsats (*zielt auf*, *anstreben*, *trachten*), noget der bør tilstræbes (*muss*, *es empfiehlt sich*) for at bekæmpe den modsætningsfyldte sprogbrug. Hos Wüster følges den normative dimension således til stadighed op af en præskriptiv mission, der tager højde for de mangfoldige situationer, hvor terminologen skal træffe vanskelige beslutninger for at nå frem til de for brugeren mest anvendelige løsninger.

Efterfølgende afliver D. Candel effektivt en række indgroede myter om den doktrinære Wüster, der i bund og grund anerkender sprogvariationen og langt hen ad vejen skitserer brugerorienterede løsninger. Frem

for alt åbner Wüster selv op for en diskussion. Han forkaster endog de væsentlige principper, som man sædvanligvis antager nyder hans uforbeholdne tilslutning. Skønt begrebets forrang gennemsyrrer hans arbejde, findes der belæg for, at den semasiologiske fremgangsmåde også kan bringe værdifulde terminologiske bidrag ved at skifte fokus over på mening og betydning. Ligeledes forsvarer han også bevidste brud på én-til-én-relationen, når dette er til brugernes fordel. Polysemi er ikke bandlyst og inddrages, når en given sproglig kontekst (*Sprachzusammenhang*) taler for det, og der skelnes da også mellem monosemi (*Einsinnigkeit*) og entydighed (*Eindeutigkeit*), hvor kun sidstnævnte er vigtig og bør tilstræbes. Endelig beror inddragelse af synonymi hos Wüster – og derved inddragelse af konkurrerende termer, fx den korte og den lange form af samme term – på anerkendelsen af brugersituationer, brugernes specialiseringsgrad samt kommunikationssituationen, herunder forskellige teksttyper og teksttræk med forskellige kommunikationsformål (*Sprache der Normen, Werkstattsprache; Personen ... die mit dem betreffenden Sachgebiet weniger vertraut sind; ... zur ersten Einführung des betreffenden Begriffes in einer Veröffentlichung dienen*). Anekdoten om 'Schraubenzieher', der i Tyskland officielt blev omdøbt til 'Schraubendreher' (skruerne drejes jo, de trækkes ikke), mens man i Østrig valgte at beholde den kendte form, afslører, at Wüster også mener, at prisen for normalisering kan blive for høj, når sprogfællesskabet må ofres på logikkens alter. Endelig viser det sig, at Wüster efterlyser langt flere angivelser om fraseologi, udtale, frekvens (en vigtig oplysning i lærerordbøger), forskelle ved oversættelse af kulturbundne fagtermer samt tilpasning af definitioner og forklaringer ud fra de forskellige brugersituationer, -problemer og -forudsætninger. Artiklen afsluttes med en gennemgang af Wüsters udstrakte brug gennem årene af omformuleringer, der vidner om, at terminologiens fader langt fra selv udelukkede synonymi.

Det er værd at huske på, at Wüsters største ambition var at opbygge en kæmpe ordbog, og at meget derfor tyder på, at mesteren var klemmt mellem to stole. At ville opbygge og sikre et entydigt, universelt fagtegnsystem, vel vidende at inddragelsen af brugernes terminografiske behov i terminografiske værktøjer kræver problemorienterede løsninger, der nødvendigvis må tage udgangspunkt i komplekse brugersituationer, løsninger, der forstyrrer systemet. Systematikken i tegnsystemerne determineres og undermineres på én gang af brugernes anvendelse af disse selv samme systemer, og fagtermssystemer er heller ingen undtagelse. "Auch in der Terminologie muss das Verlangen nach vollständiger Eineindeutigkeit ein frommer Wunsch bleiben", jf. Wüster

(1985:79). Fromt ønske eller ej: Det er både godt nyt og vigtigt nyt, at der nu hos Wüster er fundet belæg for, at brugbart terminologisk arbejde faktisk ligger tæt op ad de moderne teser, som fx Bergenholtz (1994) opstiller for fagleksikografi, og som Budin (1994) ligeledes gør det for terminografi. Det giver grobund for fornyet optimisme og vil lægge en dæmper på skolastiske stridigheder.

3. Den fransksprogede kritik af Wüster – skudt ved siden af?

John Humbley fastslår i sin artikel, at en lang række fransksprogede negative kritikpunkter gennem årene har præget den til tider ophidsede forskningsdebat om arven efter terminologilærens grundlægger Eugen Wüster, først og fremmest hans *Einführung*, jf. Wüster ((1979) 1985). Et umiddelbart motiv for den negative kritik skal søges i en udbredt opfattelse af værkets udprægede normative karakter. Et mere jordnært motiv kan dog ligge i det faktum, at Wüsters forfatterskab hverken foreligger i fransk eller engelsk udgave, og at der derfor har været tale om andenhånds læsning. Det egentlige motiv synes dog at være af forskningspolitisk art. Wüster har tilsyneladende været til stor gene for en ny generation af franske fagsprogslingvister og terminologer, der arbejder med termerne og begreberne på grundlag af store tekstkorpora og inddrager semantiske, pragmatiske, sociolingvistiske og kognitive aspekter. Etablering af nye fagsprogslingvistiske og terminologiske forskningsspecialer har derved affødt et behov for at bryde med Wüster og har givet næring til en argumentation og en retorik, der bygger på billedet af en gammelterminologisk Wüster. Vi har netop set, at dette billede krakelerer, når man, som Candell, Humbley og Budin gør det i det tidligere omtalte projekt, yder Wüster den retfærdighed, der tilkommer ham. I denne forbindelse vil udforskningen af Wüsters omfangsrige dokumentationsarkiver ved Wiens universitet givetvis få billedet til at krakelere endnu mere.

John Humbleys bidrag er samtidig udformet som en meget overbevisende kortlægning af den fransksprogede terminologiske scene og dennes aktører fra starten af 60'erne og op til i dag, med henvisninger til andre europæiske lande, herunder de nordiske. Det giver i sig selv et formidabelt overblik over de mange tilgange til terminologien, og til de forskellige holdninger. Ud fra kriterierne 'kontinuitet' eller 'brud' med Wüsters grundtanker genbruger John Humbley den typologiske model, som foreslås af Myking (2001). Der skelnes mellem tre typer holdnin-

ger: 1. den moderate og loyale holdning, 2. den radikale og subversive holdning, og 3. den radikale og loyale holdning. Langt de fleste fransksprogede kritikpunkter skal findes i den anden type, der er eksponent for den sociologiske terminologi og for den sociokognitive og tekstuelle terminologi.

Det slås indledningsvist fast, at Wüsters arbejde forbliver ukendt for det fransksprogede publikum frem til 1987, hvor den franske udgave af Felbers manual udkommer ved Unescos informationscenter, Infoterm. Men der er stadig væk tale om indirekte kendskab. De første moderne franske manualer i terminologi nævner knap nok Wüster eller slet ikke. I det omfang, der henvises til ham, er der dog tale om den loyale og moderate holdning. Som repræsentanter for denne holdning finder vi også repræsentanter som Thoiron, Campenhoudt og Deschamp, der arbejder tværspørgligt og har naturlig fokus på oversættelse. De applicerer teorien, men foretager de nødvendige tilpasninger og udvidelser, specielt i forbindelse med begrebsdefinitioner og ved udarbejdelse af flersprogsordbøger inden for kulturbundne fag med store begrebsvariationer, hvor opstilling af fagsystematikken går forud for ækvivalensfastsættelse.

Lerat, Rastier og Otman er repræsentanter for den radikale og loyale holdning. De bryder grundlæggende ikke med Wüster, men genfortolker teorien og udvikler nye, semantiske udlægninger af det terminologiske tegnsystem, og indskriver derved også terminologien i det sprogvidenskabelige paradigme. Arbejdet er centreret om etablering af de syntaktiske og semantiske relationer ved prædikater og deres argumenter. Ved inddragelse af ontologiske relationer, såsom rum, tid og del-helheds-relationer, er der også sikret en direkte forbindelse til kunstig intelligens.

Det er som tidligere nævnt i den sociolingvistiske og i den sociokognitive terminologi, vi skal finde repræsentanter for den radikale og subversive holdning. Ifølge Humbley skal præmisserne for denne holdning findes i kredsen omkring lingvister som Guespin og Guilbert, der repræsenterede den franske leksikologiske tradition, med hovedvægt på en sociolingvistisk tilgang til 'sprog på arbejde'. Her var Wüster dog ikke nævnt. Det er den næste generation, med repræsentanter som Gambier og Gaudin, som eksplicit retter den voldsomste kritik mod Wüster, mod alle aspekter af hans fremherskende doktrin (at termerne for eksempel er etiketter) og mod hans tilhængere. Nogenlunde samme kritiske røster og argumentation finder man i den sociokognitive og tekstuelle terminologi, med repræsentanter som Bourigault og Slodzian, der går så vidt som til at anbefale en total opgivelse af doktrinen.

Trods den til tider voldsomme retorik og den svulstige sprogbrug er disse kritikpunkter dog alle udtryk for et fælles ønske: at ville bringe terminologien ind i lingvistikken. Trods tilsyneladende uforenelige synspunkter er der også tegn på, at man er fælles om de samme grundholdninger: Der er brug for en semantisk udlægning af begreber, der er brug for andre klassifikationskriterier, og der er brug for en kortlægning af viden – hvordan den konstrueres, repræsenteres og kommunikeres. Under alle omstændigheder virker kritikken derfor som skudt ved siden af. Må vi tilføje, at der også er brug for terminologiske opslagsværker, der ikke alene sætter fokus på brugernes problemer og på de løsninger, der skal til for at løse dem, men også erkender, at viden og kommunikation i virksomheden betinges af virksomhedskommunikationen. Den viden og den kommunikation skal også med.

4. Kogalskab og bovin spongiform encefalopati (BSE)

Er der forskel – når de begge optræder i én og samme tekst – mellem konkurrerende og redundante former, mellem *kogalskab* på den ene side og *bovin spongiform encefalopati* (BSE) på den anden? Altså mellem manifestationer af almindeligt sprog hos ikke-eksperter (for eksempel en kvægavler eller en forbruger) og af fagsprog hos eksperter (for eksempel en dyrlæge). Denne velkendte problemstilling er udgangspunktet for Lefèvres artikel, hvis formål er at nå frem til en egentlig definition af, hvad 'teknisk og videnskabeligt' sprog er for noget, og specielt hvad der adskiller dette sprog fra almindeligt sprog ud fra den grundantagelse, at et sådant sprog kendetegnes ved sin sprogøkonomi (det har en elliptisk udtryksform), og at det bruges af fagfolk i faglige sammenhænge. På denne baggrund er det netop prisværdigt at forsøge sig med en ny definition, specielt set i lyset af, at så mange tidligere har forsøgt sig med det uden held. For at nå frem til en sådan definition, og med disse sprogøkonomiske briller på, undersøger Lefèvre kritisk udvalgte, semiotiske bud fra et par legendariske lingvistiske frontfigurer (Martinet, Saussure) samt fra et par obskure fagsprogslingvister og -psykologer, først og fremmest Karl Bühler, der i 1934 lancerede en på én gang poetisk og biologisk 'Sprachtheorie'. Kort fortalt bygger Böhlers teori, i analogi med dyreverdenen, på en simpel kommunikationsmodel baseret på stimulus-respons. Det betyder, at fagfolk kun snakker sammen, når de har behov for det; det vil sige, når de skal signalere og indikere – med de ord, der skal til, men så heller ikke flere – at der foreligger en ny situation, der nu kræver et valg. Ellers har de såmænd ikke behov for at sige noget, og det er jo

ganske praktisk. Termerne – ’bovin’, ’encefalopati’ – fungerer netop som sådanne signaler og indikatorer, mens der ingen indikatorer er i ’kogalskab’. Oven i dette anføres det om disse fagfolk, at det er en diskurs, de fører, en diskurs om deres egen praksis. Med henvisning til et Bühler-begreb – at fagsprog netop besidder ovennævnte ’empraktiske’ egenskaber – kommer vi til den efterlyste definition, der får følgende, kryptiske ordlyd: ’fagsprog er empraktiske diskurser, der er indlejret i den faglige praksis eller diskurs, og som handler om praksis for en afgrænset faggruppe’. Vi har dog ikke fået en forklaring på, hvorfor der i samme tekst stod to (tre med forkortelsen) forskellige betegnelser for samme fænomen. Ville man finde belæg eller undersøge korpora på internettet eller slå op i opslagsværker, kunne der netop være en idé i at søge på den ene form frem for den anden...

Vi føler os langt fra overbeviste om, at denne artikel (der ifølge forfatterens eget udsagn besidder videnskabelige prætentioner) har bragt os nærmere en dybere forståelse af, hvad der sker, når fagfolk skriver eller taler sammen. Eller ikke gør det for den sags skyld. Hvad Lefèvre angår, er vi til gengæld ret så overbeviste om, at det nogle gange bedre kan betale sig ikke at gøre det.

5. Pragmaterminologi – ordbøger for virksomheden

Dardo de Vecchi skal roses for sin tese. Viden og kommunikation i en virksomhed er styret af virksomhedens identitet, dens selvforståelse, dens måde at organisere arbejdet på og dens måde gennem sine budskaber at omtale sig selv på og at påvirke sine modtagere både internt og eksternt. Dette afspejles klart nok i virksomhedens egne termer. I virksomheden er termernes betydning præcist motiveret i den virksomhedspraksis, de repræsenterer, og i den organisationskultur, de konstruerer og signalerer. De er så at sige forankret i de opgaver, virksomheden løser, og i den forståelse, som virksomheden har af disse opgaver. Derved kommer termerne til at udgøre rygraden i en form for virksomhedsjargon, som brugerne skal beherske.

Forfatteren illustrerer sin tese ved en analyse af to oplagte tekst-eksempler, hvor det påvises, at den særlige betydningskonstruktion, der sker gennem virksomhedstermerne, er central for den rette forståelse af de konkrete opgaver og for den rette fortolkning af de enkelte budskaber. Derfor er bidragets formål logisk nok at opbygge grundlaget for en ”pragmaterminologi” (denne term bør i sig selv ikke afskrække læseren, idet vi erindrer, at ”pragma” er græsk for opgave). Det er et vigtigt skridt på vejen. Men det er synd, at de Vecchi stopper ved

termene og termernes særlige semantik og betingelserne for deres kommunikation. Den kommunikationsmodel (en transmissionsmodel), der tilsyneladende ligger bag, er for simpel. Og den samlede sproglige opfattelse er desværre også hæmmet af den traditionelle, ufrugtbare skelnen mellem fagsprog og det såkaldt almindelige sprog.

Ved at begrænse sig til termene – og ved at hive termene ud af deres tekster – kommer de Vecchi derved til at skyde sin egen socioterminologiske tese i foden, eller i det mindste at gøre den en bjørnetjeneste. For virksomheden har ikke blot sine egne termer, den har kun sine egne termer i kraft af, at den har sine egne tekster. Den har sit eget sprogregister, den har sit eget kommunikationsregister, der bygger på image og på de konstante bestræbelser på at udvikle, styrke og forsvare dette image. Udtrykket for disse registre er ikke begrænset til termene. Udtrykket for disse registre er uadskilleligt fra de tekster, virksomheden producerer, udsender og lader cirkulere, i samspil med de opgaver, den skal løse, og i samspil med de stakeholders, som virksomheden kommunikativt hele tiden skal tackle og forholde sig til. Den bedste udvidelse og styrkelse af de Vecchis tese ligger derfor i den leksikografiske funktionslære – brugerdimensionen – og i inddragelsen af virksomhedskonteksten for de kendte funktioner.

Vi skal her – jf. Leroyer (2004) – benytte lejligheden til meget kort at skitsere kernen i teorien om virksomhedsleksikografi og i de ordbøger, teorien kan hjælpe med at koncipere. En virksomhedsordbog skal ikke blot hjælpe brugerne med de kendte leksikografiske problemer og funktioner ud fra en selektion af virksomhedens egne termer og udtryk alene, for så bliver det kun en termbase – kun rygrad, men intet kød. Den skal frem for alt hjælpe dem med de kendte leksikografiske funktioner ud fra en selektion fra virksomhedens eget tekstgrundlag. I praksis løses dette ved at opbygge en systematisk, genrebestemt virksomhedstekstbase, hvorved der kan søges i virksomhedens egne termer og i virksomhedens egne tekster. Virksomhedsordbogen fungerer derved som en integreret tekst- og termbase, hvor teksterne og termene relateres indbyrdes.

6. Om at læse juridiske tekster – hvor svært kan det være?

Juridiske tekster er svære at læse; de er også svære at forstå. Det ved vi, men er der hjælp at hente? Anne Wagner lægger i sin indledning ud med en kontradiktorisk tese, der afslører bidragets svaghed. Grundtanken er, at juridiske tekster er svære at forstå, såvel for ikke-eksperten som for eksperten (sic!), bl.a. fordi disse tekster, ud over de velkendte

svære ord, faste formler og udtryk, de vanskelige begreber og deres indbyrdes relationer, de lange og komplekse sætninger m.m., også gør brug af et konventionelt, indkodet læsemønster – en form for opbyggende og sammenhængende tekstbroderi – der både sprogligt og grafisk indikerer, signalerer og til stadighed anviser tekstens rette fortolkning og modarbejder fejltolkninger. Samtidig skulle selvsamme mønster for læseren fungere som afkodningshjælp, som en slags ariadnetråd i den juridiske labyrint. Vi har svært ved at se, hvordan et tekstmønster, der i sig selv er svært at forstå, skal gøre svære tekster nemmere at forstå. En anden svaghed, der gør det hele endnu mere svært for læseren af bidraget, er, at der midt i artiklen skiftes perspektiv. Læsemønsteret analyseres nu ud fra et tekstproduktionsperspektiv. Vi skal for en god ordens skyld præcisere, at det omtalte skrive- eller læsemønster består i en særlig logisk paragrafopdeling af lovtekster og af retsafgørelser samt i en udstrakt brug af markerede udsigelses- og argumentationsmarkører, kohæsionsmarkører samt i brugen af en funktionel tegnsætning. Ser man bort fra enkelte trivialiteter (fx 'parentesen bruges til indsættelse af vigtige eller mindre vigtige informationer', 'kommaet markerer en kort pause'), bringes der en række tekstlingvistiske indsigter i det juridiske tekstunivers og i det juridiske ræsonnement. Det virkelig svære er dog, hvad vi skal bruge disse indsigter til, og hvordan vi skal bruge dem?

For at opnå langt mere klarhed og gennemslagskraft ville det med andre ord have været en stor fordel for forfatteren at tænke i et brugerperspektiv. Og frem for alt at tænke løsningsorienteret. Hvad er brugerens forudsætninger, hvad er brugerens særlige problemer? Er det receptionsproblemer eller produktionsproblemer? Og hvordan udmønter disse problemer sig? Og ydermere, hvad kan man gøre ved disse problemer, hvilken form for præsentation kan man vælge? Derved kunne analysen af dette sindrige læselighedsmønster til fulde have opfyldt sit mål. Vi skal blot henvise til Nielsen (2000), der tydeligt viser, hvordan en forudgående analyse af diskursive strategier og kulturbundne tekstkonventioner i engelske lovtekster sagtens kan konverteres til leksikografiske data og integreres i en bilingval ordbog beregnet til at yde assistance i forbindelse med oversættelse af lovtekster til og fra engelsk – og under hensyntagen til oversættelsesstrategien. Slutteligt skal det også bemærkes, at stilen i artiklen heller ikke gør det nemt hele tiden at forstå og få fat i substansen, og at forfatteren derved gør det hele langt mere svært, end nødvendigt og godt er.

7. Findes det, findes det her

Ovennævnte overskrift har vi fundet i et velkendt slogan, som et anerkendt dansk fagbogsforlag bruger i sin markedsføring af de ”gule sider”. Grundtanken er jo, at såfremt noget findes, ja så vil man altid kunne finde oplysninger om dette ”noget” ved blot at slå det op i siderne. Valget af overskriften er dog langt fra venligt ment. For samme grundtanke synes at styre Debuires artikel, der har sat sig som mål at granske ordenes (og termernes) forunderlige eksistens eller mangel på samme, når man fx midt i en oversættelse ved opslag i referenceværker søger efter ord eller termer, man tror findes, men alligevel ikke findes eller i hvert fald ikke rigtig findes, eller når man finder ord eller termer, man troede ikke fandtes, men dog findes. En kim til en teori – eller henvisninger til eksisterende teorier – skal man søge længe efter i artiklen, for de findes slet ikke. Det empiriske materiale, vi kan finde, er yderst rodet og synes at være styret af, at alt i princippet kan bruges. Vi kan i flæng nævne, at der findes franske låneord fra engelsk, slangord og -udtryk, gamle og uddøende ord, ord med kort levetid, tyske og franske systematiske orddannelser og reciprokke udtryk eller mangel på samme, ækvivalerende og ikke-ækvivalerende idiomatiske udtryk (i parentes bemærket viser Farø (2004), hvordan det skal gøres, når man har fundet noget i den stil), humoristiske, poetiske ordkreationer og kunstige ord, fuld-, del- og nulækvivalensproblemer etc. Den pompøse slutpointe er, at det fremover skal være ordbøgernes eksistensberettigelse og opgave systematisk at rydde op i denne evige søgning efter ordenes flakkende eksistens. Vi skal ikke her betvivle oplysnings- og underholdningsværdien af dette poetiske, nærmest filologiske bidrag – den er ganske klar – men blot nøjes med at anføre, at bidraget, med ganske få modifikationer, burde være blevet bragt som dagbladskronik eller som artikel i et livsstils- eller rejsemagasin, til stor glæde for alle os, der interesserer sig for sprog (og vi er mange). Men hverken for terminologi, leksikografi eller lingvistik er der videnskabeligt set noget som helst at finde i dette introspektive, essayistiske bidrag.

8. Reklametekster som korpus – når termerne reklamerer

Hører man ’terminologi’, tænker man straks fagtermer og fagbegreber, fagområder og fagtekster, fagviden og fagekspertes. Men det er jo kun en del af sandheden. For virksomhederne og deres tekster – for eksempel Mercedes-biler og L’Oréal-kosmetik – som Benayoun hen-

viser til og giver et par eksempler på, er reklametekster mindst lige så vigtige som de tekster, ingeniørerne har forfattet. For disse virksomheder er bilen eller antitynkecremen egentlig ikke udtryk for et fag (mekanik, kemi), men for et forretningsområde, som går ud på at producere og sælge biler og cremer i konkurrence med andre, der gør det samme, at sikre en god indtjening, og helst være nummer et. Derfor er reklametekster, hvor virksomheden netop identificerer og differentierer sig ved at reklamere for sig selv og sine produkter, mindst lige så vigtige. Og derfor burde sådanne persvasive tekster naturligvis indgå som empirisk grundlag i en virksomhedsordbog, der også skal hjælpe brugerne med at tackle de specifikke problemer, som en tekst, der både skal sælge varen og firmaet, volder, ikke mindst når der skal foretages oversættelser.

Det er i en nøddeskal det virkelig nye, man indirekte kan aflæse af Benayouns artikel, omend denne i øvrigt forfølger et andet, semiotisk ærinde, der dog ikke er nyt overhovedet. Kort og kontant er ærindet at skulle påvise, at reklametekster og de fagtermer, disse nødvendigvis anvender (eller skulle vi rettere sige 'iscenesætter'), fungerer på en anden måde end rationelle, referentielle fagtermer. Betydningskonstruktionen i disse fagtermer og i de reklameslogans, der bliver kreeret i deres kølvand, er af subjektiv, interaktiv art. Der refereres ikke så meget til de materielle produkter og deres egenskaber, men langt mere til de grundværdier og de fortællinger, virksomheden gennem sine produkter bygger sin identitet og sit image på. Der er derfor tale om konnotationer og opbygning af mulige verdener, som forbrugeren kan vælge at identificere sig med og være en del af, eller lade være. Kommunikation er jo ikke transmission af informationer, men interaktion og forhandling om en form for associativ betydningsaftale mellem afsender og modtager. Denne forhandling er i øvrigt betinget af den sociologiske kontekst og af de øvrige, konkurrerende varemærkediskurser.

Vi vil i øvrigt ikke sige mere om Benayouns semiotiske ræsonnement og konklusioner, men nøjes med at anføre, blot for at nævne et enkelt, illustrativt eksempel, at Semprini (1992) (og Roland Barthes længe før ham for den sags skyld) har skrevet en hel bog om varemærkets semiotik, der analyserer fænomenet på en langt mere nuanceret og overbevisende måde og opstiller en detaljeret mappingteori.

Men igen. At behandle reklametekster og deres termer i en bog om terminologi er et yderst prisværdigt initiativ, der ikke bør undervurderes. At gentage, at en speciel betydningssemiotik er på spil, er dog ikke særlig interessant. Det virkelig interessante er som allerede nævnt inklusion af et reklamekorpus (på lige fod med øvrige korpora af markeds- og pr-tekster), fordi det har vidtrækkende betydning for termi-

nografien og for virksomhedsordbogen. Det kan terminologien også sagtens være tjent med.

9. Franske adjektiver og termdannelse i postordrekataloger

Postordrekataloger – inklusive de franske – udgør en hyppig faglig og populariserende tekstgenre, der indtil nu har ført en hensygnende tilværelse i den terminologiske litteratur og i tekstkorpora i det hele taget. Det er ærgerligt, når man ved, at sådanne varekataloger med deres formelle og funktionelle, definitions-lignende varerubrikker er propfyldte med adjektiver, og når man som udlænding også ved, at netop franske adjektiver er en pestilens: Skal det attributive adjektiv foranstilles? Skal det efterstilles? Gør det nogen forskel? Det er ikke svært at se produktionsproblemet omfang (Nølke (1999) har optalt ikke mindre end over 7000 grammatiske bidrag, der prøver at gøre rede for adjektivets problematik!). Problemet bliver ikke mindre af, at det samtidig også er et receptionsproblem. Nogle af disse adjektiver indgår i termdannelsen – de klassificerer substantivet og etablerer derved termen i dets paradigme – mens andre adjektiver er diskursive adjektiver. De udgør argumenter, der skal overbevise os om varens fortræffelighed. På den ene side beskriver kataloget nemlig nøje de varer, kunden kan bestille, og opstiller de tekniske specifikationer for, hvad de kan og består af. Det kræver i sig selv mange attributive adjektiver, der i forbindelse med de tilhørende substantiver udgør terminologiske enheder. På den anden side tildeler katalogteksten disse samme varer nogle egenskaber, der enten udgør produktfordele eller repræsenterer kundefordele. Og det kræver lige så mange attributive eller prædikative adjektiver, der dog har en helt anden funktion end de første. Genren kombinerer altså brugen af en på én gang kontrakt-lignende vareproposition og en salgsproposition, hvor begge former for udsagn hele tiden veksler.

Ovenstående er genstandsfeltet for Colette Cortès' artikel, der sidst i bogen leverer et meget overbevisende lingvistisk og terminologisk bidrag. Ikke blot eksplicit, men også implicit har bidraget stor nyhedsværdi, og på flere fronter. Eksplicit, fordi der genereres nye, detaljerede syntaktiske, semantiske og pragmatiske indsigter i det franske sprog-system ved kombinationen [N + Adj] (herunder ansatsen til en generel teori om klassifikation og modifikation i det franske nominalsyntagme), fordi der opstilles kriterier for termdannelse ved denne kombination, og fordi der påvises tilstedeværelse af to, sammenblandede diskurser (deskriptivt og persvasivt) i tekstgenren ved brugen af denne kombina-

tion. Og implicit, fordi bidraget efter endt læsning klart peger i retning af funktionelle ordbogsløsninger for ovennævnte produktions- og receptionsproblemer: selvstændige artikler (ingen nicher eller reder) med tilhørende angivelse af katalogeksempler, der viser brugen af de argumenterende adjektiver i kontekst. Ud fra to af Cortès' eksempler kunne man for en fransk-dansk fagordbog – hvor dansk er L1 – opstille følgende prøveartikler:

ponceuse *f* excentrique **excentersliber**

s double mouvement excentrique/rotatif excenterbevægelse plus rotation; *abrasifs autoagrippants* sliberondeller med velcro-bagside

s Idéale pour le dégrossissage de grandes surfaces planes et bombées, mais aussi pour le ponçage ultra fin (changement rapide) Yderst velegnet til grovslibning af store flader, både plane og buede, og til finslibning (hurtigt skift af sliberondeller)

scie *f* circulaire **rundsav**

s guide parallèle parallelt anslag; *semelle extralarge* ekstrabred sål; *forme ergonomique* ergonomisk udformning

s bonne stabilité afbalanceret vægtfordeling; *bonne prise en main* softgrib

Vi kan af pladsmæssige årsager ikke gå ind i detaljer i selve analysedelen, der er meget omfattende, og som inddrager tre syntagmatiske dimensioner: 1. diskursens klassifikation, 2. termens position i sit terminologiske paradigme og i sin kontekst, og 3. de semantiske og syntaktiske relationer mellem substantivet og adjektivet (herunder adjektivets prototypiske egenskaber samt denominale og deverbale afledte adjektiver, der arver de respektive valenstræk). Det er under alle omstændigheder befriende at konstatere ved denne eksemplariske analyse, at det virksomhedskommunikative tekstgrundlag ikke alene kan bygge broer mellem det terminologiske og det lingvistiske arbejde og udvide forståelsen af de grammatiske systemer (der har gennem årene været en kedelig tendens til at antage, at skønlitterære tekster er langt rigere på subtile grammatikfænomener og derfor betydeligt mere velegnet til beskrivelsen af sprogsystemerne). Analysen af det virksomhedskommunikative tekstgrundlag – når det gøres ordentligt, som tilfældet er her – lægger også naturligt op til praktiske og effektive ordbogsløsninger.

10. Sammenfatning – 'ordbog' se 'ordbogsløsninger'

Samlet set er *Des fondements théoriques de la terminologie* en udgivelse, der bør anskaffes til biblioteket. På trods af, hvad titlen indikerer, bringer den os ikke nærmere en holistisk model for terminologien, og ej heller en holistisk model for fagsprogene, som det for eksempel efterlyses af Ditlevsen et al. 2003, selvom modellen synes at ligge lige om hjørnet, med den centrale erkendelse af hele virksomhedskonteksten. Bogen indeholder tre fornyende artikler (Candel, Humbley, Cortès), der hver især er særdeles relevante for terminologi og leksikografi. De fortjener, såfremt man ikke er helt velbevandret i det franske, at man ofrer lidt tid på dem, idet deres substantielle informationsværdi ganske enkelt overstiger de franske informationsomkostninger, man skal afholde. Den næste artikel (de Vecchi), som er forankret i virksomhedens praktiske tankegang, er for så vidt også relevant og skal specielt anbefales til de læsere, der som anmelderen vil gå et skridt videre og argumentere for, at ordbøger, der udarbejdes i og for en virksomhed, nødvendigvis må inddrage hele den pågældende virksomhedskontekst og ikke blot dens 'jargon'. De øvrige artikler bringer hverken leksikografien eller terminologien videre, men kan tjene til at bestyrke vores overbevisning om, at alt det, som vi arbejder med, i sidste ende sigter på at udvikle praktiske og effektive, brugerorienterede løsninger i form af referenceværker. Hvordan dette kan ske i praksis – også i en virksomhed – kan bedst sikres ved en god teori:

I et teoribaseret perspektiv skal ordbøger ikke konciperes efter, hvornår og hvorfor en bruger evt. vil slå op i dem, og hvor og hvordan vedkommende leder efter bestemte oplysninger. Teorien skal derimod give svar på, hvor og hvordan problemer, som kan opstå for en given bruger i en given situation, bedst kan løses leksikografisk (Tarp 2004: 143).

Altså ingen demoskopiske studier. Ved 'given situation' skal her forstås de problemer, den givne bruger står over for, når han eller hun skal læse, skrive eller oversætte en tekst, eller når hun eller han skal rette op på manglende viden ved at tjekke noget eller aktivt sætte sig ind i noget for at indlære noget nyt. Altså problemer, der peger i retning af kommunikation, og problemer, der peger i retning af viden. På baggrund af de artikler, der har været genstand for denne recension, håber vi at have demonstreret, at der for virksomhedsordbogen og virksomhedsbrugeren også skal medregnes det problem, at viden (at tjekke eller indlære virksomhedens viden) og kommunikation (at arbejde med virksomhedens tekster) peger på virksomhedens kommunikation og dens

planlægning, der styrer begge dele. Den praktiske løsning for dette problem ligger lige for. Den er udformet som en kombineret tekst- og termbase for virksomheden, en både præskriptiv og kommunikationspolitisk ordbog, der opfylder de kendte funktioner, men giver virksomhedsbrugerne udvidede, tekstbaserede søgemuligheder og svarløsninger i overensstemmelse med den erklærede kommunikationspolitik.

Litteratur

Ordbøger

- Bergenholtz, Henning/Cantell, Ilse/Vatvedt Fjeld, Ruth/Gundersen, Dag/Jónsson, Jón Hilmar/Svensén, Bo 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. I samarbeid med Nordisk språksekretariat. Skrift nr. 4). Oslo: Universitetsforlaget.
- Rey-Debove, Josette/Rey, Alain 1994: *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paris : Dictionnaires Le Robert.

Anden litteratur

- Bergenholtz, Henning 1994: Zehn Thesen zur Fachlexikographie. I: Bergenholtz, Henning & Schaefer, Burkhard (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 43–56.
- Bergenholtz, Henning et al. 1994: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime.
- Budin, Gerhard 1994: Einige Überlegungen zur Darstellung terminologischer Fachwissens in Fachwörterbüchern und Terminologiedatenbanken. I: Bergenholtz, Henning & Schaefer, Burkhard (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 57–68.

- Ditlevsen, Marianne G./Engberg, Jan/Kastberg, Peter/Nielsen, Martin 2003: *Sprog på arbejde – kommunikation i faglige tekster*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Farø, Ken 2004: Hvornår går man over åen efter vand? Idiomatiske ækvivalensproblemer i leksikografi og leksikologi. Med dansk og tysk som eksempel. I: *LexicoNordica 11*, 85–108.
- Leroyer, Patrick 2004: Bringing Corporate Dictionary Design into Accord with Corporate Image – From words to messages and back again. I: *Proceedings of Twelfth International Symposium on Lexicography, 29 April – 2 May 2004*. Copenhagen: University of Copenhagen (Under review).
- Myking, Johan 2001: Against Prescriptivism. The 'Social-critical' Challenge to Terminology". I: *Terminology Science and Research*, 12/1–2, 49–64.
- Nielsen, Sandro 2000: Translation Strategies for Culture-Specific Textual Conventions. I: *Lexicographica 16, International Annual for Lexicography*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 90–113.
- Nølle, Henning (Red.) 1999: *Det franske sprog. Kapitel V, II. Modifikation 2*. København: Handelshøjskolen i København.
- Puuronen, Nina 1995: Recension af Henning Bergenholtz & Sven Tarp: Manual i fagleksikografi. I: *LexicoNordica 2*, 265–270.
- Semprini, Andrea 1992: *Le marketing de la marque. Approche sémiotique*. Paris : Editions liaisons.
- Tarp, Sven 2000: Theoretical Challenges to Practical Specialised Lexicography. I: *Lexikos 10*. Afrilex-Reeks/Series 10:2000. Stellenbosch: Buro van die Wat, 189–208.
- Tarp, Sven 2004: Korrektur og retning som leksikografiske funktioner. I: *Hermes, Journal of Linguistics 33*, 117–147.
- Wüster, Eugen (1979) 1985: *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. København: Handelshøjskolen i København.

Patrick Leroyer
 adjunkt
 Center for Leksikografi
 Handelshøjskolen i Århus
 Fuglesangs Allé 4
 DK-8210 Århus V
pl@asb.dk

Carl-Erik Lundbladh

Historical Dictionaries and Historical Dictionary Research. Papers from the International Conference on Historical Lexicography and Lexicology, at the University of Leicester, 2002. Edited by Julie Coleman and Anne McDermott. *Lexicographica Series Maior* 123. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2004.

Ordböcker informerar inte bara om ett språk utan direkt eller indirekt också om mycket annat. Att studera ordböcker kan därför ge såväl kunskaper om äldre tiders språk som insikter av icke språkligt slag. Detta återspeglas i rapporten från en internationell konferens vid University of Leicester 2002 om historisk lexicografi och lexicologi, en efterlängtd konferens eftersom det gått många år sedan rundabordskonferenserna i Florens 1971 och Leiden 1977 (*Accademia della Crusca*, 1973; Pijneburg & F. De Tollenaere 1980). Det var fler som bidrog nu. Det får väl ses som symptom på intresse och uppdämt behov.

Som titeln på rapporten visar finns det två aspekter på historisk lexicografi och lexicologi: historiska ordböcker, som beskriver historiskt språk, och ordbokshistoria, där objektet är äldre ordböcker. Följdriktigt är konferensbidragen ordnade i två avdelningar.

I den första avdelningen, den om ordbokshistoria, visar John Considine i sitt bidrag hur Du Cange drevs av patriotiskt nit och ville visa att franskan har sina rötter i latin snarare än i grekiska eller hebreiska. Considine hävdar också att Du Canges stora latinska och grekiska ordböcker, *Glossarium latinitatis* (1678) och *Glossarium graecitatis* (1688) fortfarande används.

Reiko Takeda undersöker en latinsk enspråkig ordbok i manuskript, Trinity MS 0.5.4, troligen från 1430-talet.

Ian Lancashire betonar vikten av att beakta manuskript i ordbokshistorisk forskning.

Olga Karpova uppmärksammar lexikon som behandlar skönlitterära författares produktion, såväl bl.a. konkordanser som glossarier, encyklopediska verk, uttalsordböcker och lexikon över personer eller ortnamn. Hon koncentrerar sig på lexikon som beskriver Shakespeares arbeten.

Natascia Leonardi analyserar John Wilkins' och William Lloyds *An Alphabetical Dictionay* (1668). Hon utgår från orden *science* och *knowledge* och visar hur deras definitioner passar in i den hierarkiska

struktur som utmärker klassifikationssystemet i Wilkins' *Essay Toward a Real Character and a Philosophical Language* (1668).

Rowena Fowler beskriver hur Charles Richardsons *New Dictionary of the English Language* (1836–37) och några andra ordböcker använder citat från litterära texter, ibland i sådan utsträckning att de blir litterära ordböcker eller kompendier av litterära verk.

Joan Beal undersöker en uttalsordbok från 1775, *Grand Repository of the English Language* av Thomas Spence. Hon driver tesen att Spence inte ville informera om korrekt uttal utan arbeta fram en fonetisk skrift för en stavningsreform. Hon hävdar också att Spence inte fullt ut tog över Johnsons ordförråd och definitioner utan bidrog själv, i synnerhet där hans radikalism och fritänkeri kunde komma till uttryck.

Julie Coleman analyserar tre upplagor av *Dictionary of the Vulgar Tongue* (1785–), av Francis Grose, och finner att ett interfolierat exemplar av första utgåvan, med anteckningar, är Groses arbetsexemplar och grunden för andra upplagan. Den tredje upplagan däremot menar hon att Grose inte själv står bakom utan att en boktryckare har arbetat fram

Werner Hüllen beskriver Rogets *Thesaurus* (1852) som en onomasiologisk ordbok i modifierad form. Han ser det sätt som tesaurusen ordnar universum i idéer som en tillämpning av en lingvistisk teori i Lockes anda.

Thora van Male reflekterar över dekorativa ordboksillustrationer med exempel från franska ordböcker från 1100- till 1800-talet och menar att ämnet hittills har försumrats inom lexikografen.

Maria Pilar-Perea redogör för *Diccionari Català-Valencià-Balear*, som påbörjades 1900 av en präst på Mallorca, Alcover, och avslutades 1962 av Moll. Ordboken upptar inte bara former från Mallorca utan också från alla katalanska dialekter, såväl från muntliga som skriftliga källor. Hon presenterar också den elektroniska versionen av ordboken, som fullbordades 2003.

Gregory James undersöker europeiska försök från 1500-talet och framåt att skriva kinesiska med latinskt alfabet. Han beskriver också en glossar från 1582 med portugisiska och kinesiska, av Matteo Ricci. Han menar att den viktigaste källan är *Dictionarium Latino-lusitanicum*, ett portugisiskt-latinskt lexikon från 1563.

Bidragen i rapportens andra del, om historiska ordböcker, beskriver några pågående arbeten och diskuterar metodfrågor. Antonette diPaolo Healey uppmärksammar tre frågor väckta vid arbetet med *Dictionary of Old English*: Ska man generalisera i betydelsebeskrivningen eller göra många distinktioner och öka polysemin? Vilar praktiken ytterst på

personliga intuitiva överväganden? Hur klarar man att beskriva en betydelseutveckling när källmaterialet är osäkert daterat?

Robert Lewis uppmärksammar betydelsebeskrivningen i *Middle English Dictionary* (MED). Han gör skillnad mellan en logisk beskrivning på ena sidan, där betydelseorna ordnas från en allmän till mer specialiserade, och en kronologisk beskrivning på andra sidan. En sådan är alltid problematisk för historiska ordböcker p.g.a. brister i källmaterialet. Han menar att MED oftast beskriver betydelseorna i logisk hellre än i kronologisk ordning, till skillnad från *Oxford English Dictionary* (OED) som beskriver en logisk utveckling och förutsätter att den historiska beläggsordningen sammanfaller med den naturliga eller logiska ordningen. I MED ordnas däremot betydelseorna logiskt utan hänsyn till kronologin.

Eric Stanley redogör för hur polysemi och synonymi har uppfattats i lexikografiska tillämpningar från 1700-talet och framåt. Han menar att etymologin är det som håller samman ett uppslagsord för klarhets skull och för undvikande av förvirring.

Tania Styles skriver om det pågående arbetet med tredje upplagan av *Oxford English Dictionary*. Hon koncentrerar sig på etymologin av franska lånord och speciellt inom området mat och dryck.

Marijke Mooijaerts gör en kortfattad beskrivning av hur *Woordenboek der Nederlandsche Taal* fullbordades. Hon uppmärksammar speciellt språkproven och skriver om deras representativitet och mångfald, samt om deras tillgänglighet och användbarhet i ordbokens elektroniska version.

Norman Blake diskuterar i den sista uppsatsen hur man bäst ordnar uppslagsorden. Han överväger om inte ordbetydelserna hos Shakespeare skulle belysas bättre med annan ordning än strikt alfabetisk. Han ser t.ex. fördelar om ord med samma morfologiska slut tas upp tillsammans, t.ex. adjektiv som slutar på -y eller adjektivavledda substantiv på -ian. Vidare skulle partikelverb hellre kunna ordnas efter partikeln än alfabetiskt efter verbet.

Efter konferensen i Leicester bildades föreningen *International Society for Historical Lexicography and Lexicology* (ISHLL) (<http://www.le.ac.uk/ee/jmc21/ishll.html>). Den har en e-mejllista och diskussionsgrupp.

En andra konferens hölls i Gargano i Italien i juni 2004. Man får hoppas att konferenser om historisk lexikografi och lexikologi återkommer med samma täta regelbundenhet som de senaste.

Litteratur

- Accademia della Crusca 1973: *Tavola rotonda sui grandi lessici storici, Firenze, 3–5 maggio 1971*. Firenze: Accademia della Crusca.
- Pijneburg, W. & F. De Tollenaere (eds.) 1980: *Proceedings of The Second International Round Table Conference on Historical Lexicography*. Dordrecht: Foris Publications.

Carl-Erik Lundbladh
docent
Institutionen för nordiska språk
Box 201
SE-221 00 Lund
c.lundbladh@comhem.se

Sven-Göran Malmgren

Skolordlistan i ny tappning

Svensk skolordlista. Utarbetad av Svenska Akademien och Svensk språknämnden. 4. uppl. Stockholm: Norstedts ordbok 2004.

Under de senaste åren har flera lättillgängliga ordböcker med barn och ungdomar som speciellt angivna målgrupper kommit ut i Sverige. År 2001 kom *Norstedts första svenska ordbok* och *Natur och Kulturs svenska ordbok*,¹ och förra året kom den ordbok som ska diskuteras här, *Svensk skolordlista* (fjärde upplagan). Liksom tidigare upplagor av skolordlistan ansluter sig den nya upplagan i väsentliga avseenden till Svenska Akademiens ordlista, i det här fallet dess tolfte upplaga. Den har utarbetats vid Svenska språknämndens sekretariat under ledning av Lisa Rudebeck, i nära samarbete med Svenska Akademiens språkkommitté.

Den förra upplagan av den aktuella ordboken utkom så tidigt som 1988, och den nya upplagan är mycket kraftigt omarbetad (och därmed i allmänhet förbättrad). I praktiken är det nära nog fråga om en ny ordbok; i synnerhet betydelseanalyserna är i de flesta fall nyskrivna. Boken har ett behagligt format, ungefär som Svenska Akademiens ordlista, och tämligen läsvänlig typografi. Målgruppen sägs i förordet i första hand vara barn och ungdomar från grundskolans årskurs 5 och uppåt, och elever – och kanske vuxna – som inte har svenska som modersmål nämns som en viktig målgrupp.

Med tanke på att ordboken sålunda vänder sig till mycket unga användare, ända ner till elvaårsåldern, får layouten nog sägas vara strikt i överkant. Mest påfallande är att illustrationer lyser helt med sin frånvaro. Lättillgänglighet uppnås förvisso på andra sätt, genom ett föredömligt enkelt språk i definitionerna och genom att böjningsuppgifterna är mycket explicita. Men det kan inte vara någon tvekan om att ett antal välvalda illustrationer hade ökat ordbokens pedagogiska värde,

¹ Båda dessa ordböcker recenserades i *LexicoNordica* 9 av Nina Martola (Martola 2002). *Norstedts första svenska ordbok* vänder sig i första hand till barn mellan 9 och 13 år, medan *Natur och Kulturs svenska ordbok* är avsedd för äldre barn och ungdomar, och även för vuxna, särskilt andraspråksinlärare. Det bör kanske nämnas att recensenten är en av författarna till *Norstedts första svenska ordbok*.

både direkt och inte minst indirekt (ökad ”läslusta”, för att använda ett modernt ord från de svenska etermediernas värld).

Mitt allmänna intryck är emellertid att boken är ett utmärkt hjälpmedel för de användargrupper den primärt är avsedd för, och dessutom för stora grupper av vuxna användare. Typiska användarsituationer där ordboken kan vara till avsevärd hjälp är textläsning och korsordslösning, dvs. situationer av receptionstyp. För textproduktion behöver den däremot ofta kompletteras med andra ordböcker, t.ex. Svenskt språkbruk (jfr Malmgren 2004a); den tillhandahåller t.ex. ganska få kollokationer och friare språkprov. Allt detta liksom andra aspekter av ordboken diskuteras närmare nedan.

Resten av artikeln är disponerad på följande sätt. Först diskuteras lemmaurvalet, sedan i tur och ordning ordbokens böjningsuppgifter, uttalsuppgifter och betydelsebeskrivningar, allt i relation till det syfte som framgår av inledningen med användaranvisningarna. Sist genomförs en närläsning av 20 sidor eller ca 2 procent av ordboken.

Till min hjälp i recensionsarbetet har jag haft två presumtiva användare inom familjen, en elvaårig och en sextonårig dotter. Elvaåringen (Christina) går i femte klass i grundskolan och sextonåringen (Karin) i gymnasiets andra årskurs. Trots att de hade vissa kritiska synpunkter (jfr nedan) är även deras allmänna intryck av ordlistan mycket positivt.

Lemmaurval

Som vanligt när det gäller svenska ordböcker får man inte reda på antalet lemman i den nya skolordlistan, eftersom lemmauppsättningen är en obekant delmängd av ”35.000 ord och fraser”. Då antalet fraser är tämligen begränsat kan man emellertid gissa att lemmantalet i Svensk skolordlista ligger tämligen nära 30.000. Viktigare är dock att ordbokens täckning av det svenska ordförrådet faktiskt verkar fullt tillräcklig för de allra flesta behov, även vuxna användares. Detta påstående beläggs närmare i närläsningssnittet nedan, men det kan redan nu illustreras av förekomsten i ordboken av följande allt annat än högfrekventa lemman: **cineast**, **pragmatisk**, **realpolitik**, **recentior** och **reciprocitet**. Det rör sig alltså om ord som i varje fall inte torde tillhöra det aktiva ordförrådet hos stora grupper av – även vuxna – svenskar.

En par detaljer förtjänar ett särskilt plus i kanten. I de flesta svenska ordböcker beskrivs nationalitetsord enligt mönstret ”**fransman** person från Frankrike, **fransk** som har att göra med Frankrike” etc., och lemmat **Frankrike** tas inte upp eftersom det är ett namn. I skolordlistan

upprättar man i stället ett lemma **Frankrike**, där man samlar all information om besläktade substantiv och adjektiv. Dessa görs i stället till hänvisningslemman, t.ex. ”**fransman** se **Frankrike**”. Det är en utmärkt lösning.

Vidare är det bra att ordboken tar upp en mycket stor mängd partikelverb som sublemman, under **hålla** t.ex. **hålla av**, **hålla efter** och ytterligare ett tiotal, under **dra dra av**, **dra ifrån** och många fler.

Böjningsuppgifter

Ordlistans böjningsuppgifter – liksom uppslagsordens ortografi – hämtas i allt väsentligt från tolfte upplagan av Svenska Akademiens ordlista. Det förlämnar skolordlistan en speciell auktoritet, vilket givetvis är värdefullt. Här ska inte själva böjningsuppgifterna eller de normativa principerna bakom dem diskuteras, däremot i någon mån sättet att meddela dessa uppgifter samt urvalet av böjningsformer. Låt oss se på tre exempel på ordlistans böjningsuppgifter vid substantiv:

hottentott /.../ **hottentotten**, **hottentotter**, **hottentotterna** subst.

hovleverantör /.../ **-leverantören**, **-leverantörer**, **-leverantörerna** subst.

köld **kölden**, –, – subst.

Vi ser här, särskilt i det första exemplet, hur redaktionen har strävat efter att göra böjningsuppgifterna så explicita som möjligt. Dels har man generöst tillhandahållit den lätt härledbara bestämda pluralformen, dels har man avstått från den gängse tildekonventionen (~en, ~er, ~erna). Dock har man vid många sammansatta ord, t.ex. **hovleverantör**, nöjt sig med att ge efterledens böjning, trots att lodrätt ”stamstreck” saknas så att användaren själv får räkna ut hur de böjda formerna av själva uppslagsordet ska se ut.

Explicititet är i de flesta fall något positivt i en ordbok, men i det här fallet kostar den exceptionellt mycket plats. Man skulle ha sparat mycket utrymme, kanske så mycket som ett hundratal sidor,² på att

² Om man antar att det finns böjningsuppgifter vid lågt räknat 25.000 lemmen och att man skulle spara en rad med tildekonventionen vid något mindre än vartannat (40 procent) av dessa lemmen, så kommer man fram till en besparing på 10.000 rader eller ca 100 sidor (ungefär 10 procent av ordbokens omfång).

Det finns också en annan aspekt på redundansen i böjningsangivelserna. Ett stort antal artiklar med korta betydelseanalyser domineras ”optiskt” helt av böjningsuppgifterna, som ju i många fall har ett mycket begränsat informationsvärde. Ett extremt men ingalunda unikt exempel erbjuder artikeln **förgätmigej** (jfr även nedan)

använda tildekonventionen. Skulle verkligen femteklassare och äldre elever ha svårigheter med att tolka den, alltså med att bara lägga till ändelser till uppslagsordet? Jag har svårt att tro det. Man bör betänka att det inte är fråga om vilken ordlista som helst utan just en *skolordlista*, till stor del avsedd att användas i skolundervisningen med de tillfällen detta ger till lärarledda övningar i ordbokens användning. I varje fall är kontrasten mellan explicitheten i böjningsuppgifterna och kondenseringen av många uttalsuppgifter påfallande (jfr nedan).

I det tredje exemplet, som representerar substantiv utan pluralböjning, har man varit mindre explicit, och troligen kan ordlistans notation här vara en smula svårtolkad. Det hade nog varit bättre att ge uppgiften i klartext (ingen plural) eller att helt enkelt stanna efter den bestämda singularformen (**kölden** subst.).

Vi ska också helt kort se på ordlistans böjningsuppgifter vid verb och adjektiv.

straffa straffar, straffade, straffat, vara **straffad** verb

stram stramt, strama adj.

Även här är ordboken mycket generös med böjningsformer. Det kan nog vara motiverat vid verben. I varje fall bereder presensformen många andraspråksinlärare svårigheter, och idén att ta med participformer även vid svaga verb och att signalera dem med "vara" är bra. De två övriga verbformerna ges traditionellt i svenska ordböcker.

Däremot är det svårt att se något skäl att ge den nästan hundra-procentigt förutsägbara pluralformen av tusentals adjektiv. Man kan t.o.m. ifrågasätta relevansen av neutrumformen (bortsett från när den inte följer huvudmönstret), men den ges av någon anledning alltid i svenska ordböcker.

Uttalsuppgifter

Ordlistans uttalsnotation ansluter sig så långt som möjligt till det vanliga svenska alfabetet, med tillägg av särskilda tecken för diftonger, ng-ljud, sj-ljud och tj-ljud. Alla uttalsuppgifter ges i särskilda uttals-

förgätmigej [-gejˠ] **förgätmigejen**,
förgätmigej eller **förgätmigejer**,
förgätmigejen eller **förgätmigejerna** subst. |
 en blomma

parenteser, så att själva lemmatecknet aldrig störs av accenttecken. Inga särskilda längdtecken används utan accentens placering får ange om det är fråga om kort eller lång vokal. Uppgifter om musikalisk accent ges inte men kunde övervägas med hänsyn till icke-svenska användare. I huvudsak bör ordlistans notationssystem fungera väl, bättre än t.ex. IPA-systemet; möjligen kan användarna behöva tid och viss vägledning för att vänja sig vid de indirekta vokallängdsangivelserna (särskilt när accenttecknet *enbart* är till för att ge upplysning om längdförhållanden, t.ex. vid lemmat vän [væn˘]).

I enlighet med etablerad praxis ges uttalet ofta bara för en del av uppslagsordet. Lemmat **pianissimo** får uttalsangivelsen [-is´-] och lemmat **mongolisk** uttalsangivelsen [-o´l-]. Det förefaller mycket troligt att den femteklassare som klarar att tyda sådana kondenserade uttalsuppgifter (Christina gjorde det efter någon träning) med lätthet skulle klara av att tolka tildekonventionen vid böjningsuppgifter.

I ordlistans användarhandledning läser man (s. XII): ”Om man kan svenska och vet hur svenska ord stavas, förstår man för det mesta hur ett ord uttalas när man vet hur det stavas, men inte alltid. I Skolordlistan finns därför uttalsuppgifter vid många ord som inte följer de vanligaste reglerna för hur ord uttalas och stavas på svenska.” Till detta kan sägas dels att ordlistan enligt förordet även vänder sig till användare som inte har svenska som modersmål, dels att ”de vanligaste reglerna” saknas i ordlistans användarhandledning. Det hade behövts en sida – i varje fall för icke-svenska användare – med upplysningar om uttalet av ord av typerna *betala*, *försiktig*, *cyklist*, *kubism*, *situation*, *fäbless*, *placera* och flera andra typer av ord som har accent på andra stavelsen eller senare och som saknar uttalsangivelser vid de enskilda lemmana. Ännu bättre hade det nog varit att vara generösare med uttalsangivelser.

I åtminstone ett viktigt fall stämmer inte anvisningarna med ordlistans praxis. På s. XIII läser man: ”Ett o står alltid för det o-ljud som finns i t.ex. *mos* eller *ost*. När *o* uttalas som *å*, står i stället ett *å* i uttalsuppgiften.” Detta gäller bara för *långt* o/å. Vid kort o/å gör ordlistan i stort sett (men inte helt konsekvent) tvärtom. Man får sålunda inte veta, tvärtemot vad som utlovas i anvisningarna, att grafiskt o uttalas som å i orden *komma*, *konst*, *moms*, *nolla*, *noppa*, *rock* och många andra liknande ord, men däremot får man veta att det uttalas som o i *prost* och *lots* (men när det gäller *bonde*, *blomma* och *ost* får man inga sådana uppgifter).

Det finns sålunda vissa invändningar att göra mot konsekvensen i Skolordlistans uttalsangivelser och mot samspelet mellan uttalsuppgifterna och uttalsavsnittet i användarhandledningen. För icke-svenska användare kan den bristande inre konsekvensen nog vara bekymmer-

sam. För användare med svenska som modersmål spelar den troligen mycket liten roll. Elvaåriga Christina klarade vid kontroll utan vidare att uttala ord som slutade på *-ism*, *-tion* etc. och som hon aldrig hade sett förut, och ännu mindre hade hon förstås några problem med ord som *bonde* och *konst*.

Betydelsebeskrivningar och språkprov

Det som allra mest bidrar till det goda helhetsintrycket av skolordlistan är betydelsebeskrivningarna. Trots att man inte väjer för att gå på djupet och i stort sett avstår från den lättköpta lösningen att bara ge synonymer eller synonymräckor (synonymer finns däremot ofta som komplement till de egentliga definitionerna), tycks betydelseanalyserna i allmänhet vara tillräckligt lättlästa också för femteklassare. Jag bad Christina anteckna alla ord hon inte förstod när hon läste en bok och slå upp dem i skolordlistan. I nästan samtliga fall fick hon den hjälp hon behövde. Det får sägas vara ett mycket gott betyg åt ordlistan som receptionsordbok för så unga användare som elvaåringar.

Skolordlistans betydelsebeskrivningar är sålunda på en gång ambitiösa och lättillgängliga. Någon kan invända att de till viss del är så ambitiösa att de kanske uppskattas fullt ut bara av äldre elever och vuxna användare; men det är i så fall en ganska lätt vägande invändning. Så här ser artiklarna **älska** och **ändra** ut (böjningsuppgifterna utelämnas):

älska [...] verb **1** känna en stark kärlek till någon
2 tycka väldigt mycket om något **3** ha sex med någon

ändra [...] verb göra om eller byta ut något
så att det blir på ett annat sätt * *ändra åsikt*
* *ändra på ett beslut*

Vi ser att ordlistan utom den egentliga betydelsebeskrivningen också ger upplysningar om valensförhållanden (någon, något). Dessutom följer man en linje i svensk lexikografisk tradition (kanske i motsats till dansk, jfr Malmgren 2004b) som påbjuder att definitioner så långt möjligt ska vara utbytbara mot de definierade orden i autentiska meningar. Det tydligaste fallet är transitiva verb; utbytbarheten åstadkoms genom konventionen att objektet markeras med mindre grad, alternativt sätts inom parentes. I artiklarna ovan har därför objekts-

markörerna ”någon”, ”något” och ”med något” satts i mindre grad än närliggande text. Även om denna finess kan kräva speciella, kanske lärarledda övningar för att komma till sin rätt är redaktionen enligt min mening värd en applåd för den.

Samtidigt måste det sägas att artikeln **älska** gör ett något abstrakt intryck jämfört med artikeln **ändra**. Skälet är naturligtvis de båda språkproven i den senare artikeln. Man tvingas nog konstatera att det snarare är artikeln **älska** än artikeln **ändra** som är typisk för ordboken i det här avseendet. Det är ingen tvekan om att ordbokens värde, i första hand som produktionsordbok men även som receptionsordbok, skulle öka om många fler betydelsebeskrivningar kompletterades med språkprov. Det gäller inte minst kollokationer i snävare mening; man hittar visserligen *hålla tal*, *vidta åtgärder* och *fatta beslut* i ordboken men inte *bedriva studier*, *begå brott/själv mord*, *kastas/sitta i fängelse*, *ge/bryta ett löfte*, *avlägga en ed*, *sätta in pengar på banken*, *djupt besviken* och *svår sjukdom*. Det gäller också friare fraser: den som läser artikeln **rigorös** med dess i och för sig goda förklaring ’mycket sträng eller noggrann’ hade nog varit tacksam för det enkla exemplet *rigorösa säkerhetsbestämmelser* som ger en antydning om användningsområdet för adjektivet i fråga. Det är uppenbart att eleverna skulle ha stor nytta av många liknande kollokationer och fria språkprov för sin textproduktion.

Trots att skolordlistan är en utmärkt receptionsordbok har den enligt min mening ett par svagheter som sådan. Den viktigaste är att den tar upp alltför få idiom. Som alltid har redaktionen självfallet varit tvungen att göra ett urval, i det här fallet ur idiomuppsättningen i större ordböcker. Men man kan och bör se idiom som självständiga lexikala enheter, jämförbara med lemman, inte som en sorts språkprov. Den som träffar på idiommet *rinna ut i sanden* (inte leda till något resultat) i en text har ingen som helst möjlighet att komma fram till betydelsen på grundval av ordbokens beskrivningar av *rinna* och *sand*. Det man då måste fråga sig är om inte *rinna ut i sanden* är en viktigare lexikal enhet i en skolordlista än *reciprocitet* och *cineast*. Svaret torde vara givet.

För att lite närmare illustrera (luckorna i) Skolordlistans idiomurval har jag valt att se på idiom som utgår från de elva viktigaste kroppsdelsbeteckningarna, nämligen *arm*, *hand*, *finger*, *ben*, *fot*, *hjärta*, *huvud*, *öga*, *öra*, *näsa*, *mun*. Jag har tillåtit mig att jämföra Skolordlistans idiomuppsättning med idiomuppsättningen i Norstedts första svenska ordbok, en ordbok som alltså är betydligt elementärare och avsedd för yngre barn än Skolordlistan. Jag har i första hand sett på de idiom som tas upp under resp. ”kroppsdellemman”, men om ett idiom finns i den ena ordboken och saknas i den andra har jag även sökt

efter det saknade idiomet under andra möjliga lemman. Så här blev resultatet (se nästa sida):

Tabell 1. Idiom med kroppsdelsbeteckningar i *Svensk skolordlista* och *Norstedts första svenska ordbok*.

	Skolordlistan	Norstedts första
arm	gå arm i arm på rak arm	bryta arm på rak arm med armarna i kors
hand	på egen hand på höger hand ta/ha hand om ngn för hand vara för handen till hands till handa	på egen hand på höger hand ta hand om ngn i första hand till hands
finger	–	klia i fingrarna ha ett finger med i spelet på sina fem fingrar
ben	–	lägga benen på ryggen bara skinn och ben
fot	på stående fot stå på god fot med ngn komma på fötter	på stående fot stå på god fot med ngn på fri fot till fots
hjärta	hjärtans gärna av hjärtans lust	ha ett gott hjärta ha ngt på hjärtat
huvud	över huvud över huvud taget slå huvudet på spiken	över huvud taget slå huvudet på spiken hålla huvudet kallt ha huvudet på skaft hals över huvud
öga	göra stora ögon ha ett gott öga till ngn ha ögonen med sig mellan fyra ögon	hålla ett öga på ngn ett blått öga ngt är nära ögat

öra	dra öronen åt sig inte vilja höra på det örat ta ngn i örat vara idel öron vara på örat vara kär upp över öronen	ha det hett om öronen ha öra för ngt
näsa	rynka på näsan lägga näsan i blöt	rynka på näsan lägga näsan i blöt sätta näsan i vädret
mun	–	dra på munnen hålla mun prata bredvid munnen

En enkel summering ger vid handen att den mindre och elementärare ordboken tar upp något fler idiom än skolordlistan. Man hade väntat sig det omvända resultatet, men givetvis skulle det kunna hävdas att idiomerna har prioriterats upp för mycket i den mindre ordboken. Det viktiga här är emellertid något annat: det torde vara svårt att förneka att i stort sett vart och ett av de idiom som nu behandlas enbart i Norstedts första svenska ordbok borde varit med i skolordlistan. Idiom som *dra på munnen*, *ha huvudet på skaft*, *vara nära ögat*, (*kunna ngt*) *på sina fem fingrar* och åtskilliga andra får helt enkelt inte saknas i en skolordlista för högre stadier. En inte oviktig omständighet är dessutom att idiomerna har ett större underhållningsvärde än de flesta andra lexikala enheter; de kan enkelt uttryckt få några elever att tycka att språk är roligt.

Den andra svagheten i Skolordlistan (betraktad som receptionsordbok) gäller betydelsebeskrivningarna av en stor mängd djur-, växt-, sjukdoms- och idrottsgrensbeteckningar och även andra grupper av substantiv. Man får veta en häst är "ett djur", att en tussilago är "en växt", att tuberkulos är "en sjukdom" och att crawl är "ett simsätt". (Till yttermera visso finns en utförligare beskrivning av *frisim* som förutsätter att ordboken meddelat något om crawl.) Varför alla dessa icke-definitioner? Varför behandlas just dessa ord så styvmoderligt när andra ord, även vanliga ord som "alla kan", definieras ordentligt? Mina båda medhjälpare, Christina och Karin, var mycket kritiska på den här punkten, nästan upprörda. Karin påpekade att om man läser en bok och behöver slå upp ordet *tussilago* så kan det mycket väl vara viktigt för förståelsen av texten att man får veta något om blommans utseende, om så bara färgen.

Möjligen är tanken att orden med icke-definitioner är "encyklopediska" och lämpligen slås upp i uppslagsböcker. Men i så fall är det en dålig tanke. För det första har man inte alltid en uppslagsbok till hands.

Och för det andra tar en uppslagsbok inte upp de bildliga användningar som många av de icke-definierade orden har och som även de har förbigåtts helt i skolordlistan.

En närläsning av 20 ordbokssidor

Som stickprov har jag slutligen valt sidorna 337–346 (hyvla–höghet) och 641–651 (höger resp. vänsterspalten; r–regeringschef), ungefär 2 procent av ordboken. Jag har läst tämligen noggrant, om än kanske inte riktigt som en korrekturläsare. Men mitt bestämda intryck är att antalet tryckfel och korrekturfel i ordlistan är mycket litet; jag hittade faktiskt inte ett enda på de 20 sidorna.

Jag har också försökt hitta luckor i ordbokens lemmauppsättning på de 20 sidorna. Även här blev resultatet magert, glädjande nog. Här är ändå några förslag till kompletteringar; vissa av kompletteringsförslagen bör ses mot bakgrunden av att ordlistan tar upp ord som *reciprocitet* och *cineast* och därmed s.a.s. lägger ribban högt. Ett par ord som enligt min mening utan tvekan hade försvarat en plats är *hängmatta*, *reformert* och *reformism*. Möjliga lemmakandidater bör också *häng* (kontakt vid löptävling, *få häng på ngn*), *härvid* (*härvidlag*, *härtil*, *härom* m.fl. är med), *hästminne*, *hästlängd*, *reavinst* och *regentlängd* vara, även om jag inte vill påstå att de självklart platsar bland de 30.000 viktigaste svenska orden. Ett par moderna ord från ungdomskulturen som några kanske saknar är *rave* (*rejuv*) och *rastafrisyr*. Om det behövs plats för att ta in några av dessa ord kunde man tänka sig att stryka bl.a. lemmarna **rapning** och **reducering**.

Går vi vidare till idiom och fraser så hittar vi inte oväntat – jfr ovan – några luckor. Många kommer att sakna idiommet *slå något ur hågen*, och det hade inte skadat med en illustration av det bibliska *hälleberg*. Idiomen *lägga rabarber på något* (ta något) och *köra sitt eget race* (vara mycket självständig) hade nog försvarat sin plats liksom partikelverbet *härda ut* (*uthärda* är med, men det hjälper inte nödvändigtvis den som träffar på *härda ut* i en text; man kunde f.ö. överväga att ge en vink om sambandet mellan fast och löst sammansatta verb i användarhandledningen).

Ett par viktiga betydelser som egentligen inte är behandlade är 'skicka ngn ett meddelande' av **hälsa** (*hälsa honom att vi mår bra*) och 'uttrycka kritik (mot ngt)' av **reagera** (*folk reagerar mot de höga bensenpriserna*).

Den här lilla stickprovsundersökningen utfaller enligt min mening klart och tydligt till ordbokens fördel. De helt otvetydiga luckorna och

felen är mycket få, och det som eventuellt är halvmissar kan alltid diskuteras med tanke på ordbokens begränsade omfång.

Slutord

Den nya skolordlistan kan helhjärtat rekommenderas och man önskar att den kommer att finnas i tillräckligt stor mängd exemplar i många klassrum, från femman i grundskolan och uppåt. Förhoppningsvis kommer den också att nå många andra användare än skolelever, även om titeln möjligen kan vara ett handikapp för just det syftet.

Den kritik som riktats mot ordboken i recensionen ska huvudsakligen ses som en samling förslag om hur en bra ordbok kan bli ännu bättre. Självklart kan nästan alla dessa förslag bemötas med utrymmesargument. Med hänsyn till sådana invändningar är jag böjd att rekommendera redaktionen att som den första och viktigaste förändringen i en kommande upplaga införa tildekonventionen och att stryka de mest redundanta böjningsformerna. Det skulle troligen – vid oförändrat totalt ordboksomfång – skapa utrymme för exempelvis 500 nya artiklar (à 3 rader), 4000 nya fria språkprov och kollokationer (à 1,5 rader), 500 idiom (à 2 rader) och 500 riktiga definitioner av icke-definierade ord (à 1 rad). Att detta skulle innebära ett bättre sätt att använda ca 100 av 1000 ordbokssidor har förhoppningsvis framgått av recensionen.

Litteratur

- Malmgren, Sven-Göran 2004a: En ny svensk konstruktionsordbok. I: *LexicoNordica* 10, 271–291.
- Malmgren, Sven-Göran 2004b: [Review of] Den danske ordbog, bind 1. I: *International Journal of Lexicography* 17:4, 461–466.
- Martola, Nina. Två nya lättillgängliga ordböcker. I: *LexicoNordica* 9, 253–270.
- Natur och Kulturs Svenska Ordbok*. Stockholm: Natur och Kultur 2001.
- Norstedts första svenska ordbok*. Stockholm: Norstedts ordbok 2001.
- SAOL 12 = *Svenska Akademiens ordlista*. 12. uppl. Stockholm: Norstedts ordbok 1998.

Sven-Göran Malmgren
 professor
 Institutionen för svenska språket

Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Tore Nasset & Trond Trosterud

Ny norsk-russisk ordbok: Ei leksikografisk storhending

Valerij Berkov (red.): *Stor norsk-russisk ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2003 (2. opplag 2005). 1605 s.

Når to ulike språksamfunn møter kvarandre, er ein av dei mest grunnleggjande føresetnadene for at samkvemmet skal bli vellykka, at ein har gode ordbøker til å hjelpe seg med.¹ Samkvemmet mellom Russland og Noreg har aldri vore større enn i dag. Behovet for ei russisk-norsk ordbok vart dekt da V.P. Berkovs framifrå Russisk-norsk ordbok kom i 1987, men saknet av ei god og fyldig norsk-russisk ordbok har vore stort. Det einaste større verket som har vore tilgjengeleg, er den notorisk upålitelege Arakin (1963). Det var derfor med spenning og store forventningar vi opna *Stor norsk-russisk ordbok* (SNRO). Lat oss seie det med ein gong. Forventningane vart meir enn innfridde. Ikkje bare er ordboka særskilt omfattande, det er òg ei ordbok av høgste kvalitet hovudredaktør Valerij Berkov og medredaktørane Helgi Haraldsson og Steinar Kottum har laga. SNRO er ei storhending for alle som arbeider med norsk og russisk – og for nordisk og russisk leksikografi i det heile. Til skilnad frå andre store tospråklege ordbøker som kjem ut i Noreg er dette ei *symmetrisk* ordbok, ei ordbok som tar like mykje omsyn til både den norske og den russiske brukaren. Leksikografar gjør ofte eit poeng ut av at eit kvart språkpar treng minst fire ordbøker, produksjons- og resepsjonsordbøker for begge brukargruppene. I praksis er dette som oftast umogleg, av ressursomsyn, og SNRO er ei ordbok å gå til for å sjå korleis ein kan gå fram for å lage ei ordbok for begge brukargruppene.

I det følgjande skal vi sjå nærare på noen sider ved ordboka, både sjølve ordlistene og det rike utvalet av for- og ettertekstar som gjev mye informasjon om norsk og russisk språk, og også om norske samfunnsforhold.²

¹ Vi vil takke Marianne Lund for interessante diskusjonar under arbeidet med denne artikkelen.

² Om forfattarane: TN er slavist, og snakkar russisk flytande. TT er fennougrist, og har studert nok russisk til å klare seg på feltarbeid i Russland, og til å lese russisk-språkleg faglitteratur på originalspråket – med ordbok.

Lemmaforrådet

Det første spørsmålet ein ordboksbrukar stiller seg, er sjølv sagt om ein finn alle dei orda ein treng. Når ein blar i SNRO, blir ein fort imponert over det rike lemmautvalet. Ein indikasjon på at utvalet er godt, er at mange ordgrupper som på ulike vis er marginale i ordforrådet, er fyldig representerte i ordboka. Slike grupper er slang-ord og sjargong, der ein m.a. finn oppslagsord som *dop*, *harry*, *hypp*, *kjip*, *kul*, *nykter* og *speed*. Også nyord med mindre slang-preg finn ein mange av, t.d. *byte*, *nyhets-anker*, *rack*, *rusbrus*, *sparedusj* og *snøbrett*. Ei anna stilistisk marginal gruppe som er godt representert, er tabuorda. Det er viktig at dei er med, for mange brukarar vil kvi seg for å spørje om kva dei tyder, og korleis dei blir brukte. Stort sett får ein den informasjonen ein treng, om ein slår etter i SNRO. Av andre "marginale" ordgrupper ein finn i ordboka kan ein nemne barnespråksord (t.d. *puselanke* og *suss*) og noen dialektuttrykk (t.d. *bætterdø*). Sjølv om det er ein del ord og uttrykk som manglar (t.d. *inntjeningsstid*, *klistremerke*, *psykisk utviklingshemma*, *uomtenksom* og *utagering*), er hovudinntrykket vårt at lemmaforrådet i SNRO er svært godt, og at det på ein sær god måte speglar norsk språk i dag.

For å gjøre vurderinga vår meir etterprøvbar har vi undersøkt to semantiske felt nærare: helse og juss. Vi tok utgangspunkt i dei tematiske ordlistene i *Fagordbok for tolker – Norsk-polsk* (1994:309ff.). Dette er rett nok ikkje ei heilt rettvis samanlikning, for ei fagordbok rettar seg mot ei smalare og meir spesialisert brukargruppe enn ei allmennordbok som SNRO. Eit atterhald ein må ta, er òg at det innafor rammene av ei bokmelding som dette ikkje er råd å vurdere kor god *Fagordbok for tolker – Norsk-polsk* er utifrå sine eigne premissar. Like fullt trur vi at om ei allmennordbok kan matche ei spesialordbok på eit semantisk felt, så er det ein indikasjon på at lemmautvalet i allmennordboka er godt.

Først undersøkte vi kor mange av dei 250 første helsetermane i *Fagordbok for tolker – Norsk-polsk* (1994:318f.) som finst i SNRO. Resultatet var imponerende: 219, dvs. 88 %. Meir imponerende blir resultatet når ein ser nærare på dei 31 orda ein ikkje finn i SNRO:

A-klinikk, albuebein, amalgamfylling, ambulansesjåfør, apotek-tekniker, appetittnedsettende, audiograf, avdelingshjelp, barseltid, bedriftslege, bekkenbunn, bioingeniør, blyteppe, cand. pharm., eggehvite i urinen, feberkrampe, flerfødsel, foster-vannsprøve, fylkeshelsesjef, fylkeshelsetjeneste, fylkeslege, fylkestannlege, Føllings sykdom, gå av ledd, helse- og sosialkontor, helse- og sosialstyre, helsedelsavgift til folketrygden,

helsesjekk, helsevern for psykisk utviklingshemmede, hjemmesykepleier, hælbein

Noen av desse termene er såpass spesialiserte at ein kanskje ikkje kan forvente å finne dei i ei allmennordbok. Fleire av orda i (1) er også nokså transparente samansetningar som det knapt er naudsynt å ha med. Når ein t.d. finn både *ambulanse* og *sjåfør* i SNRO, treng ein strengt tatt ikkje å ha med *ambulansesjåfør*.

For juss undersøkte vi dei 250 orda lengst bak i alfabetet i *Fagordbok for tolker – Norsk-polsk* (1994:326ff.). Dekningsgraden i SNRO viste seg å vere litt lågare, 197 av 250 (79 %), men også dette må seiast å vere eit særst godt resultat. Som ein ser av lista over dei 53 orda som manglar, er det også her mange ord som ikkje har noen naturleg plass i ei allmennordbok som SNRO:

rettslig etterforskning, riksborgerrettsloven, saksforberedelse, sameieloven, separasjonstid, separasjonsår, separert, setteverge, sikringsdom, sikringsdømt, sjømannsskatteloven, skattebetalingsloven, skattesvindel, skifteattest, skifteforvalter, skjellig grunn til mistanke, sorenskriverkontor, sosialomsorgsloven, straffeforhøyende omstendighet, straffenesdettende omstendighet, straffeprosess, straffespørsmål, subsidiær påstand, subsusidiær påstand, svogerskap, taushetsbrudd, testamentsarv, tilsynsverge, tinglysningdom, tjenesteforbrytelse, tjenesteforseelse, tjenesteforsømmelse, tolloven, tomtefesteloven, tredje arvegang, tvangsgrunnlag, tvangsinndrivelse, underfogd, unndragelse, unntaksbestemelse, utarving, utlendingsavdelingen, utlendingsloven, valutareguleringsloven, vegtrafikkloven, veiledningsplikt, vergemål, visumfri, visumkrav, vitneplikt, voksenopplæringsloven, yrkesskadetrygdloven, økonomisk forfølgelse

Lesaren har sikkert merka seg at vi stort sett bare har vurdert lemmaforrådet utan å spørje om oversetjingane i SNRO er gode – noe som sjølvstøtt er eit like viktig spørsmål. Ettersom ingen av oss har russisk som morsmål, skal vi vere forsiktige med å uttale oss her. Men hovudinntrykket er særst godt. Finn ein eit ord i SNRO, kan ein stort sett lite på at det verkeleg har den tydinga og bruksmåten som ordboka oppgjev. Skilnaden til ”forgjengaren” Arakin (1963)/Arakin (2001) er stor. Enkelt sagt kan du lite på SNRO, men ikkje på Arakins ordbok.

Særnamn

SNRO har tatt med mange særnamn, både geografiske namn og personnamn (for- og etternamn). T.d. finn ein oppslagsord som *Haugesund*, *Nordland*, *Hildegunn* og *Waitz, Grete*. Det er fint, for det gjev brukarane råd om korleis namna skal skrivast med kyrilliske bokstavar. Det er sjølvsagt eit skjønsspørsmål kva som skal med, men rimelegvis må ein krevje at eit namn er vanleg og/eller viktig for at det skal ha noen plass i ordboka, samstundes som det ikkje er lett å overføre det til kyrillisk. Som ein stikkprøve kan vi sjå nærare på kategorien “norske statsministrar etter 1940”. Her har ordboksforfattarane valt å ta med *Nygaardsvold*, *Gerhardsen*, *Bratteli* og *Brundtland*, men ikkje *Lyng*, *Borten*, *Willoch*, *Syse*, *Stoltenberg* eller *Bondevik*. Det er ikkje så lett å sjå logikken i dette. T.d. skulle *Willoch* vere like problematisk å translitterere som *Brundtland*, og mindre viktig er det vel heller ikkje.

Når ein overfører norske namn til kyrillisk skrift, er spørsmålet om ein skal ta utgangspunkt i den norske skrivemåten eller uttalen. SNRO går ganske langt i retning av det siste alternativet, ikkje uventa, når ein veit at dette er måten utanlandske (t.d. franske, tyske og engelske) namn blir translitterert på russisk. T.d. blir førsteleddet *nord-* gjeve att som *nur-* i *Nordland*, *Nordmarka*, *Nordmøre* og *Nord-Trøndelag*.³ For *Nordkapp* og *Nordkinn* har forfattarane derimot valt *nord-* som speglar skrivemåten på norsk, kanskje fordi dette er den forma ein finn i russiske leksika (t.d. Prochorov (red.) 1970–81, 2004). Dei andre namna på *nord-* er ikkje representerte i desse russiske oppslagsverka. Men i andre tilfelle følgjer SNRO uttalen, sjølv om dei nemnde oppslagsverka ikkje gjør det. Eit døme er *Tromsø* som SNRO skriv som *Trumsë* i staden for *Tromsë*, som er den forma ein finn i oppslagsverka. Det ligg nær å tru at denne avgjerda vil skape fleire problem enn ho løyser. Av og til kan det virke som SNRO ikkje er heilt konsekvent. Namnet *Roald Amundsen* blir skriva *Rual’ Amundsen* i Prochorov (red.) (1970–81, 2004). SNRO har fjerna det blaute teiknet til slutt i fornamnet, truleg fordi det ikkje er motivert ut i frå norsk uttale, i alle fall ikkje om ein tek standard austnorsk som utgangspunkt. Men når ein først vel å leggje uttalen til grunn, kunne ein kanskje samstundes også kvitte seg med den stumme *d*’en i etternamnet, men det har ikkje SNRO gjort. Kva ein skal gjøre med innarbeidde inkonsekvensar er eit klassisk dilemma. Med den statusen SNRO har som standardverk kunne ho vore prinsippfast nok til å følgje sine eigne retningsliner fullt ut, og translitterere fonetisk.

³ I denne artikkelen translitterer vi kyrillisk skrift vha. det vitenskaplege systemet som blir brukt i det skandinaviske fagtidsskriftet *Scando-Slavica* (jf. s. 201 i tomus 26, 1980).

Bokmål – nynorsk

Når ein skal lage ei ordbok frå norsk til eit framandspråk, må ein avgjøre korleis ein skal stelle seg til det at norsk har to målformer. Den enklaste og billegaste løysinga er å ignorere nynorsk, og forfattarane av SNRO skal ha stor takk for at dei ikkje gjorde det. Når ein først vel å ta begge målformer med, blir spørsmålet om ein skal ha separate ordlister for dei to målformene, eller om ein skal ha bokmål- og nynorskord i same ordliste. SNRO har valt den første løysinga. Hovudordlista inneheld bokmålsord, men eit om lag 30 siders langt tillegg inneheld ei liste med nynorskord som ikkje er ”regelmessige lydlike variantar av tilsvarende bokmålsord” (SNRO: 11). Ein ulempe med dette er at ein brukar (t.d. ein med russisk som morsmål) som ikkje har ei sikker kjensle for kva ord som høyrer til det spesifikt nynorske ordforrådet, av og til vil måtte slå opp i begge listene før han finn det ordet han leiter etter. På den andre sida er det ulempar med ei felles ordliste for begge målformer også. I ei slik ordliste ville ein trenge indeksar for å vise kva målform eit ord tilhøyrer, eller om det kan brukast i både bokmål og nynorsk. Ei ordbok som vel den integrerte løysinga er Haugen 1965, og vi syns nok Haugen har den beste løysinga. Det viktigaste er likevel at ordboka inneheld både bokmål- og nynorskord. Det gjør SNRO til eit betre hjelpemiddel både for norske og særleg for russiske brukarar enn ho elles ville ha vore.

Substantiv

For å gje lesarane eit betre inntrykk av ordboka vil vi kommentere strukturen til ordboksartiklane. Vi byrjar med substantiva. Under det nokså tilfeldig valde oppslagsordet *kalv* finn ein følgjande informasjon i SNRO:

kalv m1 **1** (*dyr*) telënok¹⁰; *bib.* teléc^{5*b}; (*elg-*) losënok; (*reins-*) olenënok; kua går med ~ koróva – stél'naja; kua vil ikke ta ~ koróva ne stanóvitsja stél'noj **2** (*matrett*) teljátina^{1a} **3** (*kløne*) úvalen^{2*a}, neukljúzij {nepovorótlivij} čelovék **4** (*om isbre, isfjell*) otdelívšajasja čast^{8c} ledniká {ájsberga} **5** *dial.* (*mindre innsjø*) ozerkó^{3bΔ}, ozercó^{5*d/ë}; (*øy*) ostrovók^{3*b} **6** (*åpning til teine, garnpose o.l.*) kónus^{1a} (*venterja*) **7** (*line i taukjerne*) žíla^{1a} serdečnika (*trosa*) ◇ **drikke som en** ~ chlestát^{6c} vódu, byt'

vodochlëbom; **kua glemmer at den har vært** ~ *posl.* ≈ *my*
 zabyváem (o tom), kakími *my býli* v mólodosti

Her er det fleire ting ein skal merke seg. For det første skil SNRO seg frå mange andre ordbøker ved at også substantiv har artiklar med kompleks struktur. For *kalv* finn ein t.d. ikkje mindre enn sju tydingar. Det er bra. For det andre er dei ulike tydingane godt beskrivne. Som vi ser, finn vi små forklaringar i parentes og døme på ulike omsetjingar. I tyding 5 får ein i tillegg vite at *kalv* her høyrer til dialektordforrådet. For det tredje ser vi at vi finn informasjon om fraseologismar til slutt i artikkelen. For det fjerde kan ein merke seg at ikkje bare det norske oppslagsordet, men også mange av dei russiske omsetjingane, har indeksar som viser korleis dei blir bøygde. Enkelte brukarar ville kanskje heller ha fått utvalde bøyingsendingar i parentes. Men sjølv om eit slikt system har ein lågare brukarterskel, er det ikkje tvil om at indeksar er ei betre løysing. Ho er meir presis og krev mye mindre plass. Heldigvis har forfattarane ikkje utvikla eigne indekssystem for SNRO, men i staden brukt systemet i Bokmålsordboka for norsk og Zaliznjaks (1977) system for russisk som også er brukt i Berkov (1987). Brukaren treng altså ikkje å setje seg inn i eit nytt indekssystem. Om ein ikkje veit kva ein indeks står for, kan ein slå etter i detaljerte tabellar i ordboka. For det femte kan ein leggje merke til at alle russiske fleirstavingsord (ikkje bare substantiv) har trykkmarkering. Sjølv om det ikkje går fram av artikkelen i (3), har alle norske fleirstavingsord markert trykk og tonem. Lat oss til slutt nemne ein finesse som truleg er særns nyttig for russiske brukarar. I SNRO er stumme konsonantar i norsk markert med ein prikk under bokstaven. Ettersom norsk ikkje har tradisjon for uttalenormering, må slik markering i mange tilfelle vere skjønnsmessig. Som ein stikkprøve såg vi på alle samansettingar med *med-* som førsteledd. I eit par tilfelle stussa vi litt (t.d. får ein vite at det er stum d i *medansvar*), men stort sett ser det ut til at ein på denne enkle måten får formidla mange god råd om norsk uttale. Alt i alt er det imponerande kor mye informasjon forfattarane har greidd å presse inn på liten plass.

Verb

Mye av det vi har sagt om substantiv gjeld *mutatis mutandis* for verb òg. I det følgjande skal vi kommentere noen særtrekk ved verb. For nordmenn som lærer seg russisk, er aspektkategorien eit c-moment. I regelen svarer kvart norske verb til to russiske verb, eit imperfektivt og eit perfektivt, som står i eit avleiingsforhold til kvarandre. Det er såleis

viktig at ein får informasjon om begge dei russiske aspektpartnerane når ein slår opp på eit norsk verb. Vidare er det viktig at ein lett kan sjå kva verb som er imperfektivt, og kva som er perfektivt. SNRO har løyst desse problema på ein enkel og elegant måte. Begge parverba er alltid med, og det imperfektive er alltid nemnt først, slik at det aldri er tvil om eit verb er imperfektivt eller perfektivt. Ei liknande løysing har ein valt for ei gruppe rørsleverb der det norske verbet svarar til to russiske – eit s.k. einretningsverb og eit fleirretningsverb. Også her finn den norske brukaren den informasjonen han treng, og det er lett å finne fram til han. For russiske brukarar skulle ein tru at modale hjelpeverb er av særleg interesse, ettersom russisk ikkje har noen tilsvarande kategori. Så langt vi kan sjå, gjev SNRO fyldige artiklar med god og oversiktlig informasjon om ulike tydingar og bruksmåtar.

Når ein skal produsere tekst på eit framand språk, er det ikkje nok å vite kva verbet heiter på det andre språket. I tillegg treng ein informasjon om kva preposisjon verbet vil ha, og i vårt tilfelle også kva kasus objektet skal stå i på russisk. Som ein stikkprøve undersøkte vi alle dei russiske verba som styrer dativ og er lista opp i Mathiassen (1996:247). Om dette ikkje er noen lang liste, er resultatet like fullt oppmuntrande. Av i alt 22 verb har 20 greie ekvivalentar i norsk som det var lett å finne i SNRO, og i 17 av desse 20 verba seier ordboka eksplisitt at objektet skal stå i dativ. Men markeringa ser ikkje ut til å vere heilt konsekvent; i noen tilfelle finn ein ein russisk *d* for dativ etter verbet (jf. *pomogat* 'hjelp'), medan ordboka i andre tilfelle bruker dativforma av pronomenet *čto-libo* 'noe' for å få fram at verbet styrer dativ. Ved dei tre verba *sposobstvovat* 'fremme', *podchodit* 'passe' og *nadoedat* 'trette ut' fann vi ikkje noen eksplisitt markering av kasusen i objektet, men ut frå døma i ordboksartiklane kan ein likevel slutte seg fram til at verba styrer dativ.

Reksjon er mest aktuelt for verb, og vi har ikkje granska reksjon ved andre ordklassar systematisk. Lat oss likevel gjøre ein kort avstikker attende til substantiva. Ideelt skulle ein ønskje at det går fram kva kasus objektet til russiske verbalsubstantiv skal stå i, men her verkar det ikkje som SNRO alltid har med nok informasjon. Slår ein t.d. opp på *for-ræderi*, finn ein to synonym, *izmena* og *predatel'stvo*, men det står ikkje eksplisitt at det første styrer dativ og det andre genitiv. Rett nok finn ein eit eksempel med *izmena* + dativ, men ettersom det ikkje er noe eksempel med *predatel'stvo* kan ikkje brukaren vere heilt sikker på kva kasus ein skal bruke i lag med dette substantivet.

Når det gjeld verbeksjon i norsk, som er særst viktig for russiske brukarar, valte vi å sjå nærare på verb med preposisjonsobjekt. Vi tok utgangspunkt i dei verba som er brukte som eksempel i Faarlund, Lie og

Vannebo (1997:697ff.). Av dei 40 verba vi kontrollerte, fann vi ikkje informasjon om preposisjonen for fire av dei: *jamføre med, krangle med, skrive om, spekulere på*.⁴ Dette er eit godt resultat, men om det skulle vise seg at den vesle stikkprøven vår er representativ for heile ordboka, har nok SNRO eit lite forbettringspotensial her.

Preposisjonar

Preposisjonar og andre lukka ordklasser steller ordboksforfattarar overfor andre utfordringar enn opne klassar som substantiv og verb. Mange preposisjonar har svært mye polysemi, og det er derfor ikkje lett å klassifisere dei ulike tydingane og bruksmåtane på ein oversiktleg og informativ måte. Særskilt vanskeleg er det å gjøre både norske og russiske brukarar til lags. Rimelegvis må ei norsk-russisk ordbok ta utgangspunkt i tydingane til dei norske preposisjonane, men klassifiseringa bør også hjelpe ein nordmann som skal produsere russisk tekst, til å finne fram til rett preposisjon på russisk. I ei ideell verd skal derfor ordboksartikkelen dele inn tydingane til preposisjonane på ein måte som gjev god mening i begge språk. Å seie at dette er ei vanskeleg oppgåve er ikkje å ta for hardt i. For å få eit inntrykk av korleis preposisjonane er handsama i SNRO, såg vi nærare på oppslagsordet *til*, som truleg er ein av dei vanskelegaste preposisjonane å beskrive.

Hovudinstrykket er – som elles for SNRO – godt. Forfattarane har delt artikkelen inn i tre hovudtydingar som er intuitive og like relevante for begge språk: stad, tid og ”ulike abstrakte forhold”. Desse tre tydingane er gjevne i halvfeit skrift, slik at det er lett å finne fram til den delen av den lange ordboksartikkelen ein er interessert i. Under kvar av dei tre hovudtydingane finn ein frå fire til fjorten ulike tydingar. Klassifikasjonen ser ut til å gje god mening for norsk, men er kanskje ikkje alltid til like stor hjelp for ein norsk brukar som lurar på korleis han skal setje om *til* i eit konkret eksempel. Under tydinga ”ved angivelse av mål” finn ein døme som *følge til døra, dra til Russland og komme (bort) til vinduet* som krev ulike preposisjonar på russisk. Ut over den informasjonen som er innbakt i sjølve eksempla, får ikkje brukaren her noen opplysningar om vilkåra for valet av preposisjon på russisk. Det er synd, for preposisjonsbruken har samanhang med systematiske tydingsskilnader i dei tre døma. Mot slike ideelle ønskemål

⁴ Rett nok har SNRO *skrive om* i tydinga ‘omskrive, skrive på nytt’, men den tydinga som er meint i Faarlund, Lie og Vannebo (1997:704), er den vi finn i døme av typen ’ho skriv om noe ho har opplevd’.

kan ein sjølvsagt argumentere at det er grenser for kor mye russisk grammatikk ein kan få med i ei norsk-russisk ordbok. Og rett skal vere rett: I det store og heile har SNRO fått med svært mye. Kommentaranane om omsetjinga av *til* i possessive konstruksjonar og ved indirekte objekt er t.d. glimrande. Det same kan ein seie om det fyldige eksempel-materialet.

For- og ettertekstane

I ei omfattande ordbok som SNRO er det viktig å ha ei god brukarrettleiing. Forklaringane må vere korte og greie, og det må vere enkelt å slå opp i rettleiinga når ein støyter på eit teikn ein ikkje hugsar tydinga til. SNRO kan tene som førebilete for mange her. På bare tre og ei halv side maktar forfattarane å forklare heile apparatet. Framstillinga er svært oversiktleg og lett å finne fram i. Forfattarane har ikkje falle for freistinga å presse for mye informasjon inn på kvar side. At brukarrettleiinga finst på begge språk, gjør ho like enkel å bruke for folk med norsk og russisk som morsmål. Ein detalj: Er bruken av vinkelparentesar i byrjinga av artiklane om preposisjonar forklart? Teiknet ser ikkje ut til å vere heilt identisk med vinkelparentesane som blir beskrivne på s. 17, og vi fann heller ikkje noen forklaring andre stader i brukarrettleiinga.

Ettertekstane består av til saman ti vedlegg. Dei fem første inneheld ymse opplysningar om norske samfunnsforhold. Kor mye realia som bør med i ei ordbok, kan sjølvsagt diskuteras. På den eine sida kan ein seie at desse vedlegga gjør boka tjukkare og dyrare, men når ein tar omsyn til at dei til saman bare tek opp 12 sider i ei bok på meir enn 1600 sider, er ikkje dette noe tungt argument. Ikkje minst russiske brukarar vil her truleg finne mye nyttig informasjon.

Vedlegg 6 er ei ganske kort liste over “dei mest utbreidde og kjende” norske etternamna. Ideen med appendikset er god: Norske etternamn følgjer ofte uttalereglar frå eldre tysk og dansk, det å uttale namn rett er ein måte å vere høfleg på, og det kan vere viktig informasjon. Russiske brukarar kan ikkje utan vidare vite korleis namn som *Aschehoug*, *Aubert* og *Geelmuyden* blir uttalte, og dermed heller ikkje korleis dei bør translittereras. Det kan verke litt tilfeldig kva namn som er med, og kva variantar av dei ulike namna som har fått plass. Fotballentusiastar finn t.d. *Semb* og *Flo*, men ikkje *Solskjær* eller *Carew*. Vidare har ein funne plass til variantane *Knudsen* og *Knutsen*, men bare *Stabell* og ikkje *Stabel*. Men dette er sjølvsagt smådetaljar. Verre er det at godt over halve plassen er brukt opp til namn som blir

uttalt heilt regelrett, t.d. *Anker, Berg, Strøm, Tveit*, og til mange *-sen*-namn. Betre ville det ha vore å ignorere namn som går etter generelle uttale- og transkripsjonsreglar, skrive ei innleiing om uttale av *-sen*-namn (dei skal ha stum *-e-*, og trykk og tonelag er det same som for grunnamnet). Med slike utvalskriteria og ein litt meir kompakt typografi kunne dette appendikset ha dekt store delar av namnematerialet utan å ta opp meir plass.

Vedlegg 8 er parallellen for norske brukarar, og tar opp transkribering av særnamn brukt i norske tekstar. Men vi skulle nok ønskt oss ein litt fyldigare gjennomgang av transkriberinga av norske namn. Forfattarane seier at dei pga. plassmangel bare tar med eksempel ”så det blir brukernes oppgave å utlede relevante regler”. Dette verkar litt lettvind i ei ordbok der alt elles er så grundig og omsorgsfullt gjort, og trass i forsikringa om at ”fremstillingen (er) temmelig fullstendig”, er det langt frå tilfelle. I lista over dei norske namna finn vi at fleire av vokalane er attgjeve med ulike russiske vokalar, men vilkåra for vekslinga er uklår.

Vedlegg 7 er eit om lag 30 siders oversyn over norsk fonetikk og grammatikk av V.P. Berkov. Ettersom teksten er eit fotografisk opptrykk frå Berkov (1987, 1994), skal vi ikkje gå nærare inn på han her. Ein kommentar om typografien er likevel på sin plass. Generelt er SNRO svært innbydande og funksjonell, typografisk sett, men vedlegg 7 er unntaket som stadfestar denne regelen. At skrifta er lita og uklår, er stort sett ikkje anna enn ubehageleg for auga, men i konsonantsystemet på s. 1549 er det faktisk vanskeleg å tyde noen av dei fonetiske teikna. Å setje heile teksten på nytt ville sjølv sagt ha vore arbeidskrevjande, men har ein ikkje ressursar til å setje alt, vil i alle fall tabellane med fonetiske teikn ha godt av å bli sett om att til neste utgåve.

Det å kopiere opp den norske grammatikken frå ei ordbok som gjekk andre vegen, frå russisk til norsk, har likevel andre negative følgjer enn dei reint typografiske. 8 av dei 30 sidene er ei god, systematisk utgreiing om korleis dei sentrale grammatiske konstruksjonane i russisk skal omsetjast til norsk. Dette høyrer opplagt heime i ei russisk-norsk produksjonsordbok, men i SNRO, som jo for dei russiske brukarane er ei resepsjonsordbok, er det malplassert. Det dette kapitlet minner oss om er at det ikkje finst noko tilsvarande appendiks for dei som verkeleg treng det: Ordboka inneheld ikkje noko tillegg om korleis sentrale norske konstruksjonar skal omsetjast til russisk. I staden får vi eit oversyn over bøyingsindeksane for dei russiske orda. Dette mistilhøvet er ei påminning om at norsk leksikografi ikkje er på same høge nivå som den russiske. Dei største norske ordbøkene er til tysk og engelsk, dvs. til språk som skil seg mindre frå norsk enn det russisk gjer. Til ei

ny utgåve bør forfattarane, eller andre delar av det leksikografiske miljøet, prioritere arbeidet med å lage ein norsk-russisk ordboksgrammatikk, og dermed fyller dette holet i norsk leksikografi.

Til slutt gjev forfattarane altså eit oversyn over Zaliznjaks (1977) bøyingsindeksar for russiske ord. Dette er eit komplisert, men svært presist, system, og det er derfor ein vakker gest til lesaren at ein i tillegg til den fullstendige gjennomgangen også har tatt med ein kortversjon med oversyn over substantiv- og verbbøyinga i fortetta form. Sjølv om russisk morfologi har ein dominerande posisjon i russisk grammatikk er det likevel meir å seie om han enn det vi får her – ei framstilling av eit system som primært har vorte laga for russiske brukarar.

Avslutning

Inga ordbok er perfekt – heller ikkje SNRO. Men ho er svært god. Vi er ikkje i tvil om vi her står overfor eit storverk som kjem til å bli ståande i lang tid framover, og vi kan berre håpe at andre ordboksprosjekt vil studere SNRO og ta opp i seg noko av den verdifulle leksikografiske innsikta vi finn her.

Litteratur

- Arakin, Vladimir D. (red.) 1963: *Norsk-russisk ordbok*. Moskva: Statsforlaget for ordbøker på fremmede språk og nasjonalitetsspråk.
- Arakin, Vladimir D. (red.) 2001: *Stor norsk-russisk ordbok (og kortfattet oversikt over norsk språks grammatikk av Mikhail I. Steblin-Kamenskij)*. Moskva: Levende språk.
- Berkov, Valerij 1987: *Russisk-norsk ordbok*. Moskva: Russkij jazyk.
- Berkov, Valerij 1994: *Russisk-norsk ordbok* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Fagordbok for tolker – Norsk-polsk* 1994. Oslo: Folkeuniversitetets Forlag.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haugen, Einar 1965: *Norwegian-English dictionary : a pronouncing and translating dictionary of modern Norwegian [bokmål and nynorsk] with a historical and grammatical introduction*. Oslo : Universitetsforlaget.

- Mathiassen, Terje 1996: *Russisk grammatikk* (2. utg.). Universitetsforlaget: Oslo.
- Prochorov, A.M. (red.) 1970–81: *Bol'shaja sovetskaja ěnciklopedija*. Izdatel'stvo "Bol'shaja sovetskaja ěnciklopedija": Moskva.
- Prochorov, A.M. (red.) 2004: *Bol'shoj ěnciklopedičeskij slovar'* (2. utg.). Naučnoe izdatel'stvo "Bol'shaja Rossijskaja Ěnciklopedija": Moskva/ Norint: St. Petersburg.
- Zaliznjak, Andrej A. 1977: *Grammatičeskij slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Russkij jazyk.

Tore Nessel
professor
Humanistisk fakultet
N-9037 Universitetet i Tromsø
tore.nessel@hum.uit.no

Trond Trosterud
forskar
Humanistisk fakultet
N-9037 Universitetet i Tromsø
trond.trosterud@hum.uit.no

Birgitta Romppanen

Den nya finska elektroniska ordboken *Kielitoimiston sanakirja* (2005)

Kielitoimiston sanakirja. Uusin tieto suomen kielen sanoista. 100.000 sanan nykymerkitukset. 21.000 paikannimeä taivutuksineen: 2005. Red. Marja Lehtinen och Eija-Riitta Grönros. CD-ROM-skiva. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus och Kielikone OY. Oy Edita Ab.

I början av 2005 utkom en ny elektronisk finsk ordbok med namnet *Kielitoimiston sanakirja*, som bygger dels på den uppdaterade databasen för den tryckta versionen av *Suomen kielen perussanakirja* (1990–94), dels på den elektroniska *CD-Perussanakirja* (1997). Huvudredaktörer för ordboken har varit Marja Lehtinen (1998–2003) och Eija-Riitta Grönros (2003–). Den nya ordboken är resultatet av ett samarbete mellan Forskningscentralen för de inhemska språken och förläggaren Kielikone Oy. Ordboken är utgiven både i CD-ROM-version och i Internet- och intranätversion.

Internetversionen ingår som del i Kielikone Oy:s *MOT-sanakirjasto* ('MOT-ordboksbibliotek'). Enligt uppgift på Forskningscentralens hemsida avviker sökfunktionerna något i de olika nätversionerna, men innehållet i själva ordboken är detsamma. I min analys nedan har jag inte haft möjlighet att testa Internet- och intranätversionerna, varför jag koncentrerar mig på ordbokens CD-ROM-version. I denna artikel presenterar jag *Kielitoimiston sanakirja* och gör några korta reflektioner om dess användning. Ingen djuplodande redovisning av alla sökfunktioner görs, utan i det avseendet hänvisar jag till ordboksmanualen.

Suomen kielen perussanakirja (1990–94), *CD-Perussanakirja* (1997) och *Kielitoimiston sanakirja* (2005)

Under 1990-talet utgavs *Suomen kielen perussanakirja* (1990–1994) och *CD-Perussanakirja* (1997) för att täcka behovet av en modern enspråkig finsk ordbok efter *Nykysuomen sanakirja* (1951–1961). Samhälls- och teknikutvecklingen har gått med allt större hastighet under de senaste tio åren, varför efterfrågan på en ny uppdaterad finsk ordbok blev akut. För att möta denna efterfrågan tillkom den nu aktuella *Kielitoimiston sanakirja* (2005), som kommer att ersätta *CD-Perussanakirja* (1997).

De stora förändringarna i *Kielitoimiston sanakirja* i förhållande till den tryckta *Suomen kielen perussanakirja* och den elektroniska *CD-Perussanakirja* kan man finna på olika nivåer.

Den lexikografiska strukturen har förändrats genom att det har tillkommit följande:

- Kompletteringar i böjningsparadigmet för vissa lemman.
- Böjningsparadigm för adjektivkomparation.
- 21.000 finska ortnamn *Asutusnimihakemisto* med böjningsparadigm.
- 4000–6000 nya och 15.000 nyredigerade ordartiklar.

Sökfunktionerna i *Kielitoimiston sanakirja* har utökats enligt följande:

- Ett nytt användarvänligare användargränssnitt har utformats. Användargränssnittet kan fås också på engelska via menyn *Asetukset* 'Inställningar'.
- En förminskad sökruta, s.k. *Pikkusanakirja* 'Miniordbok', som kan användas för snabbsökning parallellt med textbearbetning har tillkommit.

- En igenkänningsfunktion för fraseologi har tillkommit.
- En konkordanslistefunktion, som ger konkordansrader på det sökta lemmat och dessutom på vilket ord som helst som förekommer i ett exempel. I den tidigare versionen hade man denna funktion enbart för lemmat.

Lemmaurvalet i *Kielitoimiston sanakirja*

Kielitoimiston sanakirja innehåller närmare 100.000 ordartiklar, som har som mål att beskriva det centrala ordförrådet i finskan. Förutom en beskrivning av allmänspråket, tar ordboken upp en del specialtermer som ofta uppträder i massmedierna. Vardagsspråket har fått sin givna plats. En del ord har förlorat sin vardagliga stil sedan början av 1990-talet och blivit allmänspråkliga. I ordboken finns även en del ovanligare uppslagsord, som användaren ofta söker stavnings-, böjnings-, uttals- och betydelseuppgifter för. Ordboken kan karaktäriseras både som en deskriptiv och som en normativ ordbok, dvs. den beskriver finskans språkanvändning och ger normer för språkriktighet.

Kielitoimiston sanakirja innehåller ca 6000 fler lemmar än den tryckta *Suomen kielen perussanakirja* (1990–94) och 4000 fler lemmar än den elektroniska versionen *CD-Perussanakirja*. Ca 15.000 ordboksartiklar har bearbetats och redigerats på nytt i olika grad som ett resultat av förändringar i språkbruket.

Språket förändras ständigt och berikas hela tiden med nyord, som kan leva vidare eller vara av tillfällig natur. För en lexikograf kan det vara svårt att veta vilka ord som kommer att leva vidare i språket och vilka som kan bli s.k. dagsländeord, dvs. ord som kommer att få en kort livslängd. Detta har gjort att en del ord som inte tagits med i de tidigare ordböckerna mot förmodan har levt vidare i språket och redan känns gamla i den nya ordboken. Exempel på sådan ord är *veroehdotus* 'skatteförslag', *sähköpostiosoite* 'e-postadress' och *tekstiviesti* 'sms'.

Nyorden avspeglar samhälls- och teknikutvecklingen på ett mycket konkret sätt. Här ger jag några exempel på ord som finns i den nya ordboken, men som saknas i de gamla: *globalisaatio* 'globalisation', *gallupdemokratia* 'gallupdemokrati', *eläkepommi* 'pensionsboom', *elämymatkailu* 'upplevelseturism', *ihmissuhdeongelma* 'relationsproblem', *työpaikkakiusaaminen* 'arbetsplatsmobbing', *digitaalikamera* eller *digikamera* 'digitalkamera', *chattailu* eller *tsättäily* 'chatting', *nettikahvila* 'internetkafé', *hakukone* 'sökmotor'. Åtskilliga ord med de produktiva förleden *geeni-*, 'gen-' (*geenietiikka* 'genteknik', *geenihoido* 'genbehandling', *geenikartta* 'genkarta', *geenimanipulaatio* 'genmanipulation', *geeniterapia* 'genterapi') och *etä-* 'distans-' (*etädiagnoosi* 'distansdiagnostik', *etähoito* 'distansbehandling', *etälukio* 'distansgymnasium', *etäpalvelu* 'distansservice') har fått komma med i den nya ordboken.

För alla uppslagsord anges böjningsparadigm: för adjektiven även komparativ och superlativformerna. Man får veta att det heter *kiltimpi* och inte *kiltempi* 'snällare' av adjektivet *kiltti* 'snäll', *matalampi* inte *matalempi* 'lägre' av *matala* 'låg', och att man kan säga både *tanakin* och *tanakoin* 'kraftigast' (om person) för *tanakka* 'kraftig'.

Förändringar i betydelsen

Förutom att vi får nyord i språket, förändras betydelsen hos de gamla orden eller också får de nya användningsområden. Exempel på betydelseförskjutningar finner vi i bl.a. följande artiklar: *palomuuuri* 'brandvägg' (den gamla konkreta betydelsen: 'en brandvägg mellan hus' och den nya 'en brandvägg för att skydda en dator mot datavirus'), *konsepti* 'ett koncept' (den gamla betydelsen: 'ett manuskript' och den nya betydelsen 'en plan'), *missio* 'en mission' (den gamla betydelsen: 'utsändning av ett kristet budskap' och den nya betydelsen 'en viktig uppgift',

'en viss målsättning med verksamheten'), *kuusikko* (den gamla betydelsen: 'en grandunge' och den nya 'en grupp på sex personer' samt slangbetydelsen 'en sexpack'), *kotipolttoinen* 'hembränd' (den gamla betydelsen med avseende på sprit och den nya med avseende på en CD-skiva som man bränner hemma'). En del ord har fått en helt annan innebörd i och med samhällsförändringen. Detta har i sin tur lett till förändringar i bl.a. exempelsatserna i ordboken. Dagens finska *kymppi* 'tia' och *satanen* 'hundring' har ett helt annat penningvärde än tidigare genom att Finland bytte från mark till euro.

Förändringar i stilangivelserna

En del lemman har fått metaspråket *vanh.* 'ålderdomligt' genom att termonologin i lagstiftningen har förändrats. Några exempel på detta fenomen: *holhooja* 'förmyndare' har ersatts med *edunvalvoja* 'intressebevakare', *sukupuolenvaihdosleikkaus* 'operation för könsbyte' heter i dag *sukupuolenkorjausleikkaus* 'operation för könskorrigering'. Vissa lemman har förlorat sin stilangivelse som "vardagligt ord" på grund av att ordet blivit allmänspråkligt. Sådana lemman är i ordboken bl.a. *sinkku* 'singel', *polttarit* 'svensex', *kulutusjuhla* 'köpfest', *työnarkomaani* 'arbetsnarkoman' och *järjestöjyrä* 'föreningsproffs'.

Förändringar i normangivelserna

Liksom sina föregångare ger *Kielitoimiston sanakirja* språkriktighetsrekommendationer. Finska språknämndens rekommendationer om adessivanvändningen av typen *rakkaudella* 'med kärlek', *ilolla* 'med glädje', *kiitollisuudella* 'med tacksamhet', *mielenkiinnolla* 'med intresse', som tidigare inte ansågs rumsrena, har fått acceptans i den nya ordboken. En del verbformer av typen *uutisoida* 'nyhetsförmedla', *entisöidä* 'restaurera', 'renovera' och *konsultoida* 'konsultera', som i de äldre ordböckerna noterades som icke acceptabla, har fått godkännande i den nya.

Skrivreglerna för vissa ord har ändrats, t.ex. samman- och särskrivning av ord av typen *Suomen mestari* som nu kan skrivas även *suomenmestari* 'finsk mästare', *Suomen mestariius* nu även *suomenmestariius* 'finskt mästerskap' enligt *Kielitoimiston sanakirja*. Språkbenämningen *suahili* kan skrivas *swahili*, den kortare form *klassismi* 'klassicism', som inte accepterats av språkvårdarna tidigare, har fått godkännande i den nya ordboken jämsides med *klassisismi*.

Ett nytt, användarvänligare användargränssnitt

Gränssnittet för *Kielitoimiston sanakirja* har blivit användarvänligare jämfört med *CD-Perussanakirja*. Ett exempel på användarvänligheten är att alla sökfunktioner sker genom ett enda fönster. Sökningar kan göras med hjälp av alla ord i artiklarna och alla ord som förekommer i ordbokstexten. I fritextsökningen kan man söka de böjda ordformerna även på grundformen. Sökresultatet får man upp som en konkordanslista, som man själv kan gruppera efter behov. Genom att använda olika tecken kan man söka ordens förleder eller efterleder, detta utan att skriva in hela ordet. T.ex. om man vill hitta alla ord på bokstaven *k* och som slutar på bokstaven *i* och som har fem bokstäver. Användare behöver inte veta om orden sammanskrivs eller särskrivs eller om de har bindestreck. Genom en enkel operation kan man söka olika uttryck och kollokationer.

Ordboken och ortnamnsförteckningen *Asutusnimihakemisto*, ges i olika delar av programmet, men det går att göra parallella sökningar i båda delarna samtidigt. Man har lagt in en kompakt s.k. *Pikkusanakirja* 'Miniordbok', som ger en mindre sökruta och kan användas i anslutning till textbearbetningar.

Ordboken har både en tryckt separat manual och en elektronisk manual inne i ordboken som användarinstruktion. Den tryckta manualen har exempel på hur de olika sökfunktionerna ser ut på dataskärmen. Dock är dessa exempel så oskarpa eller har så liten font att det behövs förstoringsglas för läsning. På Forskningscentralens hemsida finns exempeluppgifterna i större format.

Ortnamnsförteckningen *Asutusnimihakemisto*

Ortnamnsförteckningen *Asutusnimihakemisto* som innehåller 21.000 finska ortnamn, bygger på Ritva Korhonens ortnamnspublicering *Alastarolla Ylistarossa, Suomen asutusnimet ja niiden taivutus* (1990). Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 58, och Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimiarkisto 'Ortnamnsarkivet på Forskningscentralen för de inhemska språken'. Ortnamnsartiklarna innehåller uppgifter om var orten ifråga ligger geografiskt (kommun, landskap, län), vilken kasusform som används för orten (exempelvis *Lahdessa* 'i Lahtis' men *Kontiolahdella* 'i Kontiolahti', båda har utgång från *lahti* 'vik' (stadieväxl. *lahde*-) och den variation (exempelvis *Haaparannalla/Haaparannassa* 'på Haparanda/i Haparanda') som förekommer samt vad invånarna, som bor på orten kallas. Dessutom ges en ev. svensk benämning för orten. Namnen härstammar från alla delar i Finland, dock främst från de stora städerna och orterna i södra Finland.

Teknik och programvara

Ordboken kräver följande teknik och programvara:

- Microsoft Windows 98 eller senare för pc
- Internet Explorer 4.0 eller senare
- hårddiskiva på minst 80 MB

Några reflektioner ur ett användarperspektiv

Kielitoimiston sanakirja är en ordbok som ger ett gediget intryck med sina möjligheter till olika typer av sökningar. För dagens datavana användare ger ordboken relevanta och snabba svar på aktuella språkriktighetsfrågor. Lemmaurvalet, metaspråket och exempelsatserna är aktuella och moderna. Inslaget av nya böjningsparadigm och konkordansfunktioner har ökat användbarheten för olika typer av användare exempelvis journalister, lärare, studerande i finska, översättare och tolkar.

Den sverigefinska terminologin har inte medtagits i ordboken. Det pågår ett omfattande språkvårdsarbete vid Sverigefinska språknämnden i Sverige och det vore naturligt med tanke på de finska språkanvändarna i Sverige och alla översättare som översätter rikssvenska texter till finska att få med den sverigefinska terminologin i ordboken. I nästa version borde även finska ortnamn som används om utländska orter få komma med.

Sökfunktionerna har förbättrats och blivit betydligt användarvänligare i förhållande till *CD-Perussanakirja*. Dock kunde jag vid sökningen i fritextsökningen inte alltid få referens till alla ordartiklar, trots att den funktionen anges gälla för alla ord, som förekommer i exempelsatserna.

För mig som mac-användare vore det värdefullt att få ordboken även i mac-format. Nu är den som framgår ovan tillgänglig bara för pc-användare.

Sammanfattningsvis vill jag gratulera alla som på olika sätt verkat för att *Kielitoimiston sanakirja* har kommit till stånd. Ordboken kommer att vara till stor glädje och nytta för många användare. Redaktionen har hittat ett bra programkoncept och gjort ett bra basarbete också för den framtida uppdateringen av ordboken.

Litteratur

- CD-Perussanakirja 1997*. Red. Risto Haarala. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Lingsoft Oy, Kustantaja.
- Kielitoimiston sanakirja. Asennus ja pikaohjeet 2005*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Kielikone OY.
- Kielitoimiston sanakirja. Usin tieto suomen kielen sanoista. 100 000 sanan nykymerkitukset. 21 000 paikannimeä taivutuksineen: 2005*. Red. Marja Lehtinen och Eija-Riitta Grönros. CD-ROM-skiva. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus och Kielikone OY. Oy Edita Ab.
- Korhonen, Ritva** 1990. *Alastarolla Ylistarossa, Suomen asutusnimet ja niiden taivutus*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Nyky-suomen sanakirja 1–6* 1951–1961. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Oy Edita Ab.
- Suomen kielen perussanakirja I–III* 1990–1994. Red. Risto Haarala. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

[http://www.kotus.fi/julkaisut/sanakirjat/ks/\(3.5.2005\)](http://www.kotus.fi/julkaisut/sanakirjat/ks/(3.5.2005)).

Birgitta Romppanen
professor
Institutionen för modern finska
Vasa universitet
pl 700
FIN-65 101 Vasa
biro@uwasa.fi

Klaas Ruppel

Kaisa Häkkinen: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Juva 2004. 1633 s.

År 2004 utkom än en gång ett stort bokverk med Kaisa Häkkinen som författare. Den produktiva professorn vid Åbo finska universitet har denna gång utarbetat en tegelsten på 22x16,5x7 cm, "Nykysuomen etymologinen sanakirja" (Nufinsk etymologisk ordbok, NES), i samarbete med förlaget WSOY:s erfarna ordboksredaktörer Kalevi Koukkunen och Vuokko Hosia.

Det har bara gått några år sedan den stora finska etymologiska ordboken i tre band, "Suomen sanojen alkuperä" (De finska ordens ursprung, SSA), kom ut. (Nämnas bör att jag själv var en av redaktörerna för SSA.) Varför då en ny ordbok? Frågan besvaras av huvudförfattaren själv i förordet (s. 7): "De tidigare utgivna etymologiska ordböckerna har varit avsedda främst för forskare, och de ställer mycket höga krav på användarna. Utformningen av artiklarna är knapphändig, det vimlar av förkortningar och i många fall är det läsaren själv som får dra de egentliga slutsatserna. I extrema fall innebär det att en etymologisk artikel består enbart av en serie ordmotsvarigheter utan explicita förklaringar eller kommentarer."

Just så är det, och här kan tilläggas att det i princip var meningen att också SSA skulle bli ett populärvetenskapligt verk. Men å andra sidan ville man inte göra avkall på det vetenskapliga innehållet, vilket gör att SSA trots allt "främst" är en vetenskaplig ordbok. Och även om ordboken till sin struktur är mer överskådlig än sin föregångare (Suomen kielen etymologinen sanakirja, 1955–1978, ordindex 1981, SKES), är det inte alltid säkert att ens en språkligt utbildad läsare nödvändigtvis kan tolka SSA så att författarnas budskap kommer till sin rätt. Här kan man förstås fråga sig vad detta är ett tecken på – kryptiska ordboksartiklar eller möjligen det faktum att universitetens språkhistoriska utbildning har kommit på undantag.

Det är här NES har sin nisch: den nya ordboken med cirka 6 000 uppslagsord är avsedd uttryckligen för lekmän som är intresserade av ordens ursprung och språkhistorien. Uppslagsorden har valts ut "genom att vi har gått igenom och jämfört Suomen kielen perussanakirja (den nufinska basordboken), SSA och Kalevi Koukkunens etymologiska ordbok över främmande ord, Atomi ja Missi" (s. 6). Urvalet är väl motiverat och säkerställer att ordboken upptar de ord som en lekman

kan förväntas leta efter. Men också i denna ordbok, liksom i andra etymologiska ordböcker, letar man oftast förgäves efter ursprunget till sammansatta ord. Ändå verkar det finnas ett stort intresse hos allmänheten för bakgrunden till många sammansättningar (t.ex. *porsaanreikä* 'kryphål', ordagrant "grishål"). För etymologerna är sammansättningarna däremot inte intressanta att utforska, och detta återspeglas naturligtvis i de etymologiska ordböckerna med deras fokus på enkla ord och ordstammar.

I början av ordboken finns en nyttig och överskådlig översikt över finskans rötter och etymologisk forskning. Det är att hoppas att denna inledning inte röner samma öde som inledningar och anvisningar i de flesta andra ordböcker. Vanligen läses de nämligen bara av recensenterna, även om de ofta på ett väsentligt sätt underlättar ordboksanvändningen.

Ordartiklarna

Häkkinen är en mycket erfaren populärvetenskaplig författare. Ord- boksartiklarna är klart och tydligt formulerade som små essäer, med fullständiga meningar utan förkortningar. Strukturen följer ett regel- bundet mönster. Först förklaras ordets betydelse, sedan beskrivs i korthet ordets utbredning i de finsk-ugriska språken. Om det handlar om ett ord av finsk-ugriskt ursprung nämns ibland ordets gamla rekonstruerade form. För lånordens del anges ursprungsordet i det långgivande språket. Vid behov ges också alternativa förklaringar. Frå- gan om vilka alternativa förklaringar som ska tas med och hur de ska formuleras på ett lättfattligt sätt är en utmaning för författaren, och allmänt taget lyckas Häkkinen väl med detta. I slutet av artikeln belyses ytterligare uppslagsordets och eventuella avledningars historia i det finska skriftspråket, som visserligen inte sträcker sig längre bakåt i tiden än till 1550-talet.

Exakt samma fakta ges också i SSA. Skillnaden är den att i den vetenskapliga ordboken är presentationen ytterst kort och knapphändig. Ett exempel är artikeln **raasu**:

SSA	NES
<i>rasu</i> (Gan 1787)	Ensiesiintymä asussa <i>rasu</i> on Gananderin sanakirjassa 1787. (Det första belägget i formen <i>rasu</i> finns i Gananders ordbok 1787.)

rinn. <i>rasu</i> ... < ruots <i>trasa</i>	Ruotsin <i>trasa</i> on lainautunut sekä lyhyt- että pitkävokaalisena suomeen ... (Svenskans <i>trasa</i> har lånats in i finskan med både kort och lång vokal ...) ... <i>raasu</i> on ruotsalaisperäinen lainasana ... (... <i>raasu</i> är ett lånord av svenskt ursprung ...)
rinn. ... <i>tra(a)su</i> (LounSm EPohjanm Länsip, osin KPohjanm Peräp)	... sananalkuinen konsonanttiyhtymä on paikoin säilynyt ruotsinkielisten alueiden naapuristossa. (... konsonantkombinationen har bevarats på sina håll i trakter som gränsar till de svenska språkområdena.)

Särskilt den sista punkten ställer höga krav på den som läser SSA: man bör veta vilken utbredning de olika förkortningarna avser, och man bör veta att dialektområdena i fråga gränsar till svenskspråkiga områden. I motsats till SSA beskriver NES i allmänhet inte ordens utbredning i de finska dialekterna. – Konklusionen är att artiklarna i NES kan ses som en omformulering i klarspråk av SSA:s artiklar. Eftersom det handlar om popularisering är det inget ont i det. Tvärtom är en sådan väl formulerad popularisering ett lyckat resultat. Det finns ingen anledning att förvänta sig nya forskningsrön i en ordbok som denna.

I detta forum är det troligen mest relevant att kommentera ordboken ur lexikografisk snarare än ur innehållslig synvinkel. Särskilt beaktansvärt är det sätt på vilket både interna hänvisningar och källhänvisningar hanteras. Också ordbokens anknytning till den finska etymologiska forskningen i stort är av intresse.

Tidigare forskning och ordböcker

Som bakgrund till en bedömning av Häkkinens ordbok är det på sin plats att kort beskriva vilka beaktansvärda ordböcker som hittills har getts ut på den finska etymologins område. Den första finska etymologiska ordboken var den tidigare nämnda SKES. Ordboken i sju band är beklagligt oenhetlig: den strikta utformningen i första bandet övergår i utsvävningar fyllda av dialektmaterial i det sista bandet. Ändå är verket en historisk prestation av rang. Men ordboken är svår att läsa, och den är skriven bara för användare med vetenskaplig sakkunskap. Trots detta saknar den helt källhänvisningar.

Så snart SKES hade blivit färdig inledde den dåvarande redaktionen arbetet på en ny etymologisk ordbok, alltså SSA. Akademiledamoten Erkki Itkonen hann på detta sätt vara med om att behandla finskans hela ordförråd – först senare hälften av alfabetet som redaktör för SKES och sedan förra hälften av alfabetet som huvudredaktör för SSA. Det

verkliga generationsskiftet skedde under arbetet på andra bandet av SSA, då Ulla-Maija Kulonen blev huvudredaktör. Orsaken till att man omedelbart satte i gång med ett nytt ordboksprojekt var att man insåg bristerna i SKES: ordboken är svårbegriplig och saknar källhänvisningar.

Utgivningen av SKES hade i varje fall lett till ett livligt intresse för etymologisk forskning, eftersom en systematiskt uppställd ordbok erbjöd helt nya förutsättningar. Också Kaisa Häkkinens doktorsavhandling från 1983 om finskans äldsta ordförråd och forskningen kring det var uppenbarligen en följd av detta nyvaknade intresse. Den avgörande vändpunkten var ändå professor Jorma Koivulehtos forskningsrön, som på ett revolutionerande sätt har ändrat vår bild av de uraliska och indoeuropeiska språkens tidigaste kontakter. Koivulehto och andra forskare inspirerade av honom har sedan 1980-talet upptäckt allt fler låneetymologier för ord som tidigare betraktats som uraliska arvord eller som yngre lån. Paradigmskiftet skedde samtidigt som arbetet på SSA pågick. Nya etymologier lanserades, de omformades och återtogs ibland, och eftersom man ville undvika den oenhetlighet som präglar SKES bestämde sig redaktionen för SSA för en återhållsam linje i fråga om nya hypoteser. För det mesta finns det ändå källhänvisningar till nya etymologier. SSA ger på detta sätt en relativt enhetlig situationsbild av den etymologiska forskningen vid en tidpunkt då denna sökte sig nya banor.

Den nu aktuella etymologiska ordboken (som kom ut 4 år efter det att SSA blev färdig) är inte den första som Häkkinen har gett ut. År 1987 (9 år efter det sista bandet av SKES) gav hon ut *Etymologinen sanakirja* (Etymologisk ordbok; recenserad på finska av Koponen 1988). Ordboken innehåller lättfattliga etymologiska artiklar om de tusen mest frekventa orden i finskan. Urvalet bygger på en frekvensordbok som kom ut 1979 (Saukkonen 1979). Den kan ses som en föregångare till och första upplaga av den tre gånger tjockare NES, även om Häkkinen inte nämner den annat än i källförteckningen. En liten jämförelse av artiklarna visar att de delvis innehåller ordagrant samma fraser och rentav stycken – inklusive vissa mindre felaktigheter eller inkonsekvenser. Också kartan över de finsk-ugriska språkens utbredning är uppenbarligen en direkt kopia (1987 s. XVI, NES pärmens insidor). Samma fel finns i båda kartorna: rubriken är ”Suomalais-ugrilaiset kielet” (de finsk-ugriska språken) medan förklaringarna inte talar om språk utan om folk (ester, livländare osv.). Varför den tidigare ordboken inte nämns explicit i den nya vet jag inte.

Källhänvisningar

I slutet av artiklarna finns noter med källhänvisningar. Sådana hör närmast hemma i vetenskapliga verk, medan de inte nödvändigtvis behövs i en populärvetenskaplig ordbok. Man kan därför fråga sig vad de ger för mervärde här. Det visar sig att det alltid mekaniskt hänvisas till de tidigare ordböckerna (SKES och SSA) och till Raimo Jussilas *Vanhat sanat* ("Gamla ord", 1998), en förteckning av de första skriftliga beläggen för finska ord. Att nästan varje artikel innehåller en hänvisning till Jussila är helt onödigt, eftersom artiklarna klart redogör för ordens första belägg. Det hade varit fullt tillräckligt med det som sägs på s. 11 om källorna för första belägg.

De mekaniska hänvisningarna till den gamla etymologiska ordboken SKES är inte bara onödiga utan kan rentav vara vilseledande. Onödiga är de för att SKES är avsedd för specialister. Dessutom nämns SKES i inledningen som en av huvudkällorna, vilket hade varit fullt tillräckligt – i synnerhet som hänvisningarna görs till uppslagsorden och inte till sidan ("SKES 1955 aprilli", inte "SKES 1955 22"). Vilseledande är de mekaniska hänvisningarna till SKES därför att uppgifterna i den äldre ordboken i många fall är föråldrade. De är av intresse bara för experter, medan de lätt bara förvillar en lekman. De etymologier som Häkkinen ger bygger på SSA eller eventuell senare forskning, och hänvisningarna till SKES ger därför inget mervärde.

I den mån det skall ges några källhänvisningar är det hänvisningarna till SSA som försvarar sin plats. Även om också SSA är en ordbok och orden lätt kan slås upp (tyvärr saknas visserligen ett register över ord som inte utgör egna uppslagsord) ger dessa hänvisningar ett mervärde: i SSA finns uppgifter om språkmaterial som Häkkinen i sin populärvetenskapliga ordbok helt befogat har utelämnat, eventuella alternativa etymologier presenteras och framför allt kan man där hitta de viktigaste, noggrant utvalda källorna, inklusive en kort angivelse av vad som behandlas i den källa som nämns i hänvisningen.

Källhänvisningar ges också till den tyskspråkiga Uralisches etymologisches Wörterbuch (UEW). Ordboken är utan tvivel en av de centrala källorna för finsk etymologi. Också den är främst vetenskaplig. Om en finskspråkig ordbok avsedd för den stora allmänheten hänvisar till ett verk som UEW måste det finnas särskilda motiv till detta. Några stickprov ger förvånansvärda resultat. Under uppslagsordet *aisa* finns ingen hänvisning till UEW, trots att Häkkinens etymologiska förklaring överensstämmer med UEW:s snarare än med de finska ordböckernas (SKES, SSA), till vilka det finns hänvisningar. Under uppslagsordet *aitta* finns noten "UEW 1988 605", även om den etymologiska

motsvarighet i mordvinskan, som UEW ger till det finska ordet, enligt SSA inte anses vara möjlig och inte ens nämns av Häkkinen i artikeln i fråga. Man får ett intryck av att också hänvisningarna till UEW har införts i ordartiklarna mekaniskt utan hänsyn till vad som sägs i den angivna källan. Till exempel den nämnda hänvisningen är både obefogad och vilseledande.

Eftersom Häkkinens ordbok kom ut 12 år efter det första bandet av SSA kunde man vänta sig att källhänvisningarna främst beaktar publikationer från tiden efter SSA. Det tredje och sista bandet av SSA publicerades så sent som år 2000, och hänvisningar till källor yngre än SSA finns därför främst i början av den nya ordboken. Jag har gått igenom sådana hänvisningar på cirka 20 sidor, och resultatet är delvis förbryllande. Vid sidan av alla oklanderliga hänvisningar finns det överraskande många som väcker frågor.

Vissa hänvisningar innehåller tekniska brister (t.ex. *aika* och *aina* pro *aika*¹ och *aina*¹), vissa är onödiga eftersom de inte tillför något nytt och en del är vilseledande. Under uppslagsordet *ahne* finns noten ”Koivulehto 1999 VM 11” som hänvisar till ordlistan i en tyskspråkig artikel, medan själva etymologin finns i en annan (dessutom finskspråkig) artikel av samma författare, varför hänvisningen borde ha varit Koivulehto 1999 PP 225. Hänvisningarna ”Koivulehto 1988 287” och ”Koivulehto 1999 VM 300” under uppslagsordet *suku* avser en och samma källa (den senare VM innehåller ett flertal tidigare publicerade artiklar). Bägge hänvisningarna är onödiga, eftersom artikeln nämns bland SSA:s källhänvisningar. I SSA finns dessutom en hänvisning till ett verk av Koivulehto från 1991 där etymologin i fråga utreds mycket grundligt, medan detta inte nämns av Häkkinen.

I fråga om orden *aita* ’stängsel’ och *aito* ’äkta’ är hänvisningarna vilseledande. Under uppslagsordet *aita* finns en hänvisning till LÄGLW 1991 som återger en möjlig låneetymologi som Koivulehto framfört muntligen, medan en annan av hänvisningarna (Koivulehto 1999 VM 120) gäller ett arbete där Koivulehto återtar sitt förslag till etymologi för *aita* och *aito*. Mot den bakgrunden får låneetymologin alltför stor uppmärksamhet i artikeln om *aita*. Också under *aito* finns hänvisningar till två av Koivusalos arbeten (1999 VM och 2001 FS Parpola); i det förra återtar Koivulehto sin låneetymologi, i det senare tar han fram den på nytt. Den senare tycks dessutom ha vilselett också Häkkinen, då hon i artikeln anför att *aito* kunde vara ett germanskt lån (en avledning av *aita*, vars germanska ursprung är ytterst osäkert).

Tyvärr kan man inte undvika intrycket att författaren inte har varit tillräckligt samvetsgrann när det gäller källhänvisningar. De har snarast fogats till ordartiklarna tämligen mekaniskt, utan hänsyn till om det som

de hänvisar till är relevant för ordartikeln i fråga. Det hade kanske varit bättre att helt avstå från källhänvisningar i de enskilda ordartiklarna och i stället i inledningen uppge vilka de viktigaste verk är där man vid behov kan få ytterligare upplysningar.

Interna hänvisningar

NES innehåller inte hänvisningslemman, utan hänvisningarna har samlats till ett ordindex i slutet av verket. Hänvisningarna i ordartiklarna har formen ”*haamu*”. Alla ordboksförfattare vet att hanteringen av hänvisningar är ett komplicerat arbete som kräver stor noggrannhet. Redan i den första ordartikeln i NES uppstår det förvirring. I artikeln *aakkoset* ’alfabet’ nämns att synonymen *aapisto* är en avledning av *aapinen* ’abc-bok’ och det hänvisas till detta ord. Men under uppslagsordet *aapinen* nämns inte avledningen *aapisto*, och i ordindexet i slutet av boken hänvisas det följaktligen från *aapisto* till *aakkoset* och inte till *aapinen* av vilket *aapisto* är en avledning.

I artikeln *aamu* ’morgon’ saknar synonymerna till *aamiainen* ’morgonmål’ hänvisningspilar, trots att de också utgör egna uppslagsord och det i ordindexet hänvisas från dem till *aamu*. Hänvisningen ”*ahtaa*” i artikeln *ahdas* ’trång’ saknar adress, eftersom *ahtaa* ’klämma in’ inte finns som uppslagsord. Alla dessa fall finns på några sidor i ordbokens början, vilket tyder på bristande omsorg i fråga om hänvisningarna.

Teckenförklaringar

Återgivningen av ord och uttryck på främmande språk har reducerats till ett minimum och stavningen och ljudskriften har delvis förenklats. Teckenförklaringarna ryms därför på en sida (mot 4 i SSA). I förklaringarna sägs oriktigt att ”accenttecknet” (dvs. akut accent) står för en ”tryckstark vokal, i ungerskan lång vokal”. Det är riktigt vad gäller ungerskan, men t.ex. i samiskan står *á* inte för ett tryckstarkt *a* utan för ett främre ä-haltigt *a* – lika tryckstarkt eller trycksvagt som ett bakre *a*. Några rader lägre ner står att tilde (~) på en vokal är ett tecken för tryck. Tilde sammanhänger visserligen med tryck i vissa språk, liksom akut accent, men tecknens funktion blir ändå bristfälligt belyst i teckenförklaringarna.

Slutord

Det är glädjande att ordens ursprung intresserar finnarna så mycket att ett privat förlag har ansett det möjligt att ge ut en etymologisk ordbok för den stora allmänheten. I Kaisa Häkkinen har man tvivelsutan funnit den för tillfället mest meriterade författaren för detta uppdrag. NES innehåller i lättfattlig form det huvudsakliga innehållet i både SSA och Kalevi Koukkunens etymologiska ordbok över främmande ord (1990). Lekmannaläsaren får en bra bild av de finska ordens ursprung. Som bäst är Häkkinen när hon förklarar ordens nyare historia från det finska skriftspråkets början. När det gäller källhänvisningar och interna hänvisningar finns det tyvärr stora brister. Källhänvisningarna kunde gott ha utelämnats och de interna hänvisningarna borde ha kontrollerats bättre. Ordboken kostar i Finland ca 60 €, men ändå börjar mitt recensionsexemplar redan upplösa sig i bindningen.

Litteratur

- Häkkinen, Kaisa (red.) 1987: Etymologinen sanakirja. I: *Nykysuomen sanakirja* 6. Porvoo.
- Jussila, Raimo 1998: Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. I: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 696. Helsinki.
- Koivulehto, Jorma 1973: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen III. I: *Neuphilologische Mitteilungen* 74, 561–609. Helsinki.
- Koivulehto, Jorma 1988: Idg. Laryngale und die finnisch-ugrische Evidenz. I: *Die Laryngaltheorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems*. Indogermanische Bibliothek. Reihe 3: Untersuchungen, 281–297. Heidelberg.
- Koivulehto, Jorma 1991: Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie. I: *Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte* 566. Wien.
- Koivulehto, Jorma 1999: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa. I: *Pohjan poluilla*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153, 207–236. Helsinki.
- Koivulehto, Jorma 1999: Verba mutuata. I: *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 237. Helsinki.
- Koivulehto, Jorma 2001: Zum frühen iranischen und indoiranischen lexikalischen Einfluss auf das Finnisch-Ugrische. I: *VidyÇrn5va-vandanam. Essays in Honour of Asko Parpola*. Studia Orientalia 94, 359–378.
- Koponen, Eino 1988: Kansan etymologinen sanakirja. I: *Sananjalka* 30, 183–189. Turku. [Recension: Häkkinen 1987.]

- Koukkunen, Kalevi 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. Porvoo.
- LÄGLW = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* 1–. A. Kylstra, S.-L. Hahmo T. Hofstra, O. Nikkilä. Amsterdam & Atlanta 1991–.
- Saukkonen, Pauli 1979: *Suomen kielen taajuussanasto. A Frequency Dictionary of Finnish*. Helsinki.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1. Y. H. Toivonen 1955, 2. Y. H. Toivonen & Erkki Itkonen & Aulis J. Joki 1958, 3. Erkki Itkonen & Aulis J. Joki 1962, 4. Erkki Itkonen & Aulis J. Joki 1969, 5. Erkki Itkonen & Aulis J. Joki & Reino Peltola 1975, 6. Erkki Itkonen & Aulis J. Joki & Reino Peltola 1978, 7. Ordindex 1981. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 12. Helsinki.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. E. Itkonen (huvudred.), U.-M. Kulonen (huvudred.), K. Aapala, S. Alatalo, R. Grünthal, A. Joki, M. Laurila, R. Peltola, M. Cronstedt, E. Koponen, M. Puromies, K. Ruppel, L. Sarvas, S. Tanner. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 556. Helsinki 1992–2000.
- Suomen kielen perussanakirja* 1–3. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki 1990–1994.
- UEW = Rédei, Károly 1988–1991: *Uralisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal und Edit Vértes. Register. Wiesbaden.

Klaas Ruppel
 forskare
 Forskningscentralen för de inhemska språken
 Sörnäs strandväg 25
 FI-00500 Helsingfors, Finland
klaas.ruppel@kotus.fi

Översättning från finska: Mikael Reuter

Erik Simensen

Sylfest Lomheim: *Ord om ord. Frå Amerika til Åmot*. 255 s. Oslo: Det Norske Samlaget 2004. ISBN 82-521-6432-3.

Etymologi og ordhistorie er sider av språket som vekker allmen interesse. Alt sidan 1800-talet finst det ein omfattande populær-vitskapleg litteratur om slike emne. Blant forfattarane kan vi nemne Hjalmar Falk (1895), Ivar Tryti (1985), Johan Hammond Rosbach (1997, 1998) og Sverre Klouman (1999). Siste mann ut er Sylfest Lomheim, som vil vere kjend for mange gjennom programserien Språkteigen i NRK. Han er no direktør for Norsk språkråd.

Boka hans er inndelt i 29 kapittel, eitt for kvar bokstav i alfabetet, flankerte av eit føreord ("Til lesaren"), ei kjeldeliste og eit register over omtala ord og namn. Det er ikkje sagt kven som er målgruppa, men det er vel rimeleg å tru at forfattaren vender seg til dei som vanlegvis går under namnet den opplyste, språkinteresserte allmenta. Fremst i kvart kapittel kjem ei stutt skrifthistorisk utgreiing om vedkommande bokstav. På den måten får vi eit oversyn over utviklinga av alfabetet vårt, frå opphavet i nordsemittisk (fønisk) skrift gjennom gresk til latin, med seinare utvidingar. I resten av kapitlet tek forfattaren for seg eit utval av ord og namn, markerte med halvfeitt trykk i oppslagsforma, som begynner med vedkommande bokstav. Det seier seg sjølv at utvalet må bli sterkt selektivt i ei såpass lita bok, men forfattaren har lagt vinn på å få med ganske mange relativt velkjende og dagsaktuelle uttrykk, ikkje minst stadnamn.

Han skriv *con amore*, friskt og morosamt, i ein munnleg stil som kan tyde på at kapitla først vart forma som kåseri. Her er mykje å le av, både frå område over og under beltet, med satiriske spark i mange retningar. Gode eksempel, med varierende grad av seriøsitet, finst under oppslagsorda Forkortingar, Logokrim, Lønning og Partinamna. Der er også artig stoff under oppslaga Antigebyr, Canyon, Lesa, Namnespel, Namnestatistikk, Pjølter, Rare namn, Syndfloda, Øksnevad og Øyri.

Men etter kvart som ein les utover i boka, får ein ei sjenerande kjensle av at det har vore meir om å gjere å skrive morosamt enn å leggje fram sakleg og språkleg korrekt informasjon. Fleire forklaringar verkar vel fantasifulle, som t.d. når *finn* (i *Finland*), rett nok under tvil, blir assosiert med verbet *finne* (s. 58); når *Gald-* (i *Galdhøpiggen*) blir assosiert med *gold* 'ufruktbar' (s. 69); og når *snobb* blir forklart som ei

forkorting for *sine nobilitate* ('utan adelskap', s. 187). Alt dette blir avvist frå kvalifisert fagleg hald.

Som ein kan vente, har forfattaren henta tilfang frå mange kjelder, og eg har ikkje kunna kontrollere alt. Mine kjelder har i hovudsak vore desse: *The American Heritage College Dictionary*, 3. utg. (som er kjend for å ha gode etymologiar); *The Random House Dictionary of the English Language*, 2. utg.; *Encyclopædia Britannica*, 15. utg.; *Meyers enzyklopädisches Lexikon*; *Den Store Danske encyklopædi*; *Nationalencyklopedin*; *Store norske leksikon*, 4. utg., Internett-utg.; *Norske Gaardnavne* (avstytt NG); *Norsk Ordbok*. Når det gjeld vurderinga av stadnamn og språk som eg ikkje sjølv kjenner godt nok (finsk, gresk, latin, slavisk og semittiske språk), har eg søkt, og fått, råd i dei aktuelle fagmiljøa. På dette grunnlaget har eg funne mykje å setje fingeren på, – halve sanningar, dårleg skjøn, faktiske feil og slurvete språkføring.

Som eksempel på det første kan nemnast omtalen av namnet *Valle* (i Setesdal): "dei sa tradisjonelt /vaddi/ for Valle ('voll; flat mark'). Dobbel l blir uttalt som dobbel d." (s. 82). Men bygdenamnet (i motsetnad til grendenamnet) har lenge vore uttalt med ll (jf. NG VIII, s. 217). – Tilsvarande om ordet *raid*: "Det var gammalnorsk *rei*" (s. 85), som i og for seg er rett nok, men som i denne samanhengen blir nemnt som døme på eit nordisk lån i engelsk; det er det ikkje. – Om *cembalo* får vi vite (s. 150) at ein italiengar i det 18. h.å. bygde eit instrument som han kalla gravicembalo. Men det burde ha vore sagt at den vanlege nemninga, iallfall utanfor Italia, var *clavicembalo*. – I forklaringa av *skråsikker* (s. 185) burde forfattaren ha vore mindre *skråsikker*. Falk & Torp (1992:740) knyter ordet til dei norske dialektformene *skrov-*, *skrauv-* o.l, til verba *skrova*, *skrauva* 'ta opp stort rom'. – Og Einar Tambarskjelves tilnamn (s. 198) kan også ha ei anna forklaring ('ein som får bogestrengen til å skjelve').

Dårleg skjøn og sviktande kunnskapar viser seg i omtalen av mange namn, som dermed får misvisande eller direkte feilaktige forklaringar. Verst har det gått utover norske stadnamn (jf. også omtalen av *Galdhøpiggen* ovanfor). – Heilt misforstått er det å trekkje inn *dd* for eldre *ll* (i ord som *fjødd* for *fjell*) under omtalen av *Hallingdal* (s. 182), det er eit drag som høyrer heime i Setesdal og Vest-Telemark. – Det er vel mogleg at *Kampen* som bydelsnamn i Oslo (s. 104) etymologisk kan førast attende til latin *campus*, dersom vi skal tru *Norsk stadnamnleksikon*; men *Kampen* som 'rundvoren haug eller fjelltopp' (som t.d. i *Skeikampen*) er eit gammalt nordisk ord. – *Skarpen* (s. 181) har ingen etymologisk samanheng med *skarv*. – Og *Tullin* (s. 207) har lite med gammalt dølemål å gjere. *Tullia* har blitt fordanska til *Tullien* (jf. NG IV

1, s. 148) og deretter fått ei svenskliknande form og uttale som i svenske familienamn på *-in* (t.d. Nordin, Westin). Ringebumålet har ikkje etterleddstrykk. – Tolkinga av førsteleddet i *Hafslo* som *hav* (s. 221) er også tvilsam ut frå dei gamle belegga på namnet. Meir sannsynleg er tilknytninga til norrønt *hafr* 'buk' (jf. NG XII, s. 37 og 41). – *Ylvisåker* (s. 226 f.) kan av formelle grunnar ikkje ha noko med norrønt *ylr* 'varme' å gjere (jf. NG XII, s. 98 f.)

Også ved andre namn er forklaringa rang. *Tesman* (s. 209) har ingen samanheng med det norske ordet *tæser* 'tøflar'; det er lån frå tysk, som har det frå slavisk, der det er avleidd av ord for 'å glede' og 'fred' (etter *Duden. Familiennamen ...*, s. 659). – I omtalen av *Liverpool* (s. 118 f.) burde forfattaren ha prioritert engelsk namnegransking, som forklarar namnet ut frå ordet for 'lever' (gammalengelsk *lifer*, jf. Watts (utg.) 2004:377); *-v-* i namnet talar jo mot ei tilknytning til det nordiske *li* (norrønt *hlí*). – Namnet *Reuter* (s. 166) svarar ikkje til tysk *Richter*, men til *Rytter*. – Forfattaren burde ikkje ha avvist den tradisjonelle forklaringa av *Velle* og *Vetle* (s. 214). Det norrøne *Vetrli* er godt dokumentert frå mange kantar av landet, og dessutan semantisk langt rimelegare enn det forfattaren påstår. – Elvenamnet *Volga* (s. 131) tyder ikkje 'storelva', men heng i hop med eit ord som tyder 'fuktig'. Og det russiske *Oleg* (s. 74) er ikkje vårt *Olav*, men *Helge*. – Den danske småbyen som har gjeve namn til epleslaget *Gravensten* (s. 75), heiter *Gråsten*. – *Sigøynar* (s. 169) kjem ikkje frå slavisk, men frå bysantinsk gresk; dermed har det heller ikkje noko språkleg felles utgangspunkt med det franske *gitan*. – Det er også feil å knyte namnet *Irak* (s. 96) til *al-Jazerah*. – Forfattaren har ikkje vore heldig med dei finske namna han siterer. At *Sirkka* (s. 193) i stadnamn skulle ha tydinga 'grashoppe, siriss', er usannsynleg. Og førsteleddet i namnet *Virkkula* (s. 223) kan ikkje skrivast 'virko', men *virku*.

Det er dessverre karakteristisk for boka at forfattaren ikkje har granska godt nok dei orda han skriv om. Han kunne i det minste ha brukt standardverk som *Norske Gaardnavne* (jf. ovanfor) og *Norsk Ordbok* (jf. nedanfor). Hadde han utnytta meir av eksisterande faglitteratur og oppslagsverk, hadde det vore lettare å unngå samanblandinga av historisk forklaring og fri fantasi (slik som under *Tesman*, t.d.).

Latinske og greske ord har fått hard medfart, reint bortsett frå at ein kunne ha ønskt seg vanlege oppslagformer (som *calidus* istf. *calida*, *fornax* istf. *furnax*, *burgus* istf. *burgum*, *infernus/infernum* istf. *inferno*). *Calix* (s. 33) tyder ikkje 'støvel', men 'staup, kalk; gryte'. *Hoc est corpus* og *filioque* er latin, og ikkje gresk (s. 90). Noko *angelium* 'bodskap' (s. 121) finst ikkje utanfor ordet *evangelium*. Det italienske *pizza* (s. 152) er framleis uforklart. Men dersom ein først skal prøve seg

med ei gissing, er Kleins (1967) ei av dei betre (frå vulgærlatin **picea (placenta)* 'bekliknande (kake)'). Ordet for 'påske' er ikkje *pasces* (s. 156), men *pascha*. Det greske *stratos* tyder 'hær' og har ingen samanheng med latin *strata* og *stratum* (s. 191). Reint bortsett frå at *Strai* (s. 190) framleis må reknast for uforklart, burde det ha vore sagt at norrønt *stræti* er lånt frå latin (via engelsk).

Andre faktiske feil er koplingane mellom *timbre* og *tambur* (s. 60) og mellom *Huk* og engelsk *hook* (s. 91); det er ingen etymologisk samanheng innanfor kvart av desse para. Det er heller ikkje rett at norsk vantar kortformer av *bringebær* og *tyttebær* (s. 211). *Bring* er kjent frå fleire område (sjå *Norsk Ordbok* under II *bring*), og *tyte* frå Nordvestlandet (sjå Aasens *Norsk Ordbog* under *Tytebær*). *Galatippen* (s. 108) er kjent frå fleire område enn Gudbrandsdalen (sjå *Norsk Ordbok*).

Tvilsam er identifiseringa av det mytiske prinsessenamnet Europa (s. 54) med namnet på verdsdelen vår. Dei fleste større oppslagsverk held desse namna leksikalsk og etymologisk skilde. Og den gamle forklaringa av namnet på verdsdelen, 'solnedgang', er no oppgjeven, skal vi tru *Encyclopædia Britannica* (bd. 6, s. 1033). Og det er grunn til å tru at uttrykket "Djevelens advokat" (s. 46) er mykje eldre enn 1643. Etter *Encyclopædia Britannica* (bd. III, s. 503) går det tilbake til pave Leo X, tidleg på 1400-talet.

Forfattaren viklar seg inn i ei sjølvmotseiing når han på s. 125 skriv at M er den første lukkelyden, og på s. 145 at P og B er dei to lukkelydane barnet lærer først.

Dei skrifthistoriske opplysningane er ikkje alltid å lite på. Det at ein skilde mellom store og små bokstavar er fleire hundre år eldre enn Karl den stores tid (s. 184). Og skrivninga av orda i eitt, som ei ubroten, løpande line, høyrer ei seinare tid til, tida etter innføringa av papiret. Misvisande er det som står om U og V (s. 211, 213 og 220). Dei var i utgangspunktet same bokstaven, i litt ulike utformingar. Det stemmer ikkje at X oppstod i mellomalderen (s. 224), teiknet fanst både i latin og gammalgresk. Og det er ikkje bokstaven *å* vi finn att i norrøne tekstar som *á* (s. 236). Aksenten er eit teikn for lengd (lang vokal), rundingen over *a* (opphavleg ein *a* oppå ein annan *a*) markerer at vi har med ein runda vokal *å* gjere.

Språkføringa er fleire stader upresis og slurvete. *Egersund* (s. 43) tyder ikkje 'eit sund der det veks eik', sundet har namn etter *Eigerøya*, 'øya som har mykje eik'. Garden som Tvedestrand har namn etter (s. 43), heiter ikkje Tveit, men Tveite (jf. NG VIII, s. 48). – Med "... denne delen av Canada" (s. 31) må vel forfattaren meine "den tilgrensande delen av Canada". – Om Derby day (s. 44) heiter det at den blir halden

”onsdag før eller etter pinse”; det korrekte er: første onsdag i juni. – *Rom* og *romni* (s. 169) i språket romanes tyder ikkje ’mann’ og ’kvinne’ generelt, men ’sigøynarmann’ og ’sigøynarkvinne’. – Ordet for det som på norsk heiter Sameland, er ikkje Sami (s. 58), men Sápmi.

Tankevekkjande er det forfattaren skriv om eit ønskjeleg Logokrim (s. 120), ein parallell til Økokrim. Logokrim skal ”bøteleggja journalistar som mishandlar ord, ... bøteleggja folk flest når dei har den haldninga til norsk at det ikkje er så nøye...”.

Det står att å nemne korrekturlesinga, som er alvorleg forsømt. Eg har funne nærmare 50 trykkfeil, for det meste i slike namn og nemningar som oppslagsorda blir knytte til.

Trass i at boka har mange informative og underhaldande avsnitt, er det faglege innhaldet på mange punkt kritikkverdig. Det fell også eit skrått lys over forlaget, som har sendt ut eit slikt hastverksarbeid. Idéhistorikaren Trond Berg Eriksen karakteriserte for mange år sidan eit anna større norsk forlag som ”det største slurvereir i norsk bokproduksjon” (sitert etter minnet). Samlaget bør halde seg for god til å stille opp i den konkurransen. At utgjevinga har fått tilskot frå Norsk kulturfond, er for denne meldaren ei gåte.

Litteratur

- The American Heritage College Dictionary*, 3. utg., Boston & New York 1993.
- Duden. Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*. Bearbejdet von R. und V. Kohlheim, Mannheim, Leipzig, Wien & Zürich 2000.
- Encyclopædia Britannica*, I–X, 1–19, 15. utg., Chicago 1984.
- Falk, H. 1895: *Sprogets visne Blomster*. Kristiania.
- Falk, H. og A. Torp 1992: *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Oslo (1. utg. Kristiania 1903–06).
- Flexner, S. B. (utg.) 1987: *The Random House Dictionary of the English Language*, 2. utg., New York.
- Klein, E. 1966–67: *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, I–II, Amsterdam, London & New York.
- Klouman, S. 1999: *Moro med ord*. Oslo.
- Meyers enzyklopädisches Lexikon*, 1–25, Mannheim, Wien & Zürich 1971–79.
- Nationalencyklopedin*, 1–20, Höganäs 1989–96.
- Norsk Ordbok*, utg. av A. Hellevik ofl., Oslo 1966–.
- Norsk stadnamnleksikon*, utg. av J. Sandnes og O. Stemshaug, 4. utg., Oslo 1997.

- Norske Gaardnavne*, utg. av O. Rygh ofl., Kristiania 1897–. Oslo 1936.
- Rosbach, J. H. 1997: *Polydoras bok. Etymologi. Kunnskap og kuriositeter*. Oslo.
- Rosbach, J. H. 1998: *Etymologi for alle. Dostojevskij og teddybjørnen*. Oslo.
- Den Store Danske Encyklopædi. Danmarks Nationalleksikon*, 1–20, København 1994–2001.
- Store norske leksikon*, 4. utg., Internett-utg. Oslo 2004–.
- Tryti, I. 1985: *Språkets ville vekster*. Oslo.
- Watts, V. (utg.) 2004: *The Cambridge Dictionary of English Place-Names*. Cambridge (UK).
- Aasen, I. 1873 [2003]: *Norsk Ordbog*. 2. [3.] utg. Christiania [Oslo].

Erik Simensen
førsteamanuensis
Institutt for lingvistiske og nordiske studier (ILN)
Pb. 1102 - Blindern
N-0317 OSLO
erik.simensen@inl.uio.no

Bo Svensén

R.R.K. Hartmann (Ed.): *Lexicography. Critical Concepts*. I–III. London & New York 2003: Routledge.

Texttypen

Detta är en typ av publikation som vi inte brukar vara bortskämda med inom lexikografin. Artikelsamlingar är visserligen ganska vanligt förekommande inom vårt område, men sådana kan uppträda i olika former och vara tillkomna av olika anledningar och med olika syften. Om man enbart håller sig till dem som publiceras i bokform, skulle man grovt kunna räkna med åtminstone följande typer.

1. *Systematiskt uppbyggd hand- eller lärobok*. Artiklarnas omfång och uppläggning, liksom deras inbördes ordning och relationer, är mer eller mindre strängt reglerade av en redaktör, som följer en på förhand uppgjord plan. Bidragen är oftast författade på beställning och alltså nyskrivna för ändamålet. Normalt blir de flesta aspekterna av ämnesområdet täckta. Exempel: Hausmann & al. (Hrsg.) 1989–91.

2. *Redogörelse för ett särskilt projekt eller ett specialområde*. Här blir den redaktionella styrningen av bidragen mindre påtaglig – det är i stor utsträckning författarna som bestämmer innehållet, och artiklarnas omfång och uppläggning är något friare. Det är inte alltid så att bidragen är författade på beställning för den aktuella boken, och det är inte heller säkert att de flesta aspekterna av ämnet blir täckta. Däremot finns det alltid ett innehållsmässigt samband mellan bidragen. Exempel: Sinclair (Ed.) 1987, Cowie (Ed.) 1998.

3. *Konferensrapport*. Här är ingenting skrivet på beställning, utan bidragen har tillkommit på författarnas initiativ, och det är författarna som bestämmer innehållet. Texterna är normalt nyskrivna för ändamålet. Någon allsidig överblick över ämnesområdet kan man knappast vänta sig, inte heller något starkare inbördes samband mellan bidragen. Exempel: Fjeld (red.) 1992 och alla följande volymer med titeln *Nordiska studier i lexikografi*.

4. *Festskrift*. Här är friheten ännu större. Bidragsgivarna är visserligen mest kolleger inom samma ämne som festföremålet, men de kan också representera andra (mer eller mindre närliggande) ämnen, och ibland är de kanske bara vänner från privatlivet. Urvalet blir därför ganska brokigt, och någon allsidig belysning av något särskilt ämne erbjuds knappast. Bidragen är i regel nyskrivna för ändamålet (i vissa

fall dock kanske ”framplockade ur byrålådan”). Exempel: Allén & al. (red.) 2001.¹

5. ”Reader”. Bidragen existerar redan innan boken planeras och är alltså inte nyskrivna för ändamålet. De utväljs av en redaktör, som normalt inte har någon möjlighet att påverka deras omfång och utformning. Texternas ålder och aktualitet kan variera högst betydligt, och många av dem är ofta medtagna enbart på grund av sin vetenskapshistoriska betydelse. Exempel: det verk som utgör ämnet för denna artikel.

Strukturen

Trebandsantologin *Lexicography. Critical Concepts* ingår i en serie som har till syfte ”to make available in the form of compact readers the most groundbreaking texts for particular subject fields” inom filosofi, samhällsvetenskap, språkvetenskap och litteraturvetenskap. Den innehåller 70 texter av sammanlagt 75 författare, och det totala sidantalet uppgår till 1 336. Detta låter mycket men framstår som ett ganska blygsamt omfång vid en jämförelse med seriens artikelsamlingar inom morfologi, pragmatik, psykolingvistik och semantik, som var och en omfattar sex volymer och har ett sidantal som varierar mellan 2 600 och 3 200.

Uppläggningsen är mycket ambitiös – med en mängd för- och eftertexter, rubriker etc. på olika nivåer – och har uppenbarligen till syfte att dels sortera in texterna i olika fack, dels framhäva sambandet mellan dem.

Om vi börjar på ”meganivån”, kan vi konstatera att verket som helhet är försett med ett antal utanförtexter. De som återfinns i början av volym I, dvs. förtexterna, utgörs av ett kort förord, en kronologisk tabell över alla de 70 texterna (med källuppgifter) och en allmän introduktion. I slutet av volym III finns en eftertext i form av ett utförligt register.

I den allmänna introduktionen urskiljer Hartmann tre olika områden inom den praktiska lexikografin (insamling/urval, bearbetning/beskrivning, presentation/publicering) och sex inom metalexikografin (ordbokshistoria, ordbokskritik, ordbokstypologi, ordboksstruktur, ordboksanvändning och ”ordboks-IT”), vilka han diskuterar med ut-

¹ Ett specialfall utgör den retrospektiva typ av festskrift som helt och hållet består av texter författade av festföremålet självt. Det ligger i sakens natur att ingen av dem är nyskriven för ändamålet, liksom att deras aktualitet kan vara mycket varierande. Exempel: Allén 1999.

gångspunkt huvudsakligen från sina egna erfarenheter och insatser på respektive område. Introduktionen har sina egna eftertexter, främst en allmän bibliografi över bl.a. hand- och läroböcker, referensverk, konferensvolymerna och tidskrifter samt en översikt över lexikografiska sammanslutningar och forskningsinstitutioner.

Var och en av volymerna har fått en egen undertitel:

- I. Dictionaries, Compilers, Critics and Users
- II. Reference Works across Time, Space and Languages
- III. Lexicography, Metalexigraphy and Reference Science

Inom varje volym finns tre avdelningar, som var och en innehåller texter där lexikografen betraktas utifrån ett visst "perspektiv". Vi har alltså att räkna med sammanlagt nio sådana "perspektiv", som har fått dessa rubriker:

1. Compiler Perspectives
2. Critical Perspectives
3. User Perspectives
4. Historical Perspectives
5. Regional Perspectives
6. Linguistic Perspectives
7. Typological Perspectives
8. Structural Perspectives
9. Interdisciplinary Perspectives

Varje avdelning har en förtext i form av en introduktion där varje text och dess författare presenteras i ett eget avsnitt. I slutet av varje sådant avsnitt ges hänvisningar till andra avdelningar eller texter som anses vara innehållsligt besläktade. Introduktionen avslutas med noter och en bibliografi.

Texterna

De principer för urvalet som Hartmann har följt framgår av förordet. Han konstaterar där att lexikografen som akademiskt ämne ännu är relativt ung och att det inte finns några omfattande samlingar av "classical and other significant writings on dictionary-making and dictionary research". Bristen på förebilder har därför medfört att urvalet av texter har blivit ganska personligt: "I had to follow my instincts to do the job".

Urvalet kan betraktas utifrån flera olika utgångspunkter.

Ser vi till texternas ålder, visar det sig att 9 av de 70 härrör från 2000-talet, 58 från 1900-talet, 2 från 1800-talet och 1 från 1700-talet. Av de således 58 texter som härstammar från 1900-talet har 3 tillkommit före 1950 och 55 under seklets andra hälft. Dessa 55 texter fördelar sig på decennier så här:

1950–59	1
1960–69	4
1970–79	7
1980–89	25
1990–99	18

Fördelningen kan sägas ganska väl avspegla den utveckling som har ägt rum, i varje fall när det gäller antalet publikationer: det metalexikografiska genombrottet inträffade på 1980-talet och höll i sig under det närmast följande decenniet.²

Av de 70 artiklarna är nästan hälften (32 stycken) hämtade från andra artikelsamlingar, 22 är utdrag ur handböcker eller monografier och 13 har tidigare publicerats i tidskrifter.

Nästan alla bidrag (63 stycken) är ursprungligen publicerade på engelska. Av de 7 icke engelskspråkiga bidragen har ett bibehållits i sin franska språkdräkt, medan de övriga (2 italienska, 2 ryska, 1 spanskt och 1 tyskt) presenteras i engelsk översättning.

Men publiceringsspråket är en sak och texternas ursprung är en annan. Hur är då fördelningen på geografiska regioner/lexikografiska traditioner? Av texterna kan 4 sägas tillhöra den tyska sfären, och lika många härrör från Skandinavien. Den romanska lexikografen (om man nu kan tala om en sådan) har 5 representanter och den slaviska 3, medan inte mindre än 12 texter i någon mening härrör från Asien och Mellanöstern. De övriga, ca 40 stycken eller drygt hälften av det totala antalet, hör hemma i den anglosaxiska lexikografiska traditionen.

Liksom urvalet av texter är ganska personligt, kommer också de följande synpunkterna på urvalet att vara ganska personliga.

1. ”Compiler Perspectives”

² Det bör också nämnas, att författarna i ett tjugotal fall har uppdaterat sina bidrag inför denna utgåva eller inför något tidigare omtryck.

Det hela börjar med ordboksförfattarna, bland vilka vi återfinner två äldre ”klassiker”. Den äldsta är från 1747, och när detta är sagt inser varje anglist att det är fråga om Samuel Johnsons berömda ”The Plan of a Dictionary of the English Language” riktad till earlen av Chesterfield. Den yngre av de två har till upphovsman OED:s skapare James A.H. Murray, som i en berömd föreläsning år 1900 skildrar den engelska lexikografins historia från tiden före Johnson till sin egen samtid. En tredje text, hundra år yngre än Murrays, har själva OED som ämne. Redan nu gör sig alltså den anglosaxiska dominansen gällande, och förekomsten av två tunga klassiker ger en påtaglig lexikografihistorisk karaktär åt urvalet.

Som motvikt till det historiska ingår också några sentida handboks-texter om ordboksprojekt, varav en är hämtad från en ”yngre klassiker”, Ladislav Zgustas välkända handbok (Zgusta 1971). På det hela taget utgör dessa utdrag kanske inte de mest inspirera(n)de partierna i respektive böcker; ett undantag är dock det som hämtats ur andra upplagan av Sidney Landaus introduktionsbok (Landau 2001), som det är ett rent nöje att läsa och som visar att det faktiskt går att skriva intressant om hur man driver ordboksprojekt (”Dictionary making is nothing less than the attempt to fashion a custom-made product on an assembly-line basis.”). De 25 sidor som upptas av en tråkig artikel om utbildning av lexikografer 1979–95 hade däremot gärna kunnat användas till något bättre.

2. ”Critical Perspectives”

De flesta läsare kanske utgår från att de kritiska perspektiven åtminstone delvis skall handla om det man i första hand förknippar med termen ”ordbokskritik”, alltså att man här skall finna en eller annan viktig eller förebildlig ordboksrecension. Så är emellertid inte fallet. I stället börjar det med en anglosaxisk klassiker från 1800-talets mitt med titeln ”On some deficiencies in our English dictionaries”. Författaren, Richard Chenevix Trench (1807–86), gör där en detaljerad genomgång av de brister han funnit hos de engelska ordböcker som tillkommit under de 100 åren mellan Johnson och hans egen tid. Uppsatsen omfattar hela 46 sidor, varav 14 upptas av författarens 289 (!) fotnoter; återigen står lexikografihistoria i anglosaxisk tappning i fokus.

I övrigt innehåller avdelningen två undersökningar av specialproblem: James E. Iannuccis ”Meaning discrimination in bilingual dictionaries” från 1962, en modern klassiker som väl försvarar sin plats (fast kanske inte just här), och en undersökning av hur olika

amerikanska ordböcker anger acceptabilitet hos vissa uttryck – delvis under intryck av den mycket omdiskuterade bristen på sådana angivelser i *Webster's Third* och den ryktbara "usage panel" som inrättades i samband med arbetet på *American Heritage Dictionary*. Avdelningen avslutas med en artikel som kan hänföras till kategorin metakritik, dvs. analys och bedömning av ordboksrecensioner.

3. "User Perspectives"

De åtta texter som skall belysa användaraspekten uppvisar en provkarta på undersökningar av dels attityder till ordböcker och deras användning, dels användares behov av information och deras förmåga att finna och tillgodogöra sig denna information.

Märkligt nog återfinns här Clarence L. Barnharts välkända "Problems in editing commercial monolingual dictionaries" från 1962, som mest handlar om urval. Intressantare ur ett användarperspektiv är då Randolph Quirks redovisning av en attitydundersökning med titeln "The social impact of dictionaries in the UK" (1973) och ett nordiskt bidrag om en undersökning av användarbeteende, Krista Varantolas "Translators and their use of dictionaries: User needs and user habits" (1998). Den från rent allmän synpunkt nyttigaste artikeln i denna avdelning är dock Hilary Nesis genomgång av litteraturen om konsultationsprocessen och dess olika stadier ("The specification of dictionary reference skills in higher education", 1999).

Användarforskningen anses i regel ha till yttersta syfte att bidra till att göra ordböckerna bättre, men ibland handlar det också om att angripa problemet från andra hållet, dvs. förbättra användarnas konsultationsfärdighet. För en svensk (nordisk?) läsare verkar det tyvärr något orealistiskt att föreställa sig systematisk undervisning i ordboksanvändning i skolorna och vid universiteten, men det är möjligt att någon inspiration kan hämtas från avdelningens två bidrag som behandlar det ämnet.

4. "Historical Perspectives"

Rubriken kan väcka förväntningar av två slag beträffande innehållet: antingen handlar det om historisk lexikografi, eller också är det fråga om lexikografihistoria. En blick på innehållsförteckningen visar att det mest är det senare alternativet som gäller men att det också finns texter som behandlar båda aspekterna samtidigt. Flera av de nio bidragen

härstammar från en artikelsamling som Hartmann själv tidigare har redigerat (Hartmann [Ed.] 1986).

Eventuella farhågor att den engelska dominans som kännetecknar "Compiler Perspectives" skall fortsätta här besannas bara delvis. Av bidragen om anglosaxisk lexikografihistoria vill jag särskilt framhålla ett utdrag ur Herbert C. Mortons skildring av ett av världens mest omskrivna ordboksprojekt: *Webster's Third* (Morton 1994). En kombination av lexikografihistoria och historisk lexikografi utgör Noel Osseltons "Murray and his European counterparts", som dock utöver OED koncentrerar sig på Grimm, Littré och *Woordenboek der Nederlandsche Taal* och helt förbigår exempelvis SAOB.

Ett par besläktade discipliner har också lämnat bidrag: ett handlar om den historisk-komparativa lingvistikens betydelse för lexikografins utveckling och ett om nio encyklopedier före *l'Encyclopédie*.

Lexikografihistoriska framställningar löper lätt risken att utvecklas till "katalogarior", och helt och hållet har väl inte texterna i den här avdelningen lyckats undvika detta.

5. "Regional Perspectives"

Med "regional" avses tydligen 'icke-brittisk' och 'icke-amerikansk', något som ytterligare förstärker det anglocentriska intryck av urvalet som man aldrig riktigt kan frigöra sig från.

I den här avdelningen finner vi – utöver texter om arabisk, indisk, persisk, kinesisk och italiensk lexikografi – redogörelser för det lexikografiska arbetet i två samväldesländer med lite speciella språkliga situationer och lexikografiska behov: Sydafrika med både afrikaans och de inhemska språken att ta hänsyn till, Australien med aboriginspråkens särskilda behov. Dessa två texter (författade av de ledande gestalterna i respektive land, Rufus H. Gouws och Arthur Delbridge) skiljer sig fördelaktigt från de övriga på så sätt att de är mer probleminriktade än lexikografihistoriska och därigenom inte på samma sätt riskerar att bara bestå i uppräknningar av namn och årtal.

Man kan faktiskt diskutera hur meningsfull den här avdelningen är. Utrymmet är begränsat, och urvalet kan aldrig bli särskilt representativt. Personligen skulle jag ha nöjt mig med Gouws och Delbridge (eller enbart Gouws), tillsammans med Marie-Noëlle Lamys "Innovative practices in French monolingual learners' dictionaries as compared with their English counterparts" (men varför den skall anses representera ett "regionalt" perspektiv är för mig en gåta).

6. *"Linguistic Perspectives"*

Det kan möjligen verka småaktigt att hänga upp sig på texternas placering under de olika rubrikerna; det som betyder något är ju deras egenskaper (är de nyttiga, intressanta, viktiga osv.?). Men jag kan inte låta bli att förundra mig över hur man under det "lingvistiska perspektivet" kan inordna inledningen till en artikelsamling om australisk aboriginlexikografi (som hade bort tas med i avdelning 5, eller helst inte alls), vidare en artikel med titeln "The bilingual dictionary: Definition, history, bidirectionality" och ytterligare en med titeln "Dictionaries of Spanish in their historical context" (som båda hör hemma under 4).

I den här avdelningen hade man kanske snarare väntat sig texter om den lingvistiska bakgrunden till behandlingen av några viktiga informationstyper i ordböcker. Sådana förekommer också, men inte i den utsträckning, med de författare och med de teman som kanske hade varit önskvärda. Vid sidan av ett bidrag med några allmänna synpunkter hämtade ur en bok av Henry Sweet från 1899 finner vi här texter om grammatiska kategorier och termer när det gäller mexikanska indianspråk, om lexikografisk behandling av idiom och ordspråk (från inledningen till en kinesisk-engelsk ordbok) och om affixmorfologins behandling i swahiliordböcker.

7. *"Typological Perspectives"*

Om jag ställer mig ganska kritisk till avdelningarna 5 och 6, har jag nästan bara gott att säga om den typologiska avdelningen, där det förekommer texter av två slag: dels sådana där man efter olika kriterier upprättar ordbokstypologier, dels sådana som behandlar enstaka ordbokstyper.

Mer än hälften av utrymmet upptas här av tre inbördes relaterade bidrag, varav åtminstone två har uppnått klassikerstatus: Lev V. ĩerbas banbrytande text från 1940 (presenterad i engelsk översättning: "Towards a general theory of lexicography"), som bygger på oppositioner, och Yakov Malkiels särdragsbaserade "A typological classification of dictionaries on the basis of distinctive features" från 1962. Den tredje texten (av Pjotr N. Denisov, från 1977) jämför ĩerbas teori med Malkiels och andras teorier i samband med en diskussion av vilka typer av inlärningsordböcker som lämpar sig för olika användargrupper. En snyggt komponerad trio.

Inlärningsordböcker utgör tema även för flera andra bidrag under den här rubriken, vilket är ganska naturligt med tanke på dessa ordböckers stora betydelse för lexikografins utveckling under senare decennier. Här återfinner vi Anthony Cowies (nu kanske aningen föråldrade) ”EFL dictionaries: Past achievements and present needs” från 1984, ett utdrag ur en monografi om encyklopediska inlärningsordböcker och en text om bilingvalisering av ordböcker.

8. ”*Structural Perspectives*”

Med ”struktur” menas här tydligen dels det som vi normalt menar med ”ordboksstruktur”, dels (och något oegentligt) behandlingen av enskilda informationstyper inom ordboksartikelns ram. Också denna avdelning betraktar jag som betydligt intressantare än nr 5 och 6.

Den omfångsrikaste texten är ytterst välmotiverad eftersom den utgör något av en milstolpe när det gäller metalexikografisk begrepps-bildning och terminologi: Franz Josef Hausmanns och Herbert Ernst Wiegands ”Component parts and structures of general monolingual dictionaries: a survey”, hämtad från Hausmann & al. (Hrsg.) 1989–91. Glädjande nog är den franska lexikografiska traditionen representerad här med en annan viktig text om ordboksstruktur, nämligen ett utdrag (med originalspråket bibehållet) ur Jean och Claude Dubois’ lexikografiska introduktionsbok (Dubois & Dubois 1971). Övriga struktur-inriktade bidrag gäller betydelseordning inom ordboksartiklar (Barbara Ann Kipfer) och hänvisningar i tvåspråkiga fackordböcker (Sandro Nielsen).

Bland de texter som behandlar enskilda informationstyper vill jag främst nämna Patrick Hanks (numera nästan klassiska) presentation av Cobuild-definitionerna och de tankar och principer som ligger bakom dem. De övriga två (kanske inte lika angelägna) texterna ägnas åt uttalsnotation i amerikanska ordböcker resp. markeringsangivelsernas uppkomst och utveckling i engelska ordböcker.

9. ”*Interdisciplinary Perspectives*”

Här väntar man sig rimligtvis bidrag om lexikografins förhållande till angränsande discipliner, ett ämne som i många stycken är lite kontroversiellt, och ett par sådana texter har också kommit med. Den ena (av Hans H. Meier) går in på förhållandet mellan lingvistik och lexikografi och betonar lingvistiskt inriktade teoriers betydelse för

praktisk lexikografi (under den lite kontroversiella rubriken "Lexicography as applied linguistics"). Författaren till den andra texten, Fred W. Riggs, beträder också minerad mark genom att beskriva terminografi och lexikografi som skilda discipliner (han använder adjektivet "complementary"), med det ofta förekommande argumentet att de har olika angreppssätt: terminologerna arbetar onomasiologiskt och lexikograferna semasiologiskt.

Begreppet "reference science", som ibland brukar användas som ett slags överbegrepp, är temat för två texter. Den ena gör en historisk exposé (från kilskrift till dator), medan den andra snarare diskuterar själva begreppet (definierat såsom innefattande "all aspects of organizing data, information, and knowledge in any format whatever, for any purpose whatever, using any materials whatever"). Ett par andra bidrag behandlar ämnen som är gemensamma för all "reference science": ett om illustrationernas funktion (av den stora auktoriteten på området, Werner Hupka) och ett av lite mer "profetiskt" slag (W. Steven Dodd: "Lexicomputing and the dictionary of the future", 1989).

Som sista text i den här avdelningen – och i hela verket – har Hartmann infört ett utdrag ur sin egen lexikografiska introduktionsbok (Hartmann 2001).³ Texten handlar visserligen mest om metoder, men de sista sidorna ägnas åt en diskussion om ordboksforskningens plats i ett interdisciplinärt perspektiv.

*

Jag har kommenterat urvalet av texter i de olika avdelningarna relativt utförligt eftersom den aspekten är helt central när det gäller en antologi. Men ett urval innebär samtidigt ett utelämnande, och kritiska synpunkter på att vissa texter har tagits med bör i rättvisans namn kompletteras med förslag till texter som kunde ha tagits med i stället. Även de följande synpunkterna – det måste betonas – är personliga.

Den anglosaxiska dominansen har inneburit att man bland bidragsgivarna saknar tunga namn som Henri Béjoint, Thierry Fontenelle, Ulrich Heid, Igor Mel'auk, Alain Rey, Josette Rey-Debove m.fl. Men även på den anglosaxiska sidan lyser några framstående representanter med sin frånvaro, t.ex. Sue Atkins, Charles Fillmore och John Sinclair.

Ambitionen att täcka in så stora delar som möjligt av ämnet har ibland medfört att ganska perifera aspekter har behandlats på bekostnad av mer centrala teman. Jag saknar exempelvis texter av mera grundläggande slag om sådana ämnen som korpuslexikografi, ordboken

³ Jfr Svensén 2002:295–299.

som text, kollokationer, ekvivalens och ekvivalenter, språkprov, juridik och etik. I flera av dessa fall skulle de i urvalet saknade författarna ha kunnat lämna värdefulla bidrag.

Men i princip är det en omöjlig uppgift att på detta trots allt begränsade utrymme sammanställa ett representativt urval texter från ett så stort område som lexikografin, och Hartmann själv är fullt medveten om att de lösningar han valt inte kan tillfredsställa alla: "All this meant making awkward decisions, further complicated by considerations of availability, budget [...] and relative length. The eventual restriction to 70 chapters meant having to leave out several important personalities, texts, topics and perspectives." För egen del kan jag bara uttrycka min förståelse för hans svårigheter men samtidigt konstatera att hans personliga preferenser på en del punkter inte sammanfaller med mina.

Teknikaliteter

Som redan har påpekats, är verkets uppläggning mycket ambitiös. Hartmann har lagt ner stor möda på att (med hjälp av rubriker, sammanfattningar, hänvisningar etc.) skapa något slags sammanhängande helt av denna brokiga mångfald av texter. På det hela taget har han väl lyckats någorlunda med tanke på förutsättningarna, låt vara att vissa texters inordning under resp. "perspektiv" kan ifrågasättas och att hänvisningarna till avdelningar och texter med besläktat innehåll ibland kan verka långsökta.

De tre volymerna har en stram och tilltalande formgivning och typografi. Korrekturfelen, som i de flesta fall har drabbat franskspråkiga inslag i texten, är få och i regel betydelselösa.

Registret däremot företer påtagliga brister. Det verkar ha sammanställts rent mekaniskt av någon som inte är bekant med innehållet i texterna och som inte heller vid korrekturläsningen har lagt märke till de egendomligheter som har uppstått. Det skall villigt erkännas att det kan vara svårt att utarbeta ett register till 70 så heterogena texter, men även den lexikografiskt obevandrade borde känna sig manad att kontrollera saken när två (nästan) omedelbart efter varandra följande registerposter visar sig lyda exempelvis "Gove, P. B." resp. "Gove, Philip", "Orszagh, Ladislás" resp. "Országh, Lázló", "(The) Concise Oxford Dictionary (COD)" resp. "(The) Concise Oxford Dictionary of Current English", "Encyclopaedia Britannica" resp. "Encyclopedia Britannica" osv. Flera sådana dubbleringar och felsorteringar är resultatet av rena korrekturfel: "Chinese metalexigraphy" resp.

”Chinese metalexacography [sic]”, ”*Dictionnaire du Français Contemporain* (DFC)” resp. ”*Dictionnaire du française [sic] contemporain*”, ”*Diccionario de la Lengua Española*” resp. ”*Diccionario de la la [sic] Lengua Española*” osv. Andra besynnerligheter är lite svårare att genomskåda men hade kunnat elimineras om Hartmann själv hade läst igenom registret (för det kan han knappast ha gjort), t.ex. ”*Dutch Woordenboek der Nederlandsche Taal*” resp. ”*Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT)”, ”Calepinus, Ambrosius” resp. ”Ambrogio Calepino of Bergamo”, ”Onions, Craigie” resp. ”Onions, C. T.” (att det har skett en sammanblandning av namnen C. T. Onions och W. Craigie inser varje engelsk lexikograf) osv. Det är synd att ett så ambitiöst och påkostat verk skall skämmas av den här typen av fel, som lätt hade kunnat undvikas.

Däremot kan läsaren kanske inte begära att man i registret till en sådan här artikelsamling skall ha harmoniserat terminologin. Vi får därför acceptera att registret upptar både ”entry words”, ”head word” och ”lemma”, ”idiomatic expressions” och ”idioms”, ”meaning(s)” och ”sense(s)”, ”multiword lexeme” och ”multi-world [sic] lexical unit (MLU)”, ”orthography” och ”spelling”. Dock bör i sådana fall hänvisning göras mellan likbetydande termer (vilket också har skett på några ställen, men i helt otillräcklig omfattning).

För vad och för vem?

Urvalet av texter i *Lexicography. Critical Concepts* framstår för mig som typiskt för genren ”reader”. Förlagets karakteristik av hela serien talar om ”the most groundbreaking texts”, Hartmanns förord om ”classical and other significant writings”. Många av texterna tillhör redan lexikografihistorien och är intressanta enbart som historiska dokument, och av de övriga kommer en del snart att gå samma öde till mötes. Antologins omedelbara praktiska nytta nu och i framtiden är därför ganska begränsad. Men – och det vill jag återigen betona – detta är inte Hartmanns fel utan är karakteristiskt för texttypen som sådan.

Det händer ibland att man gör skillnad mellan brukslexikografi och dokumentationslexikografi, där den förra är inriktad på att tillgodose individens omedelbara lexikaliska informationsbehov och den senare på att tillgodose ett kollektivs behov av att bevara lexikalisk information för framtiden. Man skulle för metalexikografiska produkter kunna skapa ett parallellt begreppspar och tala om dels ”bruksmetalexikografi”, som gäller samtida lexikografisk teori och metod och utgör inlägg i den aktuella vetenskapliga diskussionen, dels

”dokumentationsmetalexikografi”, som syftar till att göra skrifter som en gång har utgjort viktiga inlägg i diskussionen tillgängliga för eftervärlden. I den meningen är *Lexicography. Critical Concepts* till största delen en typisk dokumentationsmetalexikografisk produkt.

För vilken målgrupp kan nu denna antologi vara till nytta och glädje? För den allmänt lexikografihistoriskt intresserade är den givetvis av stort värde, särskilt som man där finner en del äldre texter som annars kan vara svåråtkomliga. Men själva sammanställningen av texter har också ett visst värde, nämligen som lexikografins historia ”sedd genom ett temperament”. För den praktiskt arbetande lexikografen eller för ”bruksmetalexikografen”, som söker specifika artiklar, är den mindre intressant eftersom en stor del av texterna redan är tillgängliga i någorlunda lätt åtkomliga artikelsamlingar av annat slag eller i tidskrifter med god spridning.

Givetvis finns det väl knappast någon som inte kan finna något av intresse i en antologi med ett så rikt varierat utbud av texter, och detta kan vara skäl nog för vissa bibliotek att köpa in verket. Detta gäller dock inte vilka bibliotek som helst. Ett fattigt institutionsbibliotek riskerar nämligen att köpet förbrukar en alltför stor del av bokanslaget: det pris som utgivaren anger i sin katalog är 475 pund, i svenska pengar drygt 6 400 kronor. *Lexicography. Critical Concepts* blir därmed huvudsakligen en angelägenhet för universitetsbiblioteken.

Litteratur

- Allén, S. 1999: *Modersmålet i fäderneslandet. Ett urval uppsatser under fyrtio år*. Göteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 25.
- Allén, S. & al. (red.) 2001: *Gäller stam, suffix och ord. Festskrift till Martin Gellerstam den 15 oktober 2001*. Göteborg: Göteborgs universitet. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 29.
- Cowie, A. P. (Ed.) 1998: *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Clarendon Press.
- Dubois, J. & Dubois, C. 1971: *Introduction à la lexicographie. Le dictionnaire*. Paris: Larousse.
- Fjeld, R. V. (red.) 1992: *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 1.
- Hartmann, R. R. K. (Ed.) 1986: *The History of Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hartmann, R. R. K. 2001: *Teaching and Researching Lexicography*. Harlow: Longman.

- Hausmann, F. J. & al. (Hrsg.) 1989–91: *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie*. I–III. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Landau, S. I. 2001: *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morton, H. C. 1994: *The Story of Webster's Third. Philip Gove's Controversial Dictionary and Its Critics*. New York: Cambridge University Press.
- Sinclair, J. (Ed.) 1987: *Looking Up. An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing and the Development of the Collins COBUILD English Language Dictionary*. London: HarperCollins.
- Svensén, B. 2002: "Några nya introduktionsböcker om lexikografi". *LexicoNordica* 9: 295–311.
- Zgusta, L. 1971: *Manual of Lexicography*. Prague: Academia; The Hague: Mouton.

Bo Svensén
handsekreterare
Svenska Akademien
Box 2118
SE-103 13 Stockholm
bo.svensen@telia.com

Sven Tarp

Zita Hollós: *Lernerlexikographie: syntagmatisch. Konzeption für ein deutsch-ungarisches Lernerwörterbuch*. Lexicographica. Series Maior 116. Tübingen: Niemeyer 2004.

Denne nye bog i Lexicographica-serien *Series Maior* er resultatet af en doktorafhandling. Forfatteren er ungare med erfaring i praktisk ordbogsarbejde, og formålet med afhandlingen har været at lave et koncept til en tysk-ungarsk syntagmatiske ordbog med henblik på ungarske tysklørnere. Konceptet er teoretisk udviklet ud fra H.E. Wiegands leksikografiske teori. Selv om Wiegand ikke direkte kan drages til ansvar for en anden leksikografs arbejde, er det dermed en chance for at afprøve den praktiske anvendelighed af hans leksikografiske teori – ikke mindst fordi Wiegand ifølge forordet har stået til rådighed med »konstruktiv og inspirerende kritik«. Resultatet falder ikke positivt ud. Det viser, hvordan den lingvistiske tilgang, der gennemsyrrer Wiegands teori – selv om han principielt anerkender leksikografien som en selvstændig videnskabelig disciplin – sætter sig igennem og bringer forfatteren ud på lange vandringer med utallige farer og faldgruber, der kunne have været undgået med et andet teoretisk landkort og kompas.

Allerede i det indledende kapitel (kapitel 0), hvor forskningsprojektet begrundes, bliver det klart, at det frem for alt er en lingvistisk interesse, der har motiveret projektet, nemlig »problematikken med hensyn til kollokationers afgrænsning fra frie ordforbindelser« (s. 1). Først i anden omgang kommer forfatterens personlige interesse i »udvikling af nye og innovative koncepter for tosprogede ordbøger (frem for alt tosprogede lørnerordbøger)« (s. 2). På denne måde bliver halvdelen af løsningen (at ordbogen skal være tosproget) allerede givet, før problemstillingen – dvs. brugernes behov i forbindelse med sprogindlæring – er ordentligt belyst og formuleret. En sådan indgangsvinkel vil næsten automatisk skaffe forfatteren ekstra problemer på halsen.

Bogens første egentlige kapitel (kapitel 1) er på mange måder et af bogens bedste. Det giver en kort oversigt over den tysk-ungarske og ungarsk-tyske leksikografis historie og afdækker herefter alvorlige mangler i de eksisterende tysk-ungarske ordbøger med hensyn til syntagmatiske data. Det spørgsmål, man som læser umiddelbart stiller sig, er imidlertid, hvorfor forfatteren i den grad fokuserer på denne problemstilling. Hollós har indtil dette punkt ikke påvist de kommende

brugeres behov for netop denne type data, men alene sin egen interesse i temaet. Det virker allerede temmelig snørklet. Kun til allersidst nævnes det en passant, at den tænkte ordbog skal give hjælp til sprogproduktion.

Kapitel 2 kaster ikke meget lys over sagen. Kapitlet starter med en kort oversigt over en række ordbogstyper opdelt efter forskellige kriterier såsom antal sprog, brugernes modersmål, formål (almen- og specialordbøger) osv. Oversigten ender med en nærmere omtale af en særlig type specialordbøger, nemlig de engelske *dictionaries of style*, dvs. konstruktionsordbøger, der blandt andet indeholder data om syntagmatik. Hollós konstaterer herefter, at den planlagte ordbog er en stilordbog. Så langt så godt: Der er stadig ikke faldet et ord om den påtænkte brugergruppe og dennes behov. Det bødes der dog lidt på med følgende spørgsmål:

1. Wie lässt sich die Notwendigkeit eines Stilwörterbuchs für Fremdsprachenlerner begründen?
2. Soll das produktionsbezogene Stilwörterbuch für Deutschlerner ein- oder zweisprachig konzipiert werden?
3. Welche Konsequenzen für die Wörterbuchkonzeption hat der Sachverhalt, dass das Wörterbuch vor allem bei der Textproduktion von Nutzen sein soll?
4. Ist es sinnvoll, wenn in einem zweisprachigen produktionsbezogenen Stilwörterbuch neben Kollokationen auch freie Wortkombinationen verzeichnet werden? (s. 18)

Det første af disse spørgsmål er metodologisk af den omvendte verden. I stedet for at tage udgangspunkt i de problemer, som en bestemt type bruger kan have i en bestemt type brugersituation, og dernæst afgøre, om og eventuelt hvordan disse problemer kan afhjælpes med leksikografiske data, tager Hollós udgangspunkt i en allerede besluttet ordbogstype for dernæst at undersøge, om den overhovedet kan bruges til noget. Og det bekræftende svar, der nærmest synes givet på forhånd, er ikke mindre underligt, idet man her får at vide, dels at hidtidige ordbøger hovedsageligt er »paradigmatisk orienteret« (hvad der vel ikke forhindrer Hollós i at lave en anden type ordbøger), dels at de eksisterende »semasiologiske ordbøger«, der trods alt indeholder syntagmatiske data, »ikke på tilfredsstillende vis kan koncentrere sig om ordenes syntagmatiske relationer«, eftersom »disse ordbøger skal kunne bruges til både reception og produktion samt oversættelse« (s. 19). Dette argument uddybes imidlertid ikke, hvad der er ganske ærgerligt, da det absolut er muligt at koncipere kombinerede produktions- og receptionsordbøger indeholdende de relevante »syntagmatiske« data

(Tarp 2004). Hvis Hollós – i stedet for tro mod Wiegands teori at tage udgangspunkt i et bestemt problem (»Suchfrage«) – havde taget udgangspunkt i de brugersituationer, hvor der kan opstå problemer for brugeren, og de deraf udledte leksikografiske funktioner, ville hun måske været nået frem til en anden konklusion.

Det andet af ovenstående spørgsmål virker lige så besynderligt som det første, eftersom man allerede i bogens titel og på de indledende sider har fået at vide, at det drejer sig om et koncept til en tosproget ordbog. Og svaret er ikke mindre besynderligt. Som et plaster på såret får vi straks at vide, at det afhænger af den specifikke »brugerreds« til den konciperede ordbog. Denne brugergruppe er imidlertid ikke bestemt på forhånd, men bliver først afgrænset gennem besvarelsen af det nævnte spørgsmål. På den måde kan man jo få det svar, man selv ønsker. Således får vi at vide, at »i begyndelsen af sprogindlæringsprocessen bliver der reciperet meget, og at tale og skrive indskrænker sig i første omgang til reproduktiv virksomhed«. Derfor udelukkes lørnere på begynderniveau. Dernæst oplyser Hollós, at hovedmålgruppen er studerende med middel og højere tyskfærdigheder i alderen 16 til 24 år, samtidig med, at konceptet også vil tage hensyn til de »Suchfragen«, som brugere, der har forladt begynderniveauet uden endnu at være nået op på middelniveau, kunne komme op med.

Efter at have konstateret dette fortsætter Hollós sin besvarelse af spørgsmål 2 uden at tage videre hensyn til den netop definerede brugergruppe: »Hovedårsagen til tosprogligheden skal imidlertid søges i det pragmatisk motiverede kollokationsbegreb, der ligger til grund for dette arbejde« (s. 20), altså et lingvistisk og ikke et leksikografisk udgangspunkt. Problemet er, at »de hidtidige ensprogede ordbøger yder relativt god hjælp til forståelse af kollokationer, skønt de næsten ikke tager hensyn til nuanceringer hvad angår betydning, stilleje og anvendelighed, og at de interlingvale forskelle i sagens natur ikke kan inddrages« (s. 20). Især forståelsen af disse interlingvale forskelle er bestemmende for, at den planlagte ordbog skal være tosproget:

Der Ausgangspunkt bei der Sprachproduktion ist – sehr vereinfacht – das Bedürfnis, etwas angemessen mitzuteilen. Das Ergebnis einer gelungenen Sprech- oder Schreibhandlung sind Propositionen in einer bestimmten sprachlichen Form, wobei die handelnde Person sich neben lexikalischen Einheiten der grammatischen Regeln bedient, beides jedoch nicht voneinander getrennt, weil sie sich gegenseitig beeinflussen und ergänzen. Erst durch den Vergleich mit einer anderen Sprache lassen sich die Besonderheiten des Deutschen darstellen (s. 20).

Man kan være enig eller uenig med ovenstående erklæring. Allermest kan man spørge sig selv, hvordan det overhovedet er muligt at lære sit modersmål, før man har lært et fremmedsprog. Men det er altså begrundelsen for, at den planlagte ordbog skal være tosproget. Som anmelder er jeg ikke uenig i denne beslutning, men jeg ville nok have givet en noget anden og nemmere forklaring, nemlig at de tiltænkte brugere endnu ikke fuldt ud behersker tysk, og at de derfor har behov for at få bekræftet, at de rent faktisk er i færd med at udtrykke det, de ønsker.

I besvarelsen af det tredje spørgsmål kommer Hollós' lingvistiske indfaldsvinkel klart til udtryk. Forfatteren tager her udgangspunkt i Hausmanns kollokationsteori, hvorefter kollokationer defineres som to-ordsforbindelser bestående af en kerne (basis) og en kollokator. Eftersom den tilsigtede ordbog er en produktionsordbog, foreslås det på dette grundlag, at kollokationerne behandles under deres kerneord i en primær ordliste, samtidig med at der laves en sekundær ordliste bestående af kollokatorer. Argumentet er som følger:

Diese Vorgehensweise, die Kollokationen von der Basis her zu bearbeiten, ist in der Wortschatzdidaktik die onomasiologisch ausgerichtete Methode, im Gegensatz zu einer Form der Wortschatzarbeit, die vom Kollokator ausgeht, der so genannten semasiologischen Methode (s. 21).

Oversat til almensprog betyder dette, at man ved tekstproduktion tager udgangspunkt i en kollokations kerne, mens man omvendt ved tekstreception tager udgangspunkt i kollokatoren. Det er meget svært at se, hvorfor det skulle forholde sig sådan. Hvorfor skulle man slå op under *fugl*, når man ønsker at skrive *fuglen synger*, hvorimod man skal slå op under *syng*, når man vil vide, hvad *fuglen synger* betyder? Det giver ingen mening. Hollós diskuterer herefter, hvorvidt den sekundære ordliste med kollokatorer skal være ungarsk-tysk eller tysk-ungarsk. Svaret er, at en ungarsk-tysk ordliste ganske vist kunne være til fordel for den ungarske bruger, men at det for det første vil give en »uharmonisk lemmabestand«, og at det for det andet ikke kan anbefales på grund af de manglende primærkilder på ungarsk. Derfor skal kollokatorerne præsenteres på tysk med ungarske ækvivalenter. Men det går imidlertid ikke at strukturere dem i samme ordliste som kerneordene:

Bei einem deutsch-ungarischen Stilwörterbuch sollte unbedingt darauf verzichtet werden, die Kollokatoren als Lemmakandidaten anzuerkennen, weil sonst ein seltsamer Wörterbuch-Mischtyp entstehen würde, der für die Beantwortung auf Suchfragen im Produktionsprozess

hinsichtlich deutscher Basen konzipiert wurde, jedoch rezeptionsorientierte Charakteristika in Bezug auf die deutschen Kollokatoren aufweist. Weiterhin wäre dadurch die eindeutige Zweckbestimmung aufgehoben (s. 22).

Derfor skal den planlagte ordbog indeholde to tysk-ungarske ordlister, den primære med kerneord og den sekundære med kollokatorer. Endnu engang ser man, at udgangspunktet for ordbogskonceptet ikke er leksikografiske overvejelser om brugerens behov, men lingvistiske betragtninger og pragmatiske hensyn, såsom at der ikke findes noget anvendeligt korpus på ungarsk, hvorfra selektionen af kollokationerne kan foretages. Resultatet bliver – stik mod forfatterens udtrykte ønske – »ein seltsamer Wörterbuch-Mischtyp«.

På det fjerde af ovennævnte spørgsmål svarer forfatteren, at den planlagte ordbog dels skal indeholde kollokationer og dels en række såkaldt frie ordforbindelser. Men begrundelsen er atter lingvistisk og ikke den nærliggende, at en fremtidig bruger næppe kan skelne mellem kollokationer og frie ordforbindelser, især ikke når det efterfølgende på side 43 fremgår, at forfatteren selv er uenig med en anden ekspert, Hans-Peder Kromann, om, hvad der er frie ordforbindelser og kollokationer i forbindelse med det tyske ord *Kaffee*.

I de følgende delkapitler diskuterer Zita Hollós koncipering af ordbogens basis (dvs. kilder og korpus), ordbogsgenstanden (et Wiegandsk begreb) og bestemmelsen af det i ordbogen anvendte kollokationsbegreb. Navnlig det sidste er meget fyldigt. Forfatteren bygger her især på Hausmanns og Bensons kollokationsbegreber, der forenes i skøn samdrægtighed, hvorimod f.eks. John Sinclair, der har en helt anden kollokationsopfattelse, slet ikke bliver diskuteret, men dog nævnt i bibliografien med en enkelt titel. Og det samme gælder for Bergenholtz/Tarp (1994), der problematiserer hele kollokationsdiskussionen i forbindelse med ordbøger. Hollós når frem til følgende operationelle kollokationsbegreb, som lægges til grund for ordbogskonceptet:

Der Kollokationsbegriff kombiniert die englischen, vorwiegend strukturell orientierten und die deutschen, vorwiegend semantisch orientierten Theorien der Wortkombinationen mit der empirischen systematischen Methode der bereits vorgestellten statistischen Kontextanalysen (s. 39).

Dette fører i praksis til et kollokationsbegreb, hvori der indgår to-ordsforbindelser af følgende fem typer: substantiv-substantiv, substantiv-adjektiv, substantiv-verbum, verbum-adverbium og adjektiv-adverbium. En-million-dollars-spørgsmålet er, hvorfor ordforbindelser, der indehol-

der mere end to ord, og som kan volde problemer for brugerne ved tekstproduktion, ikke indgår i det forudsete koncept. Hvis man ønskede at lave en syntagmatisk lærerordbog, der skulle udmærke sig ved sin brugervenlighed, ville det mest indlysende være også at medtage denne slags ordforbindelser. Eller sagt på en anden måde: Én ting er det kollokationsbegreb, man diskuterer og tottes om inden for den lingvistiske forskning; noget ganske andet er de behov, som en bruger kan have i forbindelse med tekstproduktion. Spørgsmålet er, hvad en leksikograf skal tage hensyn til ved konception af en ordbog: lingvistikens teorier eller ordbogsbrugernes behov. Svaret er efter min mening indlysende, og derfor hviler hele Zita Hollós argumentation for sit ordbogskoncept på tvivlsomme lærfødder.

På grundlag af de foregående delkapitler forsøger Zita Hollós i kapitel 2.5 at definere den ordbogstype, som vil blive resultatet af det foreliggende ordbogskoncept. Den beskrives kort som »en tysk-ungarsk, korpusbaseret, produktionsorienteret, syntagmatisk lærerordbog med to ordlister (og eventuelt et ungarsk-tysk register)« (s. 80). Men selv om det således ligger fast, at det drejer sig om en ordbog beregnet på produktion af tyske syntagmer, forhindrer det ikke forfatteren i – ud fra de indeholdte data – at udlede, at den også er en polyfunktional ordbog, idet den samtidig kan bruges til reception, oversættelse og sprogindlæring. Dette er endnu engang den omvendte metode, som er en konsekvens af H.E. Wiegands teori, hvorefter en ordbogs funktioner og anvendelighed bestemmes ud fra dens indhold og ikke på forhånd ud fra brugernes problemer og behov i bestemte brugersituationer.

De følgende kapitler er en omfattende diskussion af ordbogens forskellige strukturer (fordelings-, mikro-, makro-, søgefelts- og mediostruktur). Det mest iøjnefaldende er her, at de forskellige strukturer ikke argumenteres ud fra de data, som det er blevet besluttet at medtage i ordbogen, hvad der ville være en logisk fremgangsmåde for en teori-baseret konceptudvikling. Tværtimod falder strukturerne stort set ned fra himlen, hvorefter Hollós omstændeligt og langtrukket forsøger at definere og navngive dem i overensstemmelse med H.E. Wiegands omfattende – og vildt overdrevne – *lingvistiske* analyse og beskrivelse af leksikografiske strukturer. Resultatet bliver et pedantisk og lidet nyskabende stykke arbejde.

Et enkelt punkt bør her kommenteres, nemlig at lemmasektionen indordnes som et delkapitel under makrostruktur. Det viser tilbage til en overstået fase i den teoretiske leksikografis udvikling. Med hensyn til antallet af forudsete lemmata kommer Hollós med nogle mildest talt overraskende overvejelser. Udgangspunktet er, at der skal være om-

kring 5.000 lemmata i den primære ordliste. Det fremgår i hvert fald på side 156, selv om hun på side 80 blot havde anført 2.000 lemmata som mål. Udgangspunktet for det ønskede antal lemmata er, at tyske børn i 5–6-års-alderen ifølge undersøgelser råder over et aktivt ordforråd på mindst 5.000 ord, hvad der også må forudsættes hos lærnere på det givne trin (middel og højere niveau). Problemet her er imidlertid, at Hollós øjensynlig forestiller sig, at den forudsete brugergruppe – dvs. lærnere mellem 16 og 24 år – kun skulle være interesseret i at formulere sig på tysk ved hjælp af det allerede opnåede ordforråd. Hvis der skal være nogen mening i, at ordbogen – eventuelt, se ovenfor – også indeholder et ungarsk-tysk register, må det jo netop være med henblik på brugere, der ikke lige kan komme på det passende tyske ord og derfor må søge en genvej via deres modersmål. Hvis man virkelig ønskede at tilfredsstille den forudsete brugergruppes behov, burde man nok operere med et noget større antal lemmata.

Til slut i bogen præsenterer forfatteren et stort antal prøveartikler. Dertil kan knyttes tre kommentarer. For det første at det tro mod tysk tradition drejer sig om en meget uhensigtsmæssig layout, der glimrer ved sit rodede helhedsindtryk og manglende brugervenlighed. For det andet at der er en række fejl, der viser, at Hollós ikke i tilstrækkelig grad behersker det tyske sprog. Og for det tredje at det endelige ordbogsprodukt til trods herfor slet ikke er så ilde – i hvert fald i forhold til tidligere ordbøger. Selv om man kunne have valgt andre deløsnings, er det trods alt et anvendeligt produkt, der er blevet skabt. Alle veje fører som bekendt til Rom. Men man kan vælge den direkte rute ned gennem Europa, eller også kan man vælge en tur via Sibirien til Fjernøsten og tilbage over talrige områder med truende farer og konflikter, der kan opholde eller helt standse den ihærdige leksikograf. Zita Hollós har valgt den sidste – den Wiegandske teorier slagte vej. Og resultatet er, at hun ikke nåede frem til Roms storhedstid, men til den begyndende forfaldstid.

Hovedproblemet i Hollós' doktorafhandling er, at hun helt mangler og slet ikke forsøger at udvikle en egentlig teori om lærnere og deres leksikografiske behov i forskellige typer brugersituationer. Det er ærgerligt både for de mange ungarske tysk-studerende og for de forskere, der interesserer sig for udviklingen af den leksikografiske teori. Til sidstnævnte kan bogen desværre ikke anbefales, og førstnævnte vil næppe have anden interesse end det færdige ordbogsprodukt, hvor problemfyldt det end er. Intet er så skidt, at det ikke er godt for noget.

Litteratur

- Benson, M. 1990: Collocations and General-purpose Dictionaries. I: *International Journal of Lexicography* 3.1, 1990, 23–34.
- Bergenholtz, Henning / Tarp, Sven 1994: Mehrworttermini und Kollokationen in Fachwörterbüchern. I: Schaefer, B. and Bergenholtz, H. (udg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 385–419.
- Bergenholtz, Henning / Tarp, Sven 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes, Journal of Linguistics*, No. 31. Århus: Handelshøjskolen i Århus, 171–196.
- Bergenholtz, Henning / Tarp, Sven 2004: The concept of “dictionary usage”. I: Cai Dollerup (udg.): *Worlds of Words. A tribute to Arne Zettersten*. Nordic Journal of English Studies. Volume 3, No. 1 2004, 23–36.
- Hausmann, Franz Josef 1979: Un dictionnaire des collocations est-il possible? I: *Travaux de linguistique et de littérature* 17.1, 1979, 187–195.
- Hausmann, Franz Josef 1985: Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels. I: Henning Bergenholtz/Joachim Mugdan (udg.): *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28.-30.6.1984*. Tübingen: Niemeyer, 118–129.
- Sinclair, John 1987a: Collocation: a progress report. I: Ross Steele/Terry Threadgold (udg.): *Language topics. Essays in honour of Michael Halliday*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1987, 319–331.
- Sinclair, John 1987b: The nature of Evidence. I: J.M. Sinclair (udg.): *Looking Up. An account of the COBUILD Project in lexical computing*. London/Glasgow: Collins, 150–159.
- Sinclair, John 1991: *Corpus. Concordance. Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Tarp, Sven 2004: Reflections on dictionaries designed to assist the users with text production in a foreign language. I: *Lexikos* 14. Stellenbosch: Buro van die WAT, 299–325.

Sven Tarp
 lektor
 Center for Leksikografi
 Handelshøjskolen i Århus
 Fuglesangs Allé 4

DK-8210 Århus V
st@asb.dk

Lars S. Vikør

Ei metaleksikografisk perle

Bo Svensén: *Handbok i lexicografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Andra, omarbetade och utökade opplagan. Norstedts Akademiska Förlag, Stockholm 2004. 614 sider.

Bo Svenséns *Handbok i lexicografi* kom ut første gongen i 1987, utgitt av Tekniska Nomenklaturcentralen (TNC), og oppnådde ein status som det suverene standardverket på området i Norden (også omsett til engelsk i 1993 som *Practical lexicography*). Svenséns ambisjon har likevel vore at om ingen andre har kunna overgå han, skulle han gjere det sjølv. Det har han klart. I fjor kom den nye utgåva av boka på Sveriges fremste ordboksforlag, Norstedts. Dei 279 sidene frå 1987 har vakse til 614 (om vi avgrensar det til dei reine tekstsidene, utan register og bibliografi, er tala resp. 265 og 575).

Skilnaden er ikkje fullt så stor i kapittelstal, for der er auken frå 21 til 28. Sjølve grunnstrukturen er forsåvidt den same, men ein del emne som manglar i førsteutgåva er komne med i den siste, til dels med utførleg behandling. Av dei reint leksikografiske emna gjeld det særleg ”språkprov”. Men vi har fått fleire nye kapittel om meir kontekstuelle emne: juridiske og etiske aspekt, ordboksbruk og ordboskrittikk. Likevel er hovudsaka med den nye utgåva ei kraftig utvida behandling av dei emna som den første utgåva alt hadde med. Det er blitt ei heilt ny bok, og i resten av denne meldinga legg eg førsteutgåva heilt til side og skriv berre om den nye.

Her er meldaren så heldig at forfattaren sjølv har gjort klart sine krav til korleis ei god melding skal vere (s. 573–574). Det gjeld rett nok meldingar av ordbøker, men krava er vel ikkje så ulike når det gjeld ei melding av ei bok om ordbøker. Meldinga skal vere *relevant* i forhold til formål og målgruppe, konsentrere seg om *vesentlege* eigenskapar ved ordboka, vere *påliteleg* og *nøytral*. I tillegg skal meldaren gjere greie for eventuelle bindingar for sin eigen del til konkurrerande prosjekt eller viktige aktørar på feltet. Denne meldaren arbeider med ei atskilleg mindre innføringsbok i lexicografi og lexicologi berekna på norske interesserte, men reknar ikkje det som konkurrerande med Svenséns verk, som vil bli ståande som det leiande referanseverket på dette området i Norden uansett.

Men på eitt punkt er eg redd for at eg syndar mot forfattarens krav. Han tek avstand frå den praksisen å fylle ei melding med kritiske kommentarar og så konkludere positivt. Eg har ein del kritikk på enkeltpunkt, men mi meining er at det for faget og den faglege diskusjonen er av større verdi å framføre slik kritikk enn å rekne opp alt som er bra, sjølv om det er det aller meste. I ei så stor og rik bok kan ein uansett ikkje kommentere meir enn ein liten del av innhaldet.

Karakteristikk

Hovuddisposisjonen i boka er slik:

Først kjem nokre basale generelle aspekt som fungerer som utgangspunkt: leksikografiske begrep og termar, ordbokstypologi, datainnsamling og datautval, og ordboka som tekst. Kapitla om ordbokstypologi og datainnsamling og -utval har fått størst plass; ikkje minst blir oppbygging og bruk av korpus grundig behandla, og prinsipp for lemmautval blir også drøfta her. Deretter får vi hovuddelen, som er ein systematisk presentasjon av informasjonskategoriane ein for ein, i den rekkjefølgja dei som oftast opptre i i ordboksartiklane. Nesten 300 sider går med til dette. Først lemmaet, som naturleg er, og så i tur og orden rettskriving, uttale, morfologi (bøying og avleiing), ordklasseinformasjon, konstruksjonsopplysningar i tre kapittel (valens og konstruksjonsmåtar, kollokasjonar, idiom), definisjonar, ekvivalentar, ”språkprov”, ensyklopedisk informasjon, illustrasjonar, bruksmarkering, og etymologi. Mye av dette treng ikkje så stor plass, men kollokasjonar og idiom på den eine sida, og definisjonar og ekvivalentar på den andre, har fått frå tretti til femti sider kvar. Tredje bolken går på ordboksstruktur: mikrostruktur, makrostruktur, megastruktur og tilvisingsstruktur. Til slutt får vi dei kontekstuelle emna: ordboksprosjekt, den elektroniske ordboka, pluss dei emna eg nemnde som nye ovanfor. Her har emna ordboksprosjekt og ordboksbruk fått spesielt lange og utførlege kapittel. Bibliografien er også på over 30 sider.

Boka er praktisk og konkret opplagd frå start til slutt, heilt i stil med at ho er tenkt som ”handbok”. Svensén skriv beundringsverdige klart, oversiktleg og pedagogisk, med rik eksemplifisering og full meistring av stoffet, så komplisert som det kan vere. Han opererer med ein svært omfattande og nyansert terminologi som blir presentert tidleg i kvart kapittel eller kvar seksjon og instruktivt forklart (for det meste i samsvar med terminologien i *Nordisk leksikografisk ordbok*). Eksempel på vanskelege emne som sjeldan er blitt framstilte så konsist og klart som her, er korpusoppbygging og korpusbruk, homonymi og polysemi

(både i lemmakapittelet med hovudvekt på homonymi, og under mikrostrukturen med hovudvekt på polysemi), kollokasjonar og idiom og framstillinga av dei i ordbøker, definisjonsteknikkar, ekvivalensrelasjonar og differensiering mellom og presentasjon av ekvivalentar. Også folk som har arbeidd ein god del med denne typen problematikk, vil føle at dei har større innsikt og eit betre grep på saksfeltet etter å ha lese Svensén enn dei hadde før.

Framstillinga er i stor grad deskriptiv. Forfattaren gjer greie for praksis på dei ulike punkta særleg i svensk og engelsk tradisjon, men han viser òg (for oss til dels) nokså merkelege avvik frå det vi er vane med i den franske tradisjonen. Han gjer merksam på utviklingstendensar, ofte utan å ta standpunkt til dei (men det kan jo bety ei implisitt tilslutning). Men han er ikkje redd for å vere normativ når han ser gode grunnar til det, og anbefale visse måtar og kritisere andre på grunnlag av konkrete eksempel, om enn oftast i forsiktige ordelag. Uansett kan ein sjå det slik at beskrivinga hans er ei slags normsetjing i seg sjølv: Det han framstiller utan å ta avstand frå det, må ein rekne med at han godkjenner, slik at eksempla fungerer som empiriske eksempel på anbefalt praksis.

Alle kapitla blir innleidde av eit relevant sitat frå ein meir eller mindre kjend leksikograf eller metaleksikograf (16 på engelsk, 7 på tysk, 4 på fransk, og 1 på svensk), og avslutta med ei kommentert litteraturoversikt med tilvisingar til bibliografien bak i boka.

Materiale

I kapittelet om ordbokstypologi avgrensar forfattaren den typen materiale han primært byggjer analysane sine på (s. 47–48). Hovudvekta ligg på typen einspråklege og tospråklege allmennordbøker, medrekna innlæringsordbøker ("learners' dictionaries"). Han skil skarpt mellom aktive og passive tospråklege ordbøker; dette skiljet er noko av grunnvollen for heile gjennomgåinga hans. I all hovudsak er det ordbøker på og mellom svensk, engelsk, fransk og tysk han bruker som eksempel materiale, og han seier i forordet at han har drege mest vekslar på ordbøkene frå Norstedts, hans eigen forleggjar. Ved eksemplifisering markerer han kjelder ved ordbøker på andre forlag; som lesarar kunne vi vel ønskt at han hadde kjeldemarkert meir konsekvent, også Norstedt-materialet. Ei gjennomgåing av kjeldemarkeringane til eksempla hans viser at han primært bruker *Nationalencyklopediens Ordbok* som "typeeksempelet" på den einspråklege allmennordboka for svensk, mens den mest siterte ikkje-svenske ordboka er *Longman's Dictionary*

of *Contemporary English*. Han legg òg vekt på COBUILD-ordbøkene og den særlege metodikken som blir brukt der, kontrastert med den meir tradisjonelle. Den mest siterte ordboka for fransk er *Dictionnaire de la langue française (Lexis)*. I tillegg dreg han inn ei brei vifte av andre ordbøker, særleg svenske og engelske, men nesten alle er av dei typane eg har referert her. Han avgrensar seg eksplisitt til papirordbøker, og nesten alt han skriv, passar berre på slike, med unntak av at han gjerne har ein merknad om elektroniske ordbøker når han refererer ei eller anna avgrensing som plassproblema tvingar fram; da seier han at det ikkje gjeld for elektroniske ordbøker. Men som nemnt ovanfor, har han eit eige kapittel om elektroniske ordbøker mot slutten av boka.

I LexicoNordica kan ein ikkje underslå at ikkje-svenske nordiske ordbøker er så å seie heilt fråverande, med unntak av nokre få og sporadiske referansar. Om boka er meint å ha ei nordisk og ikkje berre svensk målgruppe, hadde det vore lurt å markere det ved i større grad å ta nokre sentrale ordbøker på grannespråka og gitt dei òg ein meir synleg plass i biletet. Men det er sjølvsagt heilt legitimt å *ha* ei svensk målgruppe for auget for ei slik bok og innrette boka etter det. Og forfattaren kan vel eigentleg stole på at boka uansett vil vere eit "must" for folk som skal arbeide profesjonelt eller akademisk med leksikografi også i grannelanda.

Produksjon og resepsjon

Ein viktigare ting å problematisere kan vere det skarpe skiljet som han gjennomfører mellom aktive og passive ordbøker, eller produksjons- og resepsjonsordbøker om ein føretrekkjer dei termene. Svensén sjølv bruker dei noko tungvinte nemningane "L1 -> L2-ordböcker" og "L2 -> L1-ordböcker", som sjølvsagt tilsvarende aktive og passive i denne rekkjefølgja. Lesaren kan ikkje slappe av under lesinga om han/ho heile tida skal ha klart for seg kva som er kva. Også når det gjeld einspråklege ordbøker, nyttar Svensén termene "L1-ordbok" (for dei som er mynta på morsmålsbrukarar, som dei svenske), og "L2-ordbok" for dei som er mynta på folk med andre morsmål, som dei engelske einspråklege innlæringsordbøkene (og den svenske einspråklege Lexin-ordboka, *Svenska ord*, som er berekna på innvandrarar med svensk som andrespråk).

Han set klare krav til begge typane, som i hovudsak går på at produksjonsordbøkene må ha meir utførleg (pragmatisk, semantisk, syntaktisk osv.) informasjon om ekvivalentane enn om oppslagsorda, mens resepsjonsordbøkene må gjere det omvendt. Dette er ideale krav

som han er beundringsverdig konsekvent og systematisk i å føre fram og beskrive, men ein lurar likevel på korleis desse beskrivingane passar med verkelegheita. I praksis er vel ikkje skiljet så stort mellom dei to typane; kanskje dei er det i engelskspråklege land, men neppe i mindre samfunn som dei nordiske. Eg kjenner den svenske ordboksbestanden for dårleg, men eg har ikkje lagt merke til, i dei mindre landa som eg har kunnskapar om, at ordbøker har markert seg under ein etikett med det innhaldet at ordboka er spesielt tenkt for produksjon eller resepsjon. Dette er vel ein indikasjon på at marknaden ikkje er stor nok til så spesialiserte ordbøker. Svensén diskuterer også dette tidleg i boka (s. 17–23), og peikar på bidireksjonelle ordbøker som den løysinga som er prøvd, utan å konkludere med ei vurdering av denne løysinga, men ein aner ein viss underliggjande skepsis. Eg vil tru at mange ordbøker som inkluderer ”små” språk er bidireksjonelle på den måten at dei mest vender seg til brukarane av dei ”små” språka, men samtidig prøver å tilfredsstille dei atskilleg færre brukarane ein ventar å nå i det ”store” språksamfunnet. Ein kunne ha venta å finne noko om korleis dei ulike problema blir takla (og bør eller kan taklast) i ordbøker som både skal dekkje produksjons- og resepsjonsbehov, og som altså må slå av på visse krav og prioritere andre. Men ein kan seie at Svensén, ved å stille krava så klart og skarpt som han gjer, kan verke bevisstgjjerande også på ”bidireksjonelle” leksikografar og skjerpe sansen deira for kva som bør prioriterast for deira spesielle målgruppe.

Strukturar

I kapittel 4, ”Ordboken som text”, beskriv Svensén dei ulike strukturnivåa i ei ordbok (”ordboksstruktur”, s. 97–102). Han opererer med sju strukturtypar: megastruktur, fordelingsstruktur, makrostruktur, mikrostruktur, tilvisingsstruktur (”hänvisnings-”), tilgangsstruktur (”åtkomst-”) og adresseringsstruktur. Fire av dei, mega-, makro-, mikro- og tilvisingsstruktur, får eigne kapittel, dei andre blir kort behandla i kapittel 4 og på andre relevante stader i boka.

Ein kan stille spørsmål ved denne bruken av struktur-begrepet. For denne lesaren verkar det i alle fall merkeleg å setje desse sju ”struktur”-typane på lik line, som om dei var parallelle. Det er vanleg – og hensiktsmessig – å operere med tre strukturnivå som seg imellom er strukturerte (!) som ei kinesisk øskje: Megastrukturen er overgripande og omfattar heile volumet av ordboka med lemmalista som kjerne, makrostrukturen omfattar struktureringa av lemmalista, og mikrostrukturen omfattar struktureringa av kvar enkelt ordartikkel innanfor

makrostrukturen. Dei andre ”strukturane” går på tvers av denne grunnstrukturen i ordboka, og ein kan spørje om kor fruktbart det er å kalle dei eigne strukturar.

”Fordelingsstrukturen” gjeld fordelinga av informasjon mellom dei ulike strukturnivåa. Men her er det vel snakk om (meir eller mindre konsekvent gjennomførte) *prinsipp* for plasseringa av informasjon i ordboka (i omtekstene eller i ordartiklane t.d.), ikkje om ein eigen struktur.

”Tilvisingsstrukturen” går på reglane (eller igjen prinsippa) for korleis tilvisingar internt i ordboka og eksternt til andre kjelder, er utforma og plasserte. Ein kan sjølv sagt kalle dette regelsystemet ein struktur, men det kolliderer med det grunnleggjande strukturbegrepet.

”Tilgangsstrukturen” deler Svensén inn i ein indre og ein ytre tilgangsstruktur: Den indre tilgangsstrukturen er dei verkemidla (typografiske eller andre, t.d. kodar eller forkortingar) som indikerer dei ulike informasjonstypene internt i ordartikkelen, mens den ytre tilgangsstrukturen er dei indikatorane som leier brukaren til rett ord (t.d. kolonnetitlar). Etter mi meining er det meir praktisk og korrekt å sjå den indre tilgangsstrukturen som ein del av mikrostrukturen, og den ytre som ein del av makrostrukturen. ”Tilgangsstrukturen” er berre eit sett av verkemiddel for å finne vegen innanfor desse strukturane.

”Adresseringsstrukturen” går på ordninga av forholdet mellom informasjon og det informasjonen refererer til, til dømes er ekvivalenten ”bil” i ei engelsk-norsk eller engelsk-svensk ordbok adressert til lemmaet ”car”, mens forklaringa ”do a roaring trade” i ei svensk-engelsk ordbok er adressert til uttrykket ”ha ~ åtgång på sina varor” i artikkelen ”strykande”. Dette vil eg sjå som ein del av mikrostrukturen, ikkje som ein autonom ”struktur” for seg.

Eg tykkjer altså at den altfor omfattande bruken av begrepet ”struktur” gjer beskrivinga av ordboksoppbygginga unødvendig uklar og, om eg kan bruke eit slikt ord, uelegant.

Normativitet

Det neste punktet eg vil ta opp, er spørsmålet om normativitet i ordbøker. På s. 29–30 drøftar forfattaren forholdet mellom normativitet og deskriptivitet, og kjem, forsåvidt ikkje uventa, til at det ikkje er eit skarpt skilje mellom dei, det er ei gråone der dei glir over i kvarandre, eller ein gradsskilnad. Ei deskriptiv ordbok kan vere normativ berre gjennom å beskrive bruk, ved at brukarane aksepterer det som står, som ”rett” (sjølv om leksikografen privat eigentleg misliker det draget han

beskriv). Og ei normativ ordbok må alltid byggje på beskriving av noko.

Problemet – men også poenget – her er at språk består av normer uansett, og ei beskriving av språket må også innehalde beskriving av normstatusen til den bruken ein beskriv (f.eks. om eit ord eller ei tyding vekkjer allment negative reaksjonar eller ikkje). Dette er alfa og omega for produksjonsordbøker, sjølv sagt. Når det gjeld ortografi og bøyning, må ei ordbok som beskriv ei normert språkform, opplyse om den norma som gjeld. Etter mi meining er dette deskriptivt, så lenge leksikografane formidlar normer som alt finst i samfunnet, med grunnlag i vedtak frå eit offentleg organ og/eller i allment akseptert bruk. Da må ordboka rett nok opplyse i klartekst om kva normgrunnlaget er, f.eks. gjeldande rettskriving i det aktuelle språksamfunnet. Leksikografen normerer da ikkje, men beskriv – og formidlar dermed – normer som andre med autoritet har gitt.

Ei normativ ordbok i eigentleg tyding er etter mi meining ei ordbok som tek sikte på å etablere nye normer, for eit språk som ikkje har faste normer frå før, eller der leksikografen meiner at desse normene ikkje er gode nok. I Noreg har vi gode eksempel på det, Ivar Aasens ordbøker framfor alt. Dei sette nye normer som det var meininga at brukarane skulle følgje. Ei ordbok som Knud Knudsens *Unorsk og norsk eller Fremmedords Afløsning* (1881) er normativ i same tyding: Knudsen gav inga nøytral beskriving av akseptert ordbruk i samfunnet, men ville leggje grunnen til nye normer for ordbruk, nemleg bruk av norske ord i staden for framandord. For ein svenske står dette skiljet naturleg nok mindre klart enn for ein nordmann, men det finst andre samfunn òg der dei har ”språkreinsande” ordbøker. Og også i eit etablert standardspråkssamfunn som Sverige kan det hende at leksikografen på eige grunnlag føretrekkjer ei form eller ein bruk som ikkje er teken opp i SAOL, eller tek standpunkt for eitt alternativ der den offisielle norma godtek valfriheit. I så fall er han normativ på dei punkta. (I dette ligg det at ordbøker utgitt av den normerande instansen, som *Retskrivningsordbogen*, der Dansk Sprognævn er ansvarleg utgjevar, må reknast som normative.)

Denne problematikken er grundig drøfta i mange artiklar i *Lexico-Nordica* 9 (2002), og han er klart meir kompleks enn eg kan framstille han her, med mange gråsoner. Men likevel: Eg ville ønskje eit klarare skilje mellom reint normative (norm-etablerande) ordbøker på den eine sida, og deskriptivt normformidlande ordbøker på den andre. Den sistnemnde typen er den vanlege. Men eigentleg har vi ei tredeling her: Reint deskriptive eller ikkje-normative ordbøker finst òg, men vel berre i form av dokumentasjonsordbøker over språk eller språkvarietetar som

ikkje har nokon formell normativ status i leksikografens samtid, som dialektordbøker eller ordbøker over tidlegare språkstadium utan faste skrivenormer. Jamvel der må leksikografen finne ei ”norm” for oppslagsorda av reint praktiske grunnar (gjenfinningsmoglegheiter for brukaren), men likevel er slike reint reseptive dokumentasjonsordbøker pr. definisjon ikkje normative.

Onomasiologi vs. semasiologi

Den mest fundamentale motsetninga i makrostruktur går mellom det semasiologiske og det onomasiologiske prinsippet. Svensén nemner sjølv sagt det, men går ikkje så nøye inn på det, for hovudvekta hans ligg på semasiologiske allmennordbøker. På side 249–250 er han så vidt inne på det onomasiologiske ordningsprinsippet i idiomordbøker, med Jón Hilmar Jónsson (1999, 2003) som hovudreferanse. Ein stussar når ein på s. 28 les at synonymordbøker er eit typisk eksempel på onomasiologiske ordbøker, ”eftersom den normalt sammanför orden efter deras betydelse”. Denne klassifiseringa er det presedens for, såleis også i NLO. Men synonymordbøker er jo ordna etter alfabetet, altså etter det språklege teiknet, og dermed semasiologiske – i motsetning til tesaurusar, som Svensén nemner, men ikkje på denne plassen. At ordartikkelen består av tydingslike ord så snart ein kjem forbi oppslaget, er ikkje avgjerande, for også vanlege allmennordbøker bruker jo det meste av ordartikkelen til å beskrive tyding – til dels med synonym, som Svensén i definisjonskapittelet beskriv godt (om enn med termen *synonymförklaring*, der NLO føretrekkjer *synonymdefinisjon* – eg meiner NLOs term er meir dekkjande).

Den resonneringsfeilen eg meiner å ha sett her, kan basere seg på ei for rask sidestilling av begrepa *innhaldsparadigmatisk* og *onomasiologisk*. Svensén drøftar ikkje desse begrepa saman og kontrasterer dei derfor heller ikkje, men i NLO blir det sagt at dei fleste innhaldsparadigmatiske ordbøker også er onomasiologiske, og at dei fleste uttrykkspadigmatiske ordbøker (rimordbøker, baklengsordbøker o.l.) også er semasiologiske. Det siste kan nok stemme, her kunne ein kanskje til og med seie ”alle”, fordi slike ordbøker pr. definisjon koplar heilt ut innhaldssida ved teikna. Men resonnementet går ikkje opp for den andre gruppa. ”Innhaldsparadigmatisk” betyr at ordboka fokuserer på innhaldssida ved teikna (orda, frasane), og det gjeld det overveldande fleirtalet av ordbøker. Det er det ordbøkene er til for. Men

”onomasiologisk” går etter mitt skjønn berre på ordningsprinsipp, altså inngangen til informasjonen. Og her er forholdet omvendt: Det overveldande fleirtalet av ordbøker er semasiologiske, fordi det er den ordningsmåten som er velprøvd og som fungerer. Tesaurusar (men ikkje synonymordbøker) er det prototypiske onomasiologiske unntaket (og dei er gjerne forsynte med semasiologisk ”naudhjelp” i form av ei ekstra alfabetisk ordliste). Jón Hilmar Jónsson har som nemnt ovanfor greidd ut om eit anna bruksområde for onomasiologi, nemleg fraseologiske ordbøker (der brukaren kan finne samanstillingar av uttrykk med vidt forskjellig språkleg form som dekkjer same eller tilnærma same innhald). Dessutan baserer terminologiar seg på begrepa som utgangspunkt for termane, men terminologiske ordbøker er likevel ofte semasiologisk ordna, altså alfabetisk (som NLO, for eksempel). Det typiske og brukarvennlege er altså: frå uttrykk (semasiologisk inngang) til innhald (innhaldsparadigmatisk behandling). Akkurat dette kunne gjerne ha komme klarare fram hos Svensén enn det gjer.

Når eg nemner ordet *tesaurus*, må eg òg kritisere eit svakt punkt i boka: Det blir ikkje skilt klart mellom *tesaurus* (begrepsordbok) og *tesaurisk ordbok* (ordbok som omfattar heile ordforrådet i eit visst materiale, i motsetning til dei meir vanlege selektive ordbøkene). Begge blir omtala, om enn ganske kort, på ulike stader i boka, men for ein lesar kan det forvirre at vi ikkje får klart presisert at vi her har to tydingar av ordet ”tesaurisk”. NLO har same svakheita.

Datautval: Korpus eller språkkjensle?

Eit kontroversielt spørsmål er sjølve datagrunnlaget for ordboka. Dette behandlar Svensén grundig i kapittel 3, ”Datainsamling og datautval”, der han jamfører den tradisjonelle beleggsmetoden med korpusmetoden og gir ei klar framstilling av fordelar og ulemper ved begge metodane. Han understrekar den skilsetjande betydninga av det han kallar korpusrevolusjonen, og at inga ordbok i dag kan greie seg utan eit korpus i botn. Når dette er slått fast, tek han så (på s. 71–73) opp striden mellom ”korpusfundamentalistar” og ”korpuskeptikarar”. Dei førstnemnde vil utelukke all bruk av grunnlagsmateriale som er basert på leksikografens intuitive språkkjensle eller som er bearbeidd og revidert i samsvar med denne språkkjensla; dei ser all språkbruk som ikkje er kjeldebelagd som ”inautentisk”. Dei sistnemnde peikar på at korpusbelegg ikkje treng vere representative for språket, i og med at korpuset kan ha tidbunden overrepresentasjon av tilfeldige ord, eller det kan innehalde avvikande og feilaktig språk. Svensén peikar på ei anna

side av same sak når han på s. 79 seier at ordbøker – særleg når dei er baserte på det ”korpusfundamentalistiske” synet – tendensielt må diskriminere tale i forhold til skrift, av den gode grunn at ”den överlägset största delen av alla språkliga yttringar [består] av talat språk, medan den största delen av alla belagda språkliga yttringar består av skrivet språk”. Talespråkskorpus finst, men er metodisk svært mye vanskelegare både å byggje opp og å bruke på ein kritisk og forsvarleg måte.

Denne konflikten blir drøfta vidare i kapittel 15, ”Språkprov”. På norsk har vi ikkje dette ordet, vi seier berre ”eksempel” eller ”døme”, som da får vidare tyding enn Svenséns bruk av ”exempel”, nemleg ”språkprov som inte utgör adress för en betydelsesangivelse” (m.a.o.: som ikkje får ei eiga forklaring; eksempel som får ei forklaring, kallar han ”parafraserat språkprov”). Svensén refererer også den tradisjonelle tydinga av ”eksempel”, men tykkjer at den er for vag. Sjølv ser eg ikkje heilt problemet her. Viktigare er usemja om kva type eksempel som bør føretrekkjast: autentiske (tekne ordrett frå eit korpus) eller redaksjonelle (ev. redaksjonelle bearbeidingar av autentiske korpussitat). Svensén refererer også her argumenta for og imot begge alternativ. Både på s. 72–73 og på s. 347 tek han diskret avstand frå fundamentalistiske haldningar (som at redaksjonelle inngrep i eksempla nærmar seg forfalsking av språkbruken). Uansett kor sterkt han understrekar at korpus i dag er uomgjengeleg i all leksikografi, så plasserer han seg nærast gruppa ”korpusskeptikarar”, i den forstand at han tilkjenner leksikografen retten til ei kritisk vurdering av korpusmaterialet og aksepterer andre typar grunnlagsmateriale som supplement til korpuset.

På s. 554–555 refererer han ei brukarundersøking som støttar dette synet. Den viser klart at konstruerte eksempl fungerer (eller i alle fall: kan fungere) betre for brukarane enn autentiske korpussitat, særleg for forståing. Det er ikkje så merkeleg når vi tenkjer på at dei konstruerte eksempla er tilpassa brukarens behov for forståing av det aktuelle ordet og konstruksjonar med det, mens dei autentiske eksempla jo har hatt eit heilt anna formål i utgangspunktet og i stor grad kan innehalde irrelevant informasjon som avleier brukaren, og kanskje ikkje får fram den søkte informasjonen. Eit korpus inneheld no ein gong aldri heile språket. Ifølgje Svensén er det dei meir pragmatiske haldningane som har vunne fram no dei siste åra, der korpuset får fungere som ein ressurs utan å bli ei tvangstrøye.

Lemmaseleksjon: Ulike aspekt

Spørsmålet om datautval har andre aspekt enn dette. På s. 79–93 set Svensén opp ei liste over slike aspekt – ti i alt – og gir kvart av dei ei kort drøfting. Eg kommenterer nokre av dei viktigaste her, med tanke på lemmaseleksjon.

Tidsaspektet omfattar både gamle og nye ord. Når det gjeld alderdommelege ord, må det skiljast mellom ord for begrep eller fenomen som ikkje finst lenger (som *abolisjonist*, ein motstandar av slaveriet i USA på 1800-talet) og forelda ord for eksisterande begrep (*dårhus* for det som no heiter *mentalsjukhus*). Begge typar ord bør vere med i ordboka om dei blir brukte i notidsspråket, men med markering av typen ”hist.” eller ”foreld.”. Vel så vanskelege kan nyord vere, for det er prinsipielt uvisst om ordet er ei døgnfluge i språket eller har ei framtid der. Svensén peikar på faren for at ei døgnfluge som kjem inn i ei ordbok blir verande der i alle nye utgåver, og anbefaler å ha eit skarpt blick på slike under ordboksrevisjonar. Dei bør nok helst markerast i ordboksdatabasen som ord som skal følgjast spesielt opp. Dette gjeld ikkje minst ord som uttrykkjer ”icke accepterade värderingar i frågor som rör ras, nationalitet, socialgrupp, religion och liknande”, og som ofte var vanlege før i tida. Det er her leksikografen, vanlegvis ein av samfunnets desiderte ”doldisar”, kan oppleve sterk og kjensleladd kritikk om det blir gjort feilsteg.

Det geografiske aspektet omfattar ikkje dialektale ord, men derimot regionalt avgrensa ord med riksspråkleg status, som amerikansk vs. britisk engelsk. Her kunne Svensén ha kosta på seg ein diskusjon om forholdet mellom ”rikssvenske” (dvs. Sverige-svenske) ord vs. finlandismar, altså ord frå finlandssvensk – eit eksempel på at eit sterkare nordisk fokus kunne vore ønskeleg.

Fagspråksaspektet er eit vanskeleg punkt. Svensén drøftar grensesnittet mellom fagspråk og allmennspråk, særleg ”inflödet” av fagtermar i allmennspråket, som han kategoriserer etter samfunnsområde: utdanningssystemet, forbrukssektoren, fritidskulturen, massemedia, og internettet. Han kritiserer den vanlege praksisen i allmennordbøker å behandle fagtermar meir overflatisk enn allmennord når det gjeld syntagmatiske eigenskapar (konstruksjonar, kollokasjonar og idiom) – han meiner at når ei ordbok først tek opp eit ord, må alle relevante aspekt ved ordet framstillast. Denne mangelen vil vel ofte ha si årsak i manglande fortrulegheit hos leksikografen med bruken av desse fagtermane. Både av denne og andre grunnar rår Svensén sterkt til å bruke fagspesialistar i utvalet og behandlinga av desse termene. Det er eit godt og viktig råd, men det kan kanskje oppstå problem når ein term har fått ei vagare (avterminologisert) tyding i allmennspråket og fagpersonen misliker dette – det kan vere tilfelle særleg når den vagare

tydinga ikkje er etablert, men på veg til å dannast. Leksikografen bør ha siste ordet i slike tilfelle. Men dette er eigentleg eit aspekt av det generelle nyordsproblemet.

Namn er eit emne som byr på heilt spesielle problem. Desse problema kan vanskeleg behandlast uttømmmande i ei bok som dette, men dei går delvis på om namn har "tyding", om dei kan omsetjast frå eitt språk til eit anna, og om dei er språklege eller ensyklopediske storleikar. Her kunne Svensén skilt klarare mellom artiklar som fokuserer på namneobjektet (Firenze; Quisling, Vidkun) – som er pr. definisjon ensyklopediske – og artiklar som fokuserer på namnet som språkleg storleik (Jakob, Lisa) – som er overgangstilfelle: Dei omfattar gjerne ein etymologi som går tilbake til den gongen namnet hadde ei tyding (språkleg), og ei oversikt over bruken av namnet i ulike samfunn og ulike land og regionar (ensyklopedisk). Slike artiklar passar verken i ordbøker eller i ensyklopediar, og derfor har vi fått ein eigen sjanger som vi kallar namnebøker. Svensén behandlar ikkje dette, men skriv om overgangsproblema som ligg i appellativisering og proprialisering og gir råd om korleis dei bør taklast, ikkje minst med tanke på dei konnotasjonane som appellativiserte ord har. Eit eksempel er "kafkask", som ikkje kan definerast "som angår, er typisk for forfatteren Franz Kafka", slik det står i ei norsk ordbok (det må, som Svensén skriv, vere med noko om kva som er typisk for stemninga i Kafkas bøker).

Det er eit vanleg og tradisjonelt prinsipp at namn ikkje blir behandla i ordbøker, mens appellativiserte avleiingar av namn (som altså "kafkask") får plass. Svensén får godt fram kor vanskelege overgangstilfelle vi har her. Ein ting er den metaforiske bruken av namn i samanhengar som "ein riktig Hitler" og "eit nytt Vietnam". Slik bruk vil normalt ikkje komme med i ordbøker, primær-referansen til propriet er for nærliggjande. Men appellativet *quisling*, eigentleg ein tilsvarande metafor, hører utan tvil heime i ordbøker – Svensén nemner at yngre generasjonar oppfattar dette ordet som eit reint appellativ, utan å assosiere det med ein bestemt person. Akkurat dette er sjølvstilt annleis i Noreg, men *quisling* er også her så appellativisert at det utan vidare går inn i ordbøker (og vi har mengder av tilsvarande eksempel, som *boikott*, *lynkje*, *makadamisere* osv.)

Eit meir tvilsamt og dermed interessant eksempel er *Rosenbad*, brukt om den svenske regjeringa fordi det er namnet på bygningen der regjeringa har kontor. Dette er ingen metafor, men eit eksempel på metonymi. For meg er dette eit grensetilfelle, men eg ser lett dei praktiske grunnane til å ordboksføre det, særleg i tospråklege ordbøker, for ein utlending (inklusive denne bokmeldaren) som kom over denne ordbruken i ei svensk avis, ville ha problem med å forstå meininga.

Vanskelege grensetilfelle er også namn på institusjonar og organisasjonar. Svensén har to eksempel på dette: *Privattjänstemannakartellen* meiner han må reknast som proprium og dermed ikkje ”ordboksverdig” (med alle omstruktureringar og namneforandringar slike institusjonar er utsette for, er det ein risikosport å ta dei med i alle fall). *Landsorganisasjonen*, derimot, vil han rekne som appellativisert, blant anna fordi ein kan kalle tilsvarende utanlandske organisasjonar for (eksempelvis) ”den britiske landsorganisasjonen” eller ”det britiske LO”. Eg tykkjer ikkje dette er god nok grunn, for dette kan ein vel gjere nokså fritt så lenge den faktiske parallelliteten mellom to institusjonar er klar nok. Eg ville velje å ordboksføre *landsorganisasjon* som vanleg lemma, og som brukseksempel føre opp det proprialiserte organisasjonsnamnet. Slik er det gjort i dei norske definisjonsordbøkene.

Ensyklopedisk vs. språkleg

Eit anna omstridd emne Svensén behandlar på ein førebiletleg måte, er forholdet mellom språklege og ensyklopediske opplysningar i ordbøker (kap. 16, s. 353–362). Her er det på sett og vis fleire emne som har filtra seg saman i eitt ordskifte: For det første det reint filosofiske om kva som er språkleg og kva som er ensyklopedisk og dermed ikkje-språkleg. For det andre det reint praktiske: Korleis skal ordbøker forhalde seg til ensyklopedisk informasjon? Svensén konsentrerer seg om det siste, og signaliserer at tendensen går i retning av meir ensyklopedisk informasjon i ordbøker, ikkje minst i innlæringsordbøker, der ein i omtekstene kan finne nøkkeldata som gjeld det samfunnet der objektspråket blir snakka. Dette er sjølv sagt heilt uproblematisk.

Eg har (Vikør 2005) argumentert for at det er viktig å halde på eit analytisk skilje mellom språkleg og ensyklopedisk informasjon, og dermed mellom ordbøker og ensyklopediar, sjølv om det er gråsoner. Språket speglar verkelegheita, og dermed må definisjonar av ord og begrep nødvendigvis basere seg på trekk i denne verkelegheita. Dette går Svensén ein del inn på, og han konkluderer av det at ingen ordbøker kan greie seg utan ensyklopediske innslag. Eg har ei noko anna oppfatning av kva som er ensyklopedisk informasjon, i tydinga ikkje-språkleg, og eg trur at skilnader i oppfatninga av kva ensyklopedisitet er, kan føre til ein viss grad av skinn-ueinigheit. Eit viktig krav til informasjon som skal kallast språkleg (sjølv om den også seier noko om verda utanfor språket), må vere at den er generalisert, altså har generell

gyldigheit for det aktuelle språksamfunnet. Informasjon om eit ord (eller begrepet som ligg til grunn for eit ord) som er partikulær, tidbunden eller prototypisk for somme brukarar, men ikkje for alle, vil eg kalle ensyklopedisk og dermed ikkje-språkleg. Det betyr ikkje at slik informasjon skal haldast ute frå ordbøker, dei kan brukast til å klargjere ordtydingar, men dei skal underordnast hovudmålet med ordboka, å gi ei språkleg beskriving av oppslagsorda. I ensyklopediar er det omvendt: Der skal språkleg informasjon underordnast beskrivinga av det fenomenet ordet dekkjer. Vi kan sjå på ordet *perle*, som Svensén bruker som eksempel i eit sitat frå ei av COBUILD-ordbøkene:

A pearl is a hard round object which is shiny and creamy white in colour. Pearls grow inside the shell of an oyster and are used for making expensive jewellery.

Nynorskordboka beskriv *perle* slik:

glinsande, kvit el blågrå lita kule (framandlekam innskapsla i utskild perlemor), laga av kappeepitelet hos visse muslingar og brukt i smykke

Trass i ulik stil og små skilnader i detaljane, ser ein at begge artiklane har med dei same elementa, og eg ser på dette som *språkleg* informasjon om begrepet ”perle”. Går ein vidare til å beskrive kor perler blir fiska, kven som eksporterer flest av dei, kva typar smykke dei blir brukte i i ulike land og tider osv., er det opplagt ensyklopedisk informasjon som ikkje høyrer heime i ei ordbok. Til gjengjeld er det ei ordbok, ikkje ein ensyklopedi, si oppgåve å gjere merksam på at ein kan bruke *perle* om liknande objekt av andre materialar, altså uekte perler (glasperler o.l.), og at ordet *perle* også blir brukt overført om noko særleg verdifullt eller edelt, som i tittelen på denne bokmeldinga.

Desse problema drøftar Svensén innsiktsfullt og med gode eksempel i definisjonskapittelet, på s. 273–281, der han behandlar bl.a. intensjonelle og ekstensjonelle definisjonar, og eg oppfattar det slik at synet hans ligg nær det eg her har gitt uttrykk for.

Prøver ein å gjere ordbøker ensyklopediske og språklege på same tid, kan ein fort ende med ganske dårlege ensyklopediar – dei som ønskjer ensyklopedisk informasjon om eit emne, vil uansett ikkje få det dei treng innanfor det formatet ei (papir)ordbok kan tilby. Unntak kan vere ordbøker som dekkjer eit spesielt avgrensa emneområde, for eksempel terminologiar, eller dialektordbøker som *Ømålsordbogen*, som beskriv både dialektar i ein viss periode og den kulturen dialektane var uttrykk for.

Ordbøkene og brukarane

Det siste store kapittelet i boka er kapittel 27, "Ordboksanvändning". Her går det fram at forskning i ordboksbruk er blitt eit ekspansivt forskingsfelt dei siste åra. Delvis går det på sjølve brukarane og deira profil i forhold til ulike variablar (utdanning, språkkunnskapar, arbeidsmåtar osv.), delvis på konsultasjonsprosessen (kva brukaren søker, korleis han går fram – nøyaktig beskrive steg for steg – og kva han finn og ikkje finn). Hovudmålet for denne forklaringa er sjølvstøtt å gjere ordbøkene maksimalt brukarvennelege, og dermed auke ordboksbruken og i siste instans ordbokssalet.

Svensén refererer (s. 545–564) ein del konkrete undersøkingar i ordboksbruk, grupperte om visse problemstillingar. Først spør han: "Vilken ordbokstyp är effektivast?" Undersøkinga, utført av Sue Atkins og Krista Varantola, handlar om innlæring av engelsk som framandspråk, og alternativa er einspråkleg engelske, tospråklege og "bilingvaliserade" ordbøker ("bilingvaliserad" betyr at ordboka set om ord og uttrykk til brukarens morsmål, men har alle vidare forklaringar på engelsk). Resultatet var, som ein kunne vente, at dei mest avanserte brukarane greidde seg betre med einspråklege enn tospråklege ordbøker, dei minst avanserte motsett, men meir overraskande er det kanskje at dei "bilingvalisererte" kjem best ut hos nesten alle gruppene utanom dei aller minst erfarne (som naturleg nok helst vil ha tospråklege). Det kan hende at definisjonar og forklaringar på engelsk treng den støtta det gir å ha ekvivalentar på morsmålet i tillegg.

Så får vi undersøkingar etter mest søkte informasjonstypar og mest søkte typar av leksikalske einingar. Tendensen er at spesielle og lite kjende ord (av ensyklopedisk natur eller kulturspesifikke ord) blir slått opp mye meir enn vanlege ord i språket. Dette er ikkje særleg overraskande, men det kan vere litt farleg å stirra seg blind på slike "oppteljingar". Ein vil kunne tru, særleg ut ifrå vår tids marknads-ideologi, at da må ein prioritere det brukarane vil ha mest av. Dersom det fører til at mindre søkte informasjonstypar blir forsømde, vil det redusere kvaliteten på ordbøkene, for også behov som sjeldan manifesterer seg, kan vere reelle nok. Og ordbøkene skal gi eit dekkjande bilete av eit visst ordtilfang innanfor dei rammene ordboka set, uavhengig av kva brukarane søker mest og minst på. Slik sett er det kanskje meir gjevande å undersøkje kor lett ordboka gir tilgang på den informasjonen brukarane søker på, enn å spørje om kva brukarane ofte og sjeldan søker på. Svensén refererer også fleire undersøkingar av

denne typen, m.a. ei som gjeld plassering av ordsamband i makrostrukturen, og ei som gjeld søking etter informasjon i lange ordartiklar.

Slik testing gir nyttige innspel for forbetringar. Likevel er det knapt mogleg å finne den hundre prosent optimale ordboksstrukturen, den som gir brukaren all ønskt informasjon gratis heilt utan eigen innsats. Ein stad går det ei grense for kor brukarvennlege ordbøker kan bli, og Svensén stiller da òg spørsmålet om ikkje prosessen mot stadig aukande brukarvennlegheit må supplerast av ein annan type tiltak, nemleg ordboksdidaktikk. Også ordboksbrukarar må ha visse grunnleggjande kompetansar og ferdigheiter for å kunne bruke ordbøker med utbytte, og ikkje minst: bevisstheit om kva dei bør kunne – jf. at dei ofte instruktive innleiingane og brukarrettleiingane i ordbøkene så å seie aldri blir lesne (s. 542–543). Ei meir systematisk opplæring i ordboksbruk burde kunne bidra til det.

Konklusjon

Svensén går ikkje vidare på dette resonnementet, men for brukaren er det naturleg å konkludere med at i ei slik opplæring har vi her den sjølvsgagde pensumboka – slik førsteutgåva alt har vore i mange år. Heile boka er nok ein vel stor munnfull, så dei som vil studere feltet, bør vite å prioritere lesinga og velje ut dei emna dei vil fordjupe seg i. Dei viktigaste delane av boka er sjølvsgagt kapitla som gjeld sjølve ordboksteksta og dei ulike strukturane og sentrale informasjonstypene der, ved sida av korpuskapittelet. Også erfarne ordboksbrukarar og ikkje minst leksikografar har mye å hente her. Kapittelet om ordboksprosjekt passar på si side best for dei som skal administrere slike, naturleg nok, mens kapittelet om elektroniske ordbøker gir oss eit innblikk i det lova landet som ikkje alle kjem til å gå inn i.

Denne bokmeldinga vart lang, men konklusjonen får bli kort: Boka rettfærdiggjer fullt ut tittelen på meldinga.

Litteratur

- Jón Hilmar Jónsson 1999: Fraseologiens plass i ordbøker for innvandrerne. I: *LexicoNordica* 6, 65–78.
- Jón Hilmar Jónsson 2003: Fraseologien i forgrunnen – fraseologisk register som ledd i ordbokens tilgangsstruktur. I: Z. S. Hansen og A. Johansen: *Nordiske studier i leksikografi* 6. Tórshavn: Nordisk forening for leksikografi, 151–167.

NLO = H. Bergenholtz o.a. 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Vikør, Lars S. 2005: Språk og verd i Norsk Ordbok. I: R. V. Fjeld og D. Worren (red.): *Nordiske studiar i leksikografi* 7. Oslo: Nordisk foreining for leksikografi, 339–347.

Lars S. Vikør
hovudredaktør/professor
Norsk Ordbok 2014
P.boks 1021 Blindern
N-0315 Oslo
l.s.vikor@iln.uio.no

Magnhild Vollan

Kulbrandstad, Lars Anders, Olav Veka og Bjarne Øygarden:
Ordrett. Ordliste for mellomsteget. Nynorsk. Bergen: Fagbokforlaget
2003

Ordrett. Ordliste for mellomtrinnet. Bokmål. Bergen: Fagbokforlaget
2004

Ordrett. Øvingshefte i ordlistebruk – mellomsteget. Nynorsk. Bergen:
Fagbokforlaget 2003

Ordrett. Øvingshefte i ordlistebruk – mellomtrinnet. Bokmål. Bergen:
Fagbokforlaget 2004

Eget nettsted med øvingsoppgaver til fri bruk

www.fagbokforlaget.no/ordrett

1. Innledning

Denne ordlistepakka er den første i en ny serie ordlister for grunnskolen. Den er lagd med tanke på elever på mellomtrinnet, mens den neste som etter planen vil foreligge i år, er beregna på elever på ungdomstrinnet. I følgebrevet til redaksjonen (juni 2004) presenterer forfatterne arbeidet sitt slik: ”Vi har prøvd å friske opp og fornye ordlistesjangeren med en serie ordlister for grunnskolen.” Intensjonen med den foreliggende ordlistepakka har vært ”å gjøre barn mer interessert i ord ved å friske opp sjangeren, legge inn interessevekkende fagstoff og lage varierte øvinger i hefte og på nett”. De skriver også at de har tilpassa utvalget av ord og ”prøvd å gjøre oppføringene så lett forståelige som mulig for 10–12-åringer”.

All tilrettelegging forutsetter kjennskap til målgruppa og kunnskap om det som angår målgruppa. Her er målgruppa elever i 10–12-årsalderen, da vil tilpassinga av fagstoffet måtte få betydning for både form og innhold. God tilpassing vil på den ene sida komme til syne gjennom relevans og forenkling og på den andre gjennom mer krevende og ”voksne” innslag som skal gi elevene noe å vokse på og strekke seg etter. Et overordna perspektiv i denne omtalen gjelder nettopp tilrettelegginga for målgruppa.

2. Målgruppa

At en ny ordlisteserie starter på mellomtrinnet, er ikke tilfeldig. Ifølge L97 er det der elevene skal ta ordlista i bruk. Arbeid med rettskriving nevnes ikke blant hovedmomentene på småskoletrinnet, men kommer for fullt på mellomtrinnet. I 5. klasse skal elevene ”arbeide med rettskriving ut frå individuelle behov. Bruke ordliste” (L97:122). Året etter skal de ”arbeide med avsnitt og rettskriving i egne tekstar og få rettleiing etter behov” (L97:123), i 7. klasse skal de ”arbeide grundig med ein tekst med vekt både på det estetiske i si eiga språkføring og med vekt på rettskriving” (L97:124). Vi ser at arbeidet med å utvikle god språkføring også har en naturlig plass blant hovedmomentene på mellomtrinnet. I 5. klasse skal elevene ”utforske korleis vi kan variere språket gjennom ordval og syntaks” (L97:122), i 6. klasse skal de ”leggje vekt på ordval, nyansar og variasjon i språket” (L97:122), og i 7. klasse skal de ”finne ord av engelsk opphav i norsk og prøve å finne norske synonym” (L97:124). *Ordrett* presenteres i baksideteksten som ”ei ordliste som faglig og pedagogisk er tilrettelagt for mellomtrinnet i grunnskolen”. La oss se nærmere på de enkelte delene.

3. Ordlistene

Siden nynorskordlista (298 s.) og bokmålsordlista (326 s.) i stor grad er parallelle, gjelder omtalen nedenfor begge. Sitatene er stort sett henta fra nynorskordlista. Begge ordlistene innledes med en henvendelse til læreren og en gjennomgang av de forenklingene som er gjort i oppføringene i ordlistedelen. Deretter kommer ca. fire sider brukerveiledning. Så følger oppslagsdelen, og til sist kommer fire nye sider til eleven.

3.1. Før og etter oppslagsdelen

I ”Til læraren” (s. 3–4) gir forfatterne en presentasjon av den nye ordlisteserien og presiserer: ”Denne nynorskordlista er spesielt tilpassa elevar på mellomsteget, både i omfang, ordutval, bøyingsoppføringar, ordforklaringar, bruksdøme og synonym.” I den vidare teksten kommer de inn på hvordan de har gjort denne tilpassinga, både hvilke grep de har tatt for å gi elevene det de kan ha bruk for, og hvilke forenklinger de har funnet det nødvendig å gjøre. Det er særlig i markering av valgfrihet at det er gjort forenklinger i oppføringene, noe som kommer eksplisitt til uttrykk: ”I ei pedagogisk tilpassa ordliste på dette nivået er det ikkje mogleg å syne heile spennvidda i rettskrivinga” (s. 4). I

oversikten over forenkla oppføringer blir det gjort rede for hvilke sideformer i formverket som ikke er tatt med i ordlisteoppføringene.

Henvendelsen til læreren og oversikten over forenklingene i oppføringene er viktige deler. Presentasjonen er klar og oversiktlig, og forfatterne har begrunna viktige valg på en kort og grei måte. I nynorskordlista brukes det noe plass på å si at både det klassiske ordtilfanget i nynorsk og nyere ord (også etter retningslinjene for opptak av tyske og danske importord vedtatt av Norsk språkråd i 1998) er med. I begge listene er det tatt med et avsnitt om hva det er rimelig å vente av elevene med tanke på å forstå systemet med ulike former.

Vi kan ikkje vente at elevar i denne aldersgruppa heilt ut vil skjønne systemet med hovudformer og sideformer markert med klammer []. Det viktigaste er at eleven vert fortald at ho kan velje fritt mellom alle formene i ordlista, klammer eller ikkje klammer. Likevel ligg det ein signaleffekt i klammene som eleven bør få forklart (s. 3).

Dette er klare meldinger og oppfordringer til læreren. Den påfølgende presentasjonen over forenkla oppføringer er også ryddig og oversiktlig. I nynorskordlista er det mange punkt her, det dreier seg imidlertid stort sett om de samme forenklingene i presentasjon av bøyingsmorfologi som praktiseres i Hellevik: *Nynorsk ordliste*, 9. utg. Dette er kloke valg. I bokmålsordlista har en valgt å ikke markere kløyvd infinitiv. Det er vanlig i skoleordlister, blant annet i Hjulstad og Sødal: *Bokmålsordliste*, 1. utg. Videre har en valgt forenkla oppføring ved substantiv på *-het* idet disse orda bare framstår som hankjønnsord. Dette valget kan diskuteres. Ellers er de tre siste punkta i oversikten like i de to ordlistene. Forenkla oppføring ved ord der tre like konsonanter støter sammen, og ved ord med aksent er hensiktsmessig: De valga som forfatterne har gjort her, sparer plass og gjør det lettere for en utrent bruker å finne det han leiter etter. Det siste punktet gjelder oppføring av fremmedord som er norvagisert. De er i noen tilfeller oppført slik: (lunch) ’ **lunsj**. Hensikten er: ”Eleven vil kunne finne tidlegare skrivemåtar i parentes og få råd om ny skrivemåte” (s. 6). Dette er gjort i svært få tilfeller, og har etter mitt skjønn lite for seg. Denne kategorien opplysninger kunne med fordel ha vært sløyfa.

Neste del bærer overskriften ”Korleis bruker du *Ordrett*?”. Her henvender forfatterne seg til eleven med opplysninger om hva han kan finne svar på gjennom aktiv bruk av ordlista: rettskriving, bokstavkunnskap, ordbøying, valgfrihet, synonymmer, ordhistorie og betydning. Denne brukerveiledningen er nyttig, og oppsettet er luftig og oversiktlig. Stoffet er inndelt i sju punkt der overskriftene er forma som spørsmål med relevans for en utrent ordlistebruker. Det gis klare svar

med illustrerende eksempler der det også trekkes inn fagord, som ledeord, sideform, hovedform. I bokmålsordlista står det mer om valgfriheten enn i nynorskordlista, og det gis flere og tydeligere eksempler, men begge steder blir det understreket at eleven kan bruke alle de formene som er vist i ordlista, enten de står i klammer eller ei. I bokmålsordlista finner vi dessuten denne formuleringa: ”Velg de formene du synes passer best” (s. 7). Den er inviterende og passer godt for elever på dette trinnet.

På de siste fire sidene får eleven seks rettskrivingsråd under overskriften ”Lurt å lære”. De fem første gjelder forhold som han kan finne svar på i ordlista, mens det siste gjelder bruken av og/å. Dette stoffet er ganske bortgjømt, en kan gjerne spørre om hvorfor det er tatt med. Jeg tror elevene kunne hatt større nytte av fire blanke sider med plass til egne oppføringer her.

3.2. Oppslagsdelen

Det blir oppgitt at ordlistene inneholder ca. 12 000 oppslagsord, og at utvalget er gjort ut fra ei vurdering av hvilke ord eleven vil få bruk for i skriftlige arbeider. På baksida av ordlista blir det ellers opplyst at den har ”god alfabetstøtte for eleven; fulle bøyingsformer; synonym, ordforklaringar og bruksdøme; historia bak bokstavane; interessevekkjande rutetekstar om enkeltord og andre språklege emne”. På alle sider er det brukt farge, lilla i bokmålsordlista og grønt i nynorskordlista.

3.2.1. Sideutforming

Det gis god alfabetstøtte på hvert oppslag ved at alfabetet står i en kolonne ytterst til høyre. Den bokstaven vi er ”på”, er særskilt markert – både på venstre og høyre side av oppslaget. Ledorda trer også tydelig fram. Alfabettrekkene og ledeorda har fått farge for at det skal bli lettere å finne fram i ordlista, sier forfatterne. I tillegg er bokstavomtalen og rutetekstene farga, hver på sin måte. Det kan være at fargebruken gjør det lettere for eleven å skille ut disse opplysningene, det skaper i alle fall variasjon på sidene. Fargebruken er en del av den ytre oppfriskinga av ordlista. Etter mitt skjønn er sideutforminga vellykka.

3.2.2. Bokstavomtaler og rutetekster

Hver bokstav får en liten omtale på sin plass i oppslagsdelen. Disse 29 omtalene inneholder blant annet opplysninger om bokstavenes historie og bruk i norsk og om forholdet mellom uttale og skrivemåte. Her får leseren opplysninger som kan vekke interesse og nysgjerrighet som fører til videre undersøkelser. Opplysningene om forholdet mellom lyd og bokstav kan være til hjelp for eleven i eget rettskrivingsarbeid. Jeg ser på disse omtalene som positive tilskudd til ordlista.

Det er ca. 120 rutetekster i begge ordlistene, de fleste er parallelle. Disse skiller seg klart ut fra det som ellers står på sidene, fordi de står i fargelagte ruter. De tiltrekker seg oppmerksomheten, og etter mitt skjønn kan de skape interesse for språk. Her møter eleven mange etymologiske forklaringer. Disse dreier seg både om ords opphav, utvikling og slektskap. Videre presenteres grammatiske opplysninger, synonymmer, språkbruk før og nå og talemålsvariasjon. Flere av rutetekstene utfordrer eleven med spørsmål som: ”Kor mange av disse kjenner du frå ditt talemål?” og ”Ser du noko felles ved alle desse orda?” Tekstene er ofte ganske komprimerte, så det kan nok være vanskelig for en elev på mellomtrinnet å skjønne innholdet og sammenhengene som formidles der, men jeg synes forfatterne har lyktes godt i å forenkle med tanke på brukeren.

Følgende rutetekst kan tjene som eksempel på dette aktiviserende og interessevekkende innslaget: ”Ordet **vott** er eit gammalt norsk ord, medan *vante* er nyare. Tyder dei det same? *Hanske* er lånt frå tysk *hantscho* ’handsko’!”

3.2.3. Oppslagsord

Utvalget av oppslagsord er tydelig gjort ut fra ei vurdering av hvilke ord eleven vil få bruk for i skriftlige arbeider. For det første finner vi mange oppslagsord henta direkte fra fagområder som en elev på mellomtrinnet vil ha særlig nytte av i skolesammenheng. Jeg har sett på mål og hovedmomenter for 5.–7. klasse i KRL (s. 99 ff.), norsk (s. 120 ff.) og samfunnsfag (s. 180 ff.) i *L97*, og slått opp i ordlista på sentrale ord. I KRL skal elevene arbeide med eldre kristendomshistorie, i ordlista finner vi blant annet følgende relevante oppslagsord: **abbed**, **helgen**, **katedral**, **katolsk**, **kyrkje**, **kloster**, **martyr**, **munk**, **nonne**, **relikvie**. I forbindelse med andre religioner skal elevene spesielt arbeide med islam, jødedommen, hinduismen og buddhismen. Også her er det tatt med relevante oppslagsord. I norskplanen nevnes blant annet at elevene skal ”Bli kjende med nokre fleire mytar som til dømes

historia om Loke, Hel, Fenresulven og Midgardsormen og Ragnarok” (s. 121). I ordlista finner vi for eksempel **helheim, hov, Midgard, Mjølne, myte, mytisk, mytologi, ragnarok, Yggdrasil, ås**. Det er også tatt med mange oppslagsord med relevans for arbeidet i samfunnsfag. På dette trinnet er det ”Historie – frå dei eldste tidene og fram til om lag år 1750”, ”Geografi – omverda vår” og ”Samfunnskunnskap – mennesket i møte med samfunnet” som er målområdene. Jeg skal ikke konkretisere like detaljert her, men nevne at ordlista inneholder mange geografiske navn (på byer, fylker, land og verdensdeler), navn på de politiske partiene i Norge og ulike institusjoner. Dette samsvarer godt med arbeidsområder som er nevnt i dette faget.

For det andre er det tatt med mange ord som brukes i forbindelse med presentasjon av aktuelle saker, i aviser og nyhetssendinger. Jeg tenker på ord som **DNA, dop, ekstase, homofil, idol, insekt, Internett, lesbisk, miljø** (”miljøvern”), **overgrep, ozon** (”ozonlaget”), **pedofil, ran, ranar, ransaking, underslag**. I 5. klasse skal elevene ”leggje fram egne tankar, lærestoff og nyhendestoff, slik at andre fattar interesse for det som blir sagt” (L97:121), i 6. klasse skal de ”skrive sakprosattekstar, gjerne knytte til arbeidet i andre fag” (L97:122) og ”lese aviser og sjå på stoffutval. [...] Lage ei avis som blir publisert på skulen og i lokalmiljøet” (L97:123). Med utgangspunkt i min lille punktundersøkelse av ordutvalget blir konklusjonen at elevene får god støtte i ordlista til skriftlig arbeid om mange emner som er aktuelle på mellomtrinnet.

For det tredje er det mange oppslagsord som refererer til fritidsaktiviteter av særlig interesse for den aktuelle aldersgruppa, for eksempel **cd og dvd, chatte og chatting, chips og cola, gapahuk og lavvo, hip-hop, dinosaur og tyrannosaur, ludo og yatzy**. Jeg merker meg også at det er mange nyord i lista, som **kjip, online, stand-up**. Videre ser jeg at det er gitt plass til mange hverdagsord, blant annet **bæsj, bø!, klining, klå, prompe, søren**. Dette bidrar også til at ordlista er relevant for målgruppa.

Tilpassinga til målgruppa kommer også fram ved bruk av bøyingsformer som oppslagsord, for eksempel **meg, oss, henne** el. **ho, hennar** el. [**hennes**], **hans**. Slik blir ordlista et tilbud med ”lav terskel”. Det er klokt med tanke på at målgruppa er elever som skal lære å bruke ordlista. At orda er ført opp med fulle bøyingsformer, er også hensiktsmessig. Det bør være slik at brukeren lett finner svaret på det han lurer på.

3.2.4. Tilleggsopplysninger

I oppslagsdelen får brukeren både ordforklaringer, synonymer og brukseksempler. Ei optelling i bokmålsordlista av slike forekomster på ti tilfeldig valgte sider viser at mer enn 80 % av oppslagsorda har én eller flere av disse tilleggsopplysningene. Det er en høy andel. Spørsmålet blir om disse er valgt ut og formulert med tanke på målgruppa. Jeg vil belyse dette kort ved å gi noen eksempler (i hovedsak henta fra bokmålsordlista s. 320).

Forklaringene er korte og ser hensiktsmessige ut: **å** (liten elv), **åbor** (fisk), **ål** (fisk), **år** (tidsrom), **åre** (padleredskap; blodåre). Synonymene som oppgis på samme side, virker også velvalgte: **åle** (*krype*), **åme** (*larve*), **åndelig** (*sjelelig, religiøs*), **åpenbar** (*klar, tydelig, opplagt*), **åremålsdag** (*fødselsdag*), **årevis** (*i mange år*). Her er hensikten at eleven skal få forslag til andre uttrykksmåter med tanke på språklig variasjon. Synonymene fungerer også ordforklarende. Brukseksemplene som er tatt med på samme side, kan virke mer tilfeldige: **åpenbaring** ("Johannes' åpenbaring"), **åpne** ("åpne døra!"). Ved noen oppslagsord gis det flere tilleggsopplysninger: **ånd** (overnaturlig vesen; *sjel*), **ånde** (*pust, "dårlig ånde"*), **åpen** (*oppe, "døra er åpen"*). Noen steder er brukseksemplene virkelig lagd med tanke på å trekke inn brukerens erfaringer og perspektiv, blant annet ved disse oppslagsorda: **ansvar** ("ha ansvaret for melkesalget"), **arv** ("arv etter besteforeldrene"). Mange steder oppgis ei sammensatt ordform som eksempel på bruk, blant annet ved **rampe** ("rullebrettrampe"), **stil** ("eventyrstil") og **tiss** ("guttetiss", "jentetiss"). Slike brukseksempler tror jeg vil fungere godt for mange elever.

Denne eksempelsamlinga illustrerer også at de ulike tilleggsopplysningene har fått ei klar typografisk utforming. Heilhetsinntrykket er at det gis mange relevante tilleggsopplysninger som kan være til stor hjelp for eleven i arbeidet med å forstå ordlisteoppføringene og i eget skrivearbeid.

3.2.5. Kritiske merknader

Som jeg har vist tidligere (under 3.2.3), er utvalget av oppslagsord tydelig gjort ut fra ei vurdering av hvilke ord elevene vil få bruk for i skriftlige arbeider. Jeg undrer meg likevel over at **Olav den heilage** og **Olav Tryggvason** er tatt med som oppslagsord. Eleven får gjennom disse vite hvilke ord som skal skrives med stor forbokstav og stavemåten for øvrig, men det kan diskuteres om disse bør være oppslagsord. Når det gjelder tilleggsopplysninger, gis det noen steder

nærmest leksikonopplysninger, blant annet ved følgende tre oppslagsord: **mellomalder** mellomalderen (historisk tidsbolk: 500–1500 e.Kr.), **reformasjonen** (i Noreg 1536) og **vikingtida** (tida for vikingferdene 800–1050). Opplysningene i parentes kan naturligvis være nyttige for eleven, men om slike opplysninger hører til i ei ordliste, kan diskuteres.

Noen feilaktige og inkonsekvente oppføringer forekommer dessverre. I bokmålsordlista gis blant annet denne misvisende opplysningen: **sabbat** en sabatt, sabatten, fl. sabatter, sabattene.

Siden følgende oppslagsord bare er ført opp én gang, kan en fastslå at de to hovedformene ikke står i alfabetisk rekkefølge: **i vei** el. **i veg**. En kan også finne eksempel på feil oppføring av fremmedord som er norvagisert: **(fax)'faks** og **(faxe)'fakse**. Siden ordformene i parentes er satt med feit skrift, vil brukeren gå ut fra at disse er like riktige som formene utenfor. Dette blir direkte misvisende, og det er altså ikke i tråd med det som er sagt tidligere (s. 5) om denne typen oppføringer. Oppføringa av **brenn-nesle** (i begge ordlistene) er også i strid med de forenklingene som presenteres før oppslagsdelen. Ovenfor (under 3.2.2) siterte jeg en rutetekst som eksempel på et aktiviserende og interessevekkende innslag i ordlista. Her er det tyske ordet *hantscho* ikke stava i tråd med gjeldende tysk rettskriving. Dersom hensikten er å vise hvordan ordet uttales, burde det heller ha kommet som en tilleggsopplysning. Nå blir mottakeren feilinformert.

4. Øvingsheftene

Omtalen nedenfor gjelder både bokmåls- og nynorskheftet siden de er parallelle. Her er sitatene stort sett henta fra bokmålsheftet. Heftet (80 s.) som er beregna til engangsbruk, har fått en tiltalende form. Oppsettet er luftig, med enkelte illustrasjoner. Øvingsheftet er godt tilpassa målgruppa.

4.1. Innledning, oppgavestoff og fasit

På første side henvender forfatterne seg til eleven på en vennlig og åpen måte. De formulerer hensikten med heftet tydelig og understreker at det viktigste er å lese og skrive mye (s. 3). Det er bra. Her kommer det også en henvisning til nettstedet og ei oppfordring om å bruke det. Innholdslista (s. 4) gir eleven god trening i å se ulike kapittelnivåer. Den første tekstsida bærer overskriften "Hvordan ser ordlister ut?" Her møter brukeren et utsnitt av ei ordlisteside med introduksjon av sentrale

fagord som kobles til illustrerende eksempler i ordlista, blant annet oppslagsord, hovedbetydninger, ord i klammer, synonymer, eksempel på bruk, fulle bøyingsformer. Denne sida er god, den viser det meste av det heftet omhandler, på en instruktiv måte. Mange elever vil ha nytte av å slå opp her flere ganger.

De 72 (71 i nynorskheftet) oppgavene utgjør hovedinnholdet i heftet. Oppgavestoffet er omfattende og variert, både når det gjelder innhold og form. De første 22 oppgavene gir alfabettrening. Mange av de øvrige forutsetter at en slår opp i ordlista. Oppgavene handler om å utforske oppbygginga av ordlista, problematiske sider ved rettskrivinga, ordlagning, fornorsking av importord, synonymer, valgfrie former. Enkel/dobbel konsonant, kj-, sj-, å- og o-lyden fokuseres på som vanlige skrivefeil. De fleste oppgavene forutsetter lite skriving fra elevens side, mange oppgaver går ut på å fylle inn enkeltbokstaver eller -ord. I noen ganske få oppgaver blir eleven bedt om å skrive mer, men flere av utfyllingsoppgavene forutsetter også at eleven skal tenke etter og vurdere før han svarer. Noen av oppgavene har et klart bevisstgjørende formål, blant annet om forholdet mellom egen uttale og den fastsatte skrivemåten, og om hvilke skrivemåter den enkelte vil velge i engelske ord i norsk. Det er fint at oppgavene utfordrer til ettertanke og kobling mellom egen uttale og (valg i) rettskrivinga. Dette kan legge grunnlaget for språkinteresserte elever som foretar bevisste språklige valg.

Jeg tror oppgavene vil fungere særlig godt i 5. klasse når elevene skal lære å bruke ordlista. Noen av oppgavene er mer krevende, disse kan det være hensiktsmessig å komme tilbake til på 6. eller 7. klassetrinn. Ett sted (s. 17) får eleven direkte oppfordring om å skrive e-post til forfatterne med sine svarforslag. Dette er et godt eksempel på utfordrende og interessevekkende spørsmål som ganske sikkert vil appellere til enkelte elever på heile mellomtrinnet. Positivt er det også at det her er tale om en realistisk skrivesituasjon.

På de siste 13 sidene i heftet finner vi fasiten. Den er oversiktlig og godt tilpassa brukeren, enten det er *Ordrett* eller andre ordlister som brukes. Diskusjonen om det er hensiktsmessig med fasiten lett tilgjengelig eller ei, lar jeg ligge. Elever og lærer må sammen bli enige om de reglene som skal gjelde i klassen under arbeidet, slik at læringsutbyttet blir best mulig.

4.2. Fagstoff

Heftet er ikke bare ei oppgavesamling, det omfatter også små presentasjoner av fagstoff.

Valgfriheten vektlegges tydelig. Den presenteres på en saklig og systematisk måte i forbindelse med presentasjonen av substantiv- og verbbygging (s. 57–63). Etter oppføringa av alle bøyingsformene til oppslagsordet avis står dette: ”Du ser at det blir gitt ulike opplysninger. [...] **Avis** kan være både hunkjønn og hankjønn og får ulik bøyning alt etter hvilket kjønn du velger” (s. 60). I forbindelse med verbbygging (s. 62) står blant annet dette:

Du ser at det blir gitt ulike opplysninger. **Bruke** og **vinne** kan bøyes på én måte. **Sykle** kan ha to former i preteritum og perfektum: sykla el. syklet, har sykla el. har syklet. Du kan bruke den formen du synes passer best. [...] **Stå** har i preteritum formen stod eller sto. Den siste av disse står i skarpe klammer [sto]. Vi sier da at det er en sideform. Du kan fritt bruke slike sideformer.

Valgfriheten blir fokusert på en god måte også i oppgavestoffet: ”[...] Legg merke til at det kan være ulike former å velge mellom. Ta med alle.” (s. 60) og ”Slå opp på disse verbene og før dem inn i skjemaet. Kan noen av dem bøyes på flere måter?” (s. 63). Her oppfordres eleven til å registrere hvilke opplysninger ordlista gir. Dette kan føre til diskusjoner i klassen om hvorfor det er flere former. Her vil læreren ha en sentral rolle som den som kan forklare og veilede.

I utdraget ovenfor ser vi at fagord introduseres og brukes på en uanstrengt måte. Det er ganske mange fagord som tas i bruk på denne måten utover i heftet. Ikke alle blir forklart i teksten. Her må vi regne med at læreren er til stede og gir utfyllende forklaringer underveis, eller at fagorda allerede er kjent for elevene når de gjør de ulike oppgavene, ellers kan dette bli for vanskelig.

Heftet gir elevene noe å strekke seg etter også i de seks oppslaga med overskriften ”Undrer meg på...” Disse tror jeg absolutt vil skape interesse for ulike språkspørsmål. De handler om hvorfor det er 29 bokstaver i alfabetet, om hvor mange alfabet som fins, om det er talemålet eller skriftspråket som er eldst, om ordlaging, om hvor mange ord og språk som fins. Det gis noen svar i heftet, men ingen uttømmende. Det er bra. Her får elevene noe å diskutere og undersøke videre. Det siste oppslaget av denne kategorien gjør andre språk synlige i form av 20 måter å skrive takk på. Dette er en fin konkretiseringsmåte. I mange klasser går det elever med annet morsmål enn norsk. Her blir deres morsmål synliggjort, eller dette kan danne utgangspunkt for slik synliggjøring. Lista kan gjøres lengre, og de fremmedspråklige elevene kan for eksempel supplere med opplysninger om uttale og bruksregler.

4.3. Uheldige formuleringer

Noen uheldige og upresise formuleringer skjemmer bokmålsteksten, blant annet: ”I mange av de videre oppgavene i heftet tar vi opp noen av de viktigste skrivefeilene [...]” (s. 35), ”Kj-lyden kan skrives på flere måter, men når du leser ordet, høres det likt ut” (s. 39), ”Når vi er på jakt etter å-lyden, er det fordi vi ofte hører en å-lyd i ordet, men vi skal skrive lyden med o” (s. 43), ”Mange ord blir uttalt med en o-lyd, selv om ordet skal skrives med u” (s. 45). I nynorskheftet er den førstnevnte formuleringa slik den bør være: ”[...] nokre av dei vanlegaste skrivefeila [...]” (s. 35), ellers er de fleste formuleringene de samme eller like uheldige, for eksempel: ”I mange ord synest vi at vi høyrer ein o, sjølv om ordet skal skrivast med u” (s. 45). Det er en kunst å formulere seg enkelt om komplekse saksforhold, og jeg vil anbefale forfatterne å forbedre blant annet de nevnte formuleringene før neste utgave.

5. Nettstedet

På forhånd var jeg nok mest spent på hva nettstedet kunne tilby. I arbeidet med denne omtalen har jeg sett på oppgavene og gjort meg tanker om dem som fagperson, men jeg har også gått inn i brukerrollen og ikke avgitt riktig svar med en gang. Slik har jeg skaffa meg nyttige brukererfaringer som jeg også vil trekke inn i det følgende. Hovedinntrykket mitt er at nettstedet er oversiktlig og ryddig organisert, og at det er lett å orientere seg der.

5.1. Forside og velkomstsida

Åpningsorda er ”Velkommen til *Ordrett på nett!*” Det presenteres som et nettsted for grunnskoleelever med oppgaver om ordlistebruk og rettskriving. Forfatterne formulerer hensikten sin slik: ”Vi ønsker med dette nettstedet å stimulere til god rettskriving og ordlistebruk!” Under velkomstorda er det tre byggeklosser (A, B og C). Ved hver av disse kommer det fram ei rute med opplysninger om språksituasjonen i Norge (A), om bokstavene (B) og om nytten av ordlister (C). Vi finner også ”Nyttige lenker” her. At brukeren allerede på forsida møter slike interaktive elementer, kan tenne nysgjerrighet og interesse. På denne sida skaffer en seg brukernavn og passord. Det går fort og er gratis. Så går veien videre til *Ordrett på nett – Bokmål* eller *Ordrett på nett – Nynorsk*.

Hver av de to delene åpner med ei velkomstsider med tre rettskrivings spørsmål til eleven. Disse spørsmåla skal illustrere hva nettstedet kan hjelpe til med. Både i sammenhengende tekst og i menyen til venstre får brukeren vite hva slags oppgaver nettstedet tilbyr. Under menyen er det også mulig å søke i *Bokmålsordboka* i bokmålsdelen av nettstedet og i *Nynorskordboka* i nynorskdelen. Eleven får til sist følgende oppfordring: ”Gå inn på de oppgavene du har mest bruk for, test deg selv, øv på nytt og prøv flere ganger.”

Menyen og søkemuligheten i de store ordbøkene er med på alle sidene på nettstedet. Menyene gjør det lett for eleven å leite seg fram til emnene for de ulike oppgavene, og videre til det enkelte oppgavedokumentet. De elektroniske ordbøkene kan brukes underveis i heile arbeidet, eleven kan slik bli vant til å slå opp – også i større ordboksverk. Dette er positivt. Samtidig kan nok dette virke overveldende på en del elever, så her kan læreren bidra med nødvendig veiledning.

5.2. Oppgaver og tilbakemeldinger

Oppgavestoffet er parallelt i bokmåls- og nynorskdelen. De første oppgavene skal hjelpe eleven til å forstå hvordan ordlister er bygd opp, og hvilke opplysninger de kan gi. Så trenes eleven i alfabetet. Deretter kommer oppgaver som tematiserer de samme rettskrivingsproblemene som øvingsheftet. Oppgavene er mange og varierte, både når det gjelder form og innhold. Noen steder skal eleven klikke på ett av flere svarforslag, andre steder skal han klikke på feilskrevne ord. Noen steder gjelder det å skrive korrekte ordformer, andre steder bare én eller få manglende bokstaver. I noen oppgaver skal eleven sortere ord ved å merke og klikke, eller ved å flytte orda i horisontal eller vertikal retning. Enkelte oppgaver gir også fartstrening, men farten kan på en enkel måte reguleres. De fleste oppgavene er lette å forstå. De gir elevene utfordringer av ulik vanskegrad innenfor områder der mange har problemer med rettskrivinga. Forfatterne har valgt ut emner der ferdigheter kan øves på denne måten, og der det er et poeng å automatisere riktig ordbilde.

For mange elever vil det være mer motiverende å arbeide med disse oppgavene på nettet enn i øvingsheftet fordi de får tilbakemelding med en gang. Dessuten synes mange at det er mer moro å arbeide ved datamaskinen, i alle fall som ei avveksling. Siden det er lagt inn mange ulike oppgavetyper, får eleven også anledning til å bruke dataverktøyet på forskjellige måter. Nettstedet er altså et supplement som vil kunne gi mange elever økt motivasjon i arbeidet med rettskriving og ordlistebruk. I tillegg kan en del få større læringsutbytte innenfor pro-

blemområdene i rettskrivinga fordi de lettere får automatisert de riktige bokstavkombinasjonene og ordbildene gjennom skjermbildet.

Tilbakemeldingene eleven får på innsatsen sin, varierer noe. Noen steder gis tilbakemeldinga fortløpende i form av et prosenttall og ei søyle, andre steder kommer tilbakemeldinga først når en klikker på sjekk-knappen. I noen av oppgavene kan en gå inn og prøve å rette det som viste seg å være feil, og så be om ny kontroll av svara. Opplysninger om progresjonen fra det ene forsøket til det neste gis også på ulik måte.

Det nederste menyvalget er et forum der eleven kan skrive innlegg og delta i diskusjon med andre elever om relevante emner. Dette diskusjonsforumet kan brukes som ledd i språkarbeidet, individuelt og på klassenivå. Også her har læreren en viktig rolle som veileder og inspirator. Kanskje diskusjonsforumet først og fremst blir en arena for differensiert og individualisert språkarbeid? Her går også veien til kommunikasjon med forfatterne, jf. tidligere omtalt oppgave i øvingsheftet.

5.3. Manglende kvalitetssikring

Nettstedet skal være et tilbud til elever på mellomtrinnet, uavhengig av opplæringsmål. Derfor er det en bokmålsdel og en nynorskdel. Da er det lite brukervennlig overfor elever med nynorsk som opplæringsmål at forsida og feilmeldingssida bare fins på bokmål. Men nynorskdelen av nettstedet fortjener en særlig kommentar når det gjelder den språklige utforminga. En del av instruksjonene er faktisk skrevet på bokmål, for eksempel "Velg kategori og klikk på de rette ordene!", "Fortsett med neste oppgave" og "Sjekk svarene". Det samme gjelder tilbakemeldingene, for eksempel "Ditt beste resultat på denne oppgaven er X %." På noen av sidene forekommer samme ord med forskjellige (og ukorrekte) stavemåter. Ett sted brukes ordformene **rekkefølge**, **rekkefølge** og **rekkefølge**, et annet sted brukes ordformene **namna** og **navnene**. Videre er ordforma **antall** brukt. Dette er uakseptabelt på et nettsted der det dreier seg om ordlistebruk og rettskriving. Elever med nynorsk som opplæringsmål må tilbys et nettsted med feilfritt og godt språk. Her må det gjøres et oppryddingsarbeid umiddelbart.

Gjennomgående (i både bokmåls- og nynorskdelen) brukes ordforma **rettandel**. Den er verken velvalgt eller brukervennlig etter mitt skjønn. Følgende tilbakemelding brukes også gjennomgående (med ulike tallverdier): "12 rette av 12 mulige er godkjent etter 1 forsøk (100,0 %)." Denne ytringa er pleonastisk og lite egna som mønster for elever som skal lære å uttrykke seg godt.

Under arbeidet med oppgavene fant jeg en teknisk feil i tilbakemeldingsfunksjonen til flere oppgaver ("Sj eller skj?" – både bokmål og nynorsk – og "j-lyden" – bokmål) idet ikke alle riktige svar blir godtatt. En del av de tilbakemeldingene brukeren ellers får, er også vanskelige å forstå. Det ser blant annet ut til å være et teknisk problem i oppdateringa av det beste resultatet når brukeren gjør nye og bedre forsøk. Slike tekniske feil blir kanskje mer uheldige enn fasitfeil ellers, fordi eleven arbeider individuelt og er opptatt av hurtig tilbakemelding.

6. Heile pakka

Ordlista, øvingsheftet og nettstedet utfyller hverandre. De elevene som får mulighet til å ta alle delene i bruk, vil møte et gjennomtenkt og heilhetlig opplegg, der ordlista brukes heile tida, mens øvingsheftet kanskje først og fremst brukes i 5. (og 6.) klasse, og nettstedet gjerne spiller større rolle i (6. og) 7. klasse og ellers som ledd i differensiert og individualisert språkarbeid.

Kulbrandstad, Veka og Øygarden har gjort et omfattende og viktig arbeid for å fornye og friske opp ordlistesjangeren. Etter mi vurdering er *Ordrett* godt tilpassa målgruppa, med en fin balanse mellom nødvendige forenklinger og inspirerende utfordringer.

7. Sluttmerknad

Ordrett er her omtalt ut fra relevante forutsetninger, det vil si gjeldende rettskriving og L97. Situasjonen er imidlertid under endring på flere måter nettopp nå. Det arbeides med et nytt læreplanverk som skal gjøres gjeldende fra høsten 2006. Det kan få betydning for neste utgave av Ordrett, men langt viktigere er naturligvis de rettskrivingsendringene som gjelder fra 1. juli 2005. I den nye rettskrivingsnormalen for bokmål går en del lite brukte former ut, mens tradisjonelle former som er mye brukt, blir godkjent. Dessuten forsvinner skillet mellom hoved- og sideformer i bokmål. Når det gjelder nynorsk, er ikke endringene store nå. Rettskrivingsendringene fører til at ordlistepakka må omarbeides på mange punkt for at den skal være i samsvar med den nye virkeligheten.

Litteratur

Hellevik, Alf 2001: *Nynorsk ordliste*, 9. utgåva. Oslo: Det Norske Samlaget.

Hjulstad, Håvard og Lars Sødal 2001: *Bokmålsordliste*, 1. utgave. Oslo: Det Norske Samlaget.

Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen (L97) 1996. Oslo: Det kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartement.

Magnhild Vollan
høgskolelektor
Institutt for nordisk og mediefag
Høgskolen i Agder
Sørvisboks 422
N-4604 Kristiansand S
magnhild.vollan@hia.no

Ulla Clausén

Kommentar till Sven-Göran Malmgrens recension *En ny svensk konstruktionsordbok i LexicoNordica 11*

Sven-Göran Malmgren har i sin recension gjort en insiktsfull granskning av Svenska språknämndens nya ordbok *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Här finns många viktiga synpunkter på den nya ordboken, och på lexikografi i allmänhet. Jag är tacksam för det arbete som han har lagt ner på att ge ett balanserat omdöme. Det kan dock vara svårt att komma underfund med ordboken innan man på allvar använt den under en längre tid, i synnerhet som ordbokens kortfattade bruksanvisning bara fungerar som en första information om hur boken är tänkt att användas. Jag vill därför passa på att här komma med några klargöranden om vilka principer redaktionen utgått från vid utarbetandet av den nya ordboken.

Urvalet av uppslagsord

När ordboken *Svenskt språkbruk* kom ut 2003 jämfördes den i många recensioner med *Svensk handordbok* från 1966. Recensenterna lät sig luras av den nya ordbokens omslagstext ”ersätter Svensk handordbok”, fastän det i förordet framhålls att *Svenskt språkbruk* är en ny och självständig ordbok. I flera recensioner påpekades också att många av uppslagsorden i *Svensk handordbok* saknas i den nya ordboken. Det stämmer. *Svensk handordbok* är nämligen ingen renodlad ordbok över konstruktioner och fraser, utan förtecknar också uppslagsord som har intresse endast från semantisk synpunkt. *Svenskt språkbruk* innehåller däremot endast sådana uppslagsord som enligt redaktionens bedömning ingår i intressanta konstruktioner (valensförbindelser) och fraser (kollokationer, idiom, pragmatiska fraser). Sålunda saknas i den nya ordboken bl.a. *Svensk handordboks* uppslagsord *adressat, borgfred, chikan, dimunitiv, exspiratorisk, flagna, germansk, husorgan, inlaga, jägare, konkav, lappri, maskulin, nackstyv, oändlig, perifer, plumpa, rävspel, skumpa, taburet, utsocknes, varsna, yverboren, åldrande och övermaga*.

Sven-Göran Malmgren diskuterar urvalet av uppslagsord i den nya ordboken. Han menar att i första hand måste ord som har valens-

bestämningar komma med. Sålunda borde alla verb utom mycket lågfrekventa tas upp, eftersom användaren bör kunna få information om transitivitet. I det sammanhanget påpekar Malmgren att många relativt vanliga verb saknas i den nya ordboken. Det stämmer också. Självklart har vi missat en del, men våra urvalsprinciper är annorlunda än Malmgrens. Vi har nämligen strukit åtskilliga verb som endast ger upplysningar om transitivitet och dessutom saknar intressanta kollokationer. Av det skälet har vi t.ex. uteslutit verben *avnjuta* och *musicera*.

Bland substantiven bör enligt Malmgren de abstrakta prioriteras, eftersom de i regel har valensbestämningar, t.ex. *motstånd mot ngn/ngt*. Dessutom bildar de kollokationer med adjektiv och verb, som oftast inte är förutsägbara, t.ex. *hårt motstånd* och *bjuda motstånd*. Javisst är substantivartiklarna talrika i *Svenskt språkbruk*, men inte bara på grund av valensbestämningar och intressanta kollokationer. Under substantivartiklarna hamnar nämligen också många idiom och pragmatiska fraser med ett substantiv som huvudord, t.ex. idiomet *skära pipor i vassen* som tas upp under *pipa*.

Adjektiv bör enligt Malmgren tas med endast om de har valensbestämningar. I detta fall har dock redaktionen för *Svenskt språkbruk* gjort en annorlunda bedömning. Självklart är valensförbindelserna viktiga i en adjektivartikel, t.ex. *glad för ngt* och *glad över ngt*, men också idiom och pragmatiska fraser hamnar under adjektivet i de fall där adjektivet är huvudord, t.ex. den klichébetonade pragmatiska frasen *man får vara **glad** för det lilla*. Dessutom kan kollokationer med adjektiv och substantiv tas upp förutom under substantivet också under adjektivet, som t.ex. *glad min* (om placering av orden i kollokationer se vidare avsnittet *placeringen av fraser*). Malmgren är kritisk till att *Svenskt språkbruk* tar med adjektiv av typen *lättillgänglig* med konstruktionen *ngn är lättillgänglig*. Jag anser emellertid att det är viktigt att informera om att detta adjektiv kan konstrueras med personsubjekt i betydelsen 'ngn är lätt att få kontakt med', att jämföra med konstruktionen *ngt är lättillgängligt* med betydelsen 'ngt är lätt att få tag på'.

Ordboksartiklarnas struktur

Vid struktureringen av ordboksartiklarna har redaktionen följt en disposition enligt vilken en artikel inleds med kategorin grammatiska konstruktioner (valensförbindelser). Därefter kommer kollokationer, sedan idiom och sist pragmatiska fraser. Till slut kommer hänvisningar

till andra artiklar. Alla kategorier behöver inte nödvändigtvis vara representerade i en och samma artikel.

Inom varje kategori finns ministrukturer, dvs. självständiga enheter som bildas av en formaliserad konstruktion eller fras tillsammans med ett exempel, en förklaring och eventuell kommentar om bruket. En sådan enhet ger enligt redaktionens uppfattning den fullständiga beskrivningen av en konstruktion eller fras. Sven-Göran Malmgren menar emellertid att *Svenskt språkbruk* i jämförelse med *Svensk handordbok* är alltför omfattningsrik på grund av onödiga betydelseförklaringar och framför allt för många och för långa exempel. Han har jämfört artikeln *motstånd* i *Svenskt språkbruk* med motsvarande artikel i *Svensk handordbok* och har funnit att artikeln i *Svenskt språkbruk* är ungefär dubbelt så stor men ändå inte ger fler konstruktioner och fraser än *Svensk handordbok*. Malmgren har rätt i att skillnaden i omfång beror på de många exemplen – *Svensk handordbok* har ju knappast några exempel alls – och han har också rätt i att många exempel är onödigt långa eller till och med dåliga. De måste naturligtvis redigeras eller bytas ut inför nästa tryckning. Redaktionen anser dock att exempel är viktiga. De ger kontexten och belyser bruket och placerar in konstruktionerna och fraserna i olika sammanhang.

Ett annat skäl till volymökningen är att strukturen i *Svenskt språkbruk* är mer platskrävande än den i *Svensk handordbok*. I *Handordbokens* artikel *motstånd* måste, som Malmgren påpekar, konstruktionen *motstånd mot ngn/ngt* analyseras fram ur kollokationen *göra motstånd mot ngn/ngt*. I *Svenskt språkbruk* däremot renodlas de grammatiska konstruktionerna och utgör en egen kategori. Olika typer av kollokationer hålls också isär. Därför kan det ibland bli en del upprepningar. I *Svensk handordbok* finns frasen *göra våldsamt motstånd*, medan *Svenskt språkbruk* har två separata fraser: *våldsamt motstånd* och *göra motstånd*. Vidare ger *Svenskt språkbruk* i motsats till *Svensk handordbok* uppslagsordet oavkortat i varje formalisering (tilde används alltså inte, däremot förekommer det i exemplen). Slutligen innehåller artiklarna i *Svenskt språkbruk*, i motsats till *Svensk handordbok*, ofta hänvisningar till andra artiklar i ordboken.

Sven-Göran Malmgren har granskat presentationen av de olika kategorierna och har en del kritiska synpunkter. Han menar att det sätt på vilket valensinformation ges är både utrymmeskrävande och inexakt. Han förordar formaliseringar med parenteser, t.ex. *prata (med ngn) (om ngt)* och *prata (ngt) (med ngn)*. Redaktionen har övervägt en sådan typ av formaliseringar, men bedömt att de inte är användarvänliga. I *Svenskt språkbruk* delas informationen i stället upp på flera formaliseringar, dvs. *ngn pratar*, *prata med ngn*, *prata om ngn*,

prata om ngt, prata ngt och ngn pratar om att. Jag ska villigt medge att uppdelningen medför att användaren inte får information om hur olika konstruktioner kan kombineras. Kombinationsmöjligheterna framgår dock i många fall av belysande exempel.

Svenskt språkbruk ger stort utrymme åt pragmatiska fraser. Denna kategori är placerad sist i ordboksartikeln, efter eventuella idiom. Pragmatiska fraser är enligt redaktionens uppfattning fraser som kommenterar den information som redan givits. De används när någon vill uttrycka sina åsikter och känslor och sin attityd till någon eller något, t.ex. *besynnerligt nog, ngns bedömning är att.* Malmgren klassar emellertid dessa fraser som kollokationer, men misstänker att redaktionen uppfattar dem som idiom, eftersom de placerats i samma avdelning som idiomerna. Det hade kanske behövts ytterligare en avskiljande symbol för att gränsen mellan idiomerna och de pragmatiska fraserna tydligt skulle framgå. Emellertid är redaktionen helt klar över vad ett idiom är och ansluter sig med Malmgren till den gängse definitionen ('ett uttryck vars betydelse inte framgår av de ingående ordens betydelser').

Placeringen av fraser

I *Svenskt språkbruk* får kollokationer, idiom och pragmatiska fraser sin fullständiga behandling under ett av de ingående orden i frasen, dit hänvisning ofta ges. Vid placeringen har redaktionen följt vissa principer. Sålunda hamnar relativt fasta fraser med strukturen adjektiv och substantiv i regel under substantivet, t.ex. *nautisk mil*. Också mer lösliga kollokationer får denna placering, t.ex. *stark/sträng kyla, hård/svår/tuff konkurrens*. Dessa formaliseringar har kondenserats för att det på ett litet utrymme ska kunna ges koncentrerad information om vanliga kollokationer inom samma semantiska fält. Ofta finns också, som i detta fall, information under adjektivet, t.ex. *stark blåst/hetta/ kyla/värme* och *hård konkurrens/strid/tävling*. Redaktionen har nämligen haft ambitionen att ge användaren möjlighet att få fram andra vanliga baser vid en och samma kollokator. Under substantivet hamnar i regel också fraser med strukturen verb och substantiv, t.ex. *begå självmord*. Därutöver ger ordboken användaren möjlighet att under kollokatorn *begå* få reda på vilka andra substantiv som brukar kombineras med det speciella verbet. Sven-Göran Malmgren tycker att det är helt i sin ordning att kollokationer innehållande substantiv placeras under substantivet. Däremot anser han att det är fel att åtskilliga kollokationer i *Svenskt språkbruk* placerats under adjektivet eller verbet, eftersom en

användare enligt hans mening aldrig skulle komma på att slå upp adjektivet respektive verbet. Han anser också att det är fel att en fras bestående av verb och adverb placeras under adverbet, t.ex. *arbeta/slita hårt* och *bo/leva/äta billigt*, fastän ordboken i många fall ger information också under verbet, t.ex. *arbeta hårt* och *bo billigt/dyrt/gratis*. Malmgren uppfattar nämligen ordboken som en ren produktionsordbok med syfte att vägleda användaren som söker efter den lämpliga kollokatoren till ett substantiv respektive verb. Redaktionen har däremot haft ambitionen att också ge en hel del information som kan sägas tillhöra en receptionsordbok.

Vid liknelser av typen *stark som en björn* har *Svenskt språkbruk* huvudartikeln under substantivet, men hänvisningar ges alltid från adjektivet. Malmgren är kritisk till placeringen och anser att adjektivet är den rätta platsen. Redaktionen har dock genom placeringen under substantivet velat ge användaren information om vilka olika karakteristiker som förekommer vid ett speciellt substantiv, t.ex. *arg/ilsken som ett bi*. Också vid liknelser med verb placeras huvudartikeln under substantivet. Läsaren får t.ex. information om att man både kan *äta som en häst* och *ljuga som en häst*.

Variation

Svenskt språkbruk tar ofta upp variationer av konstruktioner och fraser. Först ges den etablerade konstruktionen eller frasen, därefter eventuell variation. En variation som uppfattas som likvärdig med normalformen markeras med *eller* (förkortat *el.*), medan en variation som redaktionen uppfattar som inte lika etablerad, t.ex. en variant på en annan stilistisk nivå, markeras med *även* (förkortat *äv*). Detta gäller t.ex. den etablerade frasen *begå självmord* med varianterna *ta självmord* och *göra självmord*, vilka markeras med ett *äv*. Sven-Göran Malmgren har noterat att *Svenskt språkbruk* tillåter många konstruktioner och fraser som *Svensk handordbok* avråder från. Han medger att synen på vad som är korrekt eller acceptabelt språkbruk ändrats under de snart fyrtio år som gått sedan *Svensk handordbok* kom ut, men är ändå tveksam till att den nya ordboken tar upp konstruktioner som många människor fortfarande inte kan acceptera, t.ex. konstruktionen *ngn kommer göra ngt* utan *att*. I normfrågor har dock redaktionen följt Svenska språknämndens bedömningar. Konstruktionen *ngn kommer göra ngt* accepteras av Svenska språknämnden och anges sålunda i ordboken som likvärdig variant till *ngn kommer att göra ngt*.

Namnet *Svenskt språkbruk*

Vilket namn den nya ordboken skulle få blev inte klart förrän några veckor före manusstopp. Längre hade den arbetsnamnet *Svensk konstruktionsordbok*. Redaktionen ansåg dock att detta namn var olämpligt i och med att ordet *konstruktion* kan tolkas snävt som 'syntaktisk konstruktion'. Redaktionen valde i stället att kalla ordboken *Svenskt språkbruk* med den preciserade undertiteln *Ordbok över konstruktioner och fraser*. Malmgren anser emellertid att namnet *Svenskt språkbruk* inte passar den nya ordboken. Han håller fast vid arbetsnamnet *Svensk konstruktionsordbok* och titeln på hans recension av ordboken är följdriktigt "En ny svensk konstruktionsordbok". Jag håller med om att titeln *Svenskt språkbruk* kan tyckas oprecis, men menar att den låter sig försvaras i och med att ordboken inte bara redovisar hur ord kombineras med andra ord i konstruktioner och fraser utan också informerar om användningen av dem och alltså om språkbruket.

Ulla Clausén
fil. dr
Svenska språknämnden
Box 20057
SE-104 60 Stockholm
umc@chello.se

Meddelelser

Meddelelser fra Nordisk Forening for Leksikografi

I maj 2005 udkom konferencerapporten fra den syvende konference om leksikografi i Norden. Den er udgivet som NFL-skrift nr. 8 i serien Nordiske Studier i Leksikografi og omfatter i alt 35 foredrag i artikelform fra konferencen i Volda, der blev afholdt 20.–24. maj 2003. Ruth Vatvedt Fjeld og Dagfinn Worren har forestået redigeringen af rapporten.

Foreningen har været vært for to større faglige arrangementer i 2005. 18.–20. februar afholdtes det årlige symposium på Schæffergården i København, denne gang med temaet ”Elektroniske ordbøger i Norden”. Bidragene herfra er de artikler der bringes i dette nummer af LexicoNordica. Og 24.–28. maj gennemførtes den ottende konference om leksikografi i Norden på Idrætshøjskolen i Sønderborg. Ruth Vatvedt Fjeld har skrevet en udførlig beretning med indtryk fra konferencen som kan læses ovenfor. Her skal blot nævnes at det på foreningens generalforsamling i forbindelse med konferencen blev besluttet at Island bliver vært for den næste konference om to år, altså i 2007.

NFL’s bestyrelse har i perioden 2005–2007 følgende sammensætning:

Lars Trap-Jensen (DK), formand
 Halldóra Jónsdóttir (IS), næstformand
 Dagfinn Worren (NO), kasserer
 Carsten Hansen (DK), sekretær
 Kristina Nikula (FIN)

Suppleanter: Hans Joensen (FO) og Birgit Eaker (SE)

Flere praktiske oplysninger kan findes på NFL’s hjemmeside, <http://www.nordisk-sprakrad.no/nfl.htm>, hvor interesserede bl.a. kan hente foreningens vedtægter, referater og beretninger fra foreningens aktiviteter og få information om konferencer, tidsskrifter og andre udgivelser. Det er også her aktuelle nyheder bliver lagt ud til foreningens medlemmer.

Lars Trap-Jensen
formand

Øvrige meddelelser

EURALEX Kongres 2006

Den tolvte EURALEX International Congress afholdes i Torino, Italien fra den 6. til den 9. september 2006.

En EURALEX kongres er altid en ganske særlig leksikografisk begivenhed, her mødes leksikografer, ordborgsforlæggere, sprogforskere, oversættere og andre interesserede fra alle verdenshjørner. Kongressen i 2006 vil byde på inviterede foredrag over aktuelle emner i leksikografi, flere parallelle foredragssektioner, præsentationer af leksikografisk software, tutorials og emnebaserede workshops, bogudstilling og meget mere. Den fulde liste over foredragsemner og arrangementer kan ses på www.euralex.org, tilmeldingsblanket og praktiske oplysninger vedrørende kongressen findes på samme adresse. Frist for indsendelse af Abstract er 30. november 2005.

Anna Braasch

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Tidsskriftet indeholder leksikografiske bidrag, som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk), svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages, hvis særlige forhold taler for det.

2. **Manuskript** og elektronisk version sendes til det medlem af redaktionskomiteen, som bor i bidragsyderens land:

Henrik Lorentzen, Det danske sprog- og litteraturselskab, Afd. for digitale ordbøger og tekstkorpora, Christians Brygge 1, DK-1219 København K (hl@dsl.dk)

Ruth Vatvedt Fjeld, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, Boks 1102, N-0317 Oslo (r.e.v.fjeld@iln.uio.no)

Jón Hilmar Jónsson, Orðabók Háskólans, Neshaga 16, ÍS-107 Reykjavík (jhj@lexis.hi.is)

Martin Gellerstam, Institutionen för svenska språket, Box 200, SE -405 30 Göteborg (Martin.Gellerstam@svenska.gu.se)

Nina Martola, Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25, SF-00500 Helsingfors (nina.martola@kotus.fi)

Seneste tidspunkt for aflevering af manuskript er den 1. maj, hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet, som udkommer i november samme år. Bidraget indleveres både som papirversion og i elektronisk form (helst i RTF-format).

3. **Illustrationer** af ordbogsartikler, der skal medtages i artiklen, indsættes i ms. og vedlægges i kopi.

4. **Manuskriptets ydre form:** Manuskriptet **indledes** med forfatternavn og titel på artiklen. For tematiske og ikke-tematiske bidrag følger et **abstract** på engelsk på ca. ti linier og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidraget afsluttes med angivelse af post- og emailadresse. Bidrag kan normalt have et omfang på højst 25 sider.

5. **Citater:** kortere citater bringes som en del af teksten, mens citater eller fremhævelser af større vigtighed bør gives i et afsnit for sig selv.

6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **footnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højtstillet angivelse uden parentes.

7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten på følgende måde:
Herbst (1985:310) eller Herbst (1985).

8. Særlige angivelser: **leksikografiske termer** kan, når de indføres, fremhæves med fed; angivelse af **objektsproglige enheder** med kursiv; betydninger af sproglige enheder angives ved hjælp af enkle anførselstegn, f.eks. 'en ugift mand'. Tankestreger og "tilminus" som i 1987–1988 skal være længere end strengen ved orddeling, brug derfor den "lange bindestreg" alle andre steder. Ved angivelse af tal bruges et punktum mellem tre cifre, fx 250.000. Forkortelser anføres med forkortelsespunkt, f.eks. skrives *pga.* (ikke *pga*).

9. Eksempel på litteraturangivelser

Ordbøger:

ALD 1948 = A.S.Hornby/E.V.Gatenby/H.Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press.

COBUILD 1987 = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

Anden litteratur:

Haiman, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329–357.

Mugdan, Joachim 1985a: Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (udg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 237–308.

Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

10. LexicoNordica vil udkomme både som trykt tidsskrift og i en internetudgave. Ved indsendelse af et bidrag til redaktionen erklærer forfatterne sig derfor indforstået med en samtidig udgivelse i en elektronisk udgave.